

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ
SİYASET BİLİMİ ANABİLİM DALI

YENİ TEKNOKRATİK EĞİLİMLER
Dijitalleşme ve Finansallaşma Bağlamında Siyaset

Doktora Tezi

Necati Erbil ERTÜRK

Ankara – 2022

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ
SİYASET BİLİMİ ANABİLİM DALI

YENİ TEKNOKRATİK EĞİLİMLER
Dijitalleşme ve Finansallaşma Bağlamında Siyaset

Doktora Tezi

Necati Erbil ERTÜRK

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Filiz ZABCI

Ankara – 2022

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

YENİ TEKNOKRATİK EĞİLİMLER
Dijitalleşme ve Finansallaşma Bağlamında Siyaset

DOKTORA TEZİ

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Filiz Zabcı

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Filiz Zabcı

.....

Prof. Dr. Mehmet Yetiş

.....

Doç. Dr. Pınar Bedirhanoglu

.....

Doç. Dr. Ceyhun Gürkan

.....

Doç. Dr. Barış Çakmur

.....

Tez Sınavı Tarihi : 30 Mayıs 2022

Tez Doğruluk Beyanı Belgesidir.

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,**

Prof. Dr. Filiz Zabcı danışmanlığında hazırladığım “Yeni Teknokratik Eğilimler Dijitalleşme ve Finansallaşma Bağlamında Siyaset (Ankara.2022) ” adlı doktora tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: 9 Haziran 2022

Adı-Soyadı ve İmza: Necati Erbil Ertürk

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	3
BİRİNCİ BÖLÜM: TEKNİK BİR VAROLUŞA DOĞRU	16
1.1. ETİMOLOJİK KÖKEN VE TARİHÇE.....	19
1.1.1. Antik Yunanda Teknik	19
1.1.2. Roma'dan Aydınlanmaya Teknik.....	25
1.1.3. Romantizm, Pozitivizm ve Teknoloji.....	31
1.1.4. Kısa Bir Değerlendirme	40
1.2. HEIDEGGER'İN VARLIK FELSEFESİNDE TEKNİĞİN YERİ	42
1.2.1. Heidegger'in Varlık Felsefesinin Ana Hatları	43
1.2.2. Heidegger'in Teknik Felsefesi	49
1.2.3. Heidegger'in Teknik Felsefesine Dair Bazı Yorumlar	55
1.3. TEKNİK BİR VARLIK OLARAK İNSAN: STİEGLER'İN TEKNİK FELSEFESİ	59
1.3.1. Eğilim, Olay, İç ve Dış Ortam	59
1.3.2. Bireyleşme, Protez, <i>Epifilojenez</i>	64
1.3.3. Teknik Sistem, Toplumsal Sistem, Denge ve Uyum(suzluk) Sorunu.....	75
İKİNCİ BÖLÜM: DİJİTAL TEKNİK SİSTEM VE FİNANSALLAŞMANIN EKONOMİ POLİTİĞİ	85
2.1. DİJİTAL TEKNİK SİSTEMİN TEMEL ÖZELLİKLERİ	89
2.1.1. Dijitalin Gramatolojisi ve Türev İktisadi İlişkiler.....	90
2.1.2. Hız, Hızlanma ve Risk	103
2.1.3. Sanayi Devrimleri, Enerji Teknolojileri ve Tüketim Örgütlenmesi	110
2.1.4. Kısa Bir Değerlendirme	115
2.2. FİNANSALLAŞMAYA DAİR TEORİK YAKLAŞIMLARIN ELEŞTİRİSİ	118
2.2.1. Teknik ile Finans Arasındaki Döngüsel İlişki: Schumpeteryen Yaklaşım.....	118
2.2.2. Risk Yönetimi, Psikoloji ve Yeni Finansal Kurumlar: Davranışsalıcı Yaklaşım	125
2.2.3. Finansal kâr ve Finansal Müsadere: Marksist Yaklaşım	137
2. 3. YAPISAL-TARİHSEL BAĞLAM VE FİNANSALLAŞMIŞ SİYASET	149
2.3.1. Finansallaşmanın Yapısal Bağlamı: Dörtlü Piramit	150
2.3.2. Tüketim Olarak Siyaset ve Piyasa Halkının Kuruluşu	158
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: SİYASETİN TEKNİĞİNDEN TEKNİĞİN SİYASETİNE	168
3.1.TEKNOKRASİ FİKRİ	173
3.1.1. Modern Öncesi Dönem.....	175
3.1.2. Modern Dönem	185

3.1.3. Yeni Bir Teknik Yeni Bir Teknokrasi: Dijitale Doğru	194
3.1.4. Totaliter Tehlike: Devlet-Teknik Birlikteliği	201
3.2. YENİ TEKNOKRATİK SİYASET	210
3.2.1. Tekniğin Siyasal Özneyi Yutması	211
3.2.2. Dijital Toplum ve Siyaseti	216
3.3. YENİ TEKNOKRATİK KURUMLAR	227
3.3.1. Danışmanlık Şirketleri	233
3.3.2. Muhasebe ve Denetim Şirketleri	240
3.3.3. Yatırım Bankacılığı	243
3.3.4. Bağımsız Merkez Bankası	247
3.3.5. Yeni Teknokratik İşleyiş: Teknik-İktisat-Siyaset	251
SONUÇ	256
KAYNAKÇA	271
ÖZET	288
ABSTRACT	289

GİRİŞ

Günümüzde tekniğin gündelik hayatta kapladığı alan, daha önce görülmemiş bir ölçek ve seviyeye ulaşmıştır. Siyasetten ekonomiye kültürden sanata toplumsal hayatın her yönüyle daha fazla teknikleştiği bir tarihsel dönem içerisindeyiz. Üstelik bugün artık gündelik hayatta neredeyse vazgeçilmez bir konuma gelmiş pek çok tekniğin insanlık tarihi düşünüldüğünde son derece yeni olduğu görülmektedir. Bu kadar çok yeni tekniğin böylesine kısa bir sürede bu denli yaygın bir kullanıma konu olması özel bir tarihsel durumdur. Gerçekten de bilimsel, askeri ve endüstriyel alanda kullanılan yeni teknikler bir tarafa cep telefonundan bilgisayara bir dizi teknik objenin yaklaşık yirmi yıllık bir dönemde kavuştuğu yaygın gündelik kullanım seviyesi baş döndürücüdür. Söz konusu teknik objeler, müthiş bir hızla gündelik hayatın öylesine ayrılmaz bir parçası haline gelmişlerdir ki etki ve sonuçları tam anlamıyla tartışılmadan “yeni normal” olarak benimsendikleri söylenebilir. Kornwachs (2021, 14) bu kabullenışı “teknolojinin olağan ve genellikle görünmez olması, onu uzmanlar ve kullanıcılar açısından aynı oranda sorgulamadan muaf tutmaktadır; çalışan bir şeyin neden çalıştığı, niye çalışırken sorulsun ki?” sorusuyla ortaya koyar. Bu anlamda, tekniğin işlediği sürece tartışılmaması durumu, teknik gelişmenin nedenleri açısından da mevcuttur. “Bu inovasyon/icat neden yapıldı?” şeklindeki varsayımsal bir soruya çoğu zaman “çünkü yapabiliyoruz” refleksiyle cevap verildiği öne sürülebilir. Keza teknik gelişmenin maddi refahı artırdığına dair genel inanış buraya eklenebilir. Dolayısıyla teknik -bozulmadığı sürece- anlamı, işlevi, işleyişi ve sonuçları itibarıyla nadiren genel bir tartışmanın konusu olur. Daha da öteye, teknik söz konusu olduğunda, “yeni olan her zaman iyidir” gibi bir yaklaşımın yaygın kabul gördüğü bile söylenebilir. Öte yandan, bugün bu yaklaşımın aşılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Zira iklim krizi ve çevre kirliliği başta olmak üzere son dönemde karşı karşıya kaldığımız bir dizi sorunun haliyle tekniğin ve teknik gelişmenin sonuçlarına dair kamusal tartışmayı kışkırtmaya başladığını not etmek gerekir.

Son dönemde yaşanan teknik gelişmeyle birlikte ele alınması gereken bir diğer köklü dönüşüm, 70’lerde başlayıp 90’larda altın dönemini yaşadığı öne sürülen ve 2008 kriziyle birlikte geniş toplum kesimleri için de daha görünür hale gelen finansallaşma fenomenidir. Akademik bir kavram olarak geniş bir literatüre konu olan finansallaşmanın başlangıcına dair net bir olgusal tarih vermek mümkün değildir. Bununla birlikte, Bretton Woods Sisteminin çöküşüyle birlikte finans ile reel ekonomi arasındaki bağın kopmadıysa da köklü bir dönüşüme uğradığı ve karmaşık bir nitelik kazandığı genel olarak kabul gören bir görüştür. Bu bağlamda,

finansallaşma bir yönüyle reel ekonominin daha geniş ölçekte finansla eklemlenerek yeni tür iktisadi faaliyetlerin doğmasına imkân sağlayan bir olgudur. Diğer yönüyle, her biri tarihsel ve siyasal olarak son derece dolu bagajlara sahip olan kar, rant ve emek gibi temel iktisadi faktörlerin temelden dönüşümüyle karakterize olmaktadır. Bir taraftan küresel ölçekte daha bütünleşmiş ve daha hızlı işleyen bir iktisadi sistemi mümkün kılarken öbür taraftan esasen kapitalizmin kronik sorunları olarak görebileceğimiz eşitsizlik, işsizlik, yoksulluk/yoksunluk gibi sorunların derinleşmesi olarak kendini ortaya koymaktadır. Kesin olan, dijital teknik sistemin kuruluşuna paralel olarak ortaya çıkan finansallaşma fenomeninin reel iktisadi faaliyetin işleyiş ve örgütlenme tarzında devasa değişimleri tetiklediğidir.

Dijitalleşme ve finansallaşmayla eş zamanlı yaygınlaşan bir diğer tema, toplumsal ve siyasal kurumların erozyonuna dairdir. Fukuyama'nın 1992 yılında yayımlanan ve ana hatlarıyla Soğuk Savaşın bitişiyle bildiğimiz anlamda tarihin sonuna geldiğimizi öne sürdüğü *Dünyanın Sonu ve Son İnsan* kitabının yarattığı sansasyon bugün hala daha canlıdır. Daha da öteye, düşünsel anlamda Fukuyama'nın Hegelyen öncüllerinden yola çıkmasa da farklı düşünce hatlarında siyasetin iflası, toplumun çöküşü, ideolojilerin bitişi gibi temalar hem akademik hem de daha popüler düzlemde kendine yer bulabilmektedir (Rosanvallon 2008, 1-2). Benzer bir hatta, son yıllarda siyasal kurumların ve demokrasinin zemininin otoriterleşme ve popülizm tarafından aşındırıldığı yine hâkim bir tema olarak göze çarpmaktadır. Bütün bu gelişmelerde teknolojinin oynadığı role ilişkin net bir pozisyonundan bahsetmek mümkün değildir. Bir taraftan, teknolojik gelişme, ekonomik refahın birincil koşulu olarak görülmektedir. Ayrıca, yeni teknolojik imkânların siyasal tartışma, katılım ve müzakere süreçlerini güçlendirmenin yanı sıra şeffaflığa da katkı sağlayabilme potansiyeline sahip olduğu öne sürülmektedir. Öbür taraftan, iklim ve çevre krizlerinin yanı sıra aynı teknolojik gelişmenin özellikle devletin gözetleme ve kontrol kapasitesini artırarak demokrasinin işleyişine zarar vereceğinden de çekinilmektedir. Nitekim *Foreign Affairs* dergisinin 2019 yılında yaptığı bir anket çalışması kapsamında, ABD'nin önde gelen akademisyen ve düşünürlerine “teknolojik değişim demokrasiye göre otoriterliği güçlendirmektedir” ifadesine ilişkin görüşleri sorulmuştur. Ankete katılanlar, ağırlıklı olarak teknolojik gelişmenin otoriterleşmeyi güçlendirdiğini kabul etmekle birlikte tam da emin olamadıklarını kayda geçirmişlerdir. Sadece çok az sayıda katılımcı, teknolojinin nötr olduğunu ve otoriter siyasetçilerin teknolojiyi kendi siyasal gündemlerine uygun şekilde kullanmalarının teknolojik değişimle ilgisi olmadığını öne sürmüştür (Foreign Affairs, 2019).

Son yıllarda tekniğin sağladığı muazzam gelişme ve yayılma ile sosyopolitik kurumlarımızdaki erozyon arasında bir ilişki olup olmadığı meşru bir soru olarak durmaktadır. Bu soru, tam da bu çalışmanın kalbinde yatan araştırma motivasyonuna işaret etmektedir. Bu bağlamda, tezin amacı iktisadi alan üzerinden teknik ile siyaset arasındaki ilişkileri anlamlandıracak bir model öne sürebilmektir. Temel önerme, tekniğin gündelik hayatta işgal ettiği yer arttıkça, iktisadi alanın tekniğin etkisine açıldığı ve siyasetin de teknokratik düşünce ve yapılara meylettigidir. Daha özel olarak, dijitalleşmenin kuruluşu bağlamında, dijital teknik sistemin kapsam ve hızı arttıkça iktisadi alan finansallaşırken siyasal alan da yeni teknokratik eğilimlerin etkisi altına girmektedir. Yeni teknokratik eğilimler güçlenerek siyasal eylem alanını kontrol etmeye çalışırken siyasal söylem alanı da popülist stratejilere açık hale gelmektedir. Zaman bakımından çalışma öncelikle dijitalleşmenin ve finansallaşmanın kendini gösterdiği 1970’lerden günümüze kadarki süreci mercek altına alacaktır. Mekânsal olarak ise, dijitalin işleyiş prensibine uygun olarak, küresel bir kapsam benimsenecek olmanın yanı sıra dijitalin kendi mekânı olan sanal evren de incelemeye konu olacaktır. Bununla birlikte, tezde ele alınacak gelişmeler tekniğin tarihsel evrimi ile siyaset düşüncesi ve siyasal kurumların tarihsel gelişimleri bağlamında anlamlandırılmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın teorik ve metodolojik yönelimi, Heidegger’in teknik felsefesi ile Derrida’nın Heidegger’le kurduğu ilişkiyi Leroi-Gourhan, Simondon ve Bertrand Gille gibi teknik üzerine düşünce üreten Fransız filozofların çalışmalarından faydalanarak zenginleştiren Bernard Stiegler’in teknik varoluşçuluğu üzerinden ilerleyecektir. Bu bağlamda, eğilim-olay, iç-dış ortam, bireyleşme-dışsallaşma süreçleri, denge-uyum-uyumsuzluk, teknik-toplumsal sistem, gramatoloji, programatik ve türev gibi kavramlara sıklıkla başvurulacaktır. Çağdaş Fransız felsefesi içerisinde daha ziyade yaşam felsefesi geleneği içinde konumlanan Stiegler’in biyolojiye verdiği kurucu önem ışığında, bu çalışmada diyalektik ve çatışmacı ilişkilere dayalı bir metodoloji yerine daha geniş bir kapsamda teknik ile insanın ve teknik sistem ile toplumsal sistemin nasıl eşzamanlı birbirlerini kurup bir arada var olduklarını ve bunun iktisadi ve siyasal sonuçlarını yorumlamayı önceliklendireceğiz. Dolayısıyla teknik ve tekniğin sistemleşmesinden yola çıkarak iktisadi ve siyasi ilişkileri anlamlandırma çabası, bu çalışmanın izleyeceği yolun teknik tarafından çizilmesine yol açmaktadır. Özellikle dijital teknik obje ve sistemin karmaşık ve çok katmanlı yapısını kılavuz belirlemenin kaçınılmaz sonucu, tezin doğrusal bir hatta ilerlemesinin mümkün olmamasıdır. Zira dijitalin kendisi o denli karmaşık ve çok katmanlı tarihsel teknik gelişmeler üzerine kuruludur ki (Lee 2019, 84) modern bilgisayarın sadece donanımının dahi tek bir kişi tarafından sıfırdan tasarlanamayacağı öne

sürülmektedir (Lee 2019, 103). Tam tersine, dijital tekniği ortaya çıkaran ve merkezi yada hiyerarşik bir katmanlaşma niteliği göstermeyen; yani bir arada var olan pek çok model, kavram, paradigma ve uygulamanın anonim gelişimi söz konusudur (Lee 2019, 17). Dijitalin bu gelişimsel yapısı, tezin izleyeceği metodun tonunu kaçınılmaz olarak belirlemekte ve bu bağlamda ele alınacak ekonomi-politik ve siyaset bilimine ait kavram, teori, model ve yaklaşımların bir konstellasyonunu (başka bir deyişle olumsal bir aradalığını) zorunlu kılmaktadır.

Tezin temel sorusunun cevaplanabilmesi için kısa yollara saparak teknik gelişmenin toplumsal sonuçlarından bir takım teorik genelleştirmelere varmak yerine teknik ile siyaset arasındaki ilişki çok daha temelden ele alınmalıdır. Bu bağlamda, çalışmamızın ana sorusu teknik ile siyaset arasındaki ilişkilerin nasıl tanımlanıp kuramsallaştırılabileceğine dair zorlu bir yolculuğa davetiye çıkarır. Tekniğin siyaseti etkileyip etkilemediğine dair kapsamlı bir saptamada bulunmak için ziyaret edilmesi gereken pek çok tarihsel, düşünsel ve bizatihi teknik durak bulunmaktadır. Aksi takdirde tekniğin günümüzdeki anlık bir görüntüsünden ve onun siyasetle ilişki kurma biçimlerinden yola çıkan statik ve retrospektif olma riski taşıyan bir yaklaşımla yetinmek zorunda kalırdık. Bu sebeple, çalışmanın temel kaygısı, insanlık tarihi içinde tekniğin kendine özgü evrimi ile siyaset düşüncesi ve siyasal kurumlar arasındaki tarihsel örtüşmeleri ortaya çıkarmaya yöneliktir. Ancak böylesi bir süreklilik içinde günümüzdeki teknik ve siyasal görüngüler arasındaki ilişkiler üzerine bazı çıkarımlarda bulunabiliriz. Çalışmanın temel kaygısını bu şekilde geniş bir temelde tanımlamak, kaçınılmaz olarak tartışmanın siyaset ve tekniğin ilişki içinde olduğu felsefe, fizik, iktisat, toplum, kültür ve sanat gibi diğer alanlarla da canlı bir düşünsel etkileşimi zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla teknik ile siyaset arasındaki ilişkiye dair genel bir açıklama getirme girişimindeki arayışımız sıklıkla teknik ile siyasetin alanı dışına taşan bir dizi alt soruyu cevaplamayı gerektirmektedir.

Teknik kavramının özellikle sosyal bilimler içerisinde kapsamlı bir şekilde ele alınabilmesi için alet setimiz son derece kısıtlıdır. Siyaset bilimi disiplini içerisinde teknik ile siyaset ilişkisine dair genel kabul görmüş bir yaklaşımdan bahsetmek çok mümkün değildir. Kuşkusuz siyasi düşünceler tarihi içinde teknik kavramına yapılan atıf, değini ve üstü örtük kabuller bulunmaktadır. Bununla birlikte örneğin iktisat-siyaset, kültür-siyaset veya sanat-siyaset gibi genel parametreleri ve tartışma alanları tanımlanmış ve akademik düzeyde üzerinde bir oydaşma ortaya çıkmış bir çalışma alanından bahsetmek de zor olacaktır. Gerçekten de sosyal bilimler tekniğin sosyal ve siyasal ilişkiler açısından oynadığı önemli – ve hatta bazen kurucu-

rolü kabul etmiş olmakla birlikte teknik ve teknik koşullar, büyük ölçüde verili alınmış, siyaset açısından rolü en fazla araçsallık bağlamında gündeme gelmiş ve daha genel sorunsallaştırmalara konu edilmemiştir. Bu anlamda, teknik konusunun öncelikle teorik ve uygulamalı doğa bilimlerinin alanına girdiği görüşünün hâkim olduğu söylenebilir. Sosyal bilimler için daha ziyade tekniğin toplumsal sonuçlarını anlamlandırmaya yönelik bir düşünsel etkinlik göze çarpar. Halbuki teknik üzerine derinlikli bir tartışmanın sosyal bilimlerin kuram ve kavramlarını eleştirel bir gözle tazeleme potansiyelinin yanı sıra yeni metodolojik açılımlara ve çalışma alanına genişletmeye katkı sunması beklenebilir.

Siyaset bilimi için de faydalı olabilecek genel kavram ve modellere ulaşarak bu tartışma alanını genişletmek için son yıllarda önemli mesafe kat eden teknik felsefesine başvurmak yerinde olabilir. Öncelikle, teknik kavramının kendinden kaynaklı bir dizi zorlukla mücadele etmek şarttır. “Teknik nedir?” sorusu en başta kavramın iki anlamlılığından (alet edevat (*artefact*) ve iş yapma bilgisi (*know-how*)) dolayı karmaşık bir semantik alana işaret etmektedir. Sanat, zanaat, meslek, makine, bilim gibi kavramlar belli tarihsel dönemlerde tekniği ikame etmiş veya tekniğin anlam setinin bir kısmını sahiplenmiştir. Dolayısıyla Birinci Bölümün başında bir dizi kılavuz temanın rehberliğinde ve etimolojik kökenlere sadık kalarak teknik kavramının bir hayli değişken sınırlarını tanımlamaya çalıştık. Ayrıca teknik kavramının sınırlarını saptayabilmek için belirli düşünce yapıları içindeki karşılıklarını göz önünde bulundurmaya denedik. Böylelikle teknik kavramının Antik Yunan düşüncesi içinde ne şekilde ele alındığına dair soruşturmayı temel çıkış noktası olarak süreklilik ve kırılma noktalarını saptayabilmek için ilk elde tek tanrılı dinler, Roma ve Orta Çağ bağlamlarında kavramın izdüşümlerini genel bir bakışla değerlendirmeye çalıştık. Rönesans ve hümanizmin ortaya çıkışında tekniğin oynadığı özel rol ve yaşadığı dönüşümler yeni kapılar açarken Aydınlanmaya giden yolda teknik kavramına yönelik değişen yaklaşımın temel parametrelerini saptamaya denedik. Bu bağlamda, evvelce düşünce açısından ikincil ve önemsiz görülen tekniğin Descartes ve Bacon gibi düşünürlerde soyut bir kavrama ve fiziksel/felsefi bir referansa dönüşmeye başlamasını izlemek ilgi çekici bir okuma imkânı sunmaktadır. Keza Aydınlanma mirasıyla birlikte Romantizm ve Pozitivizmin teknikle ilişki kurma tarzlarını değerlendirmek, modern dönemde tekniğin oynayacağı role ilişkin önemli ipuçları içermektedir. Nihayet 19. yüzyılla birlikte teknik kavramı akademik bir ilgiye mazhar olmaya başlar ve modern bilimlerin kuruluşu, tasnifi ve bilgiyle yeni ilişki kurma biçimleri tartışılırken teknik ile bilim arasındaki yakınlaşmayı ortaya koyan yeni bir kavram dolaşıma girer: teknoloji. Gerçekten de teknoloji kavramı hem teknik ile bilim arasında neredeyse çözülmesi mümkün olmayacak kadar sıkı bir ilişkiye işaret ederken

teknik kavramının tarihsel seyrinde önemli değişimlere yol açmıştır. Bugün gelinen yerde, teknik üzerine düşünce üretebilmek için tekniğin *lojikleşmesini* anlamak elzemdir.

Sürekli başka temalar etrafında ve başka kavramlar dolayısıyla ikincil olarak gündeme gelen teknik kavramının nihayet kendi başına düşünce alanında ortaya çıkışı Heidegger'in çalışmalarıyla gerçekleşmiştir. Heidegger'in varoluşçu ontolojisinin temel kavramlarından biri olan teknik, bir hakikat (*aletheia*) süreci olarak tanımlanmıştır. Heidegger'in tekniğe dair açtığı tartışma bugün hala daha temel referans noktası olmayı sürdürmektedir. Teknik determinizm, tekniğin otonomisi ve teknik ile insani varoluş arasındaki ilişkiye dair sorduğu sorular güncelliğini korumaktadır. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren konuyu ele alan pek çok düşünür bir şekilde Heidegger'in çerçevesine açık veya örtük eleştiri ve atıflarda bulunmaktadır. Bu bağlamda, Heidegger'in saf felsefi tezleri ile André Leroi-Gourhan'ın etnografik çalışmaları sonucunda tekniğe dair geliştirdiği yapısalcı-antropolojik çerçeve arasında ortaya çıkan örtüşme, teknik düşüncesi açısından verimli bir zemin teşkil etmiştir. Bu temelde, Leroi-Gourhan'ın antropolojik çerçevesi ile Heidegger'in felsefi soruşturmaları arasında bir tür sentez arayışına giren Fransız teknolog geleneği göze çarpmaktadır.¹ Heidegger ile Leroi-Gourhan'ın yaklaşımlarını Gille ve Simondon'un tezlerinden istifadeyle muazzam bir şekilde sentezleyip her iki düşünürün çerçevesini önemli ölçüde genişleten Stiegler'in felsefesi, bu çalışmanın hem konusunu hem de metodolojisini sağlayan ana kaynaktır. Stiegler tekniği bizatihi insani varoluşun ifadesi olarak görür. Kısaca, tekniği nötr bir araç olarak görmek yerine bizatihi insani varoluşu genişleten ve dışa doğru açan varoluşsal bir organolojinin konusu olarak değerlendiren Stiegler böylelikle genel bir felsefi teori içinde teknik ile insani varoluş arasındaki ilişkileri incelemeyi mümkün kılar. Nitekim, Birinci Bölüm sonunda tartıştığımız Stiegler'in düşünsel çerçevesinden hareketle, güncel teknik süreçlerin (en başta dijital ve finansallaşma) bedeni ve hafızayı (yada doğrudan varoluşu) nasıl geliştirip dışsallaştırdığını ve bu süreçle kurduğumuz ilişkilerin siyasal ve toplumsal izdüşümlerini (teknokratik eğilimler) gözlemlemek bu çalışmanın ana problematiğini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, Stiegler'in düşüncesinin ana sütunlarını oluşturan organik-inorganik madde, iç-dış ortam, organoloji, negentropi, epifilojenez gibi kavramlar alıntılandıkları yerlerin ötesinde siyaset, ekonomi ve

¹ İlk elde Gilbert Simondon ve Bertrand Gille'nin çalışmaları sayılabilir. Simondon, teknik objenin ontolojisini ele alırken bireyleşme süreçleri ile tekniğin evrimini birlikte düşünmeye çalışacaktır. Teknik tarihçisi Gille, tekniğin somut olarak tarihsel evrimini iktisat, kültür, sanat, siyaset gibi alanlar içindeki görünümleri üzerinden inceleyerek tekniğin gelişimi ve sistemleşmesine dair genel modeller geliştirme arayışında olacaktır.

kültürle ilişki kurma tarzlarının anlaşılması açısından çalışmamızın bütününe yol gösterici bir rol oynamaktadır.

Teknik ile siyaset arasındaki güncel ilişkilerin anlamlandırılabilmesi için pek çok farklı hat mevcuttur. Örneğin askeri teknolojiler ve güvenlik bağlamında günümüzde artan bir ilgiye mazhar olan gözetleme pratikleri üzerinde çalışılabilir. Bir diğer koridor, iletişim teknolojilerindeki gelişim üzerinden popüler kültür ve sanattaki değişimlerin siyasetteki yansımalarını aramak olabilir. Mesela kendi içinde bir tür olarak sinemanın doğuşu, yükselişi ve mevcut durumu pekala bu açıdan ele alınabilir (Stiegler 2001). Keza bir başka izlek, post-hümanizm veya trans-hümanizm gibi başlıklar altında tıp ve biyoloji alanındaki muazzam gelişmeler dolayısıyla beden-siyaset ilişkisini düşünmek olabilir.² Bu çalışmada her ne kadar yukarıdaki izleklerle etkileşim dışlanmasa da teknik ve siyaset ilişkisi öncelikle iktisat dolayısıyla ele alınacaktır. Böylelikle teknik ile insani varoluş arasındaki en geniş ve en yoğun temasın iktisadi alanda gerçekleştiğini ön varsaymış olacağız. Bu yaklaşım sayesinde teknikle yakından ilintili ve hatta iç içe geçmiş yeni bir iktisadi tarzın ekonomi-politik kritiği için önemli nüveler saptayabileceğimizi umuyoruz. Güncel teknik sistem ile iktisadi alan arasındaki irtibatı ortaya çıkarmak ise ancak güncel teknik sistemin işleyiş tarzının sorunsallaştırılması ve burada saptanacak örüntülerin iktisadi sistemin içinde aranmasıyla mümkün olabilecektir. Dolayısıyla içinde bulunduğumuz teknik ve iktisadi paradigmalarda arasındaki ilişkiselliğe dair bir model öne sürmeyi deneyeceğiz.

1970'lerden bu yana içinde bulunduğumuz süreç, dijital teknik sistemin hala devam eden kuruluş dönemine denk düşmektedir. Dijitalleşme başlığı altında ele aldığımız bu dönüşüme koşut olarak iktisadi alanda aynı dönemde finansallaşmanın baş gösterdiğini görüyoruz. Bu çalışmanın temel vurgusu, finansallaşmanın ortaya çıkışının, öncelikli olarak dijital teknik sistemin kuruluşuyla ilişkili olduğu yönündedir. Daha genel anlamda, iktisat ile teknoloji arasındaki ilişkilere dair kapsamlı bir iktisat literatürü³ bulunmakla birlikte teknolojik gelişme günün sonunda sadece bir üretim faktörü olarak mikro ve makro anlamda büyümeye olan katkısı bakımından ele alınmaktadır. Bu bakış açısı, detaylı ve derinlikli hesaplamalara imkân

² Covid pandemisinin bu hattaki düşünsel faaliyeti tetikleyici bir rol oynayacağı tahmine müsaittir.

³ Klasik (Ricardocu) Büyüme Modeli, Solow-Swan Modeli veya Romer ve AK Modeli gibi endojen büyüme modelleri burada örnek olarak sayılabilir. Bu modellerin hepsinde teknolojik gelişmenin mahiyeti göz ardı edilir ve teknolojik gelişme, sadece büyümeye katkısı bakımından ele alınan bir değişken olarak görülür.

sağlamakla birlikte teknik paradigma değişimlerinin köklü sonuçlarını gözden kaçırmaya yatkındır. Her bir teknik paradigma, bizzatı iktisadi sistemin özünü ve işleyişini yeniden tanımlamaktadır. Aynı şekilde günümüzde de dijitalin kuruluş ve işleyiş tarzının, başka bir deyişle kendi eğiliminin, iktisadi alanın ontolojisini kökten bir şekilde değiştirmeye giriştiği görülmektedir. İktisadi alanda yaşanan bu dönüşümleri anlamak ise ancak dijitalleşmeyi göz önünde bulunduran bir okumayla mümkün olabilecektir. Tekrar düşmek pahasına vurgulayalım; finansallaşma birincil olarak iktisadi alanın içinde vuku bulmakla birlikte özü itibarıyla iktisadi değildir; teknik bir süreçtir. Tam da bu sebeple dijitali basit bir inovasyon olarak görüp sadece hangi iktisadi faaliyetleri eskiye göre kolaylaştırdığı veya verimi ne kadar artırdığı temelinde ele almak karşı karşıya olduğumuz fenomeni anlamlandırmak için yetersiz bir yaklaşım olacaktır. Bu bağlamda, İkinci Bölümün amacı, dijitalin iktisadi alanın finansallaşmasında oynadığı kurucu role ilişkin bir model sunma denemesi olarak özetlenebilir.

Dijital teknik sistem, tekniğin kendi tarihsel evrimi içinde anlamlandırılmalıdır. Diğer başka bir çok değişikliğin yanı sıra dijitalin teknik tarihi içinde en temelde temsil ettiği kırılma, doğayla ilişki kurma tarzında yatmaktadır. Teknik ile doğa arasındaki ilişki daime *mimetik*, yani bir tür doğayı taklit etme ilişkisi olarak kabul görmektedir. Dijitalin özgün yanı, doğayı veya Heideggerci anlamda *bu-dünyayı* taklit etmek yerine sanal düzlemde yeniden kurmasıdır. Dolayısıyla dijital teknik, taklit etmez; doğayı kendi evreninde sanal olarak yeniden kurar ve bir kez kendi evrenini kurduğunda kendi kurallarına göre işler. Dijital bu anlamda doğadan türetilmiş ve fakat kendi kuralları olan yeni ve sanal bir evrene işaret etmektedir. *Bu-dünya* ile sanal dünya arasında bir koşutluk, denklik, taklit veya benzerlik ilişkisi yoktur; onun yerine türev ilişkiler bulunmaktadır. Bu minvalde, türev kavramı dijital teknik sistemin analog sistemin içinden çıkarak kendini kurması açısından merkezi bir rol oynarken finansallaşmanın da reel iktisadi ilişkilerin içinden nasıl türediğine ışık tutabilecektir.

Dijitalin kendi kuruluş ve işleyiş tarzından kaynaklanıp finansallaşmayı doğrudan belirleyen üç temel boyuttan bahsetmek mümkündür. İlk olarak, dijitalin gramatolojisi, yani onu kuran temel parça ve onun işleyiş tarzıyla alakalıdır. Dijitalin *bu-dünyayla* kurduğu türev ilişkisi, indirgeyici bir ilişkidir. Bu-dünyayı sanal olarak yeniden kurarken dijital (1-0)'dan oluşan kod dizilerinden ibaret bir dil kullanır. Bu tercüme süreci, sonsuz ihtimale sahip varoluş imkânlarını, 1 veya 0'dan veya var ve yoktan ibaret ikili bir mantığa sahip bir temsil düzlemine indirger. Dijitalin diline tercüme edilen bilgi, veri (*data*) olarak adlandırılır. Toplumun verileştirilmesinde ise istatistik temel referanstır. Başka bir deyişle, kolektif varoluş olarak toplum dijital tercüme

edildiğinde istatistikleşir. İkincisi, bir kere dijital tercüme süreci bittiğinde karşı karşıya kaldığımız dijital evrenin yapısıyla alakalıdır. Dijital evren, özsüz ve merkezsizdir; tamamen birbiriyle eş ve (Derridacı anlamda) *farksız* kodlardan ibaret bir sonsuzluktur. Bu evren sonsuz olduğu ölçüde zamanı ve mekânı hiçleştirir. Burada nereden nereye veya nasıl gidildiği önemsizleşir; tek ölçüt, matematiksel olarak zamanın mekâna oranı olarak ifade edilen hızdır. Hız, dijital dünyanın tek ve ana parametresidir. Hızın dijitaldeki merkezi konumu ve ulaştığı seviye, kaçınılmaz olarak risk artışını gündeme getirir. Dolayısıyla finansallaşma için de esas ölçüt hız ve esas sorun, hızın yönetilebilmesidir. Hız yönetilmezse kaza ya da iktisadi dille söylersek, kriz olur. Finansallaşmanın krize yatkınlığı bu bağlamda anlaşılmalıdır. Öte yandan dijitalleşmiş ve finansallaşmış iktisadi alan kökten dönüşür. Artık iktisat, kısıtlı kaynaklarla sınırsız isteklerin karşılanması sanatı olmaktan çıkarak genelleştirilmiş bir risk yönetimine dönüşür. Üçüncü dönüşüm, reel ekonominin dijitalin işleyiş tarzına göre örgütlenmesi sürecine ilişkindir. Bir yandan ihtiyaçlar sisteminin rafa kalkması üretimin iktisadi alanda ikincil bir faaliyet konumuna inmesine sebep olur. Öte yandan, yeni bir fiziksel paradigmaya (kuantum) göre işleyen dijital teknik sistemin çalışması için gerekli olan enerji, hala daha büyük ölçüde bir önceki teknik paradigmaya göre çalışan makinelerde üretilmektedir.⁴ Bu durum, reel ekonominin dijital ve finansallaşmaya uygun şekilde örgütlenmesi eğilimini hem yavaşlatmaktadır hem de ölçek olarak küçülmesini gerektirmektedir. Gerçekten de yeni paradigma olarak akıllı ekonominin (*smart economy*) özü, “gerektiği yerde gerektiği zaman ve gerektiği kadar üretmek” prensibine dayanmaktadır. Otomasyonu önceleyen ve yeni bir dizi teknik kapasiteyle (üç boyutlu yazıcılar, bulut teknolojisi) donatılan bu üretim paradigması, kitlesel endüstriyel üretim etrafında örgütlenmiş toplumsal yapıların altını oyarken üretim sürecinin finansallaşmaya ve dolayısıyla dar görüşlü bir muhasebe mühendisliğine sıkışmasına yol açmaktadır. Bütün bu dönüşümlerin açık sonucu, iktisadi etkinliğin merkezine üretim yerine tüketim örgütlenmesinin (fiyatlama, pazarlama, reklam) oturması olacaktır. Nitekim tüketimin günümüz toplumsal hayatında bir değer ve sosyalleşme tarzı olarak oynadığı rol de günden güne büyümektedir.

Dijital ile iktisadi alan arasındaki ilişkilere dair bu genel özellikleri saptadıktan sonra halihazırda literatürde finansallaşmaya yönelik mevcut yaklaşımları eleştirel bir gözle ele alma

⁴ Nükleer enerji halihazırda küresel enerji üretiminin sadece %10'unu karşılamaktadır. Nükleer enerji üretimi karşısındaki güçlü toplumsal muhalefetin yanı sıra yenilenebilir enerji teknolojileri arzu edilen verimlilikte olmaktan uzaktır.

imkânı ortaya çıkmıştır. Bu perspektifle yapılan eleştirel okuma, finansallaşmayı dijitalle olan ilişkisi üzerinden anlama çabamızı kavramsal olarak zenginleştirirken bir yandan da mevcut analizlerin teknik konusunu sorunsallaştırmamalarından doğan sorunlara ışık tutmuştur. Gerçekten de farklı yaklaşımların teknik, finans ve iktisat arasındaki ilişkileri anlamlandırmaya yönelik tezlerinin varoluşçu bir teknik anlayışı temelinde finansallaşma ve dijitalleşme açısından genel bir sorgulamaya tabi tutulmasının özgün bir analiz çerçevesi sağladığı görülmüştür. İlk olarak, Carlota Perez'in teknoloji-iktisat-finansta ilişkin dalgalı modeli önemli bir çerçeveleme denemesi olarak öne çıkmaktadır. Kurumsalcı ve evrimsel iktisat yaklaşımlarının temel kabullerini tartışmaya açmak açısından son derece verimli olan Perez'in şeması, büyük ölçüde Veblen, Polanyi ve Schumpeter'in kendi dönemlerinin teknik koşullarından yola çıkarak ürettikleri tezlerin dijital teknik sistem bağlamında yeniden düşünülmesi için iyi bir başlangıç noktası sunmaktadır. Benzer şekilde, davranışsalci finanstan hareketle finansallaşmayı tanımlayıp bir toplumsal model olarak öneren Shiller'in çalışması temelinde, bir yandan finansallaşmanın olası ufuklarını turlama şansı elde ederken bir yandan da davranışsalcılığın teknik ile insani varoluş arasındaki ilişkiye karşı duyarsızlığının sonuçlarını analiz etmeye çalıştık. Ayrıca Lapavitsas'ın özgün yaklaşımı ışığında finansal müsadere ve finansal kâr kavramlarının açıklama gücünden faydalanırken aynı zamanda Marksist iktisat düşüncesinin üretim merkezliliği ve teknik koşullara ilişkin güncellenmeyi bekleyen yaklaşımını eleştirel bir gözle ele aldık. Nihayet, literatürün eleştirel okumasıyla zenginleşen dijital-f finansal iktisadi modelimizi, tarihsel-yapısal süreklilik içine yerleştirebilmek için Braudel'in üç katmanlı piramidal açıklama metoduna başvurduk. Esasen dijitalleşme ve finansallaşmanın Braudelci tarih okuması bakımından dört katmanlı bir piramidal modele imkân verip vermeyeceği üzerine bir tartışma yürüttük. İkinci Bölümde son olarak dijital-f finansal iktisadi çerçevemiz ile güncel ekonomi-politik sorunlar arasında ilişki kurma arayışı bağlamında, Streeck'in *borç devleti* ve *tüketim olarak siyaset* kavramlaştırmalarını yine eleştirel bir gözle değerlendirerek analizimize dahil etmeye çalıştık.

İçinde eylenecek teknik ve iktisadi koşulları tanımladıktan sonra teknik ile siyaset ilişkisini içinde barındıran yeni teknokratik eğilimlerin tarihsel yönelimi ve kendilerini ortaya koyuş tarzları üzerine konuşmak mümkün hale gelmiştir. Dolayısıyla Üçüncü Bölümün ilk yarısında teknokrasi fikrinin izini tarihsel olarak siyaset düşüncesi içinde ararken aynı zamanda bu fikrin kendi döneminin teknik ve iktisadi koşullarıyla ilişkisini kurmayı denedik. Böylece güncel teknokratik eğilimlerin tasviri için hazırlık ve arka plan işlevi görmesi amaçlanan ilk kısımda, teknokrasi fikrinin yuvalanabileceği teknik-iktisadi koşullar araştırılmıştır. Tekniğin iktisadi

hayatta çok küçük bir rol oynadığı köle emeğinin yoğun kullanıldığı iktisadi yapılardan yola çıkarak tekniğin günümüzdeki yaygınlık ve iktisadi anlamda vazgeçilmezlik halesine ulaşmasına kadarki tarihsel sürece paralel olarak siyaset düşüncesinde teknokratik fikirlerin filizlenmesi izlenmiştir. Bu açıdan Platon, Aristoteles, Machiavelli, Hobbes, Rousseau, Saint Simon, Comte, Marx, Weber ve Veblen gibi önemli düşünsel duraklarda teknokrasi fikrinin evrimi incelenmiştir. Nihayet 20. yüzyılla birlikte teknokrasinin bir fikir hareketi olarak hızlı yükselişi ve düşüşünün ardından İkinci Dünya Savaşı koşullarının teknik açıdan yarattığı devrim ve sonuçları ile bu duruma tepki olarak 68 düşüncesinde kendini açıkça ortaya koyan eleştirel yaklaşımların bilançosunu çıkarmak yeni teknokratik eğilimlerin analizi için verimli bir zemin sunmaktadır. Son olarak, yeni teknokratik eğilimlerin çağdaş siyaset düşüncesinde kendilerini nasıl kurdukları Foucault'un tasviri ile Rosanvallon'un Nozick ve Rawls'a eleştirileri üzerinden anlaşılmaya çalışılmıştır. Dijitalleşmenin ve finansallaşmanın genel özellikleriyle yeni teknokratik eğilimlerin nasıl örtüştüğünü düşünsel düzlemde analiz ettikten sonra yeni teknokratik kurumların mimarisi ortaya serilmiştir. Burada yine tarihsel süreklilik hattı gözetilerek merkezi krallıklardan modern devletin kuruluşuna, 20. yüzyıl uluslararası sisteminden çokuluslu şirketlere ve ulus-aşan örgütlere giden teknokratik nitelikli kurumsallaşmaların izi sürülmüştür. Böylelikle yeni bir artı-değere el koyma yöntemi olarak sürdürülebilir finansal kâr etrafında örgütlenmiş üç özel ve bir kamusal olmak üzere dört kurumun (danışmanlık şirketleri, muhasebe ve danışmanlık şirketleri, yatırım bankacılığı ve bağımsız merkez bankası) merkezinde olduğu yeni teknokratik mimari eleştirel bir gözle değerlendirilmiştir. Her bir kurumun dijitalleşme ve finansallaşma bağlamında kendi içlerinde yaşadıkları dönüşüme paralel olarak iktisadi, siyasal ve toplumsal düzlemi nasıl dönüştürdükleri tartışmaya açılmıştır.

Dijital teknik sistemin kuruluşu bağlamında ele aldığımız yeni maddi koşullar, çok köklü bir devrime işaret etmektedir. Bu devrim, bizatihi içinde yaşadığımız fiziksel koşulların dönüşümüyle doğrudan ilişkilidir. Toplumsal, iktisadi ve siyasal ilişkileri de dönüşüme zorlayan bu fenomen, sosyal bilimlerin epistemolojisini ve alet setini gözden geçirmeyi zorunlu kılmaktadır. Bu çalışmada, teknik kavramını araştırmamızın merkezine oturtarak siyaset biliminin hem analiz alanını hem de metodolojisini genişletmeyi amaçladık. Çıkış noktası olarak da tekniğin verili iktidar ilişkileri içinde salt bir araç olarak görülmesi anlayışının ötesine geçerek doğrudan insani varoluşun bir ifadesi olarak tekniğin iktidar ilişkilerinin vuku bulduğu alanın çerçevesini çizdiği, yani yapısal bir faktör teşkil ettiği yaklaşımını benimsedik. Böylece tekniğin kendi tarihsel evrimi ile sistemleşmesine ilişkin genel örüntülerden yola çıkarak

diijitalleşme ve finansallaşma bağlamında iktisadi ve siyasi toplumsal ilişkileri anlamlandırıp açıklamak için genel bir modelin imkânlarını araştırdık. Yeni toplumsal, iktisadi ve siyasal ilişkileri, tekniğin gelişim dinamiklerinden çıkarsanmış türev ve epifilogenetik yaklaşımlarla ele almak, her daim çatışmacı ve tahakkümcü (ve en temelde insanın kötücül doğasına atıfla ayakta duran) ilişkiler arayan analizlerin ötesine geçmeye katkı sağlayacaktır. Zira tekniğin tarihsel evrimi ve sistemleşmesi temelinde yeni bir ekonomi-politik bakış inşa ederek siyaseti basit ikilikler ve söylemsel temalarla salt iktidar ilişkileri üzerinden görmek yerine siyasal eylemin, yani toplumların kaderine etki eden kolektif -ve fakat çoğu kez bilinçsiz- gidiş hattını sorgulamaya ihtiyacımız var. Keza yine bu sayede karşı karşıya olduğumuz varoluşsal sorunlar karşısında sadece kötü politika tercihlerini eleştirmenin ötesinde kendilerini dayatan yapısal koşulların toplumsal, iktisadi ve siyasal koşullarımızı nasıl şekillendirdiği üzerine düşünebiliriz. Her yerde iktidar ilişkileri aramak, günümüzde bizatihi insani varoluşun çok dar bir alana sıkıştığını görmeyi güçleştirmektedir.

İktidarın kimde olduğu sorusu, gerçekte tekniğin kendi eğilimini dayatış tarzı karşısında insani keyfiyetin sınırlarının günden güne daraldığını gizlemektedir. Yaşanan muazzam teknik gelişmeye paralel olarak güçlenen teknokratik eğilimler, siyasal kurumları toplumdan soyutlayarak demokratik süreçleri içeriksiz bir prosedüre indirgemektedir. Bireysel ve kolektif varoluşumuzu kurmak ve yeniden üretmek için ihtiyaç duyduğumuz iktisadi ve siyasi süreçler, hakiki bir deneyime kapatılarak önceden hazırlanmış bir şekilde reçete edilmektedir. Teknokratik eğilim, topluma etkin bir yönetim ve daha çok refah vaat ederken karşılığında siyasi ve iktisadi süreçleri tamamen teknikleştirmeye veya başka bir deyişle, toplumsuzlaştırmaya kaymaktadır. Burada derin bir paradoks yatmaktadır; zira toplum denen mevhum, esasen karşı karşıya olunan sorunları çözmek için temel iktisadi ve siyasi kararları almaya yönelik kolektif bir düşünsel ve pratik etkinlikten ibarettir. Kuşkusuz bu etkinliğin sonucunda bir dizi siyasa, kurum, prensip ve alışkanlık ortaya çıkar. Ancak bu etkinliğin sonuçlarını dondurup tartışmaya kapatarak optimize etmeye girişildiğinde ve kamusal müzakere kısa devre edildiğinde, etkin ve verimli işleyen bir yönetim aygıtı peşinden koşarken bizatihi toplumun kendini yeniden üretme imkânlarını elinden almış oluruz. Başka bir deyişle, toplumun ihtiyaç duyduğu kurum ve politikalar belirleme süreci tersine dönerek bir şekilde sabitlenmiş kurum ve politikaların toplumu belirleme sürecine geçilmiş olur. Halbuki siyasal ve iktisadi süreçlere etkin katılım, öncelikle özgün bir varoluşun ifadesi olan hakiki öznelliklerin kurulabilmesi için zaruridir. Başka bir ifadeyle, toplumun verimlilik, etkinlik ve refah gerekçesiyle siyasal-iktisadi süreçlerden dışlanması, esasen toplumun reddiyesine tekabül

etmektedir. Ne var ki toplum, belirli bir odak tarafından bilinçli ve kötücül bir projenin sonucu olarak siyasal ve iktisadi araçlardan dışlanıyor değildir; daha ziyade teknik gelişmenin ulaştığı ölçek ve hıza uyum sağlama zorunluluğu sebebiyle kendini disipline ederken varoluşunu kurmasını sağlayacak süreçlerden feragat eder görünmektedir (Olson 2016, 139). İşte bu koşullar altında, araştırmamızın temel motivasyonu, teknik, iktisat ve siyaset arasındaki güncel ilişki kurma tarzlarına ilişkin eleştirel bir yorum sunarak siyasal alanın yeniden insani varoluşa açılmasına katkı sağlamaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEKNİK BİR VAROLUŞA DOĞRU

“Teknik” kavramı, kendi içinde çok katmanlı bir anlam seti barındırmasının yanı sıra insan, doğa, bilim, madde gibi felsefenin temel kavramlarıyla çoklu bir referans ilişkisi içindedir. Bir yönüyle her teknik tanımlaması, insan-doğa-madde-bilgi ilişkilerine dair ön varsayımlar üzerine kuruludur. Doyasıyla tarih içinde insan, doğa, madde ve bilgi gibi temel kavramlara dair benimsenen tutumlar, teknik kavramının nasıl tanımlandığına doğrudan etki etmektedir. Öte yandan, felsefenin ve hatta genel anlamda düşüncenin temel kavramlarıyla bu kadar köklü ve değişken ilişkilere sahip olan teknik, yakın zamana kadar sosyal bilimlerde benimsenmemiştir. Hatta Stiegler (1994, 11) tekniğin en başta bir unutulmuşlukla, Batı düşüncesinin unuttuğu bir şey olmakla karakterize olduğunu söyler. Sosyal bilim disiplinlerinin tekniğin toplumsal sonuçlarıyla uğraşmaya önemli bir mesai harcamasına rağmen teknik kavramının inşasında çekingen bir tutum benimsemesi bir anlamda şaşırtıcıdır. Teknik bir anlamda bir kara kutu gibi görülmüş; verili, tektip, monolitik bir kavram olarak ele alınmıştır (Franssen et al., 2018). Özellikle Sanayi Devrimi sonrasında disiplinleşen sosyal bilimlerde, sosyolojiden iktisada psikolojiden -beşeri- coğrafyaya hep Sanayi Devrimiyle birlikte ortaya çıkan toplumsal sorunlara cevap arama girişimleri olmakla birlikte, teknolojinin kendisine dair bir tartışma yürütmemiş ve ya bu alanı verili kabul etmiş ya da büyük ölçüde mühendislere terk etmiştir. Yada tekniğin tarihsel gelişimine dair genel kavram ve teoriler geliştirmek öncelikli olmamış, daha ziyade teknik objelerin ortaya çıkışının kronolojisine dayanan bir tür teknografya yaklaşımı öne çıkmıştır (Mumford 1950).

Sosyal bilimlerde disiplinleri arasında tekniğin unutulmuşluğu bakımından belli ölçülerde antropoloji istisnasından bahsetmek mümkündür. Antropoloji teorik düzlemde sosyoloji ve beşeri coğrafya ile neredeyse tamamen aynı alanı çalışma konusu edinmektedir. Çıkış itibarıyla 19. yüzyılda modernleşmiş Batı toplumlarının anlaşılması sosyoloji yoluyla gerçekleştirilirken, antropoloji modern öncesi toplumları çalıştıran bir disiplindir. Kuşkusuz bu ayrım çok temel pozitivist kabullere dayanmaktadır. Sanayileşmiş ve modernleşmiş, dolayısıyla doğayı kendine tabi kalmış Batı toplumlarının sosyolojiyle anlaşılıp çözülecek toplumsal sorunları vardır. Ancak Batı dışı toplumlar ise henüz doğayı kendilerine tabi kılamamış -ve belki kendileri bizzatihi doğa olmaya devam etmiş- oldukları ölçüde, toplumsal yaşamlarının anlaşılmasında kendi çevreleri, başka bir deyişle doğal/maddi koşulların rolü merkeze alınmıştır. Antropolojinin kuruluşundaki bu Avrupa-merkezci zaafı, ironik bir şekilde teknik kavramının sorunsallaştırılmasına zemin

sağlayacak bilgi birikiminin sağlanmasına hizmet etmiştir. Ancak bu çalışmalar da tekniği tarihsel bir süreklilik ve kopuş içinde kavramsallaştırmak yerine her bir teknik ilerlemeyi kendi etnik-toplumsal bağlamına özgülemeyi tercih etmiştir. İlerleyen dönemde, Braudel'in total tarihçiliği ve 1960'ların yapısalcılığıyla birlikte, insanı çevreleyen maddi koşulların toplumsal ilişkileri açıklamakta kullanılması yönünde bazı adımlar atılabilmektedir. Ne var ki bu yaklaşımlar insanla ilişkisi içinde bir teknik tarihi inşasına yönelmemiştir.

Benzer şekilde siyaset bilimi içerisinde teknik kavramını, kendisinin de sorunsallaştırılmış haliyle ele alma girişimleri oldukça nadir görülmektedir. Kavramın anlama ve açıklama kapasitesine dair tartışma, genel olarak başka alanların konusu olarak görülmüş ve siyaset bilimi içerisindeki kullanımı verili olarak kabul edilmiştir. Belirli bir teknik obje veya sistemin ortaya çıkmasının siyasal ve sosyal sonuçları açısından önemli katkılar sunan metinler dahi bu siyasal/sosyal sonuçlar ile tekniğin kendine özgü yönleri arasında ilişkilendirmelerden kaçınır gözükmektedir (örneğin Barry 2001). Öte yandan, siyasi düşünceler tarihi siyaset etme tekniklerine dair tartışmalarla dolu olmakla birlikte siyaset yaygın olarak teknik bir sorun olarak görülmemiş ve teknolojiyle ilişkisi üzerine bir literatür gelişmemiştir. Dahası etimolojik kökeninden tarihsel kullanılış biçimlerine dair bir dizi karışıklık, teknik kavramının verili haliyle siyaset bilimi içerisinde ele alınmasını güçleştirmektedir. Bu bağlamda, teknik kavramından hareketle yapılacak bir siyaset bilimi analizi için kavramın doğuşu ile etrafında gelişen düşüncenin ana duraklarını yeniden gözden geçirmeye ihtiyaç duyulmaktadır. Böylelikle kavramın doğuşu ve taşıdığı tarihsel bagaj yerine oturtulduğunda, teknik kavramının özellikle modern dönemlerde hangi felsefi bağlamlarda ele alındığı daha iyi anlaşılabilir. Kuşkusuz Antik Yunan'da teknik kavramına yüklenen anlam, temel referans noktası olması anlamında hala daha önemlidir. Bununla birlikte gerek teknik gerek toplumsal sistemlerin tarih boyunca uğradığı dönüşümler bağlamında, kavramın örneğin 19. yüzyıl pozitivizmi veya 20. yüzyıl eleştirel kuramı bağlamlarında farklı açıklamalara yöneldiğini hatırla tutmak gerekmektedir.

Teknik tartışması, temelde insanın doğayla kurduğu ilişki etrafında şekillenmektedir. Dolayısıyla matematik, fizik gibi mutlak soyutluklar kadar insanı ve toplumu merkeze alan sosyal bilimlerin de alanına giren bir ilişki söz konusudur. Bu bağlamda, tekniği mühendislik gibi alanların tartışma konusu kabul edip kavramı sorunsallaştırmadan verili kabul eden geleneksel -pozitivist eğilimlere sahip- sosyal bilim anlayışının çerçevesini esnetmek gerekmektedir. Bununla birlikte, önce yapısalcılık sonra post-yapısalcılık tarafından insanın

aktörelliğini maddi koşullar karşısında neredeyse hiçeştiren bir düşünsel yaklaşım özellikle siyaset biliminin kuruluş amacına ters düşer görünmektedir. Biri insana biri maddi koşullara öncelik tanıyan bu iki tarzın dışına çıkabilmek adına, varoluş ve tekniği birbirini tamamlayacak şekilde ele almayı deneyen bir “teknik varoluşçuluk” bilhassa teknik-siyaset ilişkisini analizde faydalı bir çıkış noktası olabilir. Böylesi bir denemeyle, bir yandan 20. yüzyılda teknik düşüncesinde merkezi bir rol oynayan Heidegger’in düşüncesini güncel siyasal kurumları analizde kullanabilmek adına eleştirerek geliştirmek mümkün olabilir. Dolayısıyla bu bölümün aynı anda birbirini tamamlayan iki amaca hizmet etmesi amaçlanmaktadır: Heidegger’in teknik üzerine düşüncesinin negatif yönlerini Fransız teknolog geleneğinin ürettiği düşünceden istifadeyle eleştirel biçimde yeniden ele almak ve böylelikle günümüzde teknik-siyaset ilişkisini anlamlandırmak için düşünsel bir çerçeve ortaya koyabilmek.

Siyaset bilimi içinde verili olan insan-doğa, insan-madde, insan-bilgi gibi ilişkiselliklere dair ön varsayımlar bir şekilde disiplinin alanını belirlemektedir. Teknolojinin geldiği seviye ve siyaset başta olmak üzere toplumsal hayatın her alanında artan etkisi düşünüldüğünde bu varsayımların teknik kavramının etrafında varoluşçu bir perspektiften yeniden ele alınması farklı düşünsel ufuklar açılmasına katkı sağlayabilir. Böylelikle güncel sosyopolitik kurum ve ilişkileri tartışırken sosyal bilimlerin tekniği de hesaba katan yeni bir yaklaşım geliştirmesi mümkün olabilir. Bu haliyle hem metodolojisi ve temel kavramları hem de araştırma konusu üzerinde düşünen bir çalışmanın siyaset biliminin temel referans çerçevesini ve dolayısıyla bilgi üretme kapasitesini genişletmesine katkı sunacağı düşünülmektedir.

1.1. ETİMOLOJİK KÖKEN VE TARİHÇE

“Teknik” kelimesi hem akademik jargonda hem de gündelik hayatta yaygın bir kullanıma sahiptir. Köken olarak Antik Yunanca *téchnē* kelimesinden geldiği kabul edilmektedir. *Téchnē*’ye dair etimolojik kazı ise ağaç işi veya marangozluk anlamlarına sahip “*teknē*” köküne işaret etmektedir. “*Téchnē*”nin esasen marangozun işi, marangozun eseri, ağaç işi gibi anlamlara karşılık geldiği bilinmektedir. (Bu anlamda, Antik Yunanda ortaya çıkan “*téchnē*” bugün Türkçede deniz taşıtı olarak kullanılan tekne sözcüğüyle aynı kelimedir.) Aynı kökten gelen ve Homeros’un şiirlerinde de yer alan *téktōn* ise usta inşacı veya marangoz olarak anılmaktadır (Schadewalt 2014, 29).

Antik Yunancada *téchnē* başlangıçta şeylerin yapımına dair bilgiyi nitelendiren genel bir anlam setine tekabül eder. Zamanla kullanım alanı genişleyen kavram, her türlü ustalığı, mesleki beceriyi kapsayan bir şekilde kullanılmıştır. Örnek vermek gerekirse, bir müzisyenin çalgı çalma tekniği, kaptanın gemiyi kullanma tekniği, bir devlet adamının polisi yönetme tekniği sayılabilir (Reydon 2019). *Téchnē*’den türeyen *technikón* sıfatı ise ikili bir anlama sahip olmuştur: bir yandan üretme kapasitesine dair bilgi veya yatkınlık; öte yandan, bu bilgi/yatkınlıkla uyumlu olan şeylerin genel toplamı. Böylelikle, dil bilgisel bakımdan bir sıfat olarak görünen *technikón*, Antik Yunan gibi erken bir dönemden beri aynı zamanda Türkçeye “teknik olan” şeklinde çevrilebilecek bir isim olarak da ortaya çıkmıştır.⁵ *Technikón* kelimesiyle ortaya çıkan bu ikili anlam (*téchnē*’ye dair ve *téchnē* içeren şeyler bütünü), terminolojide bazı karmaşıklıklara yol açabilmektedir. Ancak, bu iki anlamlılığın kavramın daha kapsamlı ve çok yönlü bir düşünceye imkân sağlaması bakımından değerli olduğu öne sürülebilir.

1.1.1. Antik Yunanda Teknik

Antik Yunanda teknik düşüncesi önemli bir yer tuttuğu kadar geniş ve muğlak muğlak bir kullanım alanına sahiptir. Kavrama ilişkin tüketici bir tartışmanın bu çalışmanın sınırları içinde yürütülmesi mümkün değildir. Bununla birlikte teknik kavramının güncel karşılıklarını anlamak için kavramın o dönemde yüklendiği ve belli ölçülerde taşımaya devam ettiği anlamlara kısaca göz atmak yerinde olabilir. Bu bağlamda, Antik Yunanda teknik kavramına

⁵ Dil bilgisel olarak bir sıfat şeklinde karşımıza çıkan *technikón*’un bu kullanımı literatürde yaygın olarak gördüğümüz isim olarak “siyasal”, “siyasal olan” kullanımlarıyla koşutluk için anlaşılabılır.

dair *Stanford Ansiklopedisi*'nin öne sürdüğü dört ana tema etrafında bir izlek oluşturmak mümkündür. Bu dört ana tema kısaca, *doğayı taklit* olarak teknik, *yapaylık*, Aristoteles'in *dört neden* metodolojisi ve Antik Yunan düşünürlerinde bir açıklama yöntemi olarak sıkça başvurulan *teknolojik imgelerdir* (Franssen et al., 2018).

Pre-Sokratiklerde teknik, henüz kendini *epistemed*en ayrı olarak kurabilmekten uzaktır. Sofistlerde teknik, bir retorik yöntemi ve ikna sanatı olarak kabul görürken, Kinikler doğaya dönüş bağlamında tekniği dışlamışlardır. Ksenophanes ise gerek ekonomi gerek de siyasete dair görüşlerinde *téchnē*yi neredeyse *epistemenin* yerine kullanmıştır (Ural 2015, 139). Platon'a gelindiğindeyse *téchnē* ile *episteme* arasında daha sorunlu bir ilişki göze çarpmaktadır. Zira Platon'un genel açıklama çerçevesi olarak idealar dünyasını alması, onun dünyada olan her şeyin idealar dünyasında önceden kayıtlı olması gerektiği düşüncesine götürmektedir. Buna göre, *téchnē* uygulayıcısının yaptığı işin bilgisi aşkın olarak idealar dünyasında mevcuttur. Nitekim insan da insan yapısı şeyler de doğanın bir parçası olduğu ölçüde doğaya içre olarak bulunan ideaların bilgisine tabidir. Dolayısıyla *téchnē* idealar dünyasında önsel ve dışsal olarak bulunan tasarımına ancak bu bilgiyi içinde gizli olarak tutan doğayı taklit ederek (*mimesis*) kavuşabilir (Platon 2015, 28-29; Ural 2015, 140).

Başka bir deyişle, *téchnē* bir yönüyle deneyim (*emperiría*) üzerine kuruludur; ancak salt deneyim sadece hafızada tutulabilen ve bir araya getirilebilen tekilden ilerler; *téchnē* ise Platon'a göre evrensel bir kavrama yöneliktir. Dolayısıyla *téchnē*nin işleyişi doğanın işleyişiyle tamamen aynıdır. Platon'a göre teknik, doğayı taklit ederek bir idea karşılığı edinebilir. Aristoteles bu düşünceyi daha da ilerleterek doğayı taklit etmesinin yanı sıra *téchnē*yi bazen doğanın tamamlayamadığını tamamlayan bir etkinlik olarak da görür. Kuşkusuz bu tamamlama, mükemmele erdirme etkinliği insanın ihtiyaçları bakımından tanımlanmıştır. Zira Aristoteles, doğanın hareketinin nedenini yine doğanın içinde bulurken, *téchnē*nin kaynağı teknik nesneyi tasarlayan kişidedir (Schadewalt içinde ed. Scharff ve Val Dusek 2014, 29). Başka bir deyişle, doğanın işleyişi olarak *physisin* kuralları ve işleyiş tarzı kendine içkindir, teknik nesnenin üretimi olarak *poiesiste* ise bu bilgi haliyle dışsaldır; doğayı taklit eden insanın imgeleminde yer alır (Aristoteles 2001, 82; Ural 2015, 141).

Tekniğin bir taklit ve -genişletici, tamamlayıcı da olsa- ek olarak görülmesi tekniğe dair bazı yargıların kuruluşuna zemin hazırlar. Kendi özü/ideası olmayan, bunun yerine doğayı taklitle kendini kurabilen teknik bilgi, kaçınılmaz olarak epistemeye göre daha düşük bir bilgi olarak

görülebilecektir. Böylelikle, teknik ile doğa arasında bir taklit ilişkisi kurulurken aslında episteme ile teknik arasında bir hiyerarşi kendini göstermeye başlamaktadır. Zira doğa kendi nedenine sahipken teknikte bu söz konusu değildir, kendi nedeni tekniğe dışsaldır. Bu hiyerarşi Sokrates'in alet yapımına dair bilginin iyi yaşam bilgisinden düşük olduğu yönündeki çıkarımında kendini bariz bir şekilde gösterir. Nitekim Platon, Sokrates'in teknik bilgi ile iyi hayat bilgisi arasındaki hiyerarşik ayrımını benimseyerek (ed. Scharff ve Val Dusek 2014, 4) teorik bilgiyi pratik bilgi karşısında üstün bir konuma yerleştirmiştir.

Tekniğin doğanın bir taklidi, teorik bilginin de pratik bilginin hiyerarşik üstü olarak kabul edilmesi tekniğe dair ikinci ana temayı belirlemektedir: yapaylık (*artificiality*). Aristoteles *Fizik*'in ikinci kitabına var olan şeyleri, doğal nedenler ve diğer nedenlerle var olanlar şeklinde ikiye ayırarak başlamaktadır. Burada *pyhsis* ile *poiesis* arasında temel bir kurucu fark vardır. Doğal olan şeyler kendi nedenlerini kendi içlerinde barındırmaktadır ve kendi içsel erekselliklerine sahiptir. Dolayısıyla kendilerini yeniden üretebilmektedir. Yapay nesnelerin varoluş nedenleri de ereksellikleri de kendilerine dışsaldır. Onlar insanların ihtiyaçları doğrultusunda üretilmiştir ve ereksellikleri insan ruhunda yatmaktadır (Franssen et al., 2018). Böylelikle insanın ürettiği eserler, her zaman doğal nesneler karşısında bir yapaylık, bir özsüzlük, bir eksiklikle maluldür.

Antik Yunanda bugünkü anlamda bir sanat-zanaat ayırımından bahsetmek mümkün değildir. Henüz bir soyut sanat ortaya çıkmadığı ölçüde, sanat ile zanaat bir ve aynı ele alınmaktadır. Dolayısıyla, Antik Yunanda *téchné* aynı zamanda sanata dair bir bilgidir. Kavramı bağlamına daha iyi oturtabilmek adına bu noktada Platon ve Aristoteles'in düşüncelerindeki bazı noktalara dikkat çekmek yerinde olabilir. (Platon'un meşhur sanat düşmanlığı, sanat-zanaat ayrımının yoksunluğu bağlamında daha iyi anlaşılabilir.) Esasen Platon, bir kere *epistemesini* ortaya koyduktan sonra bunun pratikte nasıl hayata geçirilebileceği üzerine çalışmıştır. Örneğin filozof kralların eğitimi veya iyi bir devlet yapısının nasıl olması gerektiğine dair çalışmaları bu doğrultudadır. Yani tüm düşünsel etkinliği iyi ideale ulaşmak için soyut düşünceye hapsedilmiş değildir. Dolayısıyla Platon'un sanata husumetinin nedenleri, tekniğin yani zanaat ve/veya sanatın pratik bir eylem olmasında yatmaz. Kabaca ifade edersek, Platon'u sanata düşman eden belli bir sanatsal etkinliğin doksadan yola çıkıp ideaya uğramadan yine doksaya varma eğilimidir. Zira Platon, doksalar evreninde idealar evrenindeki karşılığını arayan sanatı “iyi sanat” olarak görüp olumlarken, sadece doksa evreni içinde gönderen sanatı içinde idea barındırmadığı ölçüde sahtecilikle bir tutmuştur. İkincisi sofistçe bir sanattır. Haşlakoğlu'nun

ifadesiyle, “poiesis olarak mimesis bir meydana getirmez, ancak “mimetik” olarak meydana getirme, aslına benzemekle birlikte [onun] sadık bir yansıması değildir” (Haşlakoğlu, 2016, 50)⁶.

Aristoteles ise bu sorunu aşmak için üçlü bir epistemoloji kurmayı tercih etmiştir. İdea-doksa arasında kurulan bir dikotominin sınırlılıklarını görerek üretken, pratik ve teorik bilimler şeklinde üçlü bir ayrıma başvurmuştur (ed. Ağaoğulları 2016, 128). Teori-pratik arasındaki keskin bir hiyerarşiden kaçınan bu kategorileştirmede, *poiesis*, yani üretken bilimler, hem sanatı hem zanaatı kapsamaktadır. Platon, doksalar evrenindeki her şeyin idealar düzlemine uygun olarak yapılması konusunda ısrarcıdır. Aristoteles ise pratikte vücuda gelen her şeyin zaten - rastlantı unsurunu da dikkate alarak- içinde barındırdığı ilk nedene göre ortaya çıktığını öne sürer; böylelikle, Platon’daki gibi iyi *téchné* – kötü *téchné* arasında bir ayrım yapma zorunluluğundan kurtulur. Zira eğer bir şey ortaya çıktıysa zaten ona içkin olarak bulunan ilk neden sayesinde bu mümkündür.

Aristoteles tekniği doğanın bir taklidi ve bazen doğanın eksik kaldığının insan eliyle mükemmele erdirilmesi olarak görür ve teknik eserin ilk nedenini kendi içinde barındırmadığından hareketle onu sonlu ve yapay olarak nitelendirir. Bununla birlikte, Aristoteles’te tekniğin daha varoluşçu bir şekilde anlaşılması için bazı nüveler mevcuttur. Örneğin Aristoteles, aleti bir protez gibi görür; alet adeta elin uzamasıdır. Burada Aristoteles, tekniğin yapay ve dışsal olduğunu kabul etmekle birlikte tekniği vücudun bir devamı olarak görmektedir. Benzer şekilde, mantık üzerine düşünceleri de *Organon* başlığıyla toplanmıştır. Nasıl alet eli uzatırsa, mantık (kendi terminolojisiyle analitik) da bilgiyi genişletecektir. Bu bağlamda, Aristoteles tekniğin yapay olduğunu kabul etmekle birlikte, teknikle doğayı birbirine karşıt olarak ele almaz; tam tersine, teknik, aletin eli uzattığı gibi, doğayı genişletir (Aristoteles 2001, 82-3).

Yapaylık tartışmasına dair göz önünde bulundurulması gereken son bir husus, zaman zaman *téchné*’nin yerine geçtikleri görünen *méchos* ile *organon* arasındaki ayrımdır. Antik Yunanda

⁶ Haşlakoğlu, Sofist diyalogu üzerinden yaptığı analizle, Platon’da yaratma (*poetikai tekhnai*) ile daha önceden meydana gelmiş olanın edinilmesi (*ktetike tekhnai*) arasında bir ayrıma dikkat çeker. Burada, her yaratımın aynı zamanda bir görüntü meydana getirme (*eidôpoiikô*) olduğunu, aslına sadık görüntü olarak *eikona* ile aslını bozarak yansıtan *phantasmatanın* arasında bir ayrım bulunduğunu ve *phantasmatanın* böylelikle model aldığı aslına iki kez uzak düştüğünü belirtir. Ayrıntılı bir anlatım için bkz. Haşlakoğlu, 2016, 50-51.

erken dönemde ortaya çıkan ve Homeros’un metinlerinde de kullanılan *mêchos*, esasen “zor bir durumun telafisi, devası” anlamlarında kullanılmaktadır. *Mêchos*’tan türetilen *mêchanê* aynı şekilde “deva, çözüm”; daha genelde de “belli bir sonuç almaya yarayan bir yol/araç” anlamına karşılık gelmektedir. Nitekim henüz Antik Yunan’da dahi *mêchos/mêchanê* bugünkü makine anlamında -örneğin savaş makinası- telaffuz edilmektedir. *Mêchos* böylelikle, ilerleyen dönemde bilinçsiz, tepkisiz, tamamen rutin -yani mekânîk- harekete dönüşecektir. Halbuki *mêchos/mêchanê*; *téchnê*’nin sonucu, onun cisimde gerçekleşmiş ve bilgidan azade halidir (Haşlakoğlu, 2016, 51-52).

Mekânîk, yaşamsızdır; yani organik olanın tam karşıtıdır. Halbuki yine Antik Yunan’da *organon* günümüzdeki organik kelimesinde olduğu gibi yaşama dair, doğal olana dair gibi biyolojik referanslar içeren bir kavram değildir. Tam tersine, esasen alet veya araç anlamına gelmektedir. Örneğin Aristoteles, mantığa ilişkin metnini mantığı düşünmenin aracı olarak gördüğü için *Organon* başlığı altında değerlendirmiştir. Ancak Platon’dan itibaren *organon* kelimesinin insan vücudunun uzuvları için kullanılması, organik olanı canlı olanla özdeşleştirmiş ve böylece organik, cansız olan mekânîğin zıttı olarak yerleşmiştir (Schadewalt içinde ed. Scharff ve Val Dusek 2014, 28-29). Bu zıtlık, ilerleyen dönemlerde insan-doğa, teknik-doğa arasındaki zıtlık ilişkisinin temelini oluşturacaktır. Antik Yunan’da teknik kuşkusuz yapaydır, ancak yapaylık Antik Yunanda ne etimolojik köken ne de felsefe bakımından doğa ile teknik arasında bir karşıtlık kurulmasına yönelik değildir. Yapaylık daha çok doğanın tamamlanması ve genişletilmesi olarak anlaşılmaktadır.

Teknik tartışmasındaki ilk iki ana temamız taklit ve yapaylık tartışmaları, tekniğin kökenini anlamaya yönelik arayışlar etrafında kurulmuştur. “Tekniğin nedeni nedir, özü var mıdır, neden/öz içsel midir dışsal mıdır” gibi sorulara cevap arar. Bu arayışlarda, tekniğin nedenlerini anlayıp ortaya çıkarma çabası ön plandadır. Tekniğin nedeni ve özü tartışması, Antik Yunandan günümüze gelene kadar metodoloji bağlamında bir süreklilik arz eder. Dolayısıyla Aristoteles’in dört neden ilkesinden hareketle tekniği düşünme, teknik felsefesinde geçerliliğini halen koruyan temel bir temadır (Franssen et al. 2018, Ural 2015, 141).

Aristoteles’in konuya ilişkin *Fizik*’te ortaya koyduğu düşüncesinde Platon’dan farklı olarak ideaların form olarak maddeye içkin olduğu, formun ancak maddeyle mümkün olurken maddenin de form sayesinde biçim aldığı, maddenin potansiyel ve formun da edimsel bir özelliği haiz olduğu vurgulanır. Maddenin potansiyelinin açığa çıkması, ancak formun ereksel

nedenini gerçekleştirmesiyle mümkün olacaktır (ed. Ağaoğlu 2016, 132-133). Bu minvalde, tartışmayı somutlamak için literatürde genellikle Aristoteles'in *Fizik*'te kullandığı ahşap ev alegorisine başvurulmaktadır. Buna göre, evin maddesel nedeni kereste, form evin şekli, marangoz etki nedeni ve evin ev olmak için yapılması da ereksel nedenidir. Bu örnekle Aristoteles, tekniği kendi içinde mükemmele ulaşacak şekilde hiyerarşize etme imkânı bulmuştur. Buna göre, mükemmele (*areste*) yakınlığına göre şeyler sıralandığında, her zaman üstte olan (ev) altta olanın (kereste) formudur. Yani ağaç kesilirken formel nedeni kerestedir; ancak ev yapım aşamasında kereste bu kez maddi nedendir, formel neden ise evdir. Bu hiyerarşik dize, saf formdan yola çıkıp en nihayetinde mükemmele ulaşacak şekilde ilerlemektedir (Ural 2015, 141).

Aristoteles'in geliştirdiği bu dört nedenli düşünme biçimi, teknik felsefesinde ana unsurlardan biridir. (Örneğin Heidegger *Tekniğe İlişkin Soruşturma*'ya bu dört nedenden bahsederek başlar.) Özellikle 20. yüzyılda tekniğe dair yürütülen tekniğin otonom olup olmadığı, determinist nitelikler taşıyıp taşımadığı, kendi erekselliğine sahip olup olmadığı gibi tartışmalar bugün teknik felsefesinin temel problematikleri olarak yerlerini korumaktadır. Açmak gerekirse, tekniği insanın maddeye hâkim olma tarzı olarak gören, onu bir çeşit uygulamalı bilim olarak değerlendiren yaklaşımla tekniği aslında maddenin insana hâkimiyeti olarak gören (teknodeterminist) yaklaşım, birbirlerine zıt konumlarda bulunmalarına rağmen düşünsel kaynaklarını aynı temel metodolojiden almaktadır. Bu bağlamda, Aristotelesçi dört nedenden temellenen düşünce tarzının sonuçlar itibarıyla farklı konumları savunabilen tezleri içermekle birlikte, epistemolojik olarak insan-teknik, doğa-teknik, insan-doğa gibi dikotomilerle düşünmenin zeminini hazırladığı öne sürülebilir.

Aristotelesçi dört nedene dayanan düşünce tarzına dair ileride geliştirilecek son bir husus, apriorik yaklaşımdır. Dört nedene dayanan düşüncenin kurucu epistemolojik sorusu tabiatıyla “neden?” olacaktır. Bu soru kaçınılmaz bir şekilde, tartışmayı neden ve sonuçlara indirgeme eğilimi taşıyacaktır. Aristoteles'in ahşap evini tekrar hatırlarsak, dört neden bize bu evin “nasıl” yapıldığına dair herhangi bir bilgi sunmaz. Halbuki basit düşünülduğünde, bir evin inşasında esas teknik bilgisel unsur, yani işin teknisyen boyutu, evin nasıl yapıldığına ilişkindir. Aynı örnekten devam etmek gerekirse, bir evin nasıl yapıldığı sorusunun cevabını bulmak için öncelikle evin veya en azından bir benzerinin yapılmış olması gerekir. Dolayısıyla “neden” sorusuyla ortaya çıkan saf apriorik yaklaşım, tekniğin ikili anlamını (hem yapma bilgisi hem insan ürünlerinin toplamı) kapsama yolunda bazı sınırlılıklarla maluldür.

Antik Yunanda tekniğe dair altı çizilebilecek dördüncü tema gerek Platon gerek Aristoteles'in teknik imgelemlerden sıklıkla faydalanmış olmasıdır. Esasen her iki düşünür de teknik bilgiyi hiyerarşik olarak aşağı görmektedir ve ideal siyasal rejimlerinde yönetimi asla zanaatkarlara yakıştırmamaktadır. Zira zanaatkarlar/teknisyenler iyi ideasından veya en iyiden çok pratik/mesleki kaygılarıyla meşgul olacakları için yönetimi ele almak için uygun değildir. Buna rağmen, Platon (2015) *Timaeus*'ta dünyayı *Demiurgos*'un eseri olarak kodlarken, yoktan var eden değil şekil veren/imar eden bir Tanrıdan bahseder. *Demiurgos* esasen bir teknisyendir, nitekim Platon da *Demiurgos*'un yaptığını bir zanaatkarın çalışmasına benzetir. Daha az çarpıcı olmakla birlikte, Aristoteles'te de doğal sürecin ereğine ulaşmasına dair açıklamalarında zanaatlardan yola çıkarak verilen örneklere rastlamak mümkündür. Bu bağlamda, Franssen (2018), her iki düşünürün de teknik bilgiyi ikincilleştirmelerine rağmen tutarlı bir dünya tasarımında teknik imgelemden kaçamadıklarını saptar.

1.1.2. Roma'dan Aydınlanmaya Teknik

Antik Yunan sonrasında gerek Roma gerek Orta Çağ'da teknik pratik anlamda önemli gelişmeler kaydetse de teknik üzerine düşüncenin aynı hızda ilerlediğini söylemek mümkün değildir (Franssen et al. 2018). Bu dönemlerde tekniğe dair düşüncede Antik Yunan'da ortaya konulan çerçevenin büyük ölçüde muhafaza edildiği söylenebilir. Öte yandan teknik imkânlar genişlerken teknik üzerine düşünüşün durağan seyri, ortaya çıkan ve üzerinde düşünülmesi gereken yeni alanların başka kavramlar altında ele alınmasıyla ilişkilidir. Roma'dan 18. yüzyıla gelene değin farklı dönemlerde sanat, bilim, meslek, gibi kavramların tekniğin yerine geçtiği veya teknikle üst üste bindiği görülmektedir. Nitekim tekniğin anlam sınırlarının flulaşarak başka kavramlarla iç içe girmesi, teknik kavramının tarihsel etimolojik bagajını hem genişletmiş hem de karmaşıktırıştır. Bu durum günümüzde teknik kavramından yola çıkarak yürütülecek bir düşünsel etkinliğin kavramsal zeminini bir hayli kayganlaştırmaktadır.

Antik Yunan felsefesinin temel kavramlarını Latinceye kazandırmasıyla bilinen Cicero, *téchnē*'yi Latinceye *ars technica* olarak çevirmiştir. Latince “*artem*” kelimesinden gelen *ars*, etimolojik olarak daha sonra Batı dillerinde sanat anlamına gelecek olan “*arts*”ın kökenidir. Bununla birlikte, sanatın kendini ayrı bir soyutlama olarak ortaya koymasına kadar teknikle aynı anlama sahiptir, bir sanat-zanaat ayrımı mevcut değildir. Bu bağlamda gerek Latince *ars* gerek Fransızca ve İngilizce gibi dillerde *arts*, köken olarak pratik beceriye karşılık

gelmektedir. Nitekim Antik Yunan'da *téchnē*nin hem sanat hem zanaat anlamına geldiği gibi, Latin dünyasında da *ars* aynı işleve sahip olacak ve kelime olarak teknik kavramının getirdiği bagajı sahiplenecektir. Bununla birlikte teknik kavram olarak bu kez düşünsel bir etkinliğin merkezinde olmayan bir şekilde gündelik dilde yerini korumaya devam edecektir. Teknik tarihçisi Gille, Romalıların mimari ve askeri teknikler gibi bazı pratik bilgilerin derlemenin ötesinde bu alanda pek de katkıda bulunmadıklarını kaydeder (Gille 1978, 80).

Roma ve Orta Çağ'da *arsa* dönüşen teknik, Antik Yunanda ortaya konan çerçevesini korumuştur. Tekniğin doğanın taklidi olduğu ve doğanın eksiklerini tamamladığı/mükemmelleştirdiği düşüncesi bu dönemde bir süreklilik göstermektedir. Nitekim tekniğin kendi üzerine düşünmek yerine pratik eylemleri kapsayan “tehlikesiz” bir kavram olması skolastik düşünce tarafından da olumlanmasına imkân sağlayacaktır (Reydon 2019). Teknik bilgi, skolastik kanon içerisinde olumlanacak, ancak diğer bilgi türleri (mantık, geometri vs.) karşısında yine “aşağı” kabul edilecektir. Teknik üzerine çalışmalar tarım, avcılık, hayvancılık gibi belli alanlardaki cari teknik kapasitelerin dökümünden öteye gidemeyecektir (Gille 1978, 80-81).

Roma'dan Orta Çağ'a geçerken Antik Yunan'daki çerçevenin sürekliliğini vurgulayan bir diğer unsur da Hristiyanlık bağlamında dile getirilebilir. Hatırlanacağı gibi, Platon'un *Demiurgos*'u bir zanaatkardı. Gerek Platon gerek Aristoteles doğaya dair açıklamalarında teknik imgelemden fazlasıyla faydalanıyordu. Keza benzer şekilde, Hristiyanlık öğretisinde İsa'nın bir marangoz, yani teknisyen olduğu kaydedilecektir. Bu yönüyle, varoluşa dair dini ilk neden vermeye çalışan açıklamalarda teknik imgelemin kullanılması bağlamında Antik Yunandan Orta Çağa bir süreklilik göze çarpmaktadır. Benzer şekilde dünya üzerinde varoluşu yeniden başlatan Nuh Peygamber de bir teknisyendir, hem de “ahşap tekne” yapan bir teknisyen.

Rönesansın başlamasıyla birlikte Batıda verili düşünsel çerçeve hümanizme doğru esnemeye başlayacaktır. Orta Çağın sonuna gelindiğinde Antik Yunanın dinsel atıflarla tahkim edilmiş düşünsel yaklaşımı yavaş yavaş yerini insanı ve insan faaliyetlerini merkeze alan bir dünya görüşüne bırakacaktır. İnsanın kendini ortaya koyuş tarzı olarak teknik bu dönemde olumlu karşılanacaktır. Bilindiği gibi, teknik gelişme, Orta Çağın kapanmasında başat rol oynayan bir faktördür. Orta Çağın dünya görüşünün aşılmasında matbaa, pusula, barut, gemi inşaatı gibi alanlarda kaydedilen gelişmeler hem ortaya çıkardıkları yeni bilgiler hem de bu bilgilerin nasıl

elde edilebileceğine dair ortaya koydukları metodolojik sonuçlar itibariyle büyük önem taşımaktadır. Orta Çağın dünya görüşünün aşılmasında teknik gelişmenin oynadığı önemli rol, bu dönüşümün anlamlandırılması yönündeki düşünsel çabaların teknik gelişmeyi/pratik bilgiyi önemsemesine yol açacaktır. Nitekim Rönesansın sembol figürlerinden Da Vinci'nin teknik icatlar tasarlayan bir teknisyen olduğunu hatırlamak yerinde olabilir. Bu dönemde Da Vinci başta olmak üzere pek çok ismin makinelerin tanıtımına yönelik el yazmaları kaleme aldığı görülecektir (Gille 1978, s. 82).

Rönesansla birlikte başlayan hümanist devrim, insan ve doğaya dair düşüncede köklü dönüşümlere yol açmıştır. Bu dönüşümlerde tekniğe dair düşünsel yaklaşımın değişimi, bilme ile yapmanın neredeyse aynı şey olacak kadar birbirine yaklaşması önemli bir yer tutmaktadır. Zira Rönesansla birlikte “doğa 16. yüzyılda sahip olduğu tanrıçalık mertebesinde 17. yüzyılda daha önce hiç uğramadığı bir düşüğe uğrayarak bir makine haline gelecektir (Bumin 2005, 19). Doğayı bir makine olarak düşünmek kaçınılmaz bir şekilde “insanın doğanın efendisi olması, şeylere hâkim olması, nesneleri kendisine hizmet edecek yönde dönüştürebilmesi hedefini” doğuracaktır. Teknik Antik Yunandan beri kendi ideası/ilk nedeni/ereği olmayan bir moment olarak düşünülmüştür, varlık nedeni ona dışsaldır. Özne ile nesne ayrımının ayak seslerinin duyulduğu bu dönemde, insanın kendini düşünsel düzlemde doğanın dışına/karşısına atması doğanın aynı bir makine gibi ilk nedensiz/ereksiz bir varlıkla karakteri olmasını ve araçsallaşmasını mümkün kılmıştır. Kuşkusuz bu araçsallaşma ilişkisi bir tabiiyet ilişkisi olarak ele alınacaktır.

Rönesansla birlikte *vita contemplativa*dan çıkıp *vita activa*yaya geçilmesi, bilmeyle yapma arasındaki mesafenin daralması tekniğin rolünün artmasına sebep olmuştur. Ne var ki burada olan tekniğe daha önce verilen değerin yükseltilmesiyle ilgili değildir, tam tersine doğa tekniğin seviyesine indirilmiş ve insan doğanın içinde değil dışında ve üstünde konumlandırılmıştır. İnsan ile doğa arasındaki bu ayrımı mümkün kılan düşüncede ortaya çıkan yenilikler olmuştur. Koyré, bu farklılığı Aristotelesçi fizikten kopuşla açıklayacaktır. Orta Çağın sonuna kadar büyük ölçüde geçerliliğini koruyan ve temelleri kozmos anlayışında bulunan Aristotelesçi fizik, doğayı dinamik değil statik bir olgu olarak ele alır. Buna göre, hareket doğal değildir, doğal yerde bulunmayışın doğurduğu geçici bir süreçtir. Dolayısıyla hareket, bir istisna veya kural dışılığıdır. Dört neden teorisinde olduğu gibi, doğal olan kendisinin nedenidir ve kendisini sonsuza kadar yenileyebilir; hareket ise kendisinin nedeni değildir. Böyle bir yaklaşım insanı doğanın içine, doğal yerine rapteder ve iyiyi/güzeli/doğruyu doğayla uyum içinde olmakta arar.

İnsan bu anlayışta doğaya içredir. Rönesans bu temele saldırarak doğayı bir makine gibi ele alacak, insanı onun içinde yaşamakla birlikte doğayı dönüştürücü ve kendine tabi kılıcı bir aktörellikle donatacaktır. Böylece insan doğanın “dışına” çıkacaktır. Eskiden yıldızlar için kullanılan matematik ve geometri, artık bu dünyanın anlaşılmasında kullanılacaktır ve matematiksel fiziğin temelleri atılacaktır. Eğer doğa bir makineyse doğanın işleyişi bir takım matematiksel ve geometrik prensiplerin uygulaması halinde vuku bulacaktır. Böylece Antik Yunanda episteme karşısında aşağı bir konumda olan teknik, teorinin karşısında ikincilleştirilmiş pratik merkezi bir konuma gelecek ve insan doğayı izlemek yerine onu kullanmayı ve yenmeyi hedefleyecektir (Koyré’de aktaran Bumin 2005, 27).

Rönesansın tetiklediği hümanizmin ideal dünya görüşünün teknik nüveleri belki de en iyi ütopyalarda görülür. En tipik örnek olarak Bacon’un Yeni Atlantis ütopyası ele alınabilir. Metinde, bir grup gemi kazazedesinin Bensalem adında bir adaya çıkıp buradaki toplumun işleyişini öğrenmelerine eşlik ederiz. Bensalem adasındaki ütöpik toplumsal sisteminin merkezinde Salomon’un Evi denen, başta hiç bitmeyen enerji kaynağı olmak üzere, bir dizi teknolojik buluş yer almaktadır. Adada bir siyasal iktidar olarak devlet vardır, ancak Salomon’un Evi’nin yöneticileri buluşlar başta olmak üzere pek çok alanda son sözü söyleme yetkisine sahiptir. Bu yönüyle, Salomon’un Evi’nin devletten daha büyük bir güce sahip olduğu ve bu gücü de esasen teknik alandaki üstünlüğüne borçlu olduğu söylenebilir. Burada teknokratik nitelikler barizdir. Dönemi için düşünüldüğünde, her ne kadar bir ütopya söz konusu olsa da iktidar gibi dinsel referanslarla örölü bir alanın teknik bilgiye ilk kez açılması önemlidir (Bacon 1999).

Yeni Atlantis’in ortaya koyduğu düşünce tarzı, Antik Yunan’da saptadığımız tekniğe dair dört temada bazı değişikliklerin ortaya çıktığına işaret etmektedir. Öncelikle insanın teknik buluşlarla doğayı taklit etmesi ve doğayı mükemmelleştirmesi yaklaşımının erozyona uğradığı görölmektedir. İnsanla doğa arasında teknik üzerinden gelişen mimetik ilişki yerini tersine bir tahakküm ilişkisine bırakmaya başlar. İnsan teknikle doğayı taklit eder, ancak sonrasında doğayı değil kendini mükemmelleştirir ve doğaya hâkim olur. Nitekim *Novum Organum*’da Bacon bu konuyu etraflıca ele alacaktır. Öte yandan, Platon ve Aristoteles ile başlayan, tek tanrılı dinlerin de bir şekilde miras aldığı dünyanın yaratılışı ve işleyişi konusunda teknik imgelemlere başvurma teması, Bacon’un metninde adeta ters yüz edilmiştir. Önceki dönemde Tanrı veya evrenin kurucusu bir teknisyen gibi resmedilirken, Bacon’un Yeni Atlantis’inde ideal ada Bensalem (İbranice “mükemmelliğin oğlu” anlamına gelen bu ifade açıkça

Beytullahim'e gönderme yapmaktadır) olarak adlandırılmaktadır; nasıl İsa ile yeni bir dünya görüşü Beytullahim'de dünyaya geliyorsa, Bensalem'de de yeni ve ideal bir dünya kurulmaktadır. Keza bu adanın merkezi de bütün tek tanrılı dinlerin anlatısında yer alan Salomon'un Evi'dir; yani İsrail'in kudretli kralı Süleyman Peygamber. Bu bağlamda, Antik Yunan ve devamında evreni açıklarken teknolojik imgeleme başvurulmasının tersine, Bacon'da tekniğin -iktidara kaynaklık ettiği ölçüde- dinsel referanslarla bezendiğini not etmek gerekir.

Rönesansın oluşturduğu temel üzerinden metodolojisini geliştiren Bacon, insan-doğa ilişkilerinde yaşanan kaymanın temsilcisidir. Antik Yunanda doğa teknik yoluyla taklit edilirken Bacon insanın en asil uğraşının kendisi de bir makine gibi düşünülen doğa üzerinde hâkimiyet olduğunu öne sürecektir (Bacon, içinde: ed. Scharff ve Val Dusek, 34-35). Burada doğayla mimetik ilişki bir yönüyle korunmaktadır, zira Bacon *Novum Organum*'un henüz girişinde doğaya hâkim olmanın ancak onun kurallarına uymakla mümkün olduğunu öne sürecektir. Ancak Bacon ikinci bir adım atacaktır: doğanın kuralları, yani doğaya ilişkin basit ve saf deneyimle edinilen bilgi insanın doğaya hâkim olmasını sağlayacaktır. Nitekim Bacon'a (içinde: ed. Scharff ve Val Dusek 2014, 35) göre, Coğrafi Keşifler sonucunda karşılaşılan halkların Avrupalıları tanrı gibi görmelerinin sebebi tamamen tekniğin bir sonucudur. Kısaca toparlarsak, Bacon'da doğa üzerinde hâkimiyet teknikle veya teknik bilgiyle, bu bilgiyi elde etmek de deneyimle mümkün olacaktır. Böylelikle Bacon, aslında Aristoteles'ten beri devam eden bilme ve yapma arasındaki hiyerarşik ayrımı yıkarak bu iki faaliyeti birbirini tamamlayıcı bir şekilde kullanmaya başlayacaktır (Schatzberg 2018, 49).

Bacon'un düşüncesinde tekniğe atfedilen önemin bir benzerini Descartes'te de görmek mümkündür. *Metot Üzerine Konuşma*'da Descartes (1994, 6. Bölüm), *cogito*'yla rasyonalizmin temellerini atarken bu yeni metodoloji sayesinde bütün insanlığın iyiliği için pratik sonuçlar elde edilebileceğini söyler. Bu metodun izlenmesiyle, aynı zanaatkarların zanaatları üzerinde olduğu gibi, doğanın işleyişine dair kesin bilgiler edinerek “yeryüzünün nimetlerinden yararlanmayı sağlayacak sayısız teknik araçların icadı...” mümkün olabilecektir (Descartes, 1994, 57). Nitekim Descartes söz konusu metnini de zanaatkarların kendi tasarladığı optik aletlerini imal etmeye davet ederek bitirir. Descartes'in yaklaşımında insanlığın iyiliği için tekniğin ve teknik gelişmenin önemi ortadadır. Descartes bir kez rasyonel temel inşa edildikten sonra mümkün olduğunca deney yapıp pratik sonuçlara ulaşılmasını ve bunların insanlığın iyiliği için tatbik edilmesinin gerekliliğini vurgular. Descartes kendi düşünebilme yetisinin kaynağını, onun ifadesiyle “kendi mükemmelliğini”, doğada ve onun yaratıcısı olarak tanrıda

görmektedir. Bununla birlikte, önceki dönemde makbul kabul edilen formel düşünce biçimlerine (ör: geometri) eleştiri getirir. Onun yerine gerek konuları gerek tatbik alanları açısından pratik olmaları sebebiyle tıp ve fiziği öne çıkarır. Hatta o kadar ki tanrının yarattığı varlıkları bir çeşit “hareketli makineler” olarak görmeyi ve kendi inşa ettiği rasyonel temelde tüm insanlığın iyiliği adına bu alanlarda çalışılmasını salık verir.

Roma’dan Aydınlanmaya gelene kadar geçen uzun dönemde tekniğin, teknik ilerlemenin arttığı ve bunun düşünsel düzlemde olumlu karşılandığını görmek mümkün. Öte yandan, tekniğin - belki de kullanım alanının genişlemesinin bir sonucu olarak- bir kavram olarak semantik bagajını başka kavramlara kaptırdığı öne sürülebilir. Bu dönemde teknik tartışmanın başka kavramlar üzerinden yürütülmüş olması bugün teknik düşüncesinin tarihsel olarak izini sürmekte önemli bir güçlük oluşturmaktadır. Teknik, öncelikle sanatla anlamsal ikizliğini bu dönemde korumuş ve tekniğe dair tartışmalar “*arts*” kavramıyla yapılırken bu içerik ilerleyen dönemde sanat başlığı altında toplanmıştır. Öte yandan, daha önceden hiyerarşik olarak aşağı görülen pratik bilgi, Rönesansla birlikte epistemolojik bir temel görevi görmüştür. Deneye ve deneyime dayalı ampirik bilgilerden hareketle doğa kanunlarının kavranıp onların doğaya boyun eğdirmek üzere tatbik edilmesi şeklinde özetlenebilecek bu yeni perspektif, içerik olarak aslında tekniğin konusunu bilim (fizik) altında ele almıştır. Böylelikle teknik kavramının bu kez de bilim tarafından kemirilmesine yol açmıştır. Nitekim düşünmeyle yapma arasındaki mesafenin hızla kısaldığı bu dönemde, *ars* aynı zamanda meslek anlamına gelmiştir. Örneğin, Rousseau’nun teknik gelişme karşısında duyduğu romantik ürpermeden bahsettiği metnin adı *Bilimler ve Sanatlar Üzerine Bir Söylev* olarak Türkçeye çevrilmiştir. Rousseau (2018) burada teknik gelişmeyi ele almış, ancak bunu “*science*” ve “*arts*” kelimeleri üzerinden yapmıştır. Rousseau’nun burada Ansiklopedi’nin yaklaşımını devam ettirdiği söylenebilir. Zira Diderot ve D’Alembert’in Ansiklopedisi (2021) için teknik o kadar merkezi bir rol oynamaktadır ki ansiklopedinin tam adı “Ansiklopedi – ya da bilimler, sanatlar ve zanaatlar açıklamalı sözlüğü-” şeklindedir. Kuşkusuz burada “bilimler, sanatlar ve zanaatlar” anlamsal olarak iç içe geçmiş ve genel olarak -henüz bilinçsizce de olsa- tekniğin ya da daha doğru bir ifadeyle teknolojinin barındırdığı anlam setini kuşatma yoluna girmiş bir kavramlaştırmadan bahsetmek mümkündür.

Özetlemek gerekirse, Rönesans hümanizminin sağladığı olanaklar üzerinden Batı düşüncesinin Orta Çağ çerçevesinin dışına çıkmasında teknik merkezi bir rol oynamıştır. Öncelikle teknik gelişmenin (matbaa, pusula, okyanus denizciliği vb.) pratik sonuçları Orta Çağın düşünsel

çerçevesiyle açıklanması mümkün olmayan yeni bilgiler doğurmuştur. Bu yönüyle teknik, Orta Çağ'dan çıkışta tarihsel bir faktördür. Bu tarihsel/pratik veçhenin yanı sıra teknik aynı zamanda Batı düşüncesinin iki ana kolu olarak nitelenebilecek ampirizm ve rasyonalizm için epistemolojik bir temel olarak da öne çıkmıştır. Geleneksel olarak aşağı görülen ve Antik Yunanda epistemedense *téchnē* kategorisine giren pratik bilgi, 16. yüzyılla birlikte ortaya çıkan yeni bilgi türlerinin merkezinde yer almıştır. Gerek ampirizm gerek rasyonalizm, pratik bilgiden yola çıkıp pratik sonuçlara varmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda, hümanizm devriminin esasen insanın varoluşunu değil, insanın doğayı kontrol altına almakta işlevsel olacak eylemlerini, yani teknik becerilerini merkeze aldığı öne sürülebilir. Antik Yunanda teknik doğayı taklit ederek doğayı mükemmelleştirmiş/genişletmiştir; hümanizmle beraber bu mimetik ilişki aynen korunurken teknik ile bu kez doğa değil insanın mükemmelleştiği ve doğaya hâkim olduğu anlayışı öne çıkmıştır. Ancak bu tartışma esasen sanat, meslek, bilim gibi kavramlar altında yürütülürken, Rönesans ve sonrasında teknik konusu hep gündemde olmasına rağmen kendi adı ve anlam bagajı içinde sorunsallaştırılmamıştır.⁷

1.1.3. Romantizm, Pozitivizm ve Teknoloji

16 ve 17. yüzyıl rasyonalizmiyle başlayıp Aydınlanmayla devam eden düşünsel etkinlik, Antik Yunandan beri süregelen keskin teori-pratik ayrımının aşınmasına yol açmıştır. Artık episteme ile teknik arasında birbirini dışlayan bir ilişkiden bahsetmek mümkün değildir. Descartes, Bacon ve Galile başta olmak üzere, akıllı merkeze alarak pratik girdilerden akıl yoluyla pratik sonuçlara ulaşmak tüm insanlığın iyiliği için kaçınılmaz bir yol olarak görülmüştür. Teori ile pratik arasında evvelce mevcut olan uçurumun kapanması, 19. yüzyıla gelindiğinde düşünürlerin teknik sorununa daha ciddi eğilmesini gerektirecektir. Nitekim Akıl Çağının ortaya koyduğu fikirleri ele alan romantizm ve pozitivizm her şeyden önce pratik bilgiye ve yapmaya karşı pozisyonlar alarak kendilerini kuracaktır. Esasen bütün bu tartışmada en merkezi düşünsel hat teknik olmakla birlikte (zira doğa da bir teknik – makine- gibi düşünülür artık) teknik kavramı özel olarak ele alınmamıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde bilim, sanat ve meslek kavramları çok geniş ve bazen iç içe geçmiş anlam alanlarına sahiptir ve bu kavramlar

⁷ Teknik kavramı üzerindeki bu karmaşayı güncel bir örnekle somutlayalım. Bugün Endüstri Meslek Lisesi olarak anılan okullar, ilk açıldıklarında Meslek Sanat Okulu olarak adlandırılmıştır. Günümüzde endüstri meslek ile sanat arasındaki mesafe göz önünde bulundurulursa, teknik kavramı üzerindeki semantik karmaşıklığın boyutları daha iyi anlaşılabilir.

üzerinden yürütülen tartışma aslında tekniği adlı adınca anmadan tekniğe dair sorunları ele almaya çalışmaktadır. Dolayısıyla bu dönemde teknik tartışması, hem teori-pratik hem de bilim-sanat-meslek kavramları altında aranmalıdır.

Romantizm ve pozitivistizmin dört başı mamur bir bilançosunu çıkarmak bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Burada kısaca her iki düşünce ekolünün teknikle ilişkisi ele alınacaktır. Bununla birlikte, her iki düşünce akımının özellikle kurucu isimlerinin temel konumlanışlarında teknik kavramının merkezi bir rol oynadığı not edilmelidir. Bu anlamda, daha sonra idealizme de kaynaklık edecek olan romantizmin teknik gelişmeden duyulan ürpermeyle karakterize olduğunu, en iyi ihtimalle tekniğe karşı kuşkucu bir yaklaşım geliştirdiğini, zaman zaman teknik reddiyesine kayabilen nüveler barındırdığını ileri sürmek mümkündür. Öte yandan pozitivistizm, 16.-17. yüzyıl rasyonalizmini uçlara götürerek tekniğe ve teknik gelişmeye olumlu/kurucu bir rol atfedecektir. Ancak tekniğe atfedilen bu rol, iş bilgileri kategorize etmeye gelindiğinde geçerli olmayacak ve teknik tartışması -pozitif- bilim kavramı etrafında örgütlenecektir.

Romantizmin teknikle olan ilişkisini kısaca Rousseau'nun metinleri üzerinden değerlendirmek iyi bir başlangıç noktası sunabilir. Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*'nın ilk bölümünde insan ile hayvan arasındaki ayrımı, ikinci bölümde ise doğa hali ile toplum arasındaki ayrımı ele alır. Rousseau, insanı hayvandan ayırt eden özellikler olarak alışlagelmiş olduğu üzere akıl veya alet yapma becerisini öne sürmez. Ona göre hayvanların çok düzenli olmasa da fikirleri vardır, akıl ayırt edici bir ölçüt olmak için yeterli değildir. Keza doğa halindeki insan da alet kullanmaz, bildiği tek alet kendi çıplak bedenidir (Rousseau 2004, 89). İnsanlarla hayvanları ayıran temel özellik, insanların merhametten gelen sevgi duygusuna sahip olmasıdır. (Rousseau 2004, 80) Rousseau, insan ile hayvan arasındaki ayrımı böylelikle akıl veya teknik üzerinden değil duygular üzerinden kurar. Nitekim insanın bu duygulara sahip olmasını tamamlayan ve onu hayvandan ayıran ikinci özellik de özgürlük istencidir. Böylelikle Rousseau, rasyonalizmin temel kabulleri yerine insana has özellikler olarak duygusal yönü öne çıkarır.

Rousseau, bu kez doğa hali ile toplum arasındaki ayrıma giriştiğinde buradaki itici güç açıkça teknik gelişmedir. Nitekim doğa halindeki insana bedensel bir üstünlük atfederken bunu münhasıran tekniğin yokluğuna bağlayacaktır:

“O [doğa halindeki insan], bir baltaya sahip olsa bileği, o kadar sağlam dalları kırıp koparabilir miydi? Bir sapanı olsaydı bu kadar hızla eliyle taş atabilir miydi? Bir merdivene sahip olsaydı, ağaca o kadar kolay tırmanabilir miydi? Bir atı olsaydı, yarışta bu kadar hızlı olabilir miydi?” (Rousseau 2004, 89).

Rousseau’nun burada doğa halindeki insanla toplum içindeki insan arasında teknik temelli bir ayrım yapmasında ilginç bir yön vardır. Rousseau’nun doğa halindeki insanın sahip olmadığı teknik özellikleri insanı bedensel olarak güçsüzleştiren şeyler olarak görmesi esasen onun düşüncesinin temel farklılığını ortaya koymaktadır. Zira gerek Descartes gerek Bacon, bu teknik özellikleri insanlığın iyiliği için kutsarken Rousseau, eşitlik içinde yaşayan, “mutlu cahili” tekniğin bedensel yetilerini budamadığı bir insan olarak düşünmektedir. Nitekim Rousseau’ya (2004, 133) göre medeniyet, özel mülkiyetle başlayacaktır; ancak özel mülkiyet iki teknik gelişmenin, tarım ve madencilikğin kaçınılmaz sonucudur. Hatırlanırsa, Antik Yunan tekniğin doğayı tamamladığını veya bazen de mükemmelleştirdiğini öne sürüyordu. Rönesans hümanizmi ve rasyonalizm ise doğa-insan ilişkisinde insan merkezli bir konuma kayarak tekniğin doğayı değil insanı tamamladığını ve onun doğaya boyun eğdirmesine yaradığını söyleyecekti. Hümanizm, insanı ancak teknikle tamamlanacak bir eksikle tanımlar, zira esas mesele doğaya hâkim olmaktır. Rousseau ise tam tersine insanın ilk olarak eşit ve güçlü olduğunu, doğayla uyum içinde yaşadığını öne sürer. Teknik, Rousseau’da insanı eşitlikten ve doğadan koparan bir momenttir. Bu aşama, aynı zamanda romantizmde görülen doğaya kaçış temasının temelini teşkil etmektedir. Nitekim bu saf doğaya kaçış, düşünsel düzlemde pratik olan yerine ideal olana yönelme eğilimi, yapma yerine düşünme veya ilhama başvurma gibi metodolojik tutum alışların arka planını oluşturacaktır.

Rousseau, *Bilimler ve Sanatlar Üstüne Söylev*’de reddiyeye varan bir teknik kuşkuculuğunu açıkça dile getirir. “Bilimler ve sanatlardaki” ilerleme, ahlaken bozucu bir etki yaratır; “erdemli adam, çıplak dövüşmeyi seven bir atlettir; gücünü kullanmaya engel olan ve aslında bir çoğu, vücuttaki bir sakatlığı gizlemek için icat edilen bütün o bayağı süslere değer vermez.” (Rousseau 2018, 9) Nitekim sonuç kısmında, kendi ana fikrini net bir şekilde ortaya koyar: “Bilimler ve sanatlardaki ilerleme gerçek mutluluğumuza bir şey katmamış, ahlakımızı bozmuş, bu yüzden zevkimizi de berbat etmiş[tir.]” Rousseau burada hümanizmin temeline yönelik güçlü bir eleştiri getirdiğinin farkındadır; zira her türlü bilim ve sanatın sığınağı olan Bizansın ahlaki olarak ne kadar aşağı olduğunu vurgular. Rönesansın ortaya çıkışında İstanbul’dan gelen bilginlerin oynadığı role atıfla, “işte yüzyılımızın övündüğü bilgilerin çıkmış

olduğu saf kaynak!” şeklinde dert yanar. (Rousseau 2018, 12) Böylelikle Rönesans bilgisinin henüz kaynağı itibariyle ahlaksızlıkla malul olduğuna dikkat çekmektedir.

Toparlamak gerekirse, romantizm akıl çağının pratik bilgiye, yapmaya ve böylelikle doğaya hâkimiyet kurma arayışına bir tepki olarak doğarken esasen insan ile doğa arasındaki ilişkiye dair temel bir itiraz getirmektedir. Doğaya kaçmak, doğayla bir olmak, hümanizmin insan merkezliliğine karşı narin bir karşı çıkıştır. Romantizm doğrudan akıl karşısında bir konum almaz, ancak Descartes ve Bacon’un aklının pratik bileşenleriyle anlaşmaları da mümkün değildir. Bu durum romantikleri, pratik ve yapay olandan, yani teknikten kaçarak doğada ve idealizmde kendilerini kurmaya itmiştir. Rönesansın moralisti doğayı seyretmekle yetinmez, *vita activayı* önceler (Bumin 2005, 27); Romantizm ise tam da doğayı seyrederek içe dönmeye ve *vita contemplativa*ya davette bulunur.

Teknik kavramı etrafında ele alındığında, pozitivism ile romantizmi Janus’un iki yüzü gibi düşünmek yerinde olabilir. Romantizm teknikten kaçış, hatta tekniği reddiyeyle kendini ortaya koyarken, pozitivismde neredeyse radikal bir teknik benimsemesinden bahsedilebilir. Romantizm teknikten kaçmak için geçmişe, klasik metinlere, doğaya kısaca kaçışın mümkün olduğu her yere gidecektir. Pozitivism ise tekniği kucaklayacak ve geçmişi çocuksu bularak yüzünü hep geleceğe dönecektir. Bununla birlikte, pozitivism teknik sorunu ve kavramının etrafında dönmesine rağmen, tekniği adlı adınca ele alıp problematize etmeyecek, bunun yerine tekniğin konusunu bilimin altında değerlendirecektir.

Pozitivizmin kurucusu olarak kabul edilen Comte’nin düşüncelerinde bu izleği gözlemlemek mümkündür. Pozitif felsefeyi kurarken Comte’nin öncelikle kaygısı metafizikten çıkıştır. Bu kaygıyla “gerek ilk gerekse ereksel nedenleri araştırmanın kesinlikle erişilmez olduğunu düşünerek” metafizikle arasına mesafe koymaya çalışır (Comte 2001, 38). Düşünceyi ilk neden ve ereksellikten kurtarmak için ise “yalnızca fenomenlerin oluşum koşullarını kesin bir biçimde analiz etmek ve olağan ardışıklık ve benzeşim ilişkileriyle onları birbirine bağlamak iddiasında” bulunmaktadır. Bu arayışın gerçekleştiği yer ise doğa olacaktır. Doğayı gözlemlemek sadece doğanın yasalarını ortaya çıkarmaya değil, aynı zamanda insanın kendini tanımaya, kendi zihninin ve tutkularının yasalarını anlamaya da yarayacaktır. Tam da bu sebeple romantizm/idealizmi eleştirmek adına iç gözlemi yadırgar.

Comte'nin (2001, 55) “neden pozitif felsefe yapmalıyız?” sorusuna cevabı da son derece pratiktir: uygar uluslar uzun süredir kriz halindedir ve onu aşmak için pratik olarak en önemli felsefe pozitif felsefedir. Dolayısıyla Comte'nin de sık sık atıfta bulunduğu, Descartes ve Bacon'da olduğu gibi, pozitivizmde de düşünce pratik temellerde ve pratik sonuçlar için yapılmaktadır. Comte, Antik Yunanda başlayan ve Rönesans ve rasyonalizmle birlikte Comte'ye göre terse dönmeye başlayan teori-pratik arasındaki hiyerarşik ilişkiyi yeniden ele alır. Comte'ye (2001, 63) göre, “tüm insani çalışmalar ya spekülasyondur ya da eylem. Öyleyse gerçek bilimlerimizin en genel biçimde bölümlenmesi, onları teori ve pratik olarak ayırmaktan ibarettir.”

Comte, metafiziği yıkmak için metafiziğe ilk nedenler ve ereksellikler üzerinden saldırırken bir adım sonra kendi pozitif felsefesinde de hiyerarşik bir pratik-teorik ilişkisi kuracaktır. Bilim düzeyinde spekülasyon, eylemden daha değerlidir. O zaman teorik bilimler, pratik bilimlerden; pratik bilimler de teknikten önce gelir. Bu yaklaşım, Comte'nin düşüncesinin kendi içinde tutarlılıktan uzak bir apriorik konuma kaydığına işaret eder. Bir yandan, “insan zihninin tüm pratik düşünceleri tamamıyla soyutlayarak teorik araştırmalara girmesi gerektiği açıktır” (2001, 65), bununla birlikte teorize etmek için pratik bilgilere dönülmesi gerektiği de aynı ölçüde aşikardır. Zira “bilim öngörülülükten, eylemden ileri gelir; bilim ve zanaatın (art) genel ilişkisini, bu iki deyiimi onların bütünsel anlamından alarak kesin bir biçimde açıklayan çok basit formül budur” (2001, 64).

Comte bu konunun üzerinde tekrar tekrar durmuştur. Zira bilimle zanaatı teorik düzlemde işlevleri bakımından birbirinden ayırmakta zorlandığı bellidir. Teorize edilmesi gereken bilgi pratik bilgidir, kaldı ki bu teorizasyon işlemi de pratik sonuçlar içindir. Burada teorik bilimin gözlemlene aracıılığıyla mevcut pratik bilgileri mümkün olan en az sayıda yasalara bağlamak dışında bir işi yoktur. Bu yasalar sayesinde pratik ilerlemeler sağlanabilecektir. “En önemli uygulamalar sürekli olarak basit bir bilimsel amaç çerçevesinde oluşmuş ve hiçbir pratik sonuç üretmeden yüzyıllar boyunca sürekli işlenmiş teorilerden üretilmiştir” (2001, 65). Comte bu önermesini, Condorcet'ten alıntılacağı bir örnekle desteklemeye çalışır: “boylamın kesin biçimde gözlemlenmesinin bakmaktan kurtardığı gemi, yaşamını basit geometrik spekülasyonları düşünmüş dahi insanlar tarafından iki bin yıl önce düzenlenmiş bir teoriye borçludur.” Peki Comte'nin usamlamasını takip edersek, söz konusu “dahi insanlar” bu bilgiyi nasıl edinmiş olabilirler? Kuşkusuz erişebildikleri pratik bilgiyi düzenleyerek! Dolayısıyla Comte'nin pozitif felsefesi bir yandan pratik bilgileri gruplamaya ama bir yandan da kendisine

teorik bir evrensellik atfetmeye çalıştıkça bir açmazın içine girecektir. Comte'nin bu çabası, bilgiyi metafizikten kurtarmaya yöneliktir. Bunun için de pratiğe ve kaçınılmaz olarak tekniğe/zanaata döner. Ancak bir kere metafizikten çıkıp evrensellikler inşa etmeye ihtiyaç duyulduğunda teknik ile bilim arasındaki hiyerarşik ilişki yeniden tesis edilmektir. Aslında Comte, bir yandan tekniğin konusunu bilim altında ele alırken, öte yandan bilim karşısında tekniği ikincilleştirir.

Comte, tekniğin konusuyla biliminkini iç içe geçirirken tekniği de saf bir uygulama alanı haline getirmiş olur. Böylelikle, saf bilgi olarak teorik bilimlerle saf uygulama olarak zanaatlar iki ayrı evrene hapsedilmiş olur. Comte (2001, 66), bu iki ayrı evreni bağlayacak köprü olarak mühendisler sınıfını önerir. İronik bir şekilde, teoriyle aslında pratik bilgileri kategorize edip onlardan düzenlilikler/yasalar çıkarmaya çalışırken, “teorik ile pratik arasında ilişki kuracak aracı doktrinlere sahip olmadığımız” gerekçesiyle bu işi mühendis sınıfına havale eder. Böylelikle Comte pratiği teoriye temel alma arayışıyla yola çıktıktan sonra pratik alanın bilgisine el koyup onu yasalaştırır ve ardından tekrar teori ile pratiği birbirinden ayırır. Böylece Platon’a dönmüş olur ki tam da bu sebeple teori ile pratik arasında ilişki kuracak mühendislerle ihtiyaç duyar; aynı idealar evreniyle doksalar evrenini birbirine bağlayacak filozoflar gibi!

Comte'nin “öngörmek için bilmek, yapmak için öngörmek” şeklinde veciz ifadesi, kendi bilgiler hiyerarşisini de ortaya koymuş olur. Buna göre, bilmek teorik bilimlerin, öngörmek pratik bilimlerin ve yapmak da tekniğin (zanaatın) işidir. Comte için “bilim teorik bilgiler bütünü, zanaat da pratik bilgiler bütünüdür” ve “zanaat bilimin teolojiden ve metafizikten kurtulmasına yardımcı olursa, spekülatif çalışmaların onların özel alanında sürmesine izin vermesi gerekecektir.” (2001, s. 123, 110. Dipnot) Comte metafizikten kurtulmak için zanaata duyduğu ihtiyacı böylece teyit eder. Ne var ki zanaat hem bilimi metafizikten kurtaracak -yani pozitif bilimi kuracak- hem de hiyerarşik olarak bilimin altında konumlanacaktır. Zira yine Comte'den alıntıyla, “bilim kendine uygun soyutlamayı ve genişliği elde etmek için zanaattan ayrılmalıdır. Ve bunu yaparken eğer sürekli varlıkla meşgul olursa daha yararlı olacaktır, çünkü doğrudan uygulama kaygısı onu can sıkacak şekilde daraltacaktır.” Toparlamak gerekirse, metafiziği aşmak için pozitivizm tekniğin konusunu benimsemiş, ancak bunu bilim başlığı altında yapmış ve tekniği yine bilime göre ikincilleştirip saf uygulama alanına hapsedmiştir. Scharff'ın da dikkat çektiği gibi, bu haliyle tersini iddia etmekle birlikte, aslında Comte tekniğe bilime göre öncelik vermiş olmaktadır (Scharff 2014, içinde: ed Scharff ve Val Dusek, 323). Comte'nin Batı toplumlarının krizine çözüm olarak pozitif felsefe ile “harekete geçmek”

istememesinin onu pratiği gündeme alarak kesinlik ve evrensellik (ya da kendi ifadesiyle düzen ve ilerleme) arayışına itmiş olduğu söylenebilir. Comte'nin teorik olarak esasen tersini yapmış olmakla birlikte söylemsel olarak bilim-teknik hiyerarşisini savunması büyük ölçüde bu kaygılardan doğmaktadır.

Bilim ile teknik arasındaki bu iç içe geçiş, 19. yüzyılda bir kavramın tedavüle girmesiyle aslında kendini daha net olarak ortaya koymuştur: teknoloji. Kavram ilk olarak 16. yüzyılda (*technologica*) Latince bir metinde saptanmakla birlikte, ancak 19. yüzyılda belli bir yaygınlığa ulaşmıştır. Schatzberg, kavramın 19. yüzyılda akademik çevrelerde sınırlı bir kullanıma sahip olduğunu, ancak gündelik dilde bugünkü yaygınlığına kavuşmasının ancak İkinci Dünya Savaşından sonra görüldüğünü ifade etmektedir (Schatzberg 2018, 10). Gerçekten de kavram henüz 19. yüzyılda dahi yerini tam bulabilmiş değildir, *Oxford English Dictionary*'nin bazı baskılarında kendine yer bulabilirken bazı baskılarında gözden kaçtığı görülmektedir. Öte yandan, teknik kavramının da ilk defa bazı çalışmalarda ele alındığı görülmektedir. Özellikle Almancada 18. yüzyıldan itibaren *Technik* kavramı yavaş yavaş tedavüle girmiş, Fransa'da yine aynı şekilde *technique* müstakil bir kavram olarak belirmeye başlamıştır (Schadewaldt 2014, içinde ed. Scharff ve Val Dusek, 28).

Teknoloji ilk ortaya atıldığında bir çeşit teknik bilimi olarak tasarlanmıştır. Kıta Avrupasında teknik ve teknoloji kavramları aynı anda kullanılmış, teknik büyük ölçüde zanaatı karşılarken teknoloji ise tekniğin bilimi olarak kabul görmüştür. Ancak Anglosakson dünyası Kıta Avrupa'sından aldığı bu kavramları tercüme ederken bu ikiliği göz ardı etmiş ve her iki kavramı da teknoloji adı altında anlamlandırmıştır. Özellikle 1960'lardan itibaren ABD başta olmak üzere Anglosakson ülkelerin bu alandaki çalışmalarda öncü konuma gelmesi, günümüzde Kıta Avrupası ülkelerinde de teknik ile teknolojinin iç içe geçmiş bir şekilde kullanılmasına yol açmıştır. Kısaca şema haline getirmek gerekirse, Kıta Avrupası uygulamaya teknik, uygulamanın bilgisine teknoloji adını verme eğilimindedir. Anglosakson dünyası ise en azından kavramın ortaya çıkış aşamasında bilgi ile uygulama arasında böyle keskin bir ayrıma gitmemiş⁸ ve her iki anlamı da teknoloji kelimesi ile karşılamıştır.

8 Bu durumun ortaya çıkmasında Anglosakson dünyasındaki ampirik geleneğin etkisi olduğu yönünde spekülasyonda bulunulabilir.

Teknoloji kavramı 19. yüzyılda ortaya çıkmakla birlikte, ilk anda yaygın bir kullanıma sahip olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Schatzberg, bütün 19. yüzyıl boyunca akademik yayınlarda kavramın sadece beş kere kullanıldığını saptamıştır. Bu kullanımların da tutarlı ve üzerinde oydaşma sağlanmış bir teorik alana işaret etmekten uzak olduğunu gözlemleyen Schatzberg, 19. yüzyılın son çeyreğine kadar teknolojinin teorik bir açıklama değeri olmayan gizemli bir kavram olarak göze çarptığını öne sürecektir (Schatzberg 2018, 85). Bununla birlikte, 19. yüzyıl boyunca Alman üniversitelerinde teknoloji bilim dalı kürsüleri görülecektir. Benzer şekilde, 1861 yılında kurulan *Massachusetts Institute of Technology* (MIT) isminde teknolojiye yer veren ilk akademik kurum olacaktır.⁹

Teknoloji kavramının 19. yüzyıl boyunca akademik terminolojide kendine bu kadar az yer bulmasının sebebi kuşkusuz tekniğe dair tartışmaların büyük ölçüde bilim başlığı altında yapılmasıdır. Her şeye rağmen teknik kavramı 19. yüzyılda teknolojinin ortaya çıkışıyla kendini yavaş yavaş ortaya koymaya başlayacaktır. Zira pozitivizm çağının ruhuna uygun olarak tekniğe bir logos atfedilmiş, bilimi yapılacak bir alan olarak değerlendirilmiştir. Böylece teknik de bilimler arasında en azından ismen kendine bir yer edinmiş olur. Tekniğin bilimi yapılacak bir olgu olarak kabul edilmesi ilginç bir gelişmedir. Zira tarihsel olarak teori-pratik ayrımında teknik bir şekilde bilimin karşısında konumlandırılmıştır. Bilim genel yasalarla, soyut düşünce ve iç tutarlılıkla karakterize olurken teknik deneme yanılmayla, şansla, eklektik bir yaklaşımla maluldür. Bilim saf ve ilk nedensiz bir bilgi üretme çabasıyken teknik basit ve gündelik sorunlara pratik cevap verme arayışından dolayımlanır. Akıl ölçek olarak kabul edildiğinde teknik bir bilme edimi olarak ikincilleştirilmiştir. Ne var ki eylemin Rönesanstan itibaren önem kazanışı tekniğin (hem insan hem maddenin eylemini içeren) bir logosa sahip olabileceği düşüncesini ortaya çıkarır. Gerek Descartes gerek Comte'nin düşüncesinde akıllı öznenin doğadaki olguları gözlemleyip onlardan düzenlilikler saptama ve bu düzenlilikleri genel ilkelerle ifade etme arayışı öne çıkar. Daha basitçe ifade etmek gerekirse, özne kendini akılla kurabilir ancak kendini rasyonel ve pozitif bir temelde bilebilmesi fenomenlerin düzenliliklerinden çıkaracağı ilkeler ışığında mümkündür. Teknoloji kavramı devreye girdiğinde özne-nesne dikotomisindeki ironi zirveye çıkar. Akıllı özne olarak insan, kendi yaptığı alet edevata bakarak buradan çıkaracağı yasalarla kendisini tanımlayacaktır. Teknik

⁹ Schatzberg, teknoloji kavramının henüz emekleme aşamasındayken bir akademik kurumun isminde yer alması karşısında şaşkınlığını gizleyemez. Öte yandan, teknolojinin kendine münhasır bir anlam setine sahip olmasından ziyade MIT'in adından geçen teknolojinin Fransızcadaki "*polytechnique*"nin çevirisi olduğunu öne sürer.

konusunun rasyonalizm ve pozitivizmin temel kabullerinde yarattığı bu tutarsızlık sorunu, bilimsel kanon içinde tekniğin/teknolojinin müstakıl bir bilimsel alan olarak kurulmasını engelleyecektir.

Kuşkusuz 19. yüzyılda Batı toplumlarının karşı karşıya kaldığı sorunların pek çoğunun kökeninde teknik gelişmeleri görmek mümkündür. Bu yeni toplumsal sorunlar, yeni bilimsel disiplinlerin tesis edilmesiyle anlaşılıp çözülmeye çalışılacaktır. Burada yeni ve farklı olan ise, tekniğin insan aklıyla anlaşılabilir, gözlemlenebilir ve genelleştirilebilir genel ilkeleri haiz olduğu düşüncesidir. Zira Antik Yunan'dan bu yana teknik, pratik ve gündelik olanla karakterize olmuş ve teorisinin tam karşısında konumlandırılmıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde, tekniğe akılla kavranabilecek yasalar atfedilmesi, hümanizm, rasyonalizm ve nihayetinde pozitivizmin ortaya koyduğu düşünceler sonucunda tekniğin epistemik hiyerarşik ilişkisindeki fiili alt üst oluşa güzel bir örnek teşkil eder. Ne var ki Comte başta olmak üzere pozitivist düşünce her şeye rağmen teori-pratik hiyerarşisinde ısrarcı olmaya devam edecektir.

Teknolojinin bir kavram ve disiplin olarak ortaya çıkışı, kuşkusuz pozitivizmin bilimciliğiyle açıklanabilir. Bununla birlikte, teknoloji ortaya atıldığı anda, örneğin sosyolojide olduğu üzere, tekniğin işleyişine dair genel kurallar çıkartmaya yönelik bir çaba görmek mümkün değildir. Bunun yerine erken metinler, teknik varlıkların envanterini çıkarmaya yöneliktir. Esasen yapılan bir *teknografya* olmakla birlikte, kavram olarak teknolojinin seçilmesi bu açıdan önemlidir. Zira tekniğin keşfedilebilir kendi yasaları olduğu, kendine ait bir çalışma prensibi olduğu ve gözlemlenerek anlaşılabilirliği ön varsayılmıştır. Pozitivizmin gözlemlediği araştırma nesnesinde akılla çıkarsanabilecek prensipleri ön varsayması ve bu prensiplerle insanın kendini de daha iyi anlayabileceği yönündeki temel inancı, bu yönüyle teknoloji alanına da sirayet etmiştir. Tekniğin dış gözlem yoluyla akılla anlaşılabilir olması demek aslında bir anlamda araştırma nesnesi olarak tekniğe akıl atfetmek demektir.¹⁰ Tekniğin kendi genel prensiplerine sahip olduğu anlayışı bugün de belli ölçüde geçerliliğini korumaktadır. Bir araştırma nesnesi olarak tekniğin insan ve toplumla ilişkisinin kurulmasında temel teorik sorunlar devam etmektedir. Günümüzde teknik felsefesinin temel sorunları olan tekniğin otonomisi ve deterministik karakteri tartışmalarının ayak izleri 19. yüzyıl pozitivizminin bu reflekslerinde saptanabilir.

¹⁰ İleride ele alacağımız Heidegger'in görüşleri bu noktadan filizlenmektedir.

1.1.4. Kısa Bir Değerlendirme

Teknik kavramı etrafında bir kavramsal çerçeve oluşturmak adına kavramın Antik Yunandan bu yana izini sürmeye çalıştık. Ancak kavramın gündelik yaygın kullanımına karşın kendisini merkeze alan geniş bir literatürün eksikliği ve ele aldığı bazı temel problematiklerin farklı tarihsel dönemlerde başta bilim ve sanat olmak üzere başka kavramlar üzerinden tartışılması bu iz sürme etkinliğini zorlaştırmaktadır. Bu bağlamda, tekniğin etimolojik gelişiminin yanı sıra barındırdığı tartışma hatlarını Batı düşüncesinin belli başlı duraklarında ilişkili kavramlarla etkileşim içinde soruşturmayı denedik. En geniş anlamda, doğa ile insan veya madde ile insan arasındaki ilişkiyi düşünmeyi amaçlayan bir kavram olarak tekniğin teorik ve pratik anlamsal karşılıklarını tüketmek bu çalışma sınırları içinde mümkün değildir.

Bununla birlikte, başlangıçta tekniğe dair belirlenen dört ana temanın 20. yüzyıla geldiğinde ne durumda olduğunu kontrol etmek, kavramın anlam setindeki gelişime ve 20. yüzyılda ortaya çıkacak teknik felsefesinin epistemolojik zeminine ışık tutabilir:

- **Taklit İlişkisi:** Antik Yunanda teknik ile doğa arasında varsayılan mimetik ilişki pozitivistlere kadar devam etmiştir. Pozitivizmle beraber esasen bilimsel bir disiplin olarak teknolojinin önerilmesi, yani tekniğe bir logos atfedilmesi, tekniği kendi kurallarına göre işleyen bir fenomen olarak ele alma sonucunu doğurmuştur. Dolayısıyla teknik artık doğayı taklit etmek yerine bağımsız bir disipline konu oluşturacak kendi içsel kurallarına sahiptir. Ancak teknoloji bilimi asla geliştirilememiş, teknoloji teknik kelimesinin karşılığı olarak kullanılagelmiştir.

- **Doğayı Tamamlayan/Genişleten/Mükemmelleştiren Teknik:** Tekniğe dair bu tema hümanizme kadar geçerliliğini büyük ölçüde korumuştur. Hümanizmin insan merkezliliği, tekniğin doğayı değil insanı tamamladığı/mükemmelleştirdiğine kanaat getirecektir. Rasyonalizmle birlikte bu kez teknik sayesinde aklını ve bedenini genişleten insanın aynı zamanda doğayı tahakkümü altına alabileceği düşünülmeye başlanmıştır. Doğayı teknik üzerinden kontrol etme düşüncesi pozitivistlerle birlikte daha da pekişecektir.

- **Aristotelesçi Dört Neden Açıklaması:** Pozitivizme kadar çok fazla sorunsallaştırılmayan bu tema, tekniği kendi logosuna sahip bir olgu olarak ele alma girişimiyle birlikte aslında radikal biçimde değişmiştir. Dışsal gözlemle işleyişi anlaşılacak bir teknik fikrinde insan artık *causa efficiens* değildir. Nitekim pozitivistlerle birlikte her ikisi de kendi ilkelerine tabi olan teori ve

pratik arasında aracı doktrinlere ihtiyaç duyulmuştur. Bu anlamda, Comte'nin mühendislerinin Platon'un idealar evreni ile doksalar evreni arasında bağlantı kuran filozof krallarıyla çarpıcı benzerliği, pozitivistin Aristotelesçi dört nedenden Platoncu bir çerçeveye kaydığını ortaya koymaktadır. Nitekim 20. yüzyılın başında Heidegger tekniğe dair tartışmayı bu temaya dönerek başlatacaktır.

- **Dünyayı açıklamakta teknik imgeleme başvurma:** Antik Yunanda özellikle ilk nedenlere dair açıklamalarda görülen bu tema, tek tanrılı dinlerde ve dolayısıyla Orta Çağ'da aynen muhafaza edilmiştir. 16.-17. yüzyıllarda, Bacon'un *Yeni Atlantis*'inde çarpıcı bir şekilde görüldüğü üzere bu ilişki tersine dönmüş, bu kez teknik dinsel ilk neden referanslarıyla açıklanmaya başlanmıştır. Pozitivistin metafizikle arasına mesafe koyması bu temanın sürekliliğine ket vururken, 19. yüzyılla birlikte pratik bilgilerden hareketle inşa edilen pozitif bilimler, insana ve dünyaya dair ilk nedenler ve erekselliklere dair teknik imgelem yerine bilimsel açıklamalara (evrim, Darwinizm vb.) başvurmuştur.

19. yüzyıla gelindiğinde, Comte'nin sıklıkla tekrar ettiği Batı toplumlarının krizi, büyük ölçüde Sanayi Devrimi başta olmak üzere teknik gelişmenin toplumsal sonuçlarına ilişkindir. 19. yüzyılda semptomları artık eski çerçeveye örtülemeyecek derecede hızlanan çok boyutlu dönüşüm süreçlerini anlamlandırmak ve tetiklediği toplumsal sorunları çözmek için bilimlere başvurulmuştur. Bugün hala daha kurumsal olarak varlığını sürdüren pek çok bilimsel disiplin 19. yüzyılda bu temelde ortaya çıkmıştır. Batı toplumlarının 19. yüzyılda karşılaştığı sorunların çözümüne dair farklı modeller geliştiren Durkheim, Marx ve Weber'in düşünceleri de bu bağlamda ele alınabilir. Durkheim, toplumsal örgütlenme için iş bölümünü model almasında tekniğin örgütlenme tarzının etkisi çarpıcıdır. Benzer şekilde Weber tekniğin getirdiği yeni iş yapma tarzlarını kurumsal siyasete teşmil etmeye çalışmıştır. Nitekim Marx'ın düşüncesinde tekniğin ne olduğuna dair bir soyutlama görülmemekle birlikte, teknik konusunun (üretim araçları) merkezi bir rolü olduğu söylenebilir.¹¹

¹¹ Attali (2010, 326), Marx biyografisinde Marx'ın ömrünün yetmediği projeler arasında bir teknoloji tarihi kitabı yazmak olduğunu söyler.

1.2. HEİDEGGER'İN VARLIK FELSEFESİNDE TEKİNİN YERİ

20. yüzyıla gelindiğinde teknik gelişmenin ulaştığı seviye, tekniğin gündelik hayatın her alanında daha görünür olmasına yol açmıştır. İktisattan siyasete, toplumsal yapılardan kültür ve sanata teknik kendini her alanda daha çok hissettirmeye başlamıştır. Hatta o kadar ki teknik gelişme çizgisi şemaları, insani ilerlemeyle bir tutulmaya başlanmış, daha mutlu ve müreffeh bir yaşamın birinci koşulunun teknik gelişme olduğu yönünde bir inanç gelişmiştir. 20. yüzyılın ilk yarısında tekniğe duyulan bu koşulsuz inanç, tekniğin özüne dair bir sorgulamaya yer bırakmamış, bunun yerine toplum bilimlerinde tekniğe değinmeden tekniğin sonuçlarıyla meşgul olma durumu devam etmiştir. Bu noktada, bir teknik düşüncesinin nüvelerinin saptanabildiği, ancak konuyu bilim kavramıyla ele almaya çalışan Husserl istisnasından - özellikle Avrupa İnsanlığının Krizi ve Felsefe bağlamında- bahsetmek mümkün olabilir (Ihde, 2016).

Teknik konusunu bilim dolayımına düşmeden doğrudan ele alan ilk düşünür Husserl'in öğrencisi Heidegger olacaktır. 1954 yılında nihai halinde yayımlanan *Tekniğe İlişkin Soruşturma*, bilim, sanat ve mesleklerden bağımsız olarak, insani varoluşun kendini ortaya koyma (gizini açma) tarzlarından biri olarak tekniği ele almaktadır. Teknik, belki de Antik Yunan'dan bu yana ilk kez kendi kavramsal alanı içerisinde sorunsallaştırılmaya ve varoluşla ilişkisi içinde anlaşılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte, Heidegger'in tekniğe ilişkin düşüncelerini bu metniyle sınırlı görmek dar bir bakış açısı olacaktır. Teknik, Heidegger'in varlık düşüncesinin temel bir bileşeni olarak ele alınmalıdır. Bu anlamda, Heidegger genel anlamda varoluşçuluk ve fenomenoloji ile ilgilenmiş, ayrıca teknik üzerine de kısa bir metin ele almış değildir. Teknik kavramı, Heidegger'in düşünce sisteminin temel kavramlarından biridir. Nitekim henüz 1927'de yayımladığı *Varlık ve Zaman*'da teknik konusuna doğrudan temas eden bir yaklaşımdan bahsetmek mümkündür. Heidegger'de modern insanın varoluşunu yorumlarken teknik kaçınılmaz bir kavramsal duraktır. Bu bağlamda, Heidegger'in teknik üzerine düşünceleri onun felsefesinin genel bağlamı içinde anlaşılmalıdır. Nitekim Heidegger, rasyonalizm, aydınlanma ve pozitivizme yönelttiği eleştirilerinde hep teknik kavramının sağladığı imkânlardan faydalanacaktır.

Heidegger'in *Tekniğe İlişkin Soruşturması* kuşkusuz bu çalışmanın öncelikli olarak ele alacağı metindir. Heidegger'in bu metinde ele aldığı teknik üzerine tezleri, bugün hala daha teknik felsefesi alanında kullanılan pek çok kavramlaştırmaya kaynaklık etmektedir. Bu kavramsal

katkının yanı sıra bir ölçüde Heidegger'in tezlerinin veya tekniği düşünme tarzının teknik felsefesi alanında geçerliliğini koruduğu ve temel bir referans olarak kullanıldığı söylenebilir.¹² Dolayısıyla tekniğin felsefi bir kavram olarak işlenip güncel sosyo-politik kurumların analizi için kuramsal bir çerçeve oluşturması için Heidegger'in teknik felsefesine başvurulması gerekmektedir. Bu bağlamda, Heidegger'in teknik felsefesinin genel varlık felsefesi içinde bağlamına oturtularak eleştirel bir okumaya tabi tutulması hedeflenmektedir.

1.2.1. Heidegger'in Varlık Felsefesinin Ana Hatları

Heidegger'in varlık felsefesi Batı düşünce geleneği içerisinde farklı şekillerde ele alınabilir. Bir yönüyle varoluşçuluğun kurucusu olarak kabul edilmesine rağmen, o kendisini bir varoluşçu olarak görmemektedir. Bir yandan hocası Husserl'in fenomenolojik çizgisini sürdürerek kendi öne sürdüğü üzere hermeneutik fenomenoloji içinde yer alır. Öte yandan Hegel başta olmak üzere Alman idealizmi, Kierkegaard'ın varoluşçuluğu ve özellikle son dönemlerinde Nietzsche'nin metinleri ve Hölderlin'in şiirleri onu besleyen damarlar olmuştur. Bununla birlikte, Heidegger'in yeni bir felsefe dili yaratma arayışı, kelime oyunlarına ve etimolojik çıkarımlara orijinal anlamlar yüklemesi, metinlerinin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Zira tamamen yeni bir terminoloji geliştirme iddiası Heidegger'in düşünsel üretimini kavramsal bir iz sürme çabasıyla kanonda takip etmeyi zorlaştırmaktadır. Heidegger'i Batı düşüncesi içinde ele almanın yolu diğer büyük düşünürlerle kendi metinlerinde -zaman zaman polemik nitelikler taşıyan- eleştirileri takip etmek olabilir. Böylelikle kullanılan dil, kavramlar ve metodoloji açısından ayrı (hatta aykırı) gözüken Heidegger'in kanonla ilişkisi temel problematikler üzerinden kurulabilir. Dolayısıyla Heidegger'in Batı düşüncesiyle ilişkisini kurup tarihsel sürekliliğe oturtmak ve Batı düşünce geleneğine yönelttiği eleştirilerden yola çıkarak temel kavramlarını anlamlandırmaya çalışmak verimli bir çaba olabilir.

Heidegger (2018, 19-22), *Varlık ve Zaman*'ın henüz başında Batı düşüncesinin Antik Yunandan sonra varlık sorununun peşini bıraktığını öne sürer. Heidegger böylece bütün *Varlık ve Zaman*'da bir yandan kendi varlık felsefesini kurarken bir yandan da başta Descartes olmak üzere Batı düşüncesinin önde gelen isimlerini temelde bu sebeple eleştirmeye girişir. Bu

¹² ¹² Robert Scharff'ın konuya ilişkin "Technoscience Studies After Heidegger? Not Yet" makalesine bakılabilir (Scharff 2014, içinde: eds. Scharff ve Dusek 2014, 573-581).

bağlamda, Heidegger'in eleştirisinin odağında kendi kendini akılla kuran ve kendini mekânın dışına atan aşkın özne bulunmaktadır. Bu eleştirinin en sarıh gözlemlendiği yer Heidegger'in Descartes'i hedef aldığı pasajlardır. Bu bağlamda, başlangıç için Heidegger'in önde gelen sorunsallarından birinin öznenin statüsü sorunu olduğu öne sürülebilir (West 2005, 164).

Heidegger kendi kendini akılla var edebilen bir özne fikrine eleştirisini ve alternatifini temellendirmek için *Dasein* kavramını ortaya atacaktır. *Dasein*, Almanca “orada olmak” veya “burada olmak” şeklinde bir anlama sahiptir. Bu kavramsallaştırmanın iki temel boyutu bulunmaktadır. Öncelikle, var olmak kendi kendine değil bir mekânsallık içerisinde anlamlandırılmaktadır. Böylelikle özne aşkın bir kaynaktan kaynaklanmaz, zira varoluş mekânla ve mekânda mümkündür. *Dasein*'in o veya burayı net olarak ifade etmemesi *Dasein*'in belirlenimsizliğini, yani merkezde saptanabilir töz değil, bu dünyada varoluşun olduğuna işaret eder. Heidegger (2018, 9), böylece “varoluşu dünyadan hareketle anlamak” hedefine yönelerek varoluşun “dünya-içinde-varolma” (2018, 93) karakterine vurgu yapmaktadır. Heidegger bu müdahalesiyle, akıl veya bir başka töz sayesinde aşkın olarak var olan ve zaman ve mekânın içinde nerede zuhur ettiği saptanabilen bir varlık düşüncesinin karşısına geçer. Zira “Heidegger’de “varlık transcendens’in ta kendisidir” (2018, 70) çünkü “var olanın özü var olmasıdır” (2018, 77).

Varlığın varoluştan başka bir kurucu ilkesi olmaması ve ancak mekânda mümkün olması Heidegger'in temel hareket noktalarıdır. Varlığın mekânsallığının kaçınılmaz sonucu, varlığın mekânın dışına çıkıp mekânı gözlemleyemeyecek olmasıdır. Heidegger (2018, 311), “dünyanın kendisinden bağımsız ve dışında mevcut olana göre kanıtlanmaya çalışılmasını ... felsefenin skandalı” olarak kabul edecektir. Dolayısıyla Heidegger, ruh-beden ikiliğini, özne-nesne ayrımını ve dolayısıyla öznel bilinç/akıl tarafından gözlemlenebilecek nesnel bir doğa/dünya fikrini temelden reddeder. Bu reddediş, Akıl Çağı'nın doğaya hâkim olma iddiası düşünüldüğünde çok derinlikli bir itiraza tekabül eder. Heidegger’de mekân varlığın o olmadan olamayacağı temel bir koşuldur, dışına çıkılamaz, dışına çıkılamadığı için de ne gözlemlenmesi ne de hâkimiyet altına alınması gibi bir arayış anlamlı değildir.

Heidegger'in (2018, 178) Descartes eleştirisinden devam edersek, “mekân öznenin içinde bulunmaz”, dolayısıyla aşkın ve soyut bir bilinç yoluyla değil; “mekân ancak dünyaya geri adım atarak anlaşılabilir” (2018, 180). Mekân veya mekânsallıktan bahsedebilmek için temel bir koşul, dünyada-olmaktır. Ancak “yalıtılmış bir ben de ötekiler olmadan var değildir.” (2018,

185); dolayısıyla dünyada-olma, aslında dünyada-bir-arada-olmadır. Böylelikle Heidegger, aşkın düzlemde kendini kuran tümel bir tözün tekil bir tin olarak zaman ve mekâna yerleştirilmesi yönündeki felsefeyi reddeder. Ona göre varlık ancak mekânla mümkün olduğu ve mekândan bağımsız bir varlıktan bahsedilemeyeceği için “var olanın varlığının anlamının zamansallık olduğunu” öne sürecektir. (2018, 41) Zamanı ontik bir ölçüt olarak kabul eden Heidegger (2018, 35), *Dasein*’ın zaman içinde kendini açma tarzlarını, kendi deyişiyle eksistansiyel analitiğini varlık felsefesinin temeline koyar. Yine kendi deyişiyle (2018, 35), “*Dasein*’ın eksistensiyalitesinin asli ontolojik temeli zamansallıktır.”

Heidegger, zamanı geçmiş-şimdi-gelecek şeklinde basit bir kronoloji şeklinde görmez. Şimdide var olan benin şimdiden hareketle geçmişi bildiği ve geleceği kurduğu, her süre geçtiğinde yeni bir geçmiş, şimdi ve gelecek kurulduğunu kabul etmez. Heidegger’e göre varoluş şimdide mümkündür, ancak bu geçmiş ve gelecekle bir bütün teşkil eder. Bu temelde, geçmişle şimdinin gelecekte sentezlendiği bir diyalektik anlayışını da tam bir felsefi utanç olarak adlandırır. (2018, 53) Heidegger, *Dasein*’ı bu dünyaya fırlatılmış olarak tanımlarken varlık felsefesinin varoluşsal temelini ortaya serer. *Dasein*, tanımlı bir zaman ve mekânda zuhur eden bilinçli bir özne değildir. *Dasein*, ancak mekânda olduğu sürece mümkündür; zaman ise zamansaldır, yani şimdiki zaman geçmiş ve gelecekle bir bütündür, çizgisel bir geçmiş-şimdi-gelecek düzlemi yoktur. *Dasein*’ın fırlatılmışlığı, aslında onun ne zaman ne de mekân tarafından koşullandırılmadığı, var oluşunun mekânla birlikte ve zaman içinde mevcudiyet kazandığını ifade eder.

Dasein esasen kendi geçmişi olarak var olmaktadır çünkü kendinden önceki *Dasein* yorumları içinde yetişir (Heidegger 2018, 45). *Dasein*, aşkın bir özne olarak şimdide var olmuş, bedeninden bağımsız soyut bilinciyle geçmiş ve geleceği tanımlamış değildir. Tam tersine, kendi geçmişi *Dasein*den önce gelir. Daha açık bir ifadeyle, insani varoluş kendini tamamlamış ve bilinçli bir şekilde dünyada var olmaz; kendinden önceki insani varoluş yorumlarının içine düşer. Dolayısıyla, *Dasein*’ın dünyada-var-olması, aslında dünyada-bir-arada-olmasıdır. Peki *Dasein* bu insani varoluş yorumlarından öncelikle neyi öğrenir? *Dasein* burada öncelikle kendi sonunu, sonluluğunu, yani ölümünü öğrenir. *Dasein* ölümünü bilemez ama öğrendiği sonluluk bir-arada-olma sayesinde öğrenilen bir sonluluktur. *Dasein*’ın ölüm karşısında duyduğu kaygı, ölüme doğru ilerleyen bir varoluş olduğunu öğrenmesi, onun zamansallığını kuran temel bir öğedir.

Dasein, sonuna doğru ilerleyen bir varoluş olarak ortaya çıkar; bu sona doğru ilerleyiş, onun zamansallığını, yani varoluşunu ortaya koyar. Nitekim Heidegger'e göre, *Dasein* bir anlamda hep eksiktir, sonuna doğru ilerler ama sonuna varmamıştır; ancak *Dasein* sonuna vardığında tamamlanmış olmaz. Bilakis, *Dasein* bir "tamamlanmamışlık olarak" mümkündür. Bu tamamlanmamışlık, ölüm karşısında kaygı duyma şeklinde tanımlanabilir, ancak *Dasein*'in geleceğe dair beklentisi olarak da görülebilir. *Dasein*, böylece kendi mekânsallığı içinde sonuna doğru ilerlerken beklentiye girer, kendini ortaya koymaya çalışır. Bu bağlamda insani varoluşu konuşmak için ihtiyaç duyduğumuz zaman, geçmiş-şimdi-gelecek olarak üç temel aşamaya ayrılmış ve sürekli yek pare ilerleyen bir moment değildir. İnsani var oluşun *bu-dünyada-bir-arada-oluşundan* yola çıkıp sonuna doğru ilerleyen varlığının ontik koşuludur.

Heidegger'in açınıladığı bu zamansallık, böylece öznenin dışında, özneyi koşullayan ve diyalektik ilerleyen bir süreç değildir. İnsani varoluş mekân ve zaman ile ilişkisi tarafından belirlenmez, mekânla mümkün olur, zaman(sallık) ise onun zaten var oluşunun ifadesidir. Bu ontoloji temelinde, "neden varım?" sorusu mümkün değildir. Zira Heidegger, fırlatılmışlık kavramıyla ilk neden yokluğunu ortaya koymuş, varoluşu açıklayabilecek veya onu koşullayabilecek (zaman ve mekân gibi) büyük soyutluklarla arasına mesafe koymuştur. Nitekim aynı anlayışla Heidegger (2018, 54), bilim ve matematiğin kendi dışında bir dayanak, bir nirengi noktası aramasını sert bir dille eleştirecektir. Heidegger'e göre varoluşa dair yürütülecek bilişsel bir faaliyetin, fenomenolojinin temel sorusu "nasıl" sorusudur. Kendi sonuna doğru ilerleyen dünyada-bir-arada-olmaklığımızın, yani *Dasein*'in kendini nasıl açtığıdır esas olan. *Dasein* zamansallığını nasıl ortaya serer, kendini nasıl gerçekleştirir, içine doğduğu geçmişi ve kendisine doğru ilerlediği sonu arasında bu dünyada kendini nasıl kurar? Neden var olduğumuz ve hangi aşkın töze göre zaman ve mekânla ilişki kurduğumuzu araştırmanın bir anlamı yoktur, bu metafiziktir: bu dünyadaki varoluşun kendini nasıl gerçekleştirdiği üzerine konuşulabilir sadece.

Konusu "*nasıllık*" olarak belirlenen fenomenoloji için hem bir metodoloji hem de bir terminolojiden bahsetmenin koşulları böylece ortaya çıkmıştır. Heidegger (2018, 58) fenomen kavramını Antik Yunancadaki kökenine götürerek (*phainomenon*) onu "kendini-kendinde-gösteren" veya "apaçık olan" şeklinde tanımlar ve fenomen ile onun tezahürü arasında bir ayrım yapar. Heidegger'in bu ayrımı ortaya koymaktaki amacı *Dasein*'in kendini açma biçimleri olarak fenomenlerle onun yansımaları arasındaki farka dikkat çekmektir. Nitekim tezahürleri de aslını yansıtanlar ve yansıtmayanlar olarak ikiye ayıracaktır. Böylelikle aslında Batı

düşüncesini tezahürleri fenomenlerin yerine geçirip hakikatin kendisiymiş gibi ele almakla eleştirecektir. Heidegger ise hermenötik fenomenolojiyi önerecektir; *kendinde-kendini-gösterenlerin* bilgisinin yorumsanmasını.

Bir adım daha atıp fenomen olarak kendini-kendinde-gösteren şey nedir diye sorulduğunda Heidegger bu kez şey (*res*) kelimesiyle ilgili bir temizliğe girişecektir. Şeyleri, “öncelikle verili olanlar” şeklinde ifade ederek buradan “tözsellik, maddesellik, uzanım, yan yana gelme” gibi karakterlere ulaşılması hatalı bir tutumdur (2018, 68). Böylelikle Heidegger, şeyleri mutlak bir boşlukta ve kendi içinde verili bir şekilde ele almaya karşı çıkar. Bunun yerine Antik Yunan’daki *pragmata* kavramını önerir; kendi deyiimiyle “ilgilenererek muamele (*praksis*) etme sırasında uğraşılmalılar.” Başka bir deyişle, şeyler kendi verili hallerinde bulunmazlar, şey diye dile getirdiğimiz kavram, aslında pratik bir ilişki sırasında karşılaşılandır. Dolayısıyla Heidegger’de kendi başına, saf bir “şey” mevcut değildir, ancak *praksise* konu olan varolan, şeydir. Böylece, Heidegger *Dasein* ile nasıl ben/özne/varoluşun mekân ve zamandan bağımsız kendi ilk nedenine sahip bir şekilde kurgulanmasına karşı çıktıysa, şeyi de aynı şekilde kendi tözüne sahip bir şekilde düşünmek yerine onu varoluşla, *praksisle* ilgili olarak anlamlandırır.

Heidegger’in bu açıklaması, doğaya dair Kartezyen kabullerden bir kopuşa işaret etmektedir. Descartes’te kendi kendini akılla kuran *cogito*, doğayı dışsal bir gözlemci olarak inceleyip bir nesne (hatta makine) olarak kendi dışında ele alarak dönüştürebiliyordu. Heidegger’de ise önce varlık mekânla, doğanın içinde olmayla mümkün olabilirken, doğayı dışsal olarak gözlemleyip dönüştürmek yerine varoluş bizatihi içine doğulan mekânı işlemekle karakterize olur. Zamansallık da bu işleyişin ifadesidir; eylem kendinden önce belirlenmiş soyut ve evrensel bir zamanın içine oturmaz. Tam tersine, zaman eylemin bir sonucu olarak, onun bir ifadesi olarak ortaya çıkar. Daha da öteye, Heidegger’de (2018, 113) geçmişin *Dasein*’den önce gelmesinin anlamı da bu noktada anlamını bulur: pratik ilişki içinde, ilgilenererek muamele edilen şeye *malzeme* adı verilir Keza *malzeme* de kendi içinde bir töze sahip değildir. *Malzeme* bir bütün içinde yer alır ve “özel bakımdan ‘bir şey için’ olma” özelliğine sahiptir. Heidegger (2018, 114) *bir-şey-için olma* kategorisinin altına işe yararlık, yardımcı dokunurluk, kullanılabilirlik, elverişlilik gibi özellikler girer. Kuşkusuz dünyada ilgilenererek muamele edilen malzeme, bir arada olduklarımızın ya şekillendirdiği ya da onu nasıl şekillendireceğimize dair belli bir bilgiyi bize aktardıkları bir malzemedir.

Heidegger *bir-şey-için olma* kavramsallaştırmasıyla şeylerle ilişki kurma biçimimize dair temel bir vurguda bulunur. *Malzemeler* bize kendi oldukları gibi görünmez, elverişlilikleri itibarıyla görünür. Ancak burada da yine bilinçli bir öznenin dönüştürdüğü bir *malzeme* söz konusu değildir. *Malzeme* kendinden hareketle kendini açılar ki bu varlık türüne Heidegger (2018, 117) *el-altındalık* adını verecektir. Buna göre, şeylerin düşünüldüğü soyut bir aşama ve burada şeylere dair yapılan bir planın şeylere tatbiki söz konusu değildir. *Malzeme*, ancak ona *bir-şey-için-bakış* yöneltildiğinde kendini ortaya serer çünkü *malzemenin* özü *bir-şey-içinliktir*. Dolayısıyla insan örneğin bir gemi yaptığında, kafasında canlandığı bir resmi malzemeye tatbik etmiş olmaz. İnsan elindeki malzemeye suda ulaşım sağlamak için bakar ve malzemenin el-altındalık olanaklarından biri olarak gemiyi ortaya çıkarır. İşte tam da bu sebeple *el-altındalık kendinden hareketle kendini* ortaya serer. Dolayısıyla insan bir şeyi alıp başka bir şeye dönüştürmüş bir tür simyacı değildir; *malzeme* kendi imkânlarından birini gerçekleştirirken insan sadece bir ara duraktır.

İnsanı bu pasif durumdan çıkaran unsur, anlama kapasitesidir. Anlama, esasen *Dasein*'in “kendi durumunu, yani var-olabilmekliğini bilmesidir” (2018, 226). Anlama, yani kendi durumunu bilme ve buradan hareketle bir tasarımda bulunma olarak tanımlanabilir. Burada Heidegger'in düşüncesinin kendine özgü yanı göz önünde bulundurulmalıdır. Zira Heidegger, tasarımı öznenin kendi kendine ortaya attığı mutlak veya “doğru” bir plan olarak görmez. *Tasarım*, mevcut olanaklar içerisinde gerçekleşir ve varlığın kendini gerçekleştirmesinin temel bir aşamasıdır. *Tasarımın* öznenin tamamen muktedir olduğu adeta hem kendini hem de *el-altındakileri* yoktan var ettiği bir süreç değildir; hem varlığın kendisinin hem de *el-altındakilerin* olanaklarının açılması olarak anlaşılması gerekir. Nitekim tam da bu bağlamda, Heidegger (2018, 227), “tasarımı olgusal var-olabilmekliğin hareket sahasının varlık konstitüsyonu olduğunu” öne sürecektir; başka bir deyişle, anlama (durumunu bilme) temelinde kendini gerçekleştirme *tasarımla* mümkün olabilecektir ki bu tam da varlığın kendini var etme tarzına tekabül etmektedir. Dolayısıyla Heidegger (2018, 228-9) *tasarımı* kendi içinde çeşitlendirerek ancak “ileri atılma olarak tasarımın olanağı olanak olarak tasarlayacağını” vurgular. Yani *Dasein*'i ileri götürecek *tasarımın*, eldeki imkânlardan biri olarak gerçekleşecek, bunun pek çok olanağın içinden sadece biri olduğunu bilerek diğer olanakların da mümkünliğini dışlamayacak bir tasarım olması gerekmektedir. İndirgeme tehlikesini göze alarak basitleştirmek gerekirse, ancak kendini mümkün olanaklardan herhangi biri olarak ortaya koyan *tasarım* varoluşu ileri götürebilir; kendini tek mümkün, evrensel “doğru”, aşkın kesinlik

ya da en genel anlamda deterministik olarak ortaya koyan *tasarım* varoluş için olumsuz nitelikler barındırmaktadır.

Toparlamak gerekirse, Heidegger'in varlık felsefesi öz olarak varoluşu alır; bu varoluş mekâna içkin ve dolayısıyla mekânsallıkla karakterizedir. Mekânın içinde kendini açılma biçimleri ise zamansallığı, yani onun varoluşunu imler. Dolayısıyla her biri birbirinden bağımsız zaman-mekân-özne üçlüsünün üzerine inşa edilmiş bir dünya yerine her şeyi varoluşa göreleyen bir ontolojiden hareket eder.¹³ *Dasein*'in gerçekleştiği, yani zamansallığının ortaya çıktığı yer ise *bir-arada-var-olunan dünyadır*. *Dasein* bu bir-aradalığa fırlatılmış ve kendinden önceki *Dasein* yorumları içinde sonunu, dolayısıyla da varlığını bilebilmiştir. *Dasein*'in kendini bilmesini sağlayacak olan diğerleriyle ilişki ve bir kere kendini bildikten sonra kendini gerçekleştirme hep *pratik* bir şekilde gerçekleşecektir. Bu pratik etkinlik bağlamında, *Dasein* için bu dünyada gizini açmanın en önemli yollarından biri olarak teknik öne çıkmaktadır. Zira mekân/dünya/doğa/madde ile ilişki kurmanın asli biçimlerinden biri tekniktir. Heidegger'in teknik düşüncesi, ancak bu ontoloji temelinde ele alındığı zaman felsefî bütünlüğünü sergileyebilecektir.

1.2.2. Heidegger'in Teknik Felsefesi

Heidegger'in düşüncesinde teknik kavramı merkezi bir rol oynamaktadır. Heidegger'de hakikat (*aletheia*), varlığın varoluşa gelmesi, gizini-açması, kendini açmasıdır. Hakikat sorunu Heidegger'de kendinden önceki düşünürlerden farklı bir şekilde ele alınır: hakikat, aşkın kerterizlerden yola çıkarak düşünsel düzlemde saptanmış ve gerçek dünyada/hayatta karşılığı bulunmaya çalışılan bir soyutluk değildir. Tam tersine, hakikat varoluşa çıkmış şeyler bütünüdür. Bu anlamda, varlığın varoluştaki gizini-açma tarzları olarak sanat ve teknik (ki ikisi de aynı etimolojik kökten gelip tarihsel olarak farklılaşmıştır) temel iki unsur olarak ortaya çıkar. Bu bağlamda, teknik Heidegger'in varlık felsefesinin yapı taşlarından biridir ve Heidegger'in varlık felsefesinin içinde anlaşılması gerekir. Öte yandan Heidegger, tekniği bu bağlama yerleştirdikten sonra, tekniğin özüne ve kendini nasıl kurduğuna dair düşüncelerini *Tekniğe İlişkin Soruşturma*'da (TİS) ele alacaktır. Literatürde bu metnin dört edisyonu

¹³ Örneğin Sanat Eserinin Kökeni'nde "Tanrı tapınak sayesinde tapınakta mevcut olur" der (2011, 37). Bu düşünce tarzı Heidegger'in verdiği başka örneklerle çoğaltılabilir. Burada ifade edilmek istenen varoluşun aşkın bir düzleme görenmesi yerine pratik eylemin aşkın referansı öncelediği ve kurduğudur.

olduğundan bahsedilir. Zira Heidegger, teknik konusunu sürekli yeniden ele alıp geliştirme çabası içinde olmuştur. İlk olarak 1938 yılında verilmiş bir seminer dizisinin bir parçası olarak ortaya çıkmış, arada geçirdiği tadilatlardan sonra 1954 yılında genişletilip gözden geçirilerek basılmıştır (Aydoğan 2017, 9). Heidegger'in bu tezlerini onun geliştirdiği varlık felsefesi ve terminolojisi içinde kısaca ele almayı deneyeceğiz.¹⁴

Heidegger (1998, 44) henüz *TİS*'in başında tekniğe dair temel pozisyonunu daha sonra neredeyse bir slogan gibi popülerliğe sahip olacak veciz bir ifadeyle ortaya koyar: “teknğin özü ... asla ve hiçbir şekilde teknik bir şey değildir.” Heidegger böylece tekniğin kendi içinde kapalı basit bir tatbik alanından daha fazlası olduğunu, tam tersine varoluşumuzun kendini gerçekleştirmesinin temel aşamalarından biri olduğuna dikkat çekmek istemektedir. Nitekim “teknği nötr bir şey olarak gördüğümüzde, mümkün olan en kötü tarzda tekniğe teslim oluruz.” Zira tekniğin kendisi bir donanımdır, *instrumentum*'dur (1998, 44). Ancak teknik, insanın amaç ve imkânları arasında itaatkar biçimde işleyen bir araç değildir; o kendi özünün bir donanımdır. Heidegger'in bu düşüncesinin eksik okunması, onun tekniği basit bir araçsallık ilişkisi içinde gördüğü sonucuna varma riskini barındırmaktadır. Halbuki tam tersi, varlığın gizini-açma tarzı olarak teknik kendi özünün, kendini ortaya koyuş biçiminin bir aracı olarak ele alınmalıdır. Teknikte açığa çıkan şey, insanın doğa veya madde üzerindeki araçsal tahakkümü değil, tekniğin bizatihi kendi özüdür.

Heidegger, teknik konusunu ele alırken sorunun en başına, Aristoteles'in dört neden açıklamasına dönecektir. Heidegger, bu düşünme tarzını benimser, ancak Aristoteles'e atfedilen neden anlayışının Antik Yunan'da bugün anlaşılandan daha farklı ele alındığını ileri sürer. Kartezyen rasyonelliğin nedenselliği bir sebep-sonuç dizisine, her sebebin sonucu yoktan

¹⁴ Heidegger'in varlık felsefesini ele alırken referans metin olarak Kaan Ökten'in çevirip gözden geçirdiği *Varlık ve Zaman*'ı kullandık. *Tekniğe İlişkin Soruşturma* ise Doğan Özlem'in çevirisiyle Türkçeye kazandırılmış olup bu bölümde referans metin olarak kullanılacaktır. Heidegger'in müstakil bir felsefe dili oluşturma çabası ve felsefesini ortaya koyarken farklı deyişlerin semantik dönüşümlerinden faydalandığı bilindiğinden felsefesi üzerine konuşurken kendi terminolojik setine dikkat etmek gerekmektedir. Bu bağlamda, Ökten ve Özlem'in çevirileri arasında bazı kavramsal farklılıklar mevcuttur. Kaldı ki kendi kavramları üzerine düşünüp onları sürekli geliştiren Heidegger'in de *Varlık ve Zaman*'dan *Tekniğe İlişkin Soruşturma*'nın nihai haline gelene kadar bazı kavramsal değişiklikler yaptığını akıl tutmak yerinde olacaktır. Bu çalışmada, *Varlık ve Zaman*'daki konularda Ökten'in, *Tekniğe İlişkin Soruşturma*'daki konuların ele alındığı yerlerde Özlem'in çevirisi benimsenmiştir.

var ettiği ideal bir düzleme indirgediği görüşü bu açıklamanın altında yatan nedendir. Nitekim Heidegger’e göre

“önde ve hazır durma (hypokesthai) mevcut olan bir şeyin mevcut olmasını belirler. Sorumlu olmanın dört tarzı [Aristoteles’in dört nedeni], bir şeyi görünüşe çıkarırlar. Onlar o şeyi mevcut-olmaya çıkarırlar. Onlar o şeyin o yere gitmesine fırsat verirler ve böylece o şeyin tam bir vuslata erme yolunun açılışıdır. Bir şeyi vuslata erme yolunda açma anlamında sorumlu olmak, vesile olmaktır veya ileriye-çıkmasına-neden-olmaktır.” (1998, s. 49).

İşte bu vesile olmak, Heidegger’e göre (1998, 50) nedenselliğın özüdür. Dolayısıyla sonucun mucizevi kaynağı olarak bir neden değıl, tam tersine Aristoteles’teki nedeni şeyin varoluşa gelmesinin tarzı veya biçimi, başka bir deyişle *nasıllığı* olarak anlamak gerekecektir. Heidegger bu tezini Platon’un *Şölen* diyalogundaki *poiesis* anlayışıyla destekler: “mevcut olmayan şeyden mevcut olmaya geçen ve giden her şey için vesile *poiesis*’tir, öne çıkmadır.” Heidegger (1998, 50) burada kendi pragmatik anlayışına uygun olarak *physis* ile *poiesis*’i birbiriyle örtüşür anlamda ele alacaktır: “*physis* de, yani bir şeyin kendisinden hareketle ortaya çıkması da bir açığa-çıkmadır, *poiesis*’tir. *Physis* aslında en yüksek anlamda *poiesis*’tir.”

Heidegger, burada sadece Antik Yunan metinlerinin nasıl okunacağına dair basit bir literatür tartışması yapıyor değıldir. Şeylerin oluşa gelmesi (*poiesis*) ile doğanın işleyişi (*physis*) arasında bir koşutluğu savunmaktadır. Heidegger, varlık felsefesinde kendinde var olan ve mutlak bir ideal gibi kabul edilip dönüştürölmeye çalışılan doğa fikrine karşı çıkıyordu. Burada bir adım ileri atarak şeyler ile doğanın varoluşunun -varlıktan oluşa geçiş tarzlarının- aynı şekilde gerçekleştiğini öne sürecektir. Doğayı kendi mutlak aşkınlığında ele almak yerine varoluşun bir parçası olarak görür. Böylece Heidegger’de teknik doğayı taklit etmenin ötesindedir artık, doğa ile şeyler aynı şekilde hareket ederler, iki ayrı evrene ait değıllerdir. Çiçeğin açması ile bir teknenin inşası aynı öze sahiptir, sadece *physis poiesis*’in en yüksek ölçekteki ifadesidir. Böylece Heidegger, doğadan bağımsız ve doğayı kendine tabi kılan özne fikriyle arasına mesafe koyar; ona göre insani varoluş doğada (ancak soyut bir doğada değıl, *dünyada*) olur ve doğayla aynı açığa çıkma kurallarına bağılıdır. Nitekim Heidegger’in (2018, 51) ifadesiyle “açığa çıkma sayesinde, hem doğada kendiliğinden büyüyen şeyler, hem de el becerisi ve saat yoluyla tanımlanan her şey, herhangi bir verili zamanda kendi görünüşlerine ulaşır”.

Heidegger bu kavramsal düzenlemeden sonra hakikat sorununa kısaca değinir. Heidegger'e (1998, 52) göre Antik Yunan'da hakikat, yani *aletheia*, gizini açmanın karşılığı olarak kullanılmaktadır. Ancak Roma/Latineden *veritas* kavramıyla dolayımlanan *aletheia* bugün hakikat (*wahreit*) olarak karşılanırken kavramın anlamsal bagajı köklü bir dönüşüm geçirerek doğruluk (*richtigkeit*), daha spesifik olarak bir tasarımın doğruluğu -dolayısıyla diğerlerinin yanlışlığı- anlamında kullanılmaya başlanacaktır. Heidegger, *Varlık ve Zaman*'da ilerici bir tasarımın farklı olanakların bilincinde bir tasarım olduğunu söylemişti. Burada ise diğer olanakları dışlayan ve kendini “doğru” olarak sunan bir tasarım fikrine kayışın altı çizilir. Heidegger'e (2018, 52) göre, “her açığa çıkma gizini açmada [hakikatte] temellenir. Aslında açığa çıkma, vesile olmanın (nedenselliğin) dört tarzını kendi içinde toplar ve onları baştan sona yönetir.” Dolayısıyla varoluş bir doğruluk, doğru bir tasarım değildir; bizatihi diğer her şey varoluştan yola çıkarak tanımlanır. Bu anlamda, “teknik bir araç değildir. Teknik gizini açmanın bir tarzıdır” (2018, 52). Heidegger böylelikle tekniğin bir gizini açma tarzı, hakikatin ortaya çıkışının temel bir biçimi olduğunu ortaya serer. Teknik özne ile nesne arasında vuku bulan basit bir tatbik, uygulama meselesi değildir, bizatihi hakikatin ortaya çıkmasını sağlayan bir etkinliklerdir.

Heidegger genel düşüncesi içinde tekniğe kurucu rolünü verdikten sonra bu kez tekniğin aslında ne olup olmadığına dair bazı uyarılarda bulunacaktır. Buna göre “tekhne'nin yalnızca el becerisine dayalı etkinlikler ve hüneler için değil, fakat aynı zamanda zihin sanatları ve güzel sanatlar için de kullanılan bir ad olması ... tekhnenin öne çıkarmaya, *poiesis*'e ait” olduğuna delalet eder, böylece teknik Heidegger'de (1998, 53) mimetik değil, “poetik bir şeydir.” Bununla birlikte, Heidegger *tekhne* sözcüğünün Antik Yunan'da *episteme* ile iç içe geçen anlamına atıfla tekniğin sadece yapma değil, aynı zamanda bir bilme olduğunu da vurgular. Böylece *tekhne*, “imal etme olarak değil, gizini açma olarak bir öne-çıkma tarzı”, yani varlıktan varoluşa geçerken, hakikate kavuşurken hem pratik hem de bilgisel olarak kendini kurabilen gerçek bir varoluş tarzıdır (1998, 52).

Heidegger teorik olarak tekniği kurduktan sonra bu kez modern tekniğin işleyişine dair analitik bir yola girecektir. Böylece modern teknikte özgün olan yönleri eleştirel bir şekilde açığa çıkartmayı deneyecektir. Bu anlamda, modern teknik geleneksel teknikten farklı değildir, “o da bir gizini açmadır” (1998, 53). Heidegger üzerine literatürde bazen görüldüğünün tersine, modern teknik ile geleneksel teknik arasında özsel bir farklılık yoktur (Adaş 2018, Vural 2019). Modern teknik, insani varoluşun kendini gerçekleştirmesi bağlamında tarihsel olarak ortaya

çıkan bir durumdur. Modern tekniği geleneksel teknikten ayırt eden unsur, “teknik bir şey değildir”. Tam tersine, varoluşun kendini nasıl açıldığını, bu dünyada kendini nasıl gerçekleştirdiğiyle ilgilidir. Dolayısıyla modern teknik ile geleneksel teknik arasındaki farkın kökenini teknikte aramak yerine modern dönemde insani varoluşun kendini ortaya koyma tarzındaki değişikliğe odaklanmak Heideggerci bir yaklaşım için daha doğru olacaktır (Riis 2011, 114-6).

Peki modern teknikte yeni olan şey nedir? Heidegger modern tekniği bir saldırı veya meydan okuma şeklinde ele alır. Geleneksel çiftçi, tarlasını ekip biçerken “tarlanın toprağına meydan okumaz”; tarlayı ekip biçerken tohumu kendi gelişimine terk eder (1998, 56). Modern teknikle beraber ise “tarım artık motorize hale gelmiş bir besin endüstrisidir” ve dolayısıyla bir anlamda doğadan istenen alınmak için ona adeta saldırılır. Heidegger (1998, 56-57), bu saldırının esas yöneliminin “en az masrafla en yüksek ürüne ulaşmaya yönelik” olduğunu altını çizecektir. Ren Nehri üzerine kurulmuş hidroelektrik santral örneğinden giderek, Heidegger kilit altından kurtarma, dönüştürme, depolama, dağıtma ve devreye sokmayı modern tekniğin gizini açma tarzları olarak benimsediğini ortaya koyar. Bununla birlikte, doğaya yönelik bu meydan okuyucu/saldırgan gizini-açma talebinin temel karakteristikleri düzenleme ve güvence altına almadır. Dolayısıyla denebilir ki modern tekniğin benimsediği gizini açma tarzları esasen olumsuzlanmaz, hatta daha küçük ölçeklerde geleneksel teknikte de görülebilir. Dolayısıyla tekniğin nasıl örgütlendiğiyle ilgili bir sorundan ziyade tekniğin maddeyi ve dolayısıyla insani varoluşu sabitlemesiyle ilgili bir sorun ön plandadır (1998, 58-9).

Heidegger’in modern teknikte saptadığı esas sorun nesnenin “el-altında duran”da erimesidir. Kendi ifadesiyle (1998, 58), “her yerde her şey, yardım etmek, dolaylımsız bir şekilde el altında olmak, aslında tam da daha öte bir düzenleme (*bestellen*) için hazır olabilecek şekilde orada durmak üzere düzenlenir. Bu tarzda düzenlenen her şey, kendine özgü duruşa (*stand*) sahiptir. Biz onu el-altında duran (*bestand*) diye adlandırmaktayız.... El-altında-durma anlamında yardımda bulunan her şey, artık nesne (*gegenstand*) olarak karşımızda durmaz.” Öyle ki aynı sayfanın dipnotunda daha da ileri giderek *bestand* ile *gegestand*’ın tamamen karşıt konumda olduklarını, nesnenin tamamen *el-altında-duran*’a dönüştüğünü öne sürecektir (1998, 58, dipnot 20).

Nesnenin *el-altında-duran* tarafından yutulması Heidegger’in modern tekniğe olan eleştirisinin temelini oluşturmaktadır ve genel varlık felsefesi içinde anlaşılmalıdır. Heidegger’de *el-*

altında-duran kategorik olarak varoluşu daraltan bir şey değildir. Tam tersine, bu dünyaya fırlatılmış *Dasein* bir-aradalığını *el-altında-duranlar* üstünden bilebilir, zira onlar kendinden önceki *Dasein* yorumlarıdır. Bu haliyle *el-altında-duran*, *Dasein*'in bir-aradalığını ve buradan yola çıkarak sonluluğunu (ölümü) bilmesinin – çünkü sadece başkalarının ölümünü deneyim anlamında bilebiliriz- ve dolayısıyla varoluşunu kurmanın ilk adımıdır. Ancak *Dasein*'in kendini özgün bir anlamda gerçekleştirebilmesi içine düştüğü *el-altında-duranlardan* öğrendiklerini nesneyi açımlayarak onun dönüşümüne vesile olmasıyla mümkündür. *Dasein* tamamen *el-altında-duran* tarafından işgal edilmiş -artık nesne olmayan- bir nesne ortamında kendini bulduğunda kendini kuracak bir mekânsallıktan yoksun kalmış olacaktır. Dolayısıyla modern tekniğin nesneyi tamamen *el-altında-duran* karakterine büründürmesi varoluşu daraltan bir durumdur. Zira *el-altında-duranlar* dünyasına fırlatılmış bir insan, varoluşun koşulu olan mekânsallığının kendinden önce çıkışsız bir şekilde düzenlenmiş olduğunu görerek kendisini gerçekleştiremeyecek ve kendisi de bir *el-altında-durana* dönüşecektir.

Heidegger bu durumu çerçeveleme (*Gestell*) kavramıyla ele alacaktır. Kendi ifadesiyle (1998, 52), “insanı, kendi gizini-açanı *el-altında-duran* olarak düzenlemek için oraya toplayan meydan okuyucu talebi, şimdi çerçeveleme diye adlandırıyoruz.” Heidegger çerçevelemenin insanın yaptığı bir şey olmadığı konusunda ısrarcıdır. Bu yaklaşımı, tekniği salt bir uygulama/tatbik unsuru olarak gören düşüncenin tam karşısında konumlanır. Tekniği, insanın doğayı dönüştürmek için uyguladığı yöntemler veya alet edevat bütünü olarak kodlarsak insanı muktedir bir özne ve maddeyi uysal bir nesne olarak görmüş oluruz. Heidegger (1998, 61) tam tersinden gider: “bir özne olarak insanın bir nesneyle ilişkiye girdiği her kez, insanın zaten içerisinden geçmekte olduğu bir alandır” düzenleme. Dolayısıyla insan Aydınlanmanın rasyonel öznesi olarak yola her çıktığında aslında kendisini bir *el-altında-duran* olarak kurmaktan başka seçeneğe sahip değildir: teknik tarafından varoluşu çerçevelenir. Daha sonra Frankfurt Okulu tarafından da sıklıkla başvuru bir referans çerçevesine dönüşecek araçsallık tartışmasının kökenleri bu düşüncede yatmaktadır.

İnsanın özne olarak yola çıkıp günün sonunda varoluşunun teknik tarafından çerçevelenmesini bağlamına oturtmak için Descartes ve Comte'nin düşüncelerini hatırlamak yerinde olabilir. Descartes, bir kere özneyi akıl yoluyla kurduktan sonra nesneyi gözlemleyecekti. Comte ise daha da ileriye giderek, akla sahip öznenin doğayı gözlemleyerek çıkarsayacağı yasalarla hem doğayı hem de kendini anlayabileceğini öne sürecektir. (Nitekim tam da bu sebeple iç gözleme dayanan psikolojiyi reddederek dış gözlemi savunacaktır.) Buna göre, kendini akılla kendinde

kuran bilinçle çevresine yönelen, başka bir ifadeyle doğayla pratik ilişkimizi genelleştirmeye çalışan bir bakış sonuçta kendini genelleştirilmiş pratik edimlerden mürekkep yasalarla tanımlar. Akıllı aşkın bir -ilk- neden olarak ele alan böyle bir epistemoloji, aslında aklın varoluşla ilişkisinin içeriğini kategorik olarak boşaltır ve insanı gözlemlediği pratik edimlerin genelleştirilmiş sonuçlarıyla *çerçeveseler*. Başlangıçta özne olan insan, bu epistemolojik süreçte çevresine akılla algılanabilecek yasalar atfettiği ölçüde öznelliğini çevresine terk etmiş olur. Horkheimer (2008, 56-59), bu durumu “içerikleri boşalan bütün temel kavramlar biçimsel kabuklara dönüşür. Akıl öznelleşirken biçimselleşmektedir de.” şeklinde özetleyecektir.

Sonuç olarak Heidegger (1998, 63), “çerçeveleme, modern tekniğin özünde hüküm süren ve bizzat teknik bir şey olmayan gizini-açmanın tarzı anlamına gelir” sonucuna ulaşacaktır. Böylece metnin başında açmış olduğu “tekniğin özünün teknik bir şey olmadığı” parantezini kapatmış olacaktır. Zira teknik ve özellikle modern teknik denildiğinde canlandırılan imgelem hep alet-edevat ve makineler bütünüyken Heidegger (1998, 67), çerçevelemenin “makine düzeninde bir şey olmadığını” öne sürer. Çerçeveleme, varoluşumuzu kurarken öznel bir akıldan hareket ettiğimiz ölçüde ontolojik imkânlarımızın kısıtlanmasıyla ilgilidir. Zira çerçeveleme, düzene sokma ve güvenceye alma yoluyla gizini açmayı gizler; *poiesis*’i engeller, yani hakikati gölgeler (1998, 72-74).

1.2.3. Heidegger’in Teknik Felsefesine Dair Bazı Yorumlar

Heidegger’in modern anlamda teknik felsefesinin kurucusu olduğu öne sürülebilir. Antik Yunan’da bilgi çeşitleri içinde kendine yer edinmiş olan teknik ilerleyen dönemde kavramsal etkinliğini yitirmiş ve üzerine düşünölen bir alan olmaktan çıkmıştır. Bununla birlikte, tekniğin konusu özellikle hümanizmle birlikte gündeme gelmiş, ancak tekniğe dair sorunlar bilim, meslek, sanat gibi kavramlar altında ele alınmıştır. 19. yüzyılla birlikte tekrar bir kavram olarak belirmeye başlayan teknik, Heidegger’in çalışmalarıyla dört başı mamur bir anlama ve açıklama gücüne kavuşmuştur. Heidegger’in teknik üzerine düşünceleri bugün teknik felsefesinin temel referanslarını teşkil etmektedir. Bu yönüyle teknik felsefesi için Heidegger’in bir dönüm noktası olduğunu kabul etmek gerekir.

Heidegger’in modern teknik felsefesini kurması çok yönlü bir düşünsel etkinliğin sonucudur. Heidegger sadece teknik üzerine bir takım tezler ileri sürmüş değildir. Onun çalışmalarının teknik felsefesini müstakil bir düşünsel alan olarak ele alma bakımından üçlü bir katkısından

bahsedilebilir. Öncelikle Heidegger, teknik kavramının ele alınması için gerekli felsefi dili ve terminolojiyi kurmuştur. *El-altında-duran, tasarım, pragmata* (şeyler), *çerçeveleme* gibi kavramlar tekniğin kendi içinde problematize edilmesini mümkün kılmıştır. Bu kavramsal açıklamalarla donatılmış teknik böylece bilim ve meslek kavramlarıyla iç içe girmiş semantik alanının sınırlarını belirleyebilmiştir. İkinci olarak Heidegger'in varlık felsefesi için geliştirdiği dil, teknik kavramının daha büyük felsefe alanlarıyla (ontoloji, varlık, hakikat, özne, özgürlük vb) irtibatlandırılmasını mümkün kılmıştır. Heidegger'in bu çabasıyla, tekniğin basit anlamda el işi, zanaat veya uygulama olarak görülmenin ötesinde insani varoluşun temel bir bileşeni, kendini ortaya koyma tarzlarından biri olarak tartışılmasının önü açılmıştır. Üçüncü olarak Heidegger'in teknik felsefesiyle birlikte günümüzde tartışmaya devam edilen bazı temel problematikler ortaya çıkmıştır. Tekniğin özü, tekniğin otonomisi, teknik determinizm, tekniğin varoluşla ve özgürlükle ilişkisi gibi problematikler Heidegger'in teknik düşüncesi sayesinde bugünkü haliyle ele alınabilir soyutlamalar olarak öne çıkmıştır.

Teknikle ilgili ortaya çıkan temel problematiklerden otonomi, determinizm ve özgürlük sorununa kısaca değinmek yerinde olabilir. Tekniğin otonomisi, yani tekniğin neye göre işlediği sorusu teknik düşüncesinde ana temalardan biridir. Bu çerçevede, tekniğin kendi doğasına/eğilimine uygun olarak mı geliştiği, yoksa başka bir aktörün (insan, doğa vs) etkisinde/kontrolünde mi geliştiği tartışılmaktadır. Tekniğin otonomisi tartışması, özellikle tekniğin bilimden ayırt edilmesi anlamında önemli bir perspektif sunmaktadır. Heidegger, tekniğin kendine ait bir işleyiş tarzı olduğunu kabul etmektedir ancak teknik insani varoluşla anlam kazanmaktadır. Ona göre, tekniğin özü teknik bir şey değildir, ancak buna rağmen özellikle modern teknik, insana meydana okuyan ve hatta onu çerçeveleyen bir şeydir. Kuşkusuz Heidegger'de teknik insani varoluşun kendini gerçekleştirmesiyle, varlığın görünüşe çıkmasıyla, yani hakikatle ilgilidir. Ancak Heidegger, insani varoluşla bu kadar ilintili olmakla birlikte tekniği insana tabi bir durumda görmez. Teknik, insani varoluşla birlikte anlamlıdır ve fakat kendi kural ve sınırlılıkları da vardır. Tekniğin otonomisi tartışması, Heidegger'in varlık felsefesi dışında yürütüldüğünde tekniğin insani varoluşla ilişkisi havada asılı kalmakta ve teknik soyut bir bütünlük gibi ele alınmaktadır. Bu durumda, tekniğin işleyişi konusunda nüanslı bir yaklaşım mümkün olmamakta, yaklaşılan perspektife göre tekniğin ya mutlak bir otonomiye ya da mutlak bir bağımlılığa tabi olduğu sonucu çıkmaktadır.

Tekniğin özü ve işleyişine dair tartışmanın sonucu veya devamı olarak gündeme gelen bir diğer tema, teknik determinizmdir. Tekniğin insani varoluşu ve toplumsal süreçleri belirleyip

belirlemediği bu tartışmanın ana sorunudur. Determinizm sorunu, sosyal bilimler içerisinde özellikle Marksizm tartışmaları kapsamında çokça tartışılmıştır. Teknik felsefesinde ele alındığı haliyle determinizm sorunu büyük tarihsel yapıların belli bir değişken tarafından ne şekilde koşullandırıldığına ilişkin bir tartışma değildir. Teknik determinizm için iki aşamadan bahsedilebilir. İlk olarak, insanın tekniği kurarken hangi keyfiyeti takip ettiği sorunu belirir. Örneğin bir gemi inşa edildiğinde, geminin nihai formunun ortaya çıkmasında “maddenin içsel gereklilikleri mi insanın kararları mı belirleyici rol oynar?” sorusu ele alınabilir. İkinci aşama olarak, bir kere teknik genel anlamda kurulduğunda, tekniğin insani ve toplumsal süreçleri belirleyip belirlemediği tartışmasına geçilebilir. Teknolojik gelişmelerin insanları ve toplumları nasıl etkilediğine dair tartışma bu aşamaya dairdir. Nitekim bu tartışmalar güncel olarak pek çok bilimsel disiplinin gündemini işgal etmektedir.

Determinizm problematiğinin Marksizm içerisinde edindiği içeriğin Heidegger’in düşünceleri temelinde ele alınan teknik sorununa teşmil edilmesi önemli metodolojik sorunlar doğurmaktadır. Bunun sebebi Heidegger’in farklı bir epistemolojik perspektiften konuya yaklaşmasıdır. Determinizm Heidegger’de genel-geçer ve ezel-ebed bir kategori olarak ele alınamaz çünkü her şeyden evvel Heidegger’in öz kavramıyla ele aldığı şey dinamik bir karakter sergiler ve varoluşa referansla anlaşılır. Aşkın bir öze sahip kendi içinde monolitik bir aktör/yapının insani veya toplumsal süreçleri belirlemesi mümkün değildir, zira Heidegger’de öz üzerine ancak varlık varoluşa çıktıktan sonra konuşulabilir. Heidegger’de diğer olanaklara kendini kapatmış bir tasarımın ortaya çıktığı, öznel akılla yola çıkıldığı, nesnenin tamamen *el-altında-duran* tarafından yutulduğu bir durumda *determinizme düşmekten* bahsedilebilir. Burada yine teknik doğrudan *Dasein*’ı belirliyor değildir ancak *Dasein*’ın mekânsallıkla (*bu-dünyada-birarada-olmaklık*) ilişkisi öyle sorunludur ki kendini özgün ve sahih bir şekilde kuramayacak haldedir. Başka bir deyişle, *Dasein* fırlatıldığı bu dünyada salt öznel akıl ile *bir-arada-olmaya* çalıştığı ölçüde kendini *el-altında-duran* tarafından düzenlenmiş ve korunmuş halde bulur, bu sebeple de kendini özgün ve sahih biçimde kurabileceği bir nesne mekânıyla karşılaşamaz. Dolayısıyla Heidegger’de teknodeterminizm sorunu öncelikle insanın kendi üzerine düşünmesi ve sonrasında da bu düşünce temelinde çevresiyle ilişki kurmasına dair bir tartışma olarak ele alınabilir.¹⁵

¹⁵ Konuya ilişkin Don Ihde (2016) ve Andrew Feenberg’in (1999) Heidegger’i özcü ve determinist bir teknik felsefesi olduğuna dair eleştirilerini ele alan Aydan Turanlı’nın (2017) makalesine bakılabilir.

Determinizm tartışmasıyla doğrudan ilişkili olarak gündeme gelen bir diğer tema -teknoloji karşısında- özgürlük sorunudur. Teknik gelişmenin tarihte daha önce görülmemiş ölçüde hızlanarak gündelik pratiklerimizin içinde günden güne büyüyen bir yere sahip olması özgürlük meselesinin teknik bakımından ele alınmasını gerektirmektedir. Heidegger'in çalışmalarından etkilenecek konuya ilişkin kafa yoran başta Sartre olmak üzere Fransız varoluşçuluğunun temel tezleri, günümüzde meydana gelen teknik gelişmeler karşısında yeniden ele alınmak durumundadır. Son yıllarda özellikle Anglosakson dünya başta olmak üzere teknoloji karşısında hak ve özgürlüklerin konumu üzerine kapsamlı çalışmalar görmek mümkündür. Bu çalışmalar ağırlıklı olarak yeni bir etik geliştirmeye odaklanmaktadır.¹⁶ Heideggerci bir perspektiften bakıldığında ise hem genel anlamda hem de teknik karşısında özgürlük *bu-dünya-bir-arada-olma* tarzlarımız üzerine düşünmek ve varoluşu diğer olanakları kapatmayan bir tasarımdan hareketle kurmak yoluyla mümkün olabilecektir.

Son olarak, Heidegger'in teknik düşüncesi önemli bir dönüm noktası olmakla birlikte, normatif ve analitik nitelikler taşımasına rağmen pratik bir yol önermekten uzaktır. Başka bir deyişle, Heidegger çerçevelemeden nasıl çıkılacağına dair bir reçete önermez. Nitekim *TİS*'in (1998, 80-81) sonunda Hölderlin'in bir şiirine atıfla, çerçevelemenin içinde barındırdığı tehlikeyle eş zamanlı olarak bir gizil kurtarıcı gücün varlığından bahseder. Heidegger bu güce dair teorik bir açılımda bulunmaz ki zaten esas çabası bu-dünyadaki varoluşu yorumlamaya odaklanmış Heidegger'in metodolojisi de böyle bir çalışmaya el vermez. Nitekim bu sebeple Heidegger'in teknik felsefesi müphem, karamsar veya negatif bulunur (Ruin 2017 içinde: der. Aydoğan 2017, 67-8). Gerçekten de Heidegger'de modern tekniğin yıkıcı etkilerinden bir çıkış olduğu bilinir ve bunun da varoluş üzerine düşünme ve yorumlamayla olacağı varsayılır. Fakat Heidegger bu noktada sessizliğe bürünür. Bu durum Heidegger'in düşüncesinin karamsarlığından ziyade büyük ölçüde metodolojisinden kaynaklanır. Varoluşun ontolojisini merkeze alan bir düşünsel etkinliğin böylesi bir projeye atılmaması anlaşılabilir. Zira Heidegger'in sustuğu yerde *Dasein*'in gündelik hayatı dönüştürme çabasının başlaması beklenir; Heidegger ancak bu yeni deneyimlerin bir yorumlaması üzerinden tekrar konuşmaya başlayabilecektir. Heidegger'in ortaya koyduğu varlık ve teknik felsefesini açıklamaya girişen düşünürler de işe buradan başlayacaktır.

¹⁶ Örnek olarak Mitcham (*Thinking Ethics in Technology* 1997), Jonas (*The Imperative of Responsibility: In Search of Ethics for the Technological Age* 1986, *On Technology, Medicine and Ethics* 1985) ve Kaplin'in (*Readings in the Philosophy of Technology* 2004) çalışmaları sayılabilir.

1.3. TEKNİK BİR VARLIK OLARAK İNSAN: STIEGLER'İN TEKNİK FELSEFESİ

Jean Paul Sartre, Jean Luc Nancy, Maurice Merleau-Ponty veya Giorgio Agamben gibi Heidegger'in Alman olmayan yorumcuları onun tezlerini belli alanlarda somutlamaya, sınamaya ve buradan yola çıkarak eleştirel bir şekilde açıklamaya çalışmıştır. Bu düşünürlerin her biri varoluşçu bir perspektiften bakarak belli kavramsal açıklamalara girişmiştir: Sartre özgürlük, Nancy psikanaliz, Merleau-Ponty anlam ve Agamben de devlet/siyaset gibi alanlara ilişkin düşüncelerinde Heidegger'in varlık felsefesini temel almıştır. Keza Michel Foucault ve Jacques Derrida, Heidegger üzerine çok az yazmış olmakla birlikte Heidegger'in düşüncesinden bir hayli faydalanmıştır. Bu bağlamda, Stiegler'in de yukarıda bahsedilen Heidegger yorumcuları içinde sayılması mümkündür. Stiegler, Derrida dolayısıyla Heidegger'in varlık ve teknik üzerine tezlerini antropoloji üzerine temellenen Fransız teknik düşüncesiyle ilerletmeye girişmiştir. Nihayet Stiegler; André Leroi-Gourhan, Bertrand Gille ve Gilbert Simondon gibi tekniğin çeşitli veçheleri üzerine çalışan Fransız düşünürlerin antropolojiden yola çıkan tezleriyle Heidegger'in fenomenolojisini eleştirel bir şekilde bir araya getirme denemesinde bulunur. Tersten ifade edersek, Stiegler Fransız teknolog geleneğini Heideggerci bir perspektiften okuyarak geniş bir felsefi çerçeve içine oturtmayı ve buradan çıkan sonuçla Heidegger'in sessiz kaldığı noktaları geliştirmeyi denemiştir. Böylece güncel teknik durumun analizi için yeni bir varoluşsal çerçeve (*farmakoloji* veya *organoloji* olarak teknik) önermiştir. Stiegler'in özgün katkısını serimlemek için düşüncesinin ana hatlarını ortaya koyarken faydalandığı düşünürleri nasıl yorumladığını ele almak yerinde olacaktır. Bu bağlamda, Stiegler'in düşüncesini üç aşamada, Leroi-Gourhan, Simondon ve Gille'nin ortaya koyduğu çerçeve bağlamında incelemeyi deneyeceğiz.

1.3.1. Eğilim, Olay, İç ve Dış Ortam

Stiegler'in teknik felsefesi esasen insanın varoluşsal konumunu anlamaya yönelik bir yolculuktur. İnsani varoluşu önceleyen bu düşünsel proje, mutad olduğu üzere, insanı aşkın atıflar yerine varoluşu temelinde sorunsallaştırmayı deneyecektir. Bu bağlamda, Stiegler (1994, 113) hümanizm ve Aydınlanmanın katkılarını yok saymamakla birlikte bunlarda mevcut belli bir metafizik eğilim bulunduğuna dikkat çekecektir. Hume, Rousseau, Kant gibi düşünürlerin bir çeşit ampirik düşünceyi bina etmek için *apriorik* temelden vazgeçemediklerini, insanın ne olduğuna dair sorgulamalarını yürütürken sürekli aşkın bir atfa ihtiyaç duyduklarını, ancak modern antropolojinin tam da bu apriori eğilimi askıya alarak işe başladığını vurgulayacaktır.

Bu noktada Steigler'in antropoloji olarak öne sürdüğü düşünsel disiplin, basit bir etnografyanın ötesinde, insani varoluşu münhasıran kendi maddi çevresiyle ilişkisi içerisinde ele almayı deneyen bilimsel bir girişime denk düşmektedir.

Aşkın atıflarla insan üzerine düşünmeyi reddeden Stiegler, insanı maddi çevresi üzerinden ele alma girişiminin temeline Fransız antropolog Leroi-Gourhan'ın çalışmalarını koyacaktır. Özellikle Leroi-Gourhan'ın (1971) tekniğin gelişimini somut antropolojik bulgulardan yola çıkarak inceleyen “*l’Homme et la Matière*” (İnsan ve Madde) çalışması bu anlamda önemlidir. Leroi-Gourhan temelde dünyanın farklı yerlerinde uzun yıllar boyunca insanların geliştirdiği alet edevatları listeleterek genel geçer teknik kategorizasyonları ortaya koymaya uğraşmıştır. Bu bağlamda, metinleri arkeolojik ve etnografik veriler bakımından yoğun bir karakter arz etmektedir. Bununla birlikte Leroi-Gourhan elde ettiği bulguların kronolojik bir listelemesiyle tatmin olmamış, gözlemleri sonucunda insanların kullandığı aletlerin özgün bir gelişim mantığı içinde evrildiğini fark etmiştir. Böylece Leroi-Gourhan, topladığı bulguların kronolojik sınıflandırmasının yanı sıra tekniğin gelişimine dair genellikleri biyoloji, sosyoloji, paleontoloji, psikoloji, sanat tarihi gibi pek çok disiplinden yararlanarak teorize etmeye girişir (Audouze 2002, 278-9).. Leroi-Gourhan bu çabasını tekniğin zaman içerisinde süreklilik gösteren ve böylelikle ilk insan edimlerinin ortaya çıkışı ile bunların binlerce yıllık değişimlerinin gözlemlenebileceği tek alan olmasıyla gerekçelendirir. Zira Leroi-Gourhan (1971, 9) felsefenin *homo sapiens* ile *homo faber*'i birbirinden ayırıp *homo sapiens*'e yoğunlaştığını, ancak kendisinin *homo faber*'i ürettiği aletlerden yola çıkarak anlamlandırmayı hedeflediğini öne sürecektir.

Leroi-Gourhan yaptığı arkeolojik ve etnografik çalışmalar temelinde tekniğin evrimini iki kavram etrafında ele almıştır: eğilim (*tendance*) ve olay (*fait*) (Beaune 2011, 201). Dünyanın farklı yerlerinde farklı dönemlerde üretilmiş aletleri toplayıp kategorize eden Leroi-Gourhan, iki temel karakteristik saptamıştır. Buna göre, bir takım teknikler zaman ve mekândan bağımsız bir özdeşlik içerisinde. Belli aletler veya iş yapma biçimleri, dünyanın her yerinde farklı zamanlarda aynı şekilde zuhur etmiştir. Öte yandan, coğrafi ve tarihsel koşullardan bağımsız olarak kendini tek örneği olarak ortaya koyan veya sadece belli bir dönem veya bölgede görülen tekniklerden bahsetmek de mümkündür (Leroi-Gourhan 1971, 15). Leroi-Gourhan zaman ve mekândan bağımsız olarak aynı aletin ortaya çıkmasına yol açan gücü eğilim olarak tanımlayacaktır. Somut bir örnek vermek gerekirse, Leroi-Gourhan'a (1971, 18) göre, topladığı envantere baktığında “her zaman ve mekân birleşiminde kendini gerçekleştiren bir “saban”

eğilimi var gibi görünmektedir” ve bu gerçekleşme “büyük zaman ve mekân ölçeklerinde tarihsel ilişkilerin ve tekil bir olayın” özelinde ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, Leroi-Gourhan somut verilerden yola çıkarak teknik gelişime dair bir tür tikel-tümel ayrımı yapmaktadır. Maddenin kendi koşullarından yola çıkarak zaman ve mekândan bağımsız olarak kendini ortaya koyan bir tümel, yani eğilim ile belli bir zaman ve yerde belli bir şekilde zuhur eden tikel, yani olay.

Leroi-Gourhan (1971, 19) eğilim ile olay arasında diyalektik bir ilişkisellik görmez, ancak ilke olarak, tekniği koşullandıran unsurun araç ve (dış) güçler yerine maddenin kendisi olduğunun altını çizer. Böylece teknik fenomenlere dair iki ayrı düzen ortaya çıkar. Eğilimsel fenomenler evrimsel bir nitelik arz eder ve maddeyle koşullanır. Olaylar ise üretildikleri ortamla çözülmez bir şekilde bağlıdır (1971, 27). Eğilim, yani tekniğin maddenin kendi imkânları tarafından koşullanması, kaçınılmaz, öngörülebilir ve doğrusal bir karakter arz etmektedir. Olay, yani coğrafi ve zamansal koşullara bağlı ortaya çıkan teknik nesne, öngörülemez ve tekildir. Tekniğin bildiğimiz haliyle ortaya çıkışı, eğilimin pek çok rastlantı ve öznellik malul olayla karşılaşmasına bağlıdır. Bu anlamda teknik prensip olarak madde tarafından koşullanmakla birlikte, somut olarak kendini ortaya koyuşu aslında eğilim ve olay arasındaki bir uyum/dengeyle olur. Nitekim eğilim ve olay, bir soyut biri somut olmak üzere determinist evrimsel bir fenomenin, yani tekniğin iki ayrı yüzüdür (Leroi-Gourhan 1971, 28).

Leroi-Gourhan böylece tekniğin determinizmine dair bir çerçeve ortaya koymuş olur. Kendi ifadesiyle, “eğilim kavramı bir yönüyle teknik determinizmi karşılar”, ancak bu determinizm tekniğin kendini başta insan ve toplum olmak üzere her yere dayattığı basit bir ilişki biçimi değildir. Deterministik olan tekniğin evriminin temel prensibidir, maddenin doğası gereği üretebileceğimiz aletlerin belli bir forma uyma zorunluluğudur. Dolayısıyla modern teknik incelenirken tekniğin insani varoluşu belirlediği kaba bir determinizme düşmemek gerekir; bunun yerine tekniğin determinizmini maddenin malzemeye geçişinde kendi içsel imkânları ve sınırlılıkları olarak okumak daha uygun olacaktır. Bu soyut bir düzlemdir. Eğilimin somutlanması ise ancak olay sayesinde mümkündür. Leroi-Gourhan’dan örnek vermek gerekirse, dokuma çıkırığının icadı veya başka bir toplumdaki alınması ancak onu kullanma aşamasına gelindiğinde ve dolayısıyla onu kullanmaya ihtiyaç duyulması halinde mümkün olabilecektir. Öte yandan, örneğin baltanın tarihsel olarak farklı yer ve zamanlarda kaçınılmaz bir şekilde ortaya çıkışı, marangozluğa içkin bir eğilimle ilgilidir. Dolayısıyla Leroi-Gourhan’a (1971, 321) göre teknik determinizmin kendini tarihsel olarak ortaya koyması, pek çok engelle

karşılaşılan bir süreç içerisinde toplumsal olan ile teknik/maddi olanın simbiyozuyla mümkün olabilen bir olgudur. Toparlamak gerekirse, maddenin teknikte kendini ortaya koyan içsel eğilimi, teknik determinizmle bir ve aynı şey değildir. Eğilim, maddenin kendi soyut prensibine işaret eder; determinizm ise bu prensibin somut olarak gerçekleşmesiyle ilgilidir. Eğilim, öngörülebilir, kaçınılmaz ve doğrusal bir nitelik arz ederken, determinizmin somut olarak kendini ortaya koyması ancak ve ancak öngörülemez ve tekillik içeren olay ile ilişkisine bağlıdır.

Arkeolojik kazılarda ve etnografya çalışmalarında elde edilen yaklaşık 40 bin eşyayı inceleyip bunların gelişimi ve insanın maddi çevresiyle ilişkisini kuramsal düzlemde açıklamaya çalışan Leroi-Gourhan'ın başvurduğu bir diğer ayrım iç ve dış ortama (*milieu intérieur* ve *milieu extérieur*) dairdir. Merkeze bir etnik grup alındığında dış ortam; doğal çevre, maddi kültür ve buna dair başka etnik grupların fikirlerini içeren geniş kapsamlı bir kavramdır. İç ortam ise verili etnik grubun entelektüel sermayesi, zihinsel gelenekleri ile düşünce tarzlarını kapsar. İç ortamın bir alt başlığı ise teknik ortamdır (*milieu technique*). Teknik ortamın evrimi birikimseldir, dolayısıyla kazanımları asla kaybolmaz. Bir etnik grup dönüştüğünde dahi bu bilgi üretilen yeni eşyalarda içre olarak saklanır (Audouze 1992, 285). Leroi-Gourhan'a göre teknik edimler dışsal baskılara karşı verilen tepkiler ile teknik ortamın bilinçsiz yayılmasının bir sonucudur. Bu noktada esasen eğilim ile olay üzerinde gerçekleştirilen kavramsallaştırmanın toplum bağlamına oturtulduğu görülmektedir. Böylelikle teknik ortam tutarlı ve sürekli bir gelişim çizgisine sahip olacaktır.

Leroi-Gourhan'ın bu ayrımını benimseyen Stiegler, teknik ortamın iç ve dış ortam arasındaki bir denge halinde ortaya çıktığını, örneğin bir etnik grubun kendine mal edemediği tekniği hayata geçirmediğini kabul eder. Bu sebeple Stiegler, iç ortam ile kültürü bağdaştıracaktır. Başka bir deyişle, normal koşullarda kültürel olarak sindirilemeyen bir teknik gelişmenin kabul edilemeyeceği varsayılmış olur. Bununla birlikte, önce Sanayi Devrimi ardından Fordizmle beraber iç ortam ile dış ortam arasındaki denge iç ortamın aleyhine muazzam bir şekilde bozulmuştur. Endüstriyel medeniyet sürekli bir inovasyon (maddi eğilimden kaynaklanan) sürecinin gün geçtikçe yoğunlaştığı bir dinamik üzerine inşa edilmiştir. Böylece teknik ile kültür arasında keskin bir ayrılık doğmuştur. Modern zamanlarda tekniğin kültürden hızlı evrimleşmesi iç ortamın neredeyse tamamen teknik ortam tarafından yutulmasına ve teknik ortamın artık iç ile dış ortam arasında bir dengeden ziyade dış ortamın hâkimiyetini temsil etmesine yol açmıştır (Stiegler 1994, 29).

Varoluşa dair sorgulamasını aşkın atıflardan azade bir şekilde gerçekleştirmeyi amaçlayan Stiegler, insandan bahsederken akıl, bilinç, ruh, duygu, inanç gibi münhasıran insana hasredilmiş kriterlerden kaçınmaya çalışmıştır. Varoluşu anlamak için Heideggerci anlamda bu-dünyaya bakan Stiegler, insani varoluşun bu-dünyadaki tescili (*inscription*) olarak tekniği, insanın varoluşunun kanıtı olarak onun eliyle *organize* edilmiş maddi gerçekliği görmüştür. Bu perspektiften bakıldığında, insandan bahsederken artık akıllı, bilinçli, inançlı, duygusal gibi ayırt edici özelliklerden bahsetmeye ihtiyaç duyulmaz. Stiegler bu yaklaşımını kuramsallaştırmak için Leroi-Gourhan'ın iç-dış-teknik ortam soyutlamasını radikalleştirme yoluna gidecektir. Buna göre, Stiegler (1998a, 189) geleneksel olarak bilimin iki ilk madde temelinde işlediğini öne sürecektir: (1) fiziğin konusunu oluşturan sabit varlıklar (*les étants inertes*) veya başka bir deyişle organize edilmemiş varlıklar (mineraller) ve (2) biyolojinin konusunu oluşturan organik varlıklar, yani organize varlıklar olarak bitkiler, hayvanlar ve insanlar. Stiegler fizik ile biyolojinin konuları böyle kategorize edildiğinde arada/dışarıda kalan varlık türlerine dair hiçbir bilgi referansı bulunmadığının altını çizerek üçüncü bir kategori önerir: organize inorganik varlıklar (*les êtres inorganiques organisés*).

Stiegler'in kendi teknik felsefesini genel bir *organoloji* olarak adlandırmasına yol açan bu ayrımında organ kavramına atfedilen anlam özel önemdedir. Zira Stiegler, organize kavramını kullanırken onun ikili anlam setini göz önünde bulundurur. Buna göre, organize edilmiş dendiğinde bir yandan “düzenlenmiş, örgütlenmiş, tertiplenmiş” olana, diğer yandan da bildiğimiz haliyle “organ olarak kullanılabilecek” referansta bulunmaktadır. Dolayısıyla tekniği organize inorganik varlıkların bulunduğu bir alan olarak kodlarken, düzenlenmiş/örgütlenmiş/tertiplenmiş ancak kendiliğinden organ olmayan varlıklardan bahsedilmektedir. Stiegler'e göre bu varlıklar kendi evrimsel süreçlerinde kendi yasalarına sahip bir şekilde var olmaktadır. Bu yasalar, fiziğin kurallarına boyun eğmekle birlikte fizikten kaynaklanan yasalar değildir, zira fizik teknik objelerin evrimini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Keza aynı şekilde, Leroi-Gourhan'ın ortaya koyduğu gibi, tekniğin evrimi antropolojinin, yani dar anlamda insan biliminin de kavrayamadığı bir olgudur (Stiegler 1998a, 189) Kendi içlerinde morfojenetik sürekliliğe sahip, kendi tarihleri ve varoluş biçimleri olan bu organize inorganik maddeler, bir bilim olarak teknolojinin konusunu teşkil eder. Böylece Stiegler (1998a, 189), Leroi-Gourhan ve Simondon'u takip ederek günümüzde anlam olarak tekniğin yerini alan teknolojinin gerçek karşılığının teknik varlıkların bilimi olduğunu

savunacaktır. 19. yüzyılda ortaya atılan teknoloji kavramı içeriğine ancak Leroi-Gourhan'ın çalışmaları ve bunların yorumları üzerinden 20. yüzyılda kavuşabilecektir.

Bu bağlamda, henüz Antik Yunan'da tekniğe dair düşüncede ortaya çıkan iki farklı eğilim hatırlanabilir. Teknik, Antik Yunan'da -özellikle Aristoteles'te- *organon* sözcüğü etrafında anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, ruhsuz/rutin hareket olarak *mêchané* ifadesi *organon*'a bir alternatif olarak henüz o dönemde ortaya çıkmıştır. Basit bir adlandırma sorunu gibi gözükmeyle birlikte, tekniğin varoluşsal analizi açısından *organon* - *mêchané* arasında yapılacak tercih konuya ilişkin önsel epistemolojik sınırlar çizmektedir. Nitekim tarihsel olarak ziyadesiyle tekniğin *mêchané* versiyonunun benimsendiği ve konunun varoluşsal bir temelden ele alınmadığı görülmektedir. Ruhu olan canlı varlıklar ile ruhsuz/rutin hareket olarak *mêchané* arasında kesin bir sınır çizerek dikotomi kuran bu anlayış, esasen “ruh” gibi aşkın bir atfa ihtiyaç duyan metafizik eğilimler barındırmaktadır. Bu yaklaşımı eleştiren Stiegler ise tekniği *organon* temelinde - organoloji- düşünecek ve insani varoluşun taşıyıcısı olarak görecektir.

1.3.2. Bireyleşme, Protez, *Epifilojenez*

Tekniğe dair evrimsel antropolojik çerçeveyi ortaya koyarken Leroi-Gourhan'ın tezlerinden faydalanan Steigler, tekniğin gündelik tekil varoluşla ilişkisini tartışırken bu kez Simondon'un düşüncesine başvurmuştur. Yine Leroi-Gourhan'ın tekniğin evrimine dair fikirlerini temel alan Simondon, teknik objenin belli bir halde ortaya çıkışının imkânlarını incelemiştir. Teknik objeleri kendi tarih ve ilişkisellikleri (hatta akrabalıkları) içinde bir birey olarak inşa etmeye çalışan Simondon'un bir yönüyle teknik objeler için bir varoluş felsefesi ortaya koymaya çalıştığı söylenebilir. Bu bağlamda Simondon'un düşünsel deneyimi farklı ve ilginç bir girişime işaret eder: geleneksel olarak (dünyanın teknik imgeleminden faydalananarak açıklanması temasını hatırlamak yerinde olabilir) insani ve toplumsal olana genel ve düzenleyici bir çerçeve sunmak adına teknik imgeleminden faydalanılırken Simondon teknik olanı açıklarken biyoloji ve sosyolojinin kavramlarına (bireyleşme, transdüksiyon vb.) başvurmuştur. Kabaca ifade etmek gerekirse, Simondon, teknik objeyi kendi tarihi, varoluş koşulları ve akrabalık ilişkileri içinde bir birey olarak düşünmeye çalışmıştır.¹⁷

¹⁷ Bu bölümde ağırlıklı olarak Simondon'un (1989) *Du Mode d'Existence des Objets Techniques* başlıklı çalışmasında geliştirdiği çerçeveyi ele almayı deneyeceğiz. Simondon'un bu metninde geliştirdiği tezlerin özellikle Gilles Deleuze'nin çalışmalarıyla tanınırlık kazandığını not etmek yerinde olabilir.

Simondon, kültür ve teknik arasında varsayılan zıtlık ilişkisini yanlış ve temelsiz olarak görecektir. Böylesi bir yaklaşımın basit bir hümanizm maskesi ardında zengin bir hakikati örttüğünü söylerken aslında teknik düşüncesinin tarihsel olarak taklit ve yapaylık gibi ana temalarının dışına çıkmaya çalışmaktadır. Simondon'a göre tarihsel olarak estetik obje ile kutsal obje dışında teknik olana bir alan bırakılmamıştır ki gerek estetik gerek kutsal obje gündelik varoluşta sergilenmenin veya tapınmanın dışında bir işlevi olmayan aşkın sembol düzlemlerine atıfla malul kategorilerdir. Daha öteye teknik objenin gündeme gelmesi ise daha önce hümanizm bahsinde ele aldığımız üzere insanın diğer insanlar ve doğa üzerinde hâkimiyet kurma çabasında araçsallaştırdığı bir iktidar aracı olarak mümkündür (Simondon 1989, 9-10). Böylece Simondon kültürün tekniği ele alışında ya bir saf madde bileşimleri ya da insana karşı düşmanca niyetler besleyen robot imgelemlerinin ön plana çıktığını savunacaktır.

Simondon kültür ile teknik, insan ile teknik obje arasındaki bu dikotomiyi aşmak ister. Bu bağlamda, örneğin tekniğin belirleyici bir karakteristiği olarak görülen otomasyonun teknikten ziyade ekonomik bir anlama sahip olduğunun altını çizer. İnsanı teknik obje ile bir karşıtlık içinde görmek yerine insanın makinelerin koordinatörü ve mucidi olarak teknik objelerle çevrili bir şekilde yaşadığı bir tablo resmeder (Simondon 1989, 11-12). İnsanla teknik obje arasında varsayılan husumetin büyük ölçüde 18. yüzyılın ilerleme ruhu içerisinde makinenin insanın yerini aldığı, teknik bireyin insanın rakibi olduğu, doğa, dünya ve enerjinin zapt edilecek şeyler olarak görüldüğü termodinamik dönemin ürünü olduğunu öne sürecektir. 20. yüzyılda termodinamik dönemin kapanıp bilgi çağının başlamasıyla tekniğe dair bu yaklaşımın artık aşıldığını vurgulamıştır (1989, 15). Bilgi çağıyla beraber, bir organizasyon ürünü ve üreticisi olarak ele alınan makinenin düzensizliğin karşısında yer aldığının görüldüğünü söyleyen Simondon, tekniğin entropinin tersine işleyen bir moment olarak aslında insanın teknik sayesinde evrenin yok oluşuna direndiğini öne sürecektir. Enerjiyi sakıyan ve tasarruflu kullanan makine imgelemine düzensizlik ve ısı artışına doğru giden entropik sürecin karşısına koyan Simondon böylece insan ile teknik obje arasında varsayılan karşıtlığı aşmaya çalışmıştır.

Simondon teknik objenin evriminde soyuttan somuta giden bir somutlaşma süreci (*processus de concrétisation*) tanımlar. Buna göre, zanaatkarın el emeğiyle ortaya çıkan teknik obje ilkel bir objedir çünkü burada teknik obje, teknik bir sistemin -neredeyse- doğal bir ürünü olarak ortaya çıkmaz, bunun yerine entelektüel bir sitemin madde üzerinde fiziksel bir uygulamasından ibarettir. Böylesi bir teknik obje henüz soyutlamaya muhtaçtır. Evrimleşmiş

veya somut teknik obje ise modern endüstri içerisinde ortaya çıkar. Somut teknik objeler, içsel tutarlılığa sahip, sonuç ve nedenleri kendi sistemlerinde mevcuttur ve bu yönleriyle doğal objelerin varoluş tarzına yakınsar. Bu aşamada teknik obje yapay karakterini büyük ölçüde terk eder çünkü kendisi doğayı içinde barındırdığı gibi artık neredeyse bir doğal nesne gibi işler (1989, 46). Bu şekilde ortaya çıkan somut teknik obje, artık doğal nesnelerin bir benzeridir, aynı doğal nesneleri incelerken başvurulmuş tümevarımsal bir incelemenin konusu olabilirler çünkü bu haliyle teknik objeler bir takım fizik kurallarının insan eliyle maddeye tatbik edilmesi şeklinde kavramsallaştırılmaz. Bu varoluş haliyle, doğanın işleyiş yapısıyla özdeş bir yaşam ve istikrar içeren bir yapısalılık sergilerler. Simondon (1948, 48), Leroi-Gourhan'ı takip ederek teknik objelerin arkasındaki bu yapıyı, yani somutlaşma sürecini yöneten dinamiği eğilim kavramıyla karşılayacak ve bilimsel bir disiplin olarak teknolojinin bu eğilimi konu edinmesi gerektiğini öne sürecektir.

Simondon (1989, 43) teknik nesneyi doymamış (*non-saturé*) bir sistem olarak görür. Somutlaşma süreci, teknik objenin içsel tamamlanma/doyma süreciyle örtüşmüş olur. Böylece kendini tamamlamaya/mükemmelleştirmeye yönelik teknik obje, bir aile oluşturur: ilkel teknik obje, somut teknik objenin atasıdır.¹⁸ Bu süreç, doğal bir teknik evrimdir ve buradaki teknik öz, içsel gelişim ve ilerlemeci bir doymanın (*saturation*) evrimsel süreçte sabit kalarak yapılar ve işlevler türeten kısmında tespit edilebilir. Simondon teknik objenin kendini mükemmelleştirmeye yönelmiş bir içsel eğilimi/somutlaşma süreci olduğunu kabul etmekle birlikte, teknik objenin adeta bir “birey” gibi varoluşunu sadece bu temelde ele almaz. Aynı Leroi-Gourhan gibi, Simondon (1989, 52) da teknik objenin varoluşunun insani/coğrafi ortam ile teknik ortam arasındaki bir uzlaşının sonucuyla mümkün olduğunu vurgulayacaktır. Böylece teknik obje, teknik ve coğrafi ortamların karşılaşma noktalarında vücuda gelecek ve bir kere ortaya çıktığında her iki ortamın düzeni içerisine entegre edilmesi gerekecektir. Burada dikkat edilmesi gereken, teknik münhasıran kendi içsel eğilimi tarafından belirleniyor değildir; eğilim, ancak teknik ortaya çıktıktan sonra saptanabilir. Dolayısıyla bir teknik obje coğrafi ve teknik ortamların kesiştiği yerde var olur dendiğinde, teknik objenin mevcudiyetini önceleyen ve belirleyen bir teknik ortam düşünülmemelidir. Teknik ortam, teknik objenin kuruluşundan önce sadece varsayımsal olarak mevcuttur, onun üzerine ancak teknik obje var olduktan sonra geriye dönük olarak konuşulabilir (Simondon 1989, 55). Son aşama olarak, teknik objenin

¹⁸ Simondon'un teknik objeyi mükemmelliğe/eksiksizliğe doğru giden bir evrimsellik içinde ele alışı biçiminde Aristoteles'in düşünce tarzı kendini açıkça belli eder.

evrimleşmesiyle birlikte adına tekno-coğrafi ortam denecek üçüncü bir ortam doğar. Bu aşamada, teknik objenin doğal olanla neredeyse bir ve aynı olduğu, kendi varoluş koşulunu oluşturduğu bir moment oluşur. Burada artık teknik obje aynı doğal obje gibi aynı zamanda kendi hammaddesi olur ve yapaylıktan uzaklaşır.

Simondon'un teknik objeleri ele alışındaki Heideggeryen yaklaşım çarpıcıdır. Heidegger, hakikati varlığın gizini açması olarak ele alır. Varlık sorusunu sormayı amaçlar, ancak bunun ancak varoluştan yola çıkarak sorulabileceğini ortaya koyar. Böylelikle Batı düşüncesindeki metafizik gelenek olarak eleştirdiği aşkın soyutluktan yola çıkarak somut varoluşu anlamlandırma çabasını tersine döndürmek ister. Nitekim Heidegger'de varoluş kendini *Dasein* olarak ortaya koyarken varlığın gizi açılmış olur, ancak burada dikkat edilmesi gereken varlık varoluşu belirlemez. Tam tersine, varoluşun potansiyelini ifade eden varlıktan ancak varoluş ortaya çıktıktan sonra bahsedilebilir. Varoluşun varsayımsal öncesi olarak varlık, ancak varoluş kendini gerçekleştirdikten sonra gerçekten ortaya çıkar. Böylece varoluşu varlık değil, sadece kendisi koşullar ve buradan hareketle varlık üzerine konuşulabilir.

Simondon'un teknik objenin somutlaşma sürecini ele alma biçimi ile Heidegger'in varoluşu ele alış tarzı arasında paralellikler ortadadır. Aynı varoluşun kendi öncesi olarak varlığı ancak kendi ortaya çıktıktan sonra üzerine konuşulabilir hale getirmesi gibi tekniğin içsel eğiliminden ancak teknik somutlaşma sürecini tamamladığında bahsedilebilir. Bu-dünyaya fırlatılmışlık olarak *Dasein* bu-dünya ve onun içindeki eski *Dasein* yorumlarıyla kendini ortaya koyabilirken, teknik obje önce zanaatkarın ürünü olarak ilkel teknik obje şeklinde coğrafi ortamla temas eder ve bu temasın ardından kendi eğilimi belirgin hale gelir. Aynı Heidegger'deki özgürlük sorunu gibi, teknik objenin somutlaşma/evrimleşme sürecinde coğrafi ortamdan ziyade içkin eğiliminin sonucu olarak kendini serimlemesi onun özgün ve içsel olarak tutarlı olmasını sağlayacaktır. Dolayısıyla teknik objenin özgünlük/özgürlük imkânı, varoluşundaki teknik ögenin derecesiyle koşuttur. Simondon, teknik objenin somutlaşma derecesine bu bağlamda *teknisite* adını verecektir. Öte yandan, Simondon (1989, 70-72) da aynı Heidegger gibi bu süreci zıtlıklar temelinde anlamlandırmayacaktır zira “teknik evrim, diyalektik değildir.”

Toparlamak gerekirse, Simondon 20. yüzyılın teknolojik gelişmelerini gözlemlemiş bir düşünür olarak üretim zincirleri, robotlaşma, bilişim teknolojileri gibi yenilikleri teknik felsefesi açısından kuramsallaştırmanın imkânlarını aramıştır. Bu bağlamda, 20. yüzyılda otomatize

olmuş fabrikalarda “alet taşıyan aletler”in varlığına dikkat çekmiştir.¹⁹ Geleneksel olarak alet yapma ve taşımanın insanı diğer türlerden ayırt eden bir unsurken günümüzde aletlerin bizatihi kendilerinin yeni aletler yapıp onları kullanmasıyla ortaya çıkan durum bu açıdan enteresandır. Simondon bu koşulları anlamlandırmak için teknik objeleri de aynı insanlar gibi varoluşsal bir temelde düşünmeyi denemiştir. Teknik objelerin kendi evrim süreçleri içinde somutlaşma/teknisite derecelerinin artmasını bir çeşit bireyleşme olarak ele almıştır. Simondon’da teknik objeler kendi evrimleri ve içsel eğilimleri olan, bir sistem içerisinde akrabalık ilişkilerine sahip varoluş tarzları olarak ortaya çıkmaktadır. Daha da öteye bu teknik objeler radikal bir hümanizmin varsaydığı gibi insanla rekabet veya düşmanlık içinde değildir. Tam tersine, enerjiyi sakınıp maddeyi düzenleyerek evrenin entropik ilerleyişini yavaşlatan varlıklardır. Simondon, metodoloji itibarıyla Heidegger’in düşüncesinden faydalanmış olmakla birlikte, modern tekniğin kötücüllüğü ve çerçeveleyiciliğine karşın tekniğe dair pozitif bir yaklaşım getirebilmiş olması önemli bir farklılık ve özgün bir katkı teşkil etmektedir.

Stiegler, Simondon’un teknik obje için geliştirdiği varoluşsal çerçeveyi belli ölçülerde benimseyerek buradan hareketle insani varoluşun teknikle ilişkisini tartışmaya açacaktır. Heidegger’in tekniği *Dasein* için gizini açma, yani bir hakikat süreci olarak görmesine rağmen bu düşüncüyü daha öteye götürmediğini ifade etmiştik. Stiegler Heidegger’in tekniğe atfettiği varoluşsal değeri açıklamak için Simondon’un bireyleşme ve teknik obje kavramlarından faydalanacaktır. Bununla birlikte, Stiegler (1998b, 253) Simondon’u teknik ve insani bireyleşme süreçlerinde birbirilerini transdüktif olarak belirleyen iki ayrı kutup olarak görmemesi ve teknik objenin varoluşunun yanı sıra insani varoluşa hiç yer vermemesi bakımından eleştirir. Nitekim Stiegler teknik ile insani varoluşu birbirini tamamlayan ve hatta neredeyse birbiriyle örtüşen iki süreç olarak görecektir. Leroi-Gourhan ve Simondon, bir yönüyle insanı anlama çabasında olmakla birlikte teknik üzerine düşüncelerini teknik alanla sınırlamış ve insani varoluşla teorik bir ilişkilendirme konusunda kapsamlı bir çerçeve ortaya koymamıştır. Stiegler ise antropolojik/etnografik temellere dayanan bu düşüncüyü, Derrida ve Heidegger’in felsefesiyle birleştirme çabasına girilerek teknik bir varoluş inşasına yönelmiştir. Böylelikle hem Fransız teknolog geleneğinin katkılarını daha geniş bir felsefi çerçevede ele alma hem de varoluşçu felsefeyi somut temellerde eleştirerek geliştirme fırsatı bulmuştur. Bu çizgi üzerinde insani varoluş için teknik bir ontoloji öne sürmüştür.

¹⁹ Simondon’un bu düşüncelerinde Bergson’un özellikle *l’Évolution Créatrice*’de geliştirdiği *homo faber* tezlerinin etkisini görmek mümkündür.

Leroi-Gourhan tekniğin nedenlerini ve ortaya çıkış koşullarını teorize etme amacıyla teknik gelişmeyi genel kategoriler ve örüntüler içinde ele almaya çalışmıştır. Bu çabasının sonucunda yaklaşık dört milyon yıllık bir dışsallaşma süreci (*processus d'exteriorisation*) saptar. Dışsallaşma sürecinin önemi, insanın *homo sapiens* öncesi evrim süreciyle teknik gelişmeyi tek bir uzun dönem içerisinde ele alma deneyimi olmasından kaynaklanır. Aristotelesçi düşüncede olduğu gibi, teknik ya da daha basit bir ifadeyle, alet organın devamı ve uzatılması, genel anlamda da doğanın genişletilmesi olarak görülür. Bu yaklaşım, insan ile tekniği iki ayrı öz temelinde değerlendirmek yerine insanlaşma sürecinde biyolojik ve teknik evrimin aynı şekilde işlediğini savunur. Adorno (2009, 43-44) ve Arendt (2008) gibi düşünürler, biyoloji ile teknoloji arasında böylesine bir metodolojik yakınlaşmayı tehlikeli bularak teknik olanın insani olan ile aynı temelde ele alınmasında nesneyi insanlaştıran, insanı da nesneleştiren bir tehlikeye dikkat çekerler. Bu aşamada bu eleştirilere içre antroposantrik yaklaşımı not etmekle yetinelim.²⁰ Arendt ve Adorno'nun yanı sıra teknik evrim düşüncesine nesnelerin asla kendi kendine hareket etmediği, örneğin arabanın tekerlekten kendi kendine çıkmadığı gibi eleştirileri görmek mümkündür. Bu eleştirileri kendi tarihsel bağlamları içinde anlamak gerekir; yine de bu eleştirilerin teknolojik akılcılığın bilim ve toplumu kontrolüne alarak en nihayetinde insanların makinelerle tabi olacağı karanlık bir geleceğe ilişkin bir kaderci yaklaşıma fazla yakın durduğu ifade edilebilir (Aronowitz 1979, 115). Bununla birlikte, Leroi-Gourhan ve Simondon tekniğin gelişimini tarihsel bir model etrafında ele almayı asla denememiş, bunun yerine teknik objelerin gelişimindeki örüntüleri saptayarak sınıflandırıcı bir çerçeve geliştirmeyi amaçlamıştır. Nitekim tekerleğin arabayı yapmadığı aşıkardır, ancak tekerlek ortaya çıktıktan sonra arabanın da ortaya çıktığı aynı ölçüde aşıkardır. Dolayısıyla Leroi-Gourhan ve Simondon'un tezlerini tarihsel bir yaklaşımla çürütme çabası önemli metodolojik sorunlar içermektedir. Zira örneği sürdürmek gerekirse, Leroi-Gourhan ve Simondon'un çalışmaları tekerlekten arabaya geçişteki yapısal düzenlilikleri, örüntüleri, çeşitli insan topluluklarındaki süreklilik ve kopuşları, coğrafi koşullarla ilişkisini kuramsallaştırmaya yöneliktir. Bu bağlamda, teknolog geleneğin düşüncesi tekniğin gelişimini kuramsal ve sınıflandırıcı bir düşünsel çerçeve içinde keşfetme çabası göz önünde bulundurularak ele alınmalıdır.

²⁰ Hannah Arendt'in *homo faber* ve tekniğe dair görüşlerinin kapsamlı bir analizi bu çalışmanın üçüncü bölümünde yapılacaktır.

Stiegler dışsallaşma sürecini ilham verici bulmakla ve tekniği yer yer genel bir organoloji olarak ele almakla birlikte antroposantrik ve tarihselci eleştirileri göz önünde bulundurmıştır. Bu anlamda, Fransız teknolog düşüncesini Heideggerci bir varoluşçuluk perspektifinden yorumlaması onun bu eleştirileri aşmasını imkân veren bir zemin sağlamıştır. Varoluşçuluğun temel paradigmalarını kısaca hatırlarsak, insan deneyiminin biricikliği ve merkeziliği ile zaman ve mekân tarafından koşullanamazlığını sayabiliriz. Bu bağlamda, Steigler teknik sorununu insani varoluş zemininde ele aldığı sürece tarihselci yaklaşımın eleştirisinin dışına çıkar. İnsani varoluşu teknik bir varoluş olarak kodlamak ise insan merkezci eleştiriye boşa düşürecektir; zira bu yaklaşım insan ile tekniği iki ayrı özden görürken böylesi bir öz kategorisi tam da varoluşçuluğun reddettiği bir düşünme tarzıdır. Daha da öteye, Stiegler teknik ile insanın aynı anda birbirlerini icat ettiklerini öne sürecektir. Böylesi bir düzlemde, insandan bahsetmenin sadece ve sadece tekniğin ortaya çıkışıyla mümkün olduğu düşünülürse ne tarihselci ne de insan merkezci eleştirilerin bir karşılığı olmayacaktır.

Stiegler'e göre, Leroi-Gourhan'ın dışsallaşma süreci olarak belirttiği kavramsallaştırma insanın kronolojik olarak tekniği öncelediği varsayımına kapı açar. Bununla birlikte insanın önce var olup sonra dışsallaşmadığını, bunun yerine insanın ancak dışsallaşmış halinde insan olabildiğini, yani insandan bahsetmenin ancak teknikle mümkün olduğunu vurgular (Stiegler 1998a, 190). İnsanın alet yaparak dışa yönelimi ve böylelikle -önce- elini uzatması (*protez*) tekniğin icat edildiği andır, ancak insan da tekniği icat ettiği, yani dışsallaştığı anda var olur. Dolayısıyla insan, dışsallaşarak var olur. Teknik ve insan, bir kere kurulduğunda, artık tamamen birbirine tabi değildir, kendilerine ait bir sistem oluşturur ve kendi yasalarına göre gelişir. Stiegler bu aşamada Lamarck ve Darwin'in tezlerine atıfla dışsallaşmanın aynı zamanda bir farklılaşma olduğunu, canlı varlıkların farklılaşarak evrimleştiğini, insanın durumunda ise teknik objeler ile toplumsal örgütlenme biçimlerinin farklılaşmasının da göz önünde bulundurulması gerektiğini savunur. Böylece birbirlerini eş zamanlı olarak icat eden insan ve teknik, aynı zamanda birbirlerinin varoluşlarının ve evrimlerinin de taşıyıcısı haline gelirler. Stiegler (1998a, 190-191), insanın biyolojik durumunun yaklaşık 200 ila 300 bin yıldır stabil olduğunu dikkat çekerek insanın farklılaşma sürecinin yaşamsal düzlemde değil teknik düzlemde geliştiğini söyler. Buna göre, insanın evrimleşme süreci teknik üzerinden ilerlemektedir. Aynı şekilde, bir kere kendi sistemik yapısı ve ilkeleriyle ortaya çıkan teknik, her bir objede insan tarafından yeniden keşfedilmez, insanın fizik kurallarını tatbik ettiği statik bir momente tabi değildir. Bunun yerine insanı teknik gelişmenin operatörü, işleticisidir.

Teknik evrimin doğrultusu hakkında söz sahibi değildir, sadece tekniğin eğiliminin hayata geçmesi ve tekniğin işleyişinde operatör rolü oynar (Stiegler 1994, 80).

Stiegler'in Heidegger'in varlık felsefesi ile Fransız teknolog geleneğinin teknik üzerine tezlerini bir araya getirmesinde Derrida'nın *diferans* kavramı anahtar bir rol oynar. Derrida Fransızca *différer* fiilinin aynı anda hem ertelemek hem de farklılaşmak anlamına gelmesi üzerine kendi ontolojisini inşa eder. Buna göre, *diferans* ilk olarak ertelemek, sonraya bırakmak, esasen zamanı hesaba katmak anlamına gelir. Ertelemek, zamana dair ekonomik bir hesap yapmak, bir şerh koymak, bir temsil ilişkisi kurmak anlamına gelir; dolayısıyla ertelemek, bilinçli veya bilinçsiz olarak bir zamanlama, doğru ya da uygun zamana bırakma (*temporisation*) anlamlarına açılır. Böylesi bir zamanlama (Heidegger'de varoluşun mekânsallıkla mümkün ve zamansallıkla eşdeğer olduğu düşünülürse) aynı zamanda hem mekânın zamana hem de zamanın mekâna dönüşmesidir (Derrida 1972, 8). Daha basitçe ifade etmek gerekirse, *diferans* ile varoluş hem mekânı hem de zamanı keşfeder. *Différer*'in ikinci anlamı olarak farklılaşmak, yani farklı (*différent*) olmak bir aralığı, bir boşluğu, bir mesafeyi imler. Derrida (1972a, 8-9) kelime oyununa devam ederek gerek farklı anlamında “*différent*” gerek çatışma, anlaşmazlık anlamına gelen “*différend*” kelimelerinin hep iki ayrı konumu varsaydığını, böylece mekâna dair ontolojik bir eşige karşılık geldiğini vurgular. Böylece varoluş, zaman ve mekânı keşfeder ve onun içine yerleşmiş olur. Nitekim Derrida'da varoluş veya *diferans*, bir çeşit zaman-mekân eklemlenmesi olarak anlaşılır. Zaman ve mekân, varoluşu dışsal olarak önceleyen veya belirleyen parametreler değildir; ancak varoluş kendini ortaya koyup zaman ve mekân olarak farklılığını gerçekleştirdiği anda üzerine konuşulabilir.

Derrida (1972a, 1972b) içkin bir zaman ve mekân anlayışını savunabilmek için *diferans*ın yanı sıra iz (*trace*), dikiş (*suture*), örgü (*trame*) gibi kavramlar geliştirmiştir. Bu kavramsallaştırmaların etrafında döndüğü ana tema, başlangıçta var olmayan ancak bir iz kaldığında, bir dikiş atıldığında, bir örgü yapıldığında hakkında konuşulabilecek varoluşa içkin bir zaman ve mekânın inşasıdır. Derrida'nın düşüncesinin gelişiminde yazı ile söz arasındaki ilişki, logosantrizm kavramları ve bunlara dair Antik Yunan'daki metinler belirleyici olmuştur. Bu bağlamda, logosantrizme karşı Platon'un Sofist bir *teknik* olarak mahkum ettiği yazıyı savunma çabası malumdur. Nitekim Stiegler, bir anlamda Derrida'nın (2016) *Platon'un Eczanesi*'nde yazıyı söze karşı savunurken geliştirdiği argümanı genelleştirerek teknik için kullanacaktır. Bu temelde tekniğin genelleştirilmiş bir *farmakoloji* olarak düşünülmesini önerecektir (Stiegler 2010, 150).

Stiegler'in dışsallaşma süreci tezine katıldığını, yani tekniği mekânîk değil organik bir olgu olarak ele aldığını, nitekim bu sebeple teknikten genel bir organoloji olarak bahsettiğini belirtmiştik. Stiegler, aynı Aristoteles'teki gibi tekniği eli uzatan/doğayı genişleten bir olgu olarak değerlendirecektir. Yine bu yüzden, tekniğin protetik, yani protez olma özelliğine vurgu yapacaktır. Stiegler'de farklı ve orijinal olan, protezin kuruluş anını aynı zamanda insanın farklılaşması veya Simondon'dan esinle bireyleşmesi olarak görmesidir. Nitekim, *pro-* ön eki Antik Yunandan başlayarak Latin dil ailesinde hem “önde olan”, “önde duran” gibi mekân belirten bir anlamda, hem de “önce gelen”, “önce olan” gibi zamanı imleyen bir anlamda kullanılır. Daha basitçe ifade etmek gerekirse, *pro-* ön eki Türkçede hem “önce” hem de “önde” kelimeleriyle karşılanabilecek bir semantik alana sahiptir. Antik Yunan kökenli tez kelimesi ise, “koyulan, bırakılan” gibi anlamlara sahiptir. Böylelikle *protez* hem öne koyulan hem de önceden koyulan anlamlarını aynı anda haizdir. Aynı Derrida'nın *diferansı* gibi *protez*, zaman ve mekân açısından farklılaşma ve eklemleme türeten bir kavramdır. Stiegler'e göre, öne koyulan olarak *protez*, mekânsallaşma, zira bir uzaklaşma olarak anlaşılırken önce koyulan olarak *protez* hem bir geçmiş hem de bir gelecek beklentisi (öngörü), dolayısıyla zamansallaşma yaratmaktadır. Daha da öteye, Stiegler için *protez* insan vücudunun basit bir uzaması/genişlemesi değildir; söz konusu vücudun “insan” olarak kuruluşuna tekabül eder. Bu aşamada artık teknik/protez insan için bir araç değildir, insanı kurduğu ölçüde teknik insanın esas amacıdır (Stiegler 1994, 162).

Stiegler, böylelikle insani varoluşun teknikle mümkün olduğunu savlar. Heidegger'in varoluşçu çerçevesini hatırlarsak, Dasein bu dünyaya fırlatılmıştır. Dikkat çekici olan, gönderilmiş, yerleştirilmiş, yaratılmış değildir. Dolayısıyla bu yaklaşıma göre insanın bu-dünyada bulunuşuna dair aşkın bir ilk neden yoktur. İnsan bu fırlatılmışlığın sonucunda önce başkalarına bakarak bir gün öleceğini bilir, dolayısıyla Stiegler'den alıntılırsak insani varoluş, ölüm beklentisidir (*anticipation*). İnsan ancak bu ölüm beklentisi içinde kendini ve varoluşunu bilir ve varoluşunu teknik yoluyla düzenlemeye başlar. Nitekim ilk alet kullanımı düşünüldüğünde, temel dürtünün hayatta kalma kaygısı olduğu, bunun içinde kendini koruma ve hayatını idame etme çabasının merkezi rol oynadığı görülecektir. İnsan, hayatını sürdürmek için maddeyi düzenlemeye girişecektir, kendini koruma ve hayatını idame etmeyi biyolojik vücudunun dışına taşıyan bir düzlemde inşa edecektir. İşte tam da bu sebeple, Stiegler (1998a) tekniği canlılığın canlı olmayan şeylerle sürdürülmesi arayışı olarak görecektir.

Stiegler, Jean Pierre Vernant'ın (1989) Prometheus ve Epimetheus'a dair ateşi çalma miti yorumunu benimseyerek Prometheus'un tanrılardan çaldığı ateşi teknik olarak kodlayacaktır. (Stiegler'in miti yorumu için 1994, 193-210) Bu noktada mitin ortaya koyduğu haliyle Antik Yunancadan mülhem “*pro-*” ve “*epi-*” ön ekleri üzerine Stiegler'in düşüncesine eğilmek yerinde olabilir. Vernant'dan aktaran Stiegler, Prometheus ile Epimetheus kardeşlerin isimlerinin etimolojisine dikkat çeker. Prometheus; *pro-mathesis* (*pro*:ön, önce – *mathesis*: matematik, hesap), önceden hesaplayan, önceden planlayandır. Epimetheus; *epi-mathesis*, (*epi*: sonra) yani sonradan düşünen, her şey olup bittikten sonra çare arayandır. Nitekim Antik Yunanda Prometheus Zeus'u kandıracak denli kurnaz ve plancıdır. Epimetheus ise Pandora'nın kutusunu açan, öngörüsü düşük bir karakterdir; budalalıkla eşleştirilir ve bir hata yaptıktan sonra “oturup kara kara” düşünen biridir. Stiegler, Batı düşüncesinin Prometheus'u öne çıkaran çizgisine karşı özellikle tekniğin Epimetheusçu yönüne vurgu yapar. Nitekim her alet, bir sorunu çözmek içindir. Miti hatırlarsak, insan daha en baştan Epimetheus'un hatası sebebiyle diğer canlılardan eksiktir, zira hayatta kalıp kendini idame etmesini sağlayacak herhangi bir üstün doğal özellikle donatılmamıştır. Epimetheus'un hatasının telafisi ancak ateşin buluşu (ya da mite uygun ilerlersek Prometheus tarafından Zeus'tan çalınması) sayesinde mümkün olabilecektir. Dolayısıyla teknik en başından itibaren Epimetheus'un yanlışını düzeltmek veya başka bir ifadeyle, diğer canlılara göre üstün fiziksel özellikleri olmayan insanın kendini var edebilmek için geliştirdiği bir şeydir. Stiegler, canlılığın canlı olmayan yollardan sürdürülmesi anlamında teknik derken tekniğin bu yönüne vurgu yapmaktadır.

İnsanın kendi varoluşunu, dolayısıyla temel kaygılarını maddi düzlemde yönetme çabası tekniği doğuracaktır. Ancak insan da ancak kendini teknik düzlemle ilişkili olarak kurduğunda, “insan” olarak var olabilecektir. Stiegler, teknik ile insan birbirini eş zamanlı olarak icat ederler derken bahsettiği genesis anı budur. Tekrar varoluşçuluğu hatırlarsak, eğer insanın bu dünyada oluşunu imleyecek aşkın bir sebep, metafizik bir ilke yoksa, insanın varoluşu ancak bu dünyadaki zaman ve mekân içinde anlaşılabilir. Bunun izini sürebilmek insanın maddi dünyayla ilişkisine eğilmekle, yani insani varoluşu teknikte aramakla mümkün olabilecektir. Bu sebeple Stiegler, tekniği aynı zamanda insanın zaman ve mekân içinde tescili/kaydı (*inscription*) veya Derridacı bir kavramla açmak gerekirse, izi olarak görecektir. Metafiziğe düşmeden insanı ele almak ancak onu somut gerçekliğinde, yani karşılıklı şekillendirme ilişkisi içinde olduğu maddeyle etkileşiminde arandığında mümkün olabilecektir.

Stiegler, Epimetheus miti üzerinden söylemsel düzeyde ateşe verdiği ilk teknik olma payesini evrimsel bir temele oturtmayı da denemiştir. Epimetheus mitine benzer şekilde, insanın biyolojik evriminde de ateşe özel önem verecektir. Zira Stiegler (1994, 167-172), ilk teknik olarak çakmak taşının (*silex*) kullanımıyla beyin kabuğunun (*cortex*) evrimsel olarak ortaya çıkışını birbiriyle paralel süreçler olarak değerlendirmektedir. Buna göre insanın kendini korumak ve hayatını idame ettirmek üzere ateşi ilk teknik olarak kullanması bilişsel yetilerinin gelişmesiyle koşutluklar taşıyan ikili bir süreçtir. Çakmaktaşı-beyin kabuğu (*silex-cortex*) ikiliği Stiegler’de insanın tekniği, tekniğin de insanı keşfettiği teorik anın somut evrimsel karşılığıdır. Nitekim tekniğin bulunuşu biyolojik olarak insanın algılama, bilinçli davranışlar, öğrenme, hatırlama, düşünme, heyecan gibi sosyo-psikolojik fonksiyonları için biyolojik kapasitesinin, yani korteksin gelişmesiyle örtüşür. Stiegler böylece Kartezyen *cogitoyu* hem önceleyen hem de koşullayan bir çerçeve geliştirmiş olur. Biyolojik olarak bilinç, insanı insan yapan veya tür olarak ayıran bir kriter olmaktan ziyade teknik varoluşumuzla birlikte ortaya çıkan düşünsel fonksiyonlardan biridir. Böylece teknik, tamamen insanın aklına tabi bir süreç olmanın ötesinde akli ve bilinci önceleyen bir varoluşsal momenttir. Nitekim Stiegler (1998a, 190) buradan yola çıkarak, insanın biyolojik olarak yaklaşık 200-300.000 yıldır sabit bir konumda olmasının insanın yeni koşullara uyum sağlamasında organları yerine “uzatılmış yapay organlarının” değişiminin merkezi rol oynadığına vurgu yapacaktır.

Stiegler’deki sileks-korteks paralelliği basit bir tesadüften ibaret değildir. Her bir teknik, aslında bir hafıza saklama tekniğidir. Dışsallaşma süreci olarak teknik, aynı zamanda belleğin dışsallaşmasıdır. Zira Stiegler (1994, 185) için teknik “her şeyden önce bir bellektir”. Stiegler, belleği üçlü bir ayrıma tabi tutar. Biyolojideki genetik-epigenetik hafıza ayrımını temel alan bu yaklaşıma göre ilk olarak genetik hafızadan bahsedilebilir. Genetik hafıza, basitçe canlıların temel hayatta kalma dürtülerinin genetik olarak aktarımı olarak tanımlanabilir. (örneğin hiç aç kalmamış bir kişinin aç kalmaktan korkması) Epigenetik hafıza, Stiegler’de sinirsel hafıza olarak geçer. Bireysel deneyimlerimizden çıkardığımız sonuçlara dayanır. Bir nevi tekrar eden ve şekilsel benzerlik içeren deneyimlerden çıkarılan sonuçlarla ilişkilidir. Kabaca deneyimlerin genetik gibi kodlanarak anlaşılıp alt kuşaklara aktarılması olarak tanımlanabilir. Çok basit bir örnek olmakla birlikte, ateşe dokunduğumuzda elimizin yanacağı bilgisi bu anlamda örnek verilebilir. Stiegler’in üçüncü bellek ya da dışsal hafıza dediği şey tekniğin ta kendisidir. Bunu *epifilojenez* (*épyphilogenèse*) olarak adlandırır. Bu aşamada, epigenetik hafıza bireysel deneyimle birleşir ve maddede kendini ifade eder. Nitekim her bir alet, genetik ve dolayısıyla epigenetik hafızamızın kişisel deneyimimizle bir araya gelişidir. Basit bir örnekle açmak

gerekirse, yırtıcı hayvanlardan korunma güdüsünün genetik hafızadan ve yırtıcı hayvanlara sert bir taşla zarar verilebileceği bilgisinin epigenetik hafızamızdan geldiğini düşünelim. Bu bilgiyle içinde yaşadığımız ortamda “elimizin altında bulunan” sert taşlardan bir balta yaptığımızda epigenetik hafızamız bireysel deneyimimizle birleşmiş olur. Bu balta, artık bir alet olarak el altında bulunduğu ölçüde bu hafızanın dışsal bir taşıyıcısıdır, epifilojenezdir. Stiegler her tekniğin aynı zamanda bir bellek tekniği olduğunu öne sürdüğünde tekniğin bu yönüne işaret etmektedir.

Epifilojenez kavramını başka örneklerle tahkim etmek yerinde olabilir. Zira balta örneği, bir tekniğin ilk kuruluş anına işaret etmektedir. Peki teknik gelişmenin herhangi bir aşamasında epifilojenez nasıl anlaşılabilir? Tekrar gemi örneğini ele alalım. Bir gemi yapmak isteyen mühendisi düşünelim. Bu mühendis suyun kaldırma kuvveti, kullanacağı materyalin özellikleri, sürtünme kuvveti vb. gibi bilgileri göz önünde bulundurarak bir gemi tasarlayacak ve bu gemiyi inşa edecektir. Ortaya çıkan gemi, verili bir tarihte ve verili bir yerde yapılmış olacak ve tasarım olarak mühendisin çizimlerinde bulunacaktır. Ancak mühendisin bu gemiyi yapabilmesini/düşünmesini sağlayan şey insanlığın en başından beri gemi teknolojisine dair birikimidir. Bütün bu birikim mühendisin tasarımında değil, esasen geminin kendisinde taşınmaktadır. Genetik kalıtıma benzer şekilde insanlığın gemi teknolojisine dair deneyimi seçilerek nihai üründe ifadesini bulur. Mühendis, kuşkusuz insanlığın gemiye dair geliştirdiği bilgiyi kullanmıştır; ancak bu ilk mühendis veya tasarımcılarla konuşarak değil, onların ürünü olan gemilerin incelenmesiyle mümkün olmuştur. İnsan kendini savunmak veya hayatını idame ettirmek için suyu aşmak veya suyun üstünde ilerleyebilmek istemiş, bunun için bir su taşıtı tasarlamıştır. Bu tasarım, insanın arzusu/kaygısı kadar tekniğin kendi eğilimi, maddenin imkân ve sınırlılıklarıyla karakterizedir. Bu aşamadan sonra insanın gemiye dair bilgisinin taşıyıcısı insan beyni yerine fiziksel olarak gemidir. Zira beynin yaptığı tasarımı ve hesabı cisimleşmiş hali olarak gemi içinde barındırmaktadır. Öte yandan bir disiplin olarak gemi mühendisliği, bugüne kadar yapılmış tekil gemilere dair tasarımların genelleştirilip aktarılması tekniğidir, gemiye değil gemi bilgisinin aktarılmasına dairdir. Tekniğin insan deneyimlerinin/belleğinin taşıyıcısı olması bu bağlamda anlaşılmalıdır.

1.3.3. Teknik Sistem, Toplumsal Sistem, Denge ve Uyum(suzluk) Sorunu

Stiegler’in teknik felsefesini varoluşsal, bireysel, evrimsel, antropolojik düzlemlerde ele alışı referansta bulunduğu düşünürlerle diyalog içinde ele almaya çalıştık. Stiegler’in teknik

felsefesinin toplum ve tarihle bağlantı kurmasını sağlayan kaynak ise Bertrand Gille'nin (1978) çalışmalarıdır. Tarihsel olarak bir teknik sistemin ortaya çıkışı, etrafında bir toplumsal sistemin örgütlenişi ve yeni bir teknik sisteme geçişle birlikte toplumsal sistemin bu duruma uyum (*ajustement*) süreci Gille'nin teorize etmeye giriştiği temel sorunsallardır.²¹ Stiegler kendi varoluş felsefesini kurarken Gille'nin çalışmalarından faydalandığı gibi kendi varoluş felsefesi temelinde güncel siyasal, ekonomik ve toplumsal sorunlara dair düşüncesinde Gille'nin çerçevesini geliştirmeye çalıştığı öne sürülebilir.²²

Leroi-Gourhan tekniğin evrimi ve Simondon teknik objenin varlık tarzı üzerine düşünürken Gille, tekniğin bir sistemsellik içinde ve tarihsel olarak kendini kurmasını temele alır. Buna göre, her bir teknik (obje), genel bir teknik sistem içinde yer alır. Sistemin içinde yer alan teknikler bir birine bağımlı ve belli bir tutarlılık içinde işler (1978, 19). Her bir teknik sistem tarihseldir. Aynı ekonomik sistemler gibi doğar, gelişir ve yerini yeni bir sisteme bırakır. Teknik sistem, Leroi-Gourhan'ın ortaya koyduğu üzere, insanlığın teknik birikimi ile tekniğin içsel eğilimi arasında konumlanan karşılıklı bir denge noktasının sabitlendiği yerde gelişir. Dolayısıyla tekniğin evrimi, bir eğilim sorunu olarak ele alınabilir, ancak tekniğin bir sistem olarak ele alınması kaçınılmaz olarak tarihsel bir yaklaşımı ve dolayısıyla insan unsuruyla etkileşimi göz önünde bulundurmayı gerektirmektedir. Leroi-Gourhan'ın kavramsal çerçevesinden ifade etmek gerekirse, bir teknik sistem, eğilim ile olay arasında tarihsel olarak sabitlenmiş bir *denge* etrafında kurulur. Genel anlamda, bir teknik sistemden bahsedebilmek, sadece maddi koşullarla değil, insani/sosyal bağlamı da göz önünde bulundurmakla mümkün olacaktır (Stiegler 1994, 43). Genel anlamda toplumsal sistemle bir denge kurulamadığı durumda bir teknik sistemin varlığından söz etmek mümkün değildir.

Gille'nin yapmak istediği genel bir teknik tarihi geliştirmektir. Gille, metodolojik bakımdan tekil olarak teknik veya teknik objeleri ele almak yerine tarih boyunca bir düzenlilik içinde teknik olgusunu anlamaya çalışır. Bu bağlamda, tekniğin tarihini aynı insanlık tarihi gibi kurgulamak gerektiğini kabul ederek tekniğin tarihsel olarak kendini ortaya koyuş biçimlerine yönelir. Bu noktada, tekniğin birbirini izleyen kendi içinde tutarlı sistemler olarak var olduğunu öne sürer. Tekniğin bir sistem oluşturabilmesi ise ancak insan/toplumla uyumlu bir şekilde, yani

²¹ Bertrand Gille'nin çalışma alanı kendisinin de atıfta bulunduğu üzere Schumpeter'in *yaratıcı yıkıcılık* kavramıyla koşutluklar taşır.

²² Bu bağlamda *For a New Critique of Political Economy* (2010) önemli bir katkı teşkil etmektedir.

eğilim ile olay arasındaki etkileşimin sistem kurabilecek kadar yeterli bir süre boyunca sabitlendiği bir kertede mümkündür. Nitekim hiçbir teknik veya teknik obje tarih içinde izole bir şekilde var olmamaktadır. Stiegler’in ifadesiyle, “bir teknik sistem zamansal bir bütünlük teşkil eder. Bu teknik evrimin belli bir teknoloji tarafından bir denge noktasında sabitlenmesidir” (Stiegler 1994, 45). Varlık koşulları hem kendi içsel eğiliminden hem de insan unsuruyla karşılıklı etkileşiminden dolayımlanır. Böylelikle teknik, bir yandan kendi sistemi içerisinde konumlanır ve buradan hareketle anlaşılırken, diğer yandan dil, ekonomi, kültür, siyaset gibi diğer sistem oluşturan unsurlarla etkileşim halinde kendini ortaya koyar.

Teknik ancak tarihsel bir teknik sistem içinde mümkündür. Teknik sistemin tarihsel olması, tek ve ezel-ebed bir teknik sistem düşüncesi yerine, birbirinin yerini alan tarihsel teknik sistemleri gerektirir. Tekniğin sistem içinde ve tarihsel olarak var olması, onun kaçınılmaz olarak insani varoluşun diğer sistem kuran unsurlarıyla ilişkili olmasına yol açar. Nitekim Stiegler’in bu bağlamda verdiği örnekleri hatırlamak gerekirse, teknik olmadan emek ve ekonomi teorisinden bahsetmek mümkün değildir; zira teknik olmaksızın ne emek ne artı-değer ne üretim ne de yatırım mümkün olmayacaktır. Aynı şekilde, bir fiyat/değer sistemi, üretim örgütlenmesi, iktisadi fayda elde etme arayışı gibi unsurlar tekniğin ortaya çıkışında rol oynar. Dolayısıyla ekonominin örgütleniş biçimi (iş bölümü ve tüketim biçimleri) veya belirli ekonomi politikaları tekniğin gelişimine ket vurabilir. Benzer şekilde, tekniğin toplumsal ve kültürel pratikleri etkilediği gibi teknik gelişme önünde toplumsal ve kültürel bariyerler güçlü rol oynayabilmektedir (Stiegler 1994, 45-46). Tekniğin diğer insani alanlarla etkileşimi ve modern dönemle birlikte artan otonomisinin sonuçları böylesi bir perspektiften daha iyi anlaşılabilir.

Teknik sistemi özellikle modern dönem içinde somutlamadan önce teknik sistemlerin gelişimini teorik düzlemde ele almak yerinde olabilir. Her bir teknik sistem kendi içinde verili imkân ve sınırlılıklarla karakterize olur. Matematiksel bir kavram kullanmak gerekirse, her bir teknik sistemin limiti vardır. Teknik sistemlerin evrimi, bu limitlerin yer değiştirmesi, yani basitçe sistemsal olarak yeni olanak ve sınırlılıkların sabitlenmesiyle olur. Gille, burada temel bir kural ortaya koymaktadır: teknik sistemlerin evrimi basitten karmaşığa doğru ilerler ve yeni teknik sistem içinde eskisine göre bileşenler arasındaki etkileşim artar (aktaran Stiegler 1994, 43). Teknik ilerleme denen olgu, esasen eski teknik sistemin limitinden (aşılmasından) doğar ve ortaya çıkan yeni limitten hareketle sistemleşir. Stiegler, teknik sistemin endojen ve eksojen olmak üzere iki limiti bulunduğunu öne sürer. Endojen, yani içsel limit, tekniğin kendi

eğiliminin verili maddi düzendeki limitlerini ortaya koyar. Eksojen limit ise Leroi-Gourhanci anlamda olayla ilgilidir, tekniğin toplumsal sistemlerle etkileşiminden kaynaklanır.

Bu ayrımı somut bir örnekle açıklamak gerekirse, otomobil faydalı bir başlangıç noktası sunabilir. Basit bir internet araştırması, günümüzde otomobil ile ulaşılmış en yüksek hızın yaklaşık 450 km/saat olduğunu ortaya koymaktadır. Bu hızın örneğin 2000 kilometre/saat seviyesine ulaşamaması otomobil imalatında kullanılan malzemenin buna el vermemesiyle ilgilidir. (endojen limit) Öte yandan, verili biyolojik kapasitemiz, toplumsal ve ekonomik sistemimiz daha hızlı bir otomobilin yaygın kullanımı bir tarafa 450 km/saat hızda dahi seyretmeye uygun değildir. (eksojen limit) Kabaca bir hesapla, mevcut teknik sistemde otomobilin hız bağlamında endojen limiti 450 km/saat, eksojen limiti ise trafik kurallarına göre şehir içinde 50, şehirler arasında 90 ve otoyollarda 120 km/saat seviyesindedir. Dolayısıyla tekniğin eğilimi, 450 km/saat hıza ulaşabilen bir otomobil üretimini mümkün kılarken, otomobilin teknik bir sistem içinde kendine yer edinmesi – yani olay - ancak trafik kuralları içerisinde izin verilen hız limitlerinin etkin kullanılabileceği bir aralıkta mümkün olabilir.

Gille, endojen ve eksojen limit ayrımını daha geniş bir perspektiften tartışmak için aynı sorunsalı bu kez icat-inovasyon ikiliğinden ele alır. İcat veya buluş, (*invention*, Latince *inventio*, fiil hali *invenire* – keşfetmek, yani *in-venire*, içe gelmek, bir ortama gelmek) Türk Dil Kurumunun tanımına göre “bilinen bilgilerden yararlanarak daha önce bilinmeyen yeni bir bulguya ulaşma ve yöntem geliştirmedir.” Stiegler bu noktada, teknik gelişimi sistemsellik içinde görmek yerine belli etnik gruplara özgüleyen yapısalcı antropolojik yaklaşımı eleştirir. Ona (1994, 49) göre, icat mucidin dehasının sonucu değildir; evrensel bir tekno-lojinin, yani evrensel olarak geçerli teknik ilkelerin keşfidir. Daha basitçe ifade etmek gerekirse, icat anında tekniğin evrensel geçerliliğe sahip içsel ilkelerinin aydınlatılması söz konusudur. İcat teknik bir sistemsellik daha önce bilinmeyen bir kuralının keşfidir ve sonuçları itibariyle bağlamsızdır, zira her bağlamda geçerlidir.

İnovasyon (*in-nover*, içten yenilemek) icattan farklı bir tarzda işler. Yine Türk Dil Kurumunun tanımına göre, inovasyon “değişen koşullara uyum sağlamak için toplumsal, kültürel ve yönetsel ortamlarda yeni yöntemlerin kullanılmaya başlanmasıdır.” İnovasyon bir yönüyle teknik sistemin içsel eğilimine dairdir. Yeni bir icat yapıldığında teknik sistemin iç tutarlılığının ve veriminin artırılmasını hedefler. Başka bir deyişle, icatla ortaya çıkan yeni durumun limitlerine taşınmasını sağlar. Öte yandan, teknik sistem ile diğer sistemler arasındaki uyuma

ilişkin olduğu ölçüde “inovasyon esasen iktisadi düzene aittir” (Gilles 1978, 52). Zira inovasyon verili bir teknik sistem içerisinde yapılan düzenlemelerle teknik sistem ile ekonomik sistem arasında uyumu artırmayı hedefler, yatırımla yaratılır ve -öncelikle- ekonomik sistemde sonuç doğurur. Nitekim Stiegler’in (1994, 51) de vurguladığı gibi, sermaye yönetimi olarak yatırım, yani inovasyonun koşullarının sağlanması, verili üretim araçlarının işletilmesiyle teknik sistemin imkânlarının genişletilmesi arasında bir uyum sağlama arayışıdır. Bununla birlikte, inovasyon sadece iktisadi sistemle temas etmez, aynı zamanda teknik sistemin toplumsal, siyasal ve kurumsal sistemlerle dengeye gelmesine yöneliktir (Gille 1978, 65).

Sanayii Devrimi ve özellikle güncel endüstriyel teknik sistemin tesisiyle birlikte, ekonomik süreç sürekli bir inovasyon arayışındadır. Bu arayış esasen teknik sistemin ve ona bağlı olarak diğer sistemlerin artan bir şekilde daha hızlı ve radikal bir dönüşümünden kaynaklanmaktadır. (Stiegler 1994, s. 54) Zira bir bilimsel ilerlemenin sonuçlarının inovasyon yoluyla piyasaya girme hızı son dönemde daha önce görülmemiş derecede artmıştır. Gille (1978, 39) bu durumu bazı örneklerle somutlar: fotoğrafta kullanılan fizik bilgisinin bulunuşu ile fotoğraf makinasının ortaya çıkışı arasında yaklaşık 100 yıl vardır. Telefon için aynı süre 56 yıl, radyo için 35 yıl, televizyon için 12 yıl, atom bombası için 6 yıldır. Teknik sistemin evriminin hızının günden güne ve daha önce görülmemiş ölçüde artışı hem daha fazla içsel düzenlemeye hem de başta ekonomik olmak üzere diğer toplumsal sistemlerle daha fazla etkileşime gereksinim doğurur.

Gille (1978, 70), teknik sistemin diğer sistemlerle ilişkili olarak işleyişinde dört ana faktör belirler: (1) icat, (2) inovasyon, (3) ekonomik ve sosyal ilerleme ile (4) bilimsel ilerleme. Bu dört faktörün kendi aralarındaki ilişkiler iki şekilde kurulur. Gille, bu dört faktörü üçlü kombinasyonlar halinde modeller:

- i. Bilimsel ilerleme – İcat – İnovasyon:* İcat, inovasyon ile bilimsel ilerlemenin ortasında yer alan itici güç olarak öne çıkar. İcadın ortaya çıkabilmesi için bilimsel ilerlemenin alanı icat için düzenlemesi gerekir. İnovasyon ise icadın sonucu olarak yeni tekniğin toplumsal ilişkisini düzenler. Ancak bilimsel ilerleme ile teknik arasında bir uyum olduğu ortamda inovasyon yeni bir icadın ortaya çıkmasını zorlayabilir. Bu üçlü kombinasyon daha ziyade kendini gerçekleştirmeye çalışan ve doygunluk noktasına ulaşmamış bir ortamda, yani teknik sistemin doğuş sürecinde görülür. Bu durumda, teknik ilerlemenin dikey hareketinin hızı, yatay yayılımından hızlı olur. Başka bir deyişle, teknik ilerlemenin hızı yeni tekniklerin toplumsal sistemle uyumundan hızlı seyredir. Bilim ile teknik iç içe geçer (1978, 71).

- ii. ***İcat - İnovasyon – Ekonomik Büyüme:*** Gille, tarihsel çalışmalarının sonucunda bu üçlü kombinasyonda esas baskı yaratan unsurun ekonomik büyüme olduğunu vurgular. Bu modelde, bireysel bir dehanın ürünü olarak icat ortaya çıkmaz, ekonomik büyüme arayışından türeyen inovasyon kolektif bir örgütlenmenin ürünüdür ve icadı baskılar. Gille bu noktada, hem mevcut icatları inovasyon yoluyla yaygınlaştırmaya çalışan ama aynı zamanda teknik ilerlemeyi daha da öteye götürmek isteyen girişimci örnekleri verir. Bu durumda, hem inovasyonla mevcut icatları ekonomik düzlemde yaygınlaştıran hem de yeni teknik gelişmeleri zorlayan monopolistik yapılar ortaya çıkar. Tekniğin yatay yayılımı, dikey yayılımından hızlıdır. Başka bir deyişle, teknik ilerlemenin hızı tekniğin ekonomi alanında yarattığı etkinin hızından yavaştır. Bu model, teknik sistemin kurulduğu ve artık yaygınlaşmaya başladığı aşamada gündeme gelir (1978, 72-74).

Her iki teknik ilerleme modeli aynı anda işler ve sonuçlar doğurur. İlk modelin en temel sonucu, bilim ile tekniğin günden güne iç içe geçmesidir. Stiegler (1994, 53-54), ortaya çıkan bu yeni alanı tekno-bilim olarak ifade eder. İkinci modelin ortaya çıkardığı en önemli sonuç ise inovasyon ile ekonomik büyüme arayışının iç içe geçmesidir. Artık ekonomik büyüme sağlanmasının temel koşulu sürekli inovasyondur. Bununla birlikte, büyük firmaların inovasyon sağlamak üzere kendi laboratuvarlarını kurması, araştırmaya büyük fonlar ayırması ve üniversite ile piyasa arasındaki mesafenin kapanması, ekonomik büyüme arayışı ile bilim arasındaki mesafeyi de kapatır ve bilim ile ekonomik büyümeyi birbirine yakınlaştırır. Özellikle teknik gelişmenin hızının artması, hem bu iç içe geçmenin sonucudur hem de hızın daha da artmasının bir nedenidir.

Normal şartlarda, bilimin rolü yeni tekniklerin ortaya çıkış koşullarını hazırlamaktır. İnovasyon yoluyla da bu tekniklerin başta ekonomi olmak üzere toplumsal sisteme mal edilmesi sağlanır. Ancak teknik gelişmenin hızının artması, öncelikle ekonomik büyüme arayışını daha çok buluşa yatırım yapmaya ve bu amaçla da bilimsel ilerlemeyi zorlamaya (fonlamaya) itmiştir. Böylelikle teknik sistemin toplumsal sistemle uyumunu *apriori* ve *aposteriori* sağlaması gereken iki süreç, yani bilimsel ilerleme ve ekonomik büyüme kendi kaynaklarını tekniğin gelişimine hasretmiş olur. Günümüzde bilimsel ve teknolojik araştırmaların yöneliminin çok büyük ölçüde endüstriyel motivasyonlara endekslenmiş olması bu durumun en çarpıcı görüngülerinden biridir: Daha fazla ekonomik büyüme sağlamak için daha fazla teknik icat;

daha fazla teknik icat için daha fazla bilimsel ilerleme. Günün sonunda teknik sistem ile toplumsal sistem arasında denge noktası toplumsal sistemin çok aleyhine bir noktada sabitlenir çünkü teknik ilerlemeyi toplumsallaştırması gereken moment (inovasyon) daha fazla teknik ilerlemenin ortaya çıkması için çalışır hale gelir.

Bilimsel ilerleme ve ekonomik büyüme arayışının bu haliyle kendilerini teknik ilerlemeye hasretmesi önemli toplumsal sonuçlara yol açar: yeni teknolojilerin ekonomik, toplumsal, siyasal, askeri vb. sistemler üzerindeki etkileri karar vericiler ve dolayısıyla toplum tarafından sindirilemez hale gelir. “Daha fazla ve hızlı teknik gelişme, daha fazla ekonomik büyüme getirir” inancı gelecek planlamasının, yani yatırımın teknolojik ilerlemeye yapılmasına zemin hazırlar. Sonuç olarak, üretim ve tüketim (pazarlama, reklam, halkla ilişkiler) teknikleri öyle bir seviyeye gelir ki ürünler insanlar ihtiyaç duydukları için üretilmez veya tüketilmezler; ekonomik büyüme için ve dolayısıyla daha fazla teknik ilerleme için üretilir veya tüketilirler. Bu aşamada insanın toplumsallığına dair temel kabuller alt üst olur. İktisat bir ihtiyaçlar biliminden zorunluluklar bilimine dönüşür. Hegel’in (1991, 163) *Hukuk Felsefesini* hatırlarsak, sivil toplum ve insan ihtiyaçlar sistemi üzerinde ortaya çıkar. Ancak güncel teknik sistemde insan ihtiyaçları yerine artan bir şekilde teknik ilerlemenin gereğini yerine getirmekle karakterize olur. İnsan ihtiyacı olanı üretmez veya tüketmez; sürekli ve günden güne daha da hızlı teknik gelişme yaratmaya ihtiyaç duyan ekonomik büyüme arayışının dikte ettiğini üretir ve tüketir.

Daha da vahim olan teknik gelişmeyle bilimin iç içe geçmesinin sonuçlarıdır. Bilim ve tekniğin bir tekno-bilim haline gelmesi, bilimin teknik gelişmenin koşullarını sağlayacak şekilde ilerlemesine yol açar. Gille’ye göre, aslında bilim, tekniğin doğurduğu sorunları çözer ve teknik bilimin bulguları doğrultusunda ilerler. Tekniğin evriminin daha erken safhalarında teknik ile bilim arasında bir ilişki yoktur. Nitekim tekstil endüstrisi, buharlı makineler vs. gibi örneklerde teknik buluşlar hep bilimsel bağlamın dışında ortaya çıkmıştır. Ancak teknik karmaşıklıkla rasyonelleşmeye çalışır ve bilimin katkıları teknik için bir zaruret halini alır (Gille 1978, 36). Yukarıda incelediğimiz süreç sonucunda bilimin teknikle bu kadar iç içe geçmesi bir anlamda tekniğin yarattığı sorunlara duyarsız kalmasına yol açmıştır. Son yüz yılda bilimsel ilerlemenin doğrultusunun teknik sistemin doğurduğu çevre kirliliği, küresel ısınma, karbondioksit salınımı gibi yıkıcı sorunların önünü alabilecek ya da daha yavaşlatılabilecek bir şekilde dönüştürülmesine uygun bir bilgi üretim etkinliğinden uzak olduğu görülmektedir. Stiegler’in perspektifinden konu ele alındığında, eğer insan teknik bir varoluşa sahipse teknik sistemin bu

şekilde örgütlendiği bir durumda küresel düzeyde -gelecek- beklentisi, yani zamansallık, yatırım hesaplamaları tarafından yönlendirilir hale gelmiştir. Kolektif karar alma, zamansallaşma tekno-ekonomik bir zorunluluğa teslim edilmiş olur: bu belli bir zaman anlayışının, yani kendini dayatan kapalı bir varoluş tarzının hükümranlığıdır. Heidegger'in (1998, 74) ifadesiyle, çerçevelemenin kader olarak kendini dayatmasıdır.

Böylesi bir dünyada, başta ekonomi olmak üzere toplumsal sistemin tarihsel evriminin bir teknolojik determinizme tabi olduğu görülür. Nitekim Stiegler'e göre, modern kapitalizmin doğuşu, büyük ölçüde endüstriyel teknik sistemin doğuşu için gereklidir. Tersten ifade etmek gerekirse, genel anlamda bir endüstriyel tekniğin ortaya çıkışı sermaye birikimine dayanan yeni bir ekonomik sistemin varlığıyla mümkün olur. Dolayısıyla endüstriyel teknik sistem ile modern kapitalizmin doğuşu birbirini koşullar. Bu ortaya çıkan yeni tekno-ekonomik süreç hem teknik hem de ekonomik sistemin eş zamanlı dönüşümünü tetikler. Buna göre, mevcut tüm sermayenin işe koşulması eğilimi ile teknik sistemin mükemmelleşme eğilimi arasında bir uyum ortaya çıkar. Siyasal düzlemde ise bu uyumun gözetilmesi bir devlet politikası haline gelir (Stiegler 1994, 52). Bu tekno-yapı, başka bir ifadeyle *teknokrasi*, teknik-bilim-ekonomi arasındaki geçişleri düzenlemekle yükümlenir. Bu bağlamda, Stiegler (1994, 53) mühendise verilen rolün büyüklüğüne vurgu yapar: teknik sistemin bu şekilde işletilmesi ve geliştirilmesi öyle derin ekonomik ve toplumsal dönüşümleri tetikler ki bu güç toplumun, siyasal kurum ve karar vericilerin ellerinde tuttuklarını düşündüğü güçten çok daha büyüktür.

Stiegler (1994, 9) *la Technique et le Temps*'in girişinde kültürel evrimimizle teknik evrimin hızı arasındaki uçurumdan bahsederek teknolojinin kültürden daha hızlı ilerlemesi sebebiyle bu iki alan arasında meydana gelen kopuştan bahseder. Stiegler'in felsefesinin temel amaçlarından biri bu kopuşu metafizik olmayan bir yaklaşımla açıklayabilmektedir. Nitekim Stiegler teknik ile kültürü ve bunların birbirinden kopuşunu ele alırken kültürü Heideggerci bir anlamda kullanır. Heidegger'de *Dasein* kendinden önceki *Dasein* yorumlarının içine düşer ve bu yorumlardan yola çıkarak önce kendi sonunu/sonluluğunu bilir ve ardından varoluşunu kurmaya koyulur. İşte Stiegler, miras alınan önceki *Dasein* yorumlarının toplamına kültür adını verecektir. Kendi ifadesiyle, “dışsallaşma sürecini mümkün kılacak şekilde bireysel deneyimin diğerlerine aktarılma imkânı” olarak tanımlanacaktır kültür. Hakikatin gizini açma olarak bireysel deneyimin özü, Stiegler'e (1998, 191) göre aletle ilişkimizde ve bizatihi aletin kendisinde yoğunlaşır. Dolayısıyla Stiegler'de kültür, maddi dünya ile ilişkimizde biriktirdiğimiz deneyimlerin kolektif olarak aktarılmasına ilişkindir.

Leroi-Gourhan ve Gille, tekniğin ortaya çıkışında teknik ile insani kerte arasında bir denge durumunu zorunlu görür. Tekniğin eğilimi ile coğrafi/insani etmenlerin birbiriyle uyum sağladığı bir aşamada teknik mümkün olur. Nitekim Gille, sistem kavramı üzerinden bu kavramsallaştırmayı genişletmiş ve teknik bir sistemin ancak toplumsal sistemle denge içinde kendini ortaya koyabileceğini öne sürmüştür. Ancak Stiegler'e göre, önce Sanayii Devrimi ardından da fordizm ve tüketim toplumuyla birlikte söz konusu denge teknik sistem lehine bozulmuş, dolayısıyla teknik kültürden hızlı gelişmeye ve kültür tekniği sindirememeye başlamıştır. Eğilim-Olay ikiliğinde düşünürsek, tekniğin içsel eğilimi insani faktörle kendini dayattığı bir noktada denge kurmuş ve teknik sistem toplumsal sistemi ikincilleştirmiştir. Yine Leroi-Gourhancı terminolojiyle, dış/maddi ortam ile iç/insani-toplumsal ortam arasında denge iç ortamın günden güne dış ortama boyun eğdiği bir aralıkta realize olmuştur.

Stiegler, *Ekonomi Politikinin Yeni Bir Eleştirisi İçin* adlı çalışmasında daha ileriye götüreceği analizinde neoliberalizmin doğuşunun arka planında yeni teknik sistemin -yani dijitalin- ekonomik sistemde yarattığı kökten değişimi ele alır. Buna göre, ekonomik sistem iki alt sistemden müteşekkildir: banka (finans) ve üretim. Neoliberalizmle beraber finansal alt sistem, teknik sistemin yeni ortaya çıkan koşullarına hızla uyum sağlamıştır. Bilgi işlem teknolojilerindeki gelişmeye paralel olarak finansal bilginin bilgisayar sistemleriyle yönetilmesi bu yeni dönemin en belirgin özelliğidir. Böylece sermaye değişimleri nano-saniyelerde gerçekleştirilen bilişimsel işletme problemlerine dönüşmüştür. Artık piyasada değişime giren fiziksel olarak para değil, hızla değişen ve kendini dönüştüren bilişim unsurlarıdır. Geline yerde nano-saniyede alınan ekonomik kararlar borsa ve piyasalardan çıkarsanmış bir takım göstergelerden hareketle gerçekleştirilir. Makro iktisadi kararlar ya bu işleyişle uyumlu alınır ya da bu işleyiş tarafından belirlenir. Bütün bunlar olurken gerçek iktisadi durumun, tek tek üretici firmaların mikro ekonomik koşullarının dikkate alınmadığı görülür. İktisadi örgütlenmenin geçirdiği bu dönüşümle birlikte finans sektörü üretim karşısında otonom bir konuma gelmiştir (Stiegler 2010, 52). Dolayısıyla finans alt sistemi, ekonomik sistemin bir alt unsuru olmanın ötesinde, dijital teknik sistemin gerektirdiği yeni ekonomik sistem olarak öne çıkmaktadır.

İnsani varoluşu, teknik bir varoluş olarak kuran böylesi bir teknik felsefesi, teknolojik gelişmenin doğurduğu derin ve yakıcı sorunları ele almak için faydalı bir teorik çerçeve sunmaktadır. Teknik sistemin ancak toplumsal sistem ile denge içinde mümkün olduğu tarihsel

olarak ortadadır. O halde günümüzde teknoloji ile ekonomi, siyaset, kültür, psikoloji gibi pek çok alan arasında dengenin nasıl oluştuğu verimli bir analiz alanı olarak kendini göstermektedir. Dolayısıyla Stiegler'in çizdiği çerçeveden istifadeyle, neoliberal dönüşümü dijital teknik sistemin izdüşümü olarak ekonomi-politik ve siyaset bilimi bakımından okumak mevcut sorunlara yeni çözümler önerilmesini sağlayabilir. Bu bağlamda, finansal alt sistemin yaklaşık son 40 yılda geçirdiği -ve literatürde finansallaşma olarak kavramlaştırılan- köklü dönüşüm ve bu dönüşümün sosyopolitik sonuçları ekonomi-politik bağlamına oturtulabilir. Keza devletin bir tekno-yapı, bir teknokrasi haline geldiği saptamasını hatırlarsak, Stiegler'in adını verdiği ama altını doldurmadığı bu teknokrasinin siyaset biliminin konuya ilişkin yazınıyla ilişkisini kurmaya çalışmak faydalı bir deneme olabilir. Nihayet ekonomi-politik ve siyaset bilimi alanlarının bu şekilde sorunsallaştırılması temelinde siyasal kurumların güncel durumuna ilişkin yeni bir analitik söylem mümkün olabilir.

İKİNCİ BÖLÜM

DİJİTAL TEKNİK SİSTEM VE FİNANSALLAŞMANIN EKONOMİ POLİTİĞİ

Finansallaşma toplumsal hayatın her yönünde etkilerini gösteren karmaşık ve yeni bir fenomendir. Kavram itibariyle merkezinde finans ve finans piyasaları vardır ve kabaca finansın boyut ve etkinliğinin artması olarak ele alınabilir. Bununla birlikte finans ile finansallaşmanın bir ve aynı şey olmadığını bu aşamada not etmek yerinde olacaktır. Finans (Fransızca köken *fin*: son, bitiş, *finer* fiili: *sona erdirmek, bitirmek, ayrıca İngilizce fine: ceza, to fine: ceza ödemek*) esasen kavram olarak para ekonomisinin doğuşuna değin izi sürülebilen bir olgudur. Bugün hala daha başvurulmuş bazı finansal işlemlerin 14.-15. yüzyıl İtalyan şehir devletlerinde görüldüğü, 17. yüzyıla gelindiğindeyse Amsterdam borsasında karmaşık ve spekülatif finansal işlemlerin yapıldığı bilinmektedir (Levinson 2014, 36). Finans, kapitalizme özgü olmamakla ve kapitalizm öncesinde de var olmakla birlikte, tarihsel olarak bilhassa son iki yüz yıllık macerasının kapitalizmle birlikte geliştiği göz önünde bulundurulmalıdır.

“Finansallaşma” (*financialisation*) ise daha yeni ve özel bir kavramdır. Belirli bir tarihsellik kazanır. Orhangazi’nin (2006, 1-2) tanımıyla “1980’lerden itibaren tüm dünyada finansal piyasalar büyük bir hızla büyümeye başlamıştır. Finansal piyasa, kurum ve faaliyetlerin boyutlarının ve ekonomi içerisindeki önemlerinin giderek artması, iktisat literatüründe finansallaşma kavramı ile tanımlanmıştır”. Finansallaşmanın başlangıcı için çizgiyi 1970’lerin ilk yarısına götüren veya 80’lerin ikinci yarısına çeken metinlere rastlamak da mümkündür. Genel anlamda, finansallaşmanın yaklaşık son kırk elli yıllık bir dönemi kapsayan yeni bir fenomen olduğunu öne sürmek mümkündür. Finansallaşmanın önce kapitalizmin merkez ülkelerinde başladığı varsayılmaya müsait olmakla birlikte en başından beri küresel bir nüve içerdiği ve günümüzde de küresel bir ölçek ve çalışma planına sahip olduğu keza bu aşamada not edilebilir.

Finansallaşma tarihsel bir olgudur ve kabaca 20. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkmıştır. Kuşkusuz finansın gelişim çizgisi içinde kendine bir yer edinir ancak finansın örgütlenmesine dair nicelik ve nitelik olarak yeni ve farklı bir döneme işaret eder. Niceliksel açıdan bakıldığında, finans piyasaları yaklaşık son kırk beş yılda muazzam bir büyüme gerçekleştirmiştir. Örneğin günümüzde ABD’de finansal sektörün toplam varlıklarının GSYİH’nın beş katı düzeyinde olduğu tahmin edilmektedir. Halbuki bu oran, 1950-80 yılları arasında sadece iki kattır. Finans türev varlıkların toplam değeri ise 1990’ların başında dünya

gelirinin %27'sine tekabül ederken on yıl içerisinde %800 seviyesine ulaşmıştır. Benzer şekilde aynı dönemde finansal piyasaların işlem hacmi, borçluluk oranları, küresel sermaye hareketleri ve gelir eşitsizliği de agresif bir büyüme trendi çizmiştir (Orhangazi 2020, 41-3). Bu aşamada, son yıllarda ortaya çıkan finansal araçların karmaşıklığının net bir global finans piyasası tablosu çizmeyi dahi mümkün kılmadığını akılda tutmak gerekir.

Niteliksel açıdan, finansallaşma, finansın reel ekonomi içinde ve hatta toplumsal hayatın tüm alanlarında daha görünür -ve belki belirleyici- bir rol oynaması anlamında okunabilir. Bankaların yanı sıra daha önceden finansal alana dahil edilmeyen emek sektörü, hane halkı, emekli fonları, sağlık hizmetleri, eğitim gibi pek çok farklı alanda yönetsel anlayış artan bir şekilde bir tür “finansal akla” göre düzenlenmektedir. Reel sektörün dinamikleri ile finans sektörünün işleyişi arasında bir ilişki bulunmakla birlikte ikincisinin artan bir şekilde birinciyi etkilediği bir dönem gözlemlenmektedir. Örneğin firmalar için borsada işlem görmenin gerekleri, emek sektörü için ücret düzeylerinin belirlenmesi, hane halkı için borçlanma kapasitesi, emeklilik fonları için finans piyasalarının rağbeti artan bir önem kazanacak ve bu durum her bir alanın düzenlenmesinde artan bir belirleyicilik kazanacaktır.

Finansallaşma kavramı özellikle 2007-8 krizinden sonra artan bir ilgiye mazhar olmuştur. Bu durumda, krizin finans piyasalarında çıkmasının yanı sıra finans piyasalarının karmaşık yapısının kriz sonrasında daha geniş kesimlerce farkına varılması kuşkusuz önemli bir etkidir. Ancak yaklaşık elli yıllık bir süreklilik arz eden ve pek çok krizi hem doğuran hem de aşabilen finansallaşmanın sadece kriz bağlamında ele alınması bir takım teorik sorunlar yaratabilmektedir. Finansallaşma kavramını ele almakta yaşanan zorluklardan bir diğeri aynı tarihsel dönemi kapsayan farklı kavramsallaştırmaların mevcudiyetidir. Örnek vermek gerekirse, finansallaşma aynı zamanda neoliberalizm, küreselleşme, Soğuk Savaş sonrası geçiş dönemi, dijital devrim, muhafazakar devrim, üçüncü ve dördüncü sanayi devrimleri gibi kavramlarla bazen iç içe geçmiş, bazen birbirinin yerini alabilen bir kullanıma sahip olmuştur. Finansallaşmanın özellikle küreselleşme ve neoliberalizm ile ilişkisi ve daha önemlisi birbirleri arasındaki çizgi çok daha muğlaktır.

Bilişim ve iletişim başta olmak üzere son elli yıla damgasını vuran teknolojik gelişmeler finansallaşmanın ortaya çıkmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Finansın günümüzde ulaştığı karmaşıklık seviyesi ile işlem hacmi ve hızı, teknolojik gelişmelerden bağımsız bir şekilde açıklanamaz. Daha basit bir dille ifade etmek gerekirse, bilgisayarsız bir finansallaşma tahayyül

etmek mümkün değildir (Ludd 2001, 1-2). Kuşkusuz bilgisayar basit bir somutlama olarak düşünülmelidir; zira bilgisayarın sembolü olduğu köklü bir teknolojik dönüşümden, yani analog teknik sistemden dijital teknik sisteme geçişten bahsetmek mümkündür. Dijital, Stiegler'in (2011a, 50) ifadesiyle, yeni bir toplumsal örgütlenmenin taşıyıcısıdır. Nitekim bu çalışmanın temel tezi, finansallaşmanın yeni bir teknik sistemin kuruluşuna koşut olarak ortaya çıkan yeni ve çok boyutlu bir olgu olarak kabulü temelinde ekonomi, siyaset ve toplum üzerinde dönüştürücü bir etkiye sahip olduğudur. Leroi-Gourhan'a (1971, 315) göre, tekniğin toplumsal bir bağlama yerleştirilmesinde iktisat merkezi bir rol oynamaktadır; zira, teknik ile toplumun birbirine eklenme zeminini teşkil etmektedir. Dolayısıyla kurulmakta olan yeni teknik sistemin toplumsal alanla ilişkileri birinci elden iktisat alanında tesis edilecektir. Bu açıdan finansallaşmayı dijital teknik sistemin iktisadi olarak okuma denemesi verimli bir tartışma penceresi açabilir.

Finansallaşmayı tamamen dijital teknik sistemin iktisadi alandaki yansıması olarak görmek indirgemeci bir tekno-determinist yaklaşım olacaktır. Bir taraftan, dijital teknik sistem bu-dünyayı dört başı mamur bir şekilde çerçevelemiş değildir; hatta kendi kuruluş süreci dahi henüz tam anlamıyla tamamlanmamıştır (Ceruzzi, 2012, Giriş). Keza yine bir teknik sistemin teşekkülü için gerekli olan iç-dış ortam veya teknik-insani varoluş arası denge ya sağlanamamış ya da insani varoluşun aleyhine olmak üzere oldukça tek yanlı ve sürdürülebilirliği şüpheli bir şekilde sağlanabilmiştir. Nitekim Stiegler, teknik sistem ile toplumsal sistem arasında bir uyumdan ziyade kopuş süreci gözlemlemektedir (Stiegler, 2019, 14-15). Bu bağlamda, finansallaşmayı dijital teknik sistemin kendinden kaynaklı özellikleri (yani tekniğin eğilimi) ile insani varoluşun buna karşı geliştirdiği reaksiyonların (olay) karşılaştığı zemin olarak okumak daha doğru bir metodoloji olacaktır. Başka bir ifadeyle, tekniğin topluma kendini dayatış tarzları kadar toplumun -yine tekniğin imkânlarıyla- kendini sakınma ve tekniğin içsel eğilimine müdahale denemeleri aynı anda göz önünde bulundurulmalıdır.

Bu bölümde öncelikle dijital teknik sistemin temel özellikleri (dil, işletim sistemi ile hızın önemi ve enerji teknolojileri) ve iktisadi alan üzerindeki etkileri ele alınacaktır. İkinci olarak, bu kez söz konusu etkilerin sosyo-ekonomik bir perspektiften anlamlandırılması ve yönetilmesine dair teorik üç perspektif tartışılacaktır. Bu üç perspektif; teknik ile finans arasında ilişki kurmayı deneyen Veblen-Schumpeterci yaklaşım, finansallaşmanın olumlu yönlerini toplumun geneline yaymak isteyen davranışsalci yaklaşım ve finansallaşmanın olumsuz siyasal ve toplumsal sonuçlarına dikkat çeken Marksist yaklaşımdır. Her üç yaklaşım

da finansallaşmaya dair önemli katkılar sunmakla birlikte karşı karşıya olduğumuz büyük dönüşümün sadece belli yönlerine eğilmektedir. Bu durum büyük ölçüde hareket ettikleri düşünsel öncüllerden kaynaklanmaktadır ki bu öncüllerin eleştirisi sayesinde her üç teorik yaklaşımın da anlama ve açıklama gücünün önemli ölçüde artacağı düşünülmektedir. Son olarak, dijitalin kendi içsel özellikleri ile ona dair her biri farklı vurguya sahip üç teorik yaklaşımın bir arada ele alınabilmesi amacıyla finansallaşmanın tarihsel yapısal bir bağlama oturtulması ve güncel siyasal kurum ve pratikler üzerindeki etkilerinin tartışılması amaçlanmaktadır.

2.1. DİJİTAL TEKNİK SİSTEMİN TEMEL ÖZELLİKLERİ

Dijital teknik sistemin ortaya çıkışı, karmaşık ve çok bileşenli bir tarihsel süreçtir. Tekniğin pek çok alanındaki icat ve inovasyonların yaratıcı bir şekilde bir araya getirildiği ve tek bir okuma hattı üzerinden anlaşılması mümkün olmayan bir fenomendir. Bu anlamda dijitalin nihai bir çözümlemesini yapabilmek için genel bir teknik tarihi içerisinde süreklilik ve kopuş momentleriyle ilişkili ele alınması gerekmektedir. Böylesi bir deneme bu çalışmanın sınırları içerisinde mümkün değildir; bunun yerine, daha ziyade finansallaşmanın ortaya çıkışında birinci elden etkisi gözlemlenebilen bir dizi unsur ele alınacaktır. Dijitalin analizinde karşılaşılan bir diğer sorun, kökenlerinin II. Dünya Savaşı sırasında yürütülen gizli çalışmalarda yatmasıdır (Ceruzzi, 2012, 2). Bu anlamda, dijitalin öncelikle bir askeri teknoloji olarak geliştirildiği ve ilk önemli uygulamalarının geniş toplum kesimlerine kapalı bir şekilde ortaya çıktığı akılda tutulmalıdır (Virilio 1998, 16-7).

Ceruzzi (2012, 9), dijital paradigmanın temel unsurları olarak kontrol, depolama ve hesaplamayı sayar. Bu işlemler için elektrik ve elektronik devreleri kullanılmaktadır. Ek olarak özellikle internetin yaygınlaşmasıyla birlikte iletişim de bir diğer temel işlev olarak öne çıkmaktadır. Elektrik ve elektronik devreler kullanarak kontrol, depolama ve hesaplama yapılabilmesinin temelinde ise yeni bir dil kullanımı yatmaktadır: 1-0'dan oluşan ikili bir dijital dil. Ceruzzi'nin ifadesiyle (2012, 10), “aynı insan sesinde veya bir müzik aletinin sesindeki sonsuz varyasyonlarda olduğu gibi doğa temelde süreklidir” ancak bilgiyi ikili kodlara indirgemiş dijital bir paradigma günün sonunda galebe çalmıştır. Dijitalin temelde böyle indirgemeci bir dil kullanımı, kontrol, depolama, hesaplama ve iletişimin çok daha büyük bir hızla yürütülmesi sonucunu doğurmuştur. Bu bölümde, dijitalin dilinin kuruluşu ve toplumsal etkileri ile bu indirgemeci dilin sonucu olarak hız artışı ve onun yarattığı dönüşümler ele alınacaktır. Son olarak, yeni bir fizik paradigmasının (kuantum) sonucu olarak özellikle enerji alanında yaşanan teknolojik değişimler (ya da yetersizlikler) ile bu durumun bir diğer temel dijital özellik olan pro-gramatik işlemle ilişkisi üzerinde durulacaktır.

Finansallaşmayı dijital teknik sistemin bir sonucu olarak ele alabilmek için dijital etrafında kurulan teknik sistemin temel özelliklerini gözden geçirmek yerinde olabilir. Bugün kullanıldığı haliyle bilişim teknolojisinin filizleri İkinci Dünya Savaşı ve hatta öncesine götürülebilir. Ne var ki bir teknik sistemin kendini kurabilmesi ancak toplumsal sistem ile uyum sağlamasıyla, Leroi-Gourhanci anlamda iç-dış veya etnik-teknik dengesinin kurulmasıyla

mümkündür. Dolayısıyla yeni bir teknik sistem olarak dijitalin başta iktisadi alan olmak üzere geniş toplum kesimlerinin varoluşuyla etkileşime girdiği dönemi 1970’lerin ortasından başlatmak faydalı olabilir. Üçüncü Sanayi Devrimi adıyla anılan dönem bu anlamda dijital etrafında yeni bir teknik sistemin ortaya çıkması şeklinde anlaşılabilir. Bu bağlamda, özellikle finansallaşmanın analizinde yol göstermesi bakımından dijitalin gramatolojisi (1-0 şeklindeki yazılım dili), hızın artan önemi ve ekonomik örgütlenme üzerindeki etkileri değerlendirilecektir.

2.1.1. Dijitalin Gramatolojisi ve Türev İktisadi İlişkiler

Sosyal bilimlerin tekniğe dair anlama ve anlamlandırma çabası büyük ölçüde bir tekniğin veya bir teknik sistemin doğurduğu iktisadi, siyasi, kültürel ve toplumsal sonuçlar etrafında şekillenmektedir. Örneğin traktörün tarıma girmesi öncelikle yarattığı ilave ekonomik değer, bu değerın bölüşümü, toplumsal ve ekonomik örgütlenme üzerindeki etkileri bağlamında ele alınır. Bu tartışmada traktörün aslında ne olduğu, nasıl çalıştığı, her gün traktör kullanmanın tarıma bakışı nasıl dönüştürdüğü gibi sorular öncelikli bir tartışma alanı teşkil etmez. Traktörün ortaya çıktığı ve tarımı dönüştürdüğü tarihsellik içerisinde bu soruları tartışmanın elzem olmadığı öne sürülebilir. Ne var ki dijital dönüşümün özellikle doğa-insan-topluma dair verili kabul ve yargıları dönüştürücü muazzam kapasitesi kadar yerine geçtiği teknik sistemden tamamen farklı bir işletim tarzına dayanması da ilgi çekicidir. Aynı örnekten devamla, traktör gördüğü işlev itibarıyla bir at arabası veya bir kara saban ile benzerlik (analog) ilişkisi içindedir. Dolayısıyla onun “ne olmaklığını” sorgulamak yerine verimliliğini tartışmak anlaşılabilir bir durumdur. Dijital ise dünyayla yeni ve farklı bir ilişki kurma biçimi olduğu ölçüde fenomenolojik bir sorgulamanın konusu olmayı hak etmektedir.

Analog teknik sistemden dijital teknik sisteme geçişte doğayla kurulan *mimetik* ilişkiye dair köklü bir dönüşüm göze çarpmaktadır. Analog, doğayla karşılaştırılabilir, doğayla ilişkili bir tekniktir ve çalışma prensibi olarak doğayı taklit etmektedir. Analog teknik doğaya *benzerdir*, geniş anlamda doğa gibi işler. Dijital ise doğayı ikili kodlarla *yeniden üretmektedir* ve doğayı bir kez ikili kodlarla yeniden ürettiğinde özü itibarıyla doğadan farklı yapay bir evrende kendi çalışma prensibiyle işlemektedir. Dolayısıyla analogdan dijitalle geçişte yeni ve dönüştürücü olan yan, teknik nesnenin nasıl kurulduğundan ziyade dijitalin ikili kodlar üzerinden dünyayı yapay olarak yeniden nasıl kurduğudur. Tam da bu sebeple dijital teknik sistem içerisinde hakikat sıklıkla sorgulanır ve “sanal gerçeklik”, “hakikat-ötesi”, “simülasyon ve simülakra”

gibi analog sistem içerisinde bakıldığında oksimoron teşkil etme eğilimi olan kavramsallaştırmalarla karşılaşılır. Bu bağlamda, dijital teknik sistemin merkezinde yeni bir dil veya yeni bir yazım sistemi yatmaktadır. Derridacı anlamda, tarihsel olarak sözden yazıya geçiş kadar önemli bir eşiğe işaret etmektedir. Zira aynı sözden yazıya geçiş gibi dijital devrimde de yazıdan hesaplama geçiş söz konusudur. Bu anlamda, öncelikle dijitalin dilini ve dilin kurallarını, yani genel anlamda gramatolojisini ele almak yerinde olabilir. Zira dijital, içinde işlediği dünyayı *sanal* olarak ve kendi kurallarıyla yeniden üretmektedir. Dolayısıyla dijital teknik sistem, her şeyden önce dünyanın sembolik bir sistematik içinde sanal olarak inşasına dairdir. Bu aşamayı dijital tercüme süreci olarak tanımlamak mümkündür.

TDK sözlüğü, sıfat olan dijital kelimesine dair iki karşılık vermektedir: birincisi “sayısal”, ikinci anlam ise “verileri bir ekran üzerinde gösteren” (TDK 2019). Oxford İngilizce Sözlük *digital* sözcüğünün karşılığı olarak “1. Bilgisayarda olduğu gibi ikili haneler (*binary digits*) dizisi şeklinde temsil edilen bilgiye dair. 2. Bilgisayar teknolojisine ilişkin 3. Sayıları elektronik olarak vererek zamanı göstermek 4. Parmak veya parmaklara dair” anlamları verilmektedir (Oxford 2012). Gerek Türkçe gerek İngilizce sözlükte ilk başta saptadığımız tekniğe dair yaklaşımda özden ziyade belirli bir tarihsellikte ortaya çıkan teknik nesnenin belirleyiciliği göze çarpmaktadır; zira her iki sözlük de dijital saat ve bilgisayardan yola çıkarak dijitali tanımlamayı denemektedir. Dijitalin etimolojisinden yola çıkarak “özünü” saptamaya yönelik bir girişim TDK’da görülmezken Oxford sözlüğünde ancak dördüncü sırada bazı ipuçları belirlemektedir.

Dijital, Latince parmak, el parmağı anlamlarına gelen *digitus* kelimesinden türemiştir. Bir diğer anlamı ağaç dalı, çıtadır. Dijitalin bugünkü anlamda sayısal (nümerik) kelimesiyle arasındaki bağ ise Roma rakamları sayesinde kurulmuştur. Zira Roma rakamları esasen genelleştirilmiş bir parmak (*digitus*) hesabı sistemiyle oluşmuştur. Roma rakamıyla I bir parmağı, V bir elin parmaklarını ve X iki elin parmaklarını temsil eder. Böylece biyolojik temele sahip onluk bir sayma sistemi çıkar. Biyolojik bir temeli olduğu ölçüde evrensel, işlevsel ve kolaydır. Zira var olan her şey parmağı temsil eden bir çentikle temsil edilir. Roma rakamlarının pratik ve biyolojik bir temele sahip olması kesin bir somutlamaya yaslanmasından kaynaklanmaktadır. Bu üstünlük, aynı zamanda Roma rakamlarının zaafıdır çünkü soyutlamaya kapalı bir sayma sistemidir söz konusu olan. Tam da bu yüzden, sıfır, kesirli sayılar, cebir gibi soyutlamaya imkân veren matematiksel yenilikler karşısında tarihsel olarak etkisini yitirmiş ve hızla yerini Arap sayılarına terk etmiştir. Roma sayı sisteminin soyutlamaya kapalı olması, aynı zamanda

ihtimallere, alternatiflere ve sonsuzluğa kapalılığı getirmiştir. Sıfır, kesir ve cebirin getirdiği esas yenilik, var olmayan ancak var olabilecek olana dair bir sembol ve dolayısıyla düşünme imkânıdır. Roma rakamlarıyla oluşturulan sayma sisteminde bir şey ya vardır ya yoktur; varsa da niceliği bakımından tasnif olur. Boş, boşluk, boş küme, hiç, hiçlik gibi soyutlamalar ve bunlar arasındaki farklar Roma sayı sistemi içinde tanımlı değildir.

Güncel dijital sistemi birebir Roma rakamlarının uzantısı olarak görmek abartılı bir yaklaşım olacaktır. Zira dijitalin isim babası II. Dünya Savaşı sırasında Amerikan ordusu bünyesindeki National Defense Research Committee'nin (NDRC) gizli bir oturumunda geliştirilen yeni savaş aletleri grubu için dijital kelimesini öneren George Stibitz olmuştur (Ceruzzi 2012, 38). Bu anlamda, dijitalin kavram olarak tarihsel bir sürekliliği olmadığını saptamak gerekir. Öte yandan, Arap rakamlarını ikili dizilerle (1-0) ifade etmenin önünü Leibniz'in çalışmalarının açtığı ve bu temelde 1835 yılında Morse alfabesinin icadıyla ortaya çıkan telgraf teknolojisinin bir ölçüde bilgisayarın atası olduğu kabul edilebilir (Vogelsang 2010, 20). II. Dünya Savaşı başlayana kadar özellikle teorik alanda önemli bilimsel gelişmeler (kuantum fiziği, karmaşıklık teorisi, belirsizlik ilkesi, mantık, analitik felsefe) yaşanmakla birlikte bu gelişmelerin uygulamaya dökülmesi savaş bağlamında mümkün olmuştur. 1946 yılında kamuoyuna tanıtılan ilk elektronik bilgisayar (*Electronic Numerical Integrator and Computer -ENIAC*) bir anlamda II. Dünya Savaşı bağlamında bilgisayar alanında yaşanan gelişmelerin kamuoyuna takdimi olmuştur (Ceruzzi 2010, 46). İlk bilgisayarlar henüz bugünkü kadar karmaşık olmamakla birlikte bir anlamda dijital hesap makineleri olarak doğmuşlardır. Bilgisayarın icadının altında bir sembol sistemi veya dijital dil yatmaktadır. Bu sembol sistemi veya işletim dili, 1-0 şeklinde *digit* veya *bit*lerden oluşan kod dizilerinden ibarettir. Bir kez kod dizisi olarak tercüme edilen fonksiyonlar, bilgisayar üstünden elektronik sinyaller aracılığıyla işlenmektedir. Dolayısıyla dijital devrimin özü, dünyanın ikili kodlar aracılığıyla sanal olarak yeniden üretilmesinde yatmaktadır. Esasen bu dünya 1 ve 0'da ifadesini bulan ikilikler olarak şifrelenerek yazılım olarak saklanır.²³ İlerleyen dönemde bilgisayarın ticari kullanımı, ortak bir bilgisayar dili geliştirme konusunda çalışmalar yapılmasını gerektirmiştir. Örneğin 1959

²³ Nitekim günümüzdeki bilgisayarların ilk örneği sayılan Turing makinası bir şifre çözücü (Enigma) olarak tasarlanmıştır.

yılında ABD Savunma Bakanlığı bünyesinde yapılan bir toplantıyla COBOL'un ortak bilgisayar dili olması kararlaştırılmıştır (Ceruzzi 2012, 62)²⁴.

Bu basit teknik bilgileri toplamak için Derrida ve Stiegler'in geliştirdiği kavram setine başvurmak yerinde olabilir (Tezbaşaran 2021, 10-21 ve 49-56). Stiegler tekniği hafızanın dışsallaşma süreci olarak ele almaktadır. Tarihsel olarak, üç temel hafıza dışsallaştırma tarzı belirler: literal (edebi/yazınsal), analog, dijital (aktaran: Yuk Hui 2012). Stiegler'e esin kaynağı olan Derrida'nın gramatolojisi bu tarzların özlerini nasıl kurduğu ve nasıl işlediklerini analiz etmeye yönelik bir denemedir. Sembolik düzenin temel birimi, temel yapıtaşı Derrida'da (1967) gram olarak tanımlanır: gramer, yani dil bilgisi, bu gramın nasıl işlediğini veya başka bir deyişle kurallarını saptar. Bu bağlamda, dijitalin gramı 1-0 şeklinde ifade edilen ikili kodlardır. Bu kodların ana özelliği, ikili karşıtlıklar (*binary oppositions*) içeren diziler olmasıdır. Zira bir *bit* mertebesinde ifade edilen şey, iki seçenektan birinin doğrulanmasından oluşan bir tasarıma sahiptir. “Ya o ya budur”, daha edebi bir ifadeyle, ya siyah ya beyazdır. Bir bilgisayar programı, bir tür “ya o ya bu” tercihlerinden oluşan kodlar dizisidir (Tezbaşaran 2021, 56-60). Dolayısıyla dijital evrenin gramı, yani temel yapıtaşı bilgisayarlar tarafından nano-saniyede işlenen bu ikili karşıtlıklardır (Ceruzzi 2012, 10-12). Dolayısıyla dijital evren, ne kadar genişlemiş ve mükemmelleştirilmiş olursa olsun, temelde aynı Roma sayı sistemi gibi kendi içine kapalı ve somutlamaya dayanan bir sistemdir. Nano-saniyede sabitlenmiş kesinlikler dizisi olarak işlerken bir aradalık, çokluk, yan yanalık, ihtimallere açıklık gibi mevhumlara yabancısıdır.

Dijital özünde ikili karşıtlıklar barındıran kod dizileriyle dünyayı yeniden üreterek dünyayla ilişki kurmaktadır. Kuşkusuz dijitalin dili, muazzam bir bilme ve bilgi işleme kapasitesi ortaya çıkarmıştır. Ancak aynı sebeple dijitalin dili kaçınılmaz olarak indirgemecidir; zira şeylerle sadece ikili karşıtlıklar üzerinden ilişki kurabilmektedir. Her bir ihtimal nano-saniyede ya 1 ya da 0 olarak kapatılır, tekleştirilir. Böylesi bir dile sahip dijital, şeyleri sadece veri (*data*) olarak alıp işleyebilir. Nitekim bilgisayar, bir anlamda veri işleyicisidir. Halbuki insan beyni ve nöronları aynı anda birden fazla işlev yerine getirebilmektedir. Dolayısıyla veri, oluşu itibarıyla dünyayı açıklıkları, ihtimalleri veya daha varoluşçu bir dille söylersek kendiliği içinde algılamaktan uzaktır.

²⁴ Bilgisayar alanında ortak bir dil oluşturma yönündeki çabalar, uluslaşma sürecinde milli dilin standart hale getirilmesine yönelik çalışmalarla ironik bir benzerlik arz etmektedir.

Veri işlemeye dayanan dijital teknik sistemin toplumsal sistemle ilişki kurma biçimi ise istatistikidir. Dijital, toplumsal veri olarak alımlayıp istatistik olarak analiz eder. Dijitalin toplumsal olanla istatistik üzerinden ilişki kurması ona önceki teknik sisteme göre bir takım üstünlükler sağlar. İkili kodlar halinde düzenlenmiş bir dünya tasarımı, hesaplama yetkinliği sayesinde kesinlik, tutarlılık, işlevsellik, verimlilik gibi bakımlardan önemli gelişmelere gebe dir. Gerçekten de dijital devrimin ekonomiden siyasete, kamusal hizmetlerden kültüre pek çok alanda muazzam dönüşümleri tetiklediği bir vakiyadır. Bununla birlikte toplumla istatistik üzerinden iletişim kurmanın istatistiğin kendi sınırlılıklarından kaynaklı belli sorun potansiyelleri taşıdığını da saptamak gerekir. Yeni sorun potansiyellerinin yanı sıra günden güne gelişen yeni istatistik işleme teknikleri (büyük veri, yapay zeka vb.) süregelen sorunların etkisini de artırmaktadır (Richterich 2018, 18-22).

İstatistik (Latince *statis*, sabit, durağan) öncelikle varoluşu kendi akışı içinde ele almak yerine verili bir anda ve ihtimalde sabitlemektedir. Dolayısıyla istatistikte dile gelen kolektif varoluş hem tarihinden hem geleceğe yönelik beklentilerinden soyulmuş bir halde bulunur. Herhangi bir deneyim, tarihsel-varoluşsal kaygılardan arındırılmış olarak salt bir halde ele alınır. Kuşkusuz istatistiğe dair araştırmalar artmış, bu sorunların daha iyi yönetilebilmesine dair önemli gelişmeler kaydedilmiştir; ne var ki istatistiğin kendi kuruluş mantığı itibarıyla aşması mümkün olmayan bazı nüveler de mevcuttur. Seçmen davranışlarından tüketim alışkanlıklarına, ticaret rakamlarından okuma alışkanlıklarına her süreç eyleme ve dolayısıyla eylem anına indirgenir. Bağlam veri setiyle sınırlı kaldığı sürece, bir nicelik bilimi olarak istatistik, yaptığı hesap ve çıkarımlarla niteliği de nicelik temelinde ele almaya başlamaktadır. Artık niteliksel konular da niceliksel gözle belirlenir (örneğin mutluluk ve yaşanabilirlik endeksleri).

İstatistik temelinde niteliksel olanı niceliksel olarak ifade etmek finansallaşmanın getirdiği önemli bir yeniliktir. Örneğin bir bankanın bireysel kredi başvuru sürecini inceleyelim. Banka, başvuran kişinin geliri, serveti, geçmiş ödeme performansları, iş durumu ve hatta sağlık koşullarına dair bilgileri alır. Bu verilerin bazıları niceliksel bazıları niteliksel değer taşımaktadır ve dolayısıyla birbirleriyle doğrudan karşılaştırılmaları mümkün değildir. İlk aşamada bankanın kullandığı algoritma her bir veriye bir ağırlık ve sayısal karşılık atamaktadır (dijitale tercüme anı). Başvuru anındaki tipik sorulardan biri kalp hastalıkları geçmişine dairdir; buna bağlı bir ölüm ihtimali ve kredinin geri ödenmesine dair risk ölçülmek istenmektedir. Ne var ki böyle bir ihtimal hesabı çok bariz durumlar haricinde mümkün olmamakla birlikte

algoritma bu ihtimale bir sayısal karşılık verir. Zira sayısal karşılığın doğru ve isabetli olmasından daha önemlisi söz konusu riskin dijitalin toplumsalına, yani istatistik diline tercüme edilebilmesidir. Nitekim son olarak birbiriyle karşılaştırılması mümkün olmayan bütün bu veriler sanki aynı şeymiş gibi işlenir ve tek bir kredi notu ortaya çıkar. Yukarıda çok küçük kısmını saydığımız kimi niteliksel kimisi niceliksel büyüklük ifade eden birçok faktör, günün sonunda bir sayı veya harfe dönüşür/indirgenir. Artık bu aşamada birbirine benzer, aynı tür bilgilerin standartlaştırılmasının ötesine geçen bir işlem söz konusudur.

İstatistiğin içinde işlediği mekân veri tabanıdır. Her veri tabanı, kaçınılmaz olarak geriye dönüktür, sadece olmuş olanla ilgilidir, kapatılmış ihtimalleri barındırır. Zira veri tabanı, sadece bugüne kadar gerçekleşmiş ihtimalleri bağlamlarından çıkartarak dondurur. Gerçekleşmemiş ancak gayet gerçekleşebilir ihtimaller, yani olumsuzluk, veri tabanı içerisinde ifadesini bulamaz. Veri tabanının böylesi bir soyutlamadan yoksun olmasının doğal sonucu, istatistiki analizlerin isabet oranının veri tabanının büyüklüğüne, başka bir deyişle kolektif varoluşun ne kadarını kapsayabildiğine koşut olmasıdır. Bu aşamada iki temel sorundan bahsedilebilir: birincisi, bir veri tabanı ne kadar büyük olursa olsun, kolektif varoluşun tamamını çerçeveleyemez. İkincisi, her veri tabanı, en iyi ihtimalle, şimdiye kadar gelebilir, geleceğe uzanması ancak geçmişte kapatılmış ihtimallerden yola çıkan hesaplamalarla mümkündür ve bu hesaplamalar, sonsuz sayıda ihtimalden sadece gerçekleşmiş olan tek tek çıktılardan türetilir.

Bir karşılaştırma yapmak gerekirse, analog teknik sistemin mekânîk düzeneğinde normal şartlar altında bir makinanın ne kadar süreyle çalışacağını bir dizi hesaplama saptayabiliriz. Ancak makinanın aşınma, sürtünme, ısınma gibi içsel sorunlarının yanı sıra bir mekânîk sistemin dıştan gelen etkilere açık olabileceğini göz önünde bulundurmamak gerekmektedir. Nitekim dijital, esasen bu ritmik ve mekânîk hareketi veri alıp onu dış etmenlerin olmadığı bir evrende tasarlamak amacıyla kurulmuştur. Bilgisayar teknolojisi ise geçmişte mekânîze edilmiş bir dizi işlemin bir araya getirilmesine dayanmaktadır (Ceruzzi 2012, 4). Dolayısıyla aksında aşınma olan bir makinanın verili devinimi içinde ömrü hesaplanabilir ve sayısal olarak ifade edilebilir. Dijital, bu teknik sistemin içinden çıktığı için bu ön kabulü içinde taşır ve onun etrafında kendini kurar. Ne var ki topluma ve bireye dair alanları böylesi bir mantıkla düzenlemek kolay değildir. Örneğin aksı bozuk bir otomobile dair yapılacak ömür hesabıyla omurga rahatsızlığı yaşayan bir insana veya kurumsal dizgesinde sorunlar yaşayan bir topluma dair çıkarımlarda bulunabilmek bir ve aynı şey değildir.

Dijitalin temel özelliklerini ana hatlarıyla ikili kodlar halinde ifadesini bulmuş *bit*lere bölme ve bu *bit*ler aracılığıyla dünyayı dijital bir evrende yeniden kurma olarak saptadık. Bir kere dijital evren kurulduğunda programlar aracılığıyla bu evrenin kodları bilgisayarlarda çözülür ve bu dünyaya tatbik edilir (Kim 2015). Gündelik hayatta çok sık karşılaşılan dijital dönüşüm, bu dünyanın önce veriye ve sonra da tekrar bu dünyaya *tercüme edilmesi sürecini* imler. Bu temelde yükselen dijital teknik sistem, toplumsal sistemle ilişkisini istatistik üzerinden kurar çünkü dijitalin kendi iç sınırlılıkları ancak böylesi bir toplum algılayışını mümkün kılmaktadır. Leroi-Gourhancı anlamda, eğilim-olay ikiliği açısından bakarsak, dijital teknik sistemin bu haliyle ortaya çıkışı toplumsal sistemden bağımsız değildir; onunla ilişki ve denge içinde ortaya çıkmıştır. Maddenin kendi eğiliminin dijital teknik sistemin ortaya çıkmasında bir faktör olduğu kadar mevcut teknik sistem kolektif insani varoluşumuzun kaygılarına cevap verebildiği ölçüde sistemleşmiştir. Bu bakımdan, finansallaşma kolektif iktisadi varoluşumuz ile tekniğin eğilimi arasında bir denge kurma arayışdır.

Bugün deneyimlendiği haliyle finansallaşmanın ortaya çıkması öncelikle bilişim sektöründeki gelişmeler sayesinde mümkün olmuştur. Güncel dijital teknoloji olmaksızın finansallaşmanın mevcut boyutlarına ulaşması teknik olarak mümkün değildir. Günümüzde hem finans hem de reel piyasaların oluşumu ve işleyişi için dijital teknolojisi şarttır. Daha da öteye, bugün iktisadi analizde yaygın olarak kullanılan denge modelleri bilgisayarsız düşünülemez, bilgisayarlar olmadan güncel ekonominin işlemesi için elzem olan hızlı ve büyük hesaplamaların yapılması mümkün değildir (Judd 2001, 1). Dolayısıyla finansallaşma öncelikle reel ekonominin dijitalin diline tercüme süreci olarak okunabilir. Tarihsel olarak, dijitalleşme ile finansallaşmanın birbirine koşut gelişmesinden bahsetmek mümkündür. Zira dijitalleşme, kapitalist ekonominin sorunlarına yaratıcı çözümler getirmiştir. 1970’lerde girilen birikim krizi ve genişleme ihtiyacı karşısında, yeni bilişim ve iletişim teknolojileri ekonominin hem fiziksel olarak küresel ölçeğe doğru hem de sanal olarak dijital dünyaya doğru genişlemesine olanak sağlamıştır. Bu anlamda, 1970’lerle birlikte bilişim ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, aynı Marshall Yardımı ve İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa’nın yeniden inşasının kapitalist genişleme için bakir ve verimli bir alan sağlamasına benzer tarihsel gelişmelerdir.

İktisadi etkinliğin *bit*lere indirgenip yeniden birleştirilmesi sürecinin kuşkusuz en önemli yanı, daha önce değer atfedilemez olana değer atfedilmesi ve iktisadi faaliyetin zaman ve mekânının genişlemesi olmuştur. Bu aşamada teknik sistemin koşullarının belirleyiciliği çarpıcıdır. Analog dönemde, yani doğanın işleyişinin kendi sürekliliği içinde maddede taklit edildiği bir

teknik sistemde, finansal iktisadi faaliyetler reel iktisadi faaliyetlerin izdüşümü olarak kodlanmıştır. Basit bir örnek vermek gerekirse, havacılık teknolojisinin gelişimi gerçek hayatta uçabilen veya havada süzulebilen canlı ve cisimlerin taklidine dayanır. Ancak dijital ortamda sanal olarak üretilmiş bir uçak, duyumsanabilir dünyamızdaki uçağın limitlerine sahip değildir; ekranda izlediğimiz sanal uçak hantal bir gövde, küçük kanatlar ve yakıt olmaksızın uçabilir. Dijital teknik sistem temelinde kurulan finansallaşmanın reel ekonomiden bağımsızlaşması bu bağlamda ele alınabilir. Örneğin esasen bir iktisadi kuruluşun bir yıl vadeli borç senedi olarak üretilen bir tahvil, finans piyasalarına geldiğinde onun macerasını belirleyen unsurlara bakıldığında finans piyasalarının kendi dinamikleri ve limitleri ön plana çıkar. Gerçek dünyada yapılamayan iktisadi işlemler, dijital altyapı üstüne inşa edilmiş finans piyasalarında mümkündür. *Future* finans piyasaları örneğini düşünelim. Levinson’un ifadesiyle (2014, 267), “belirli bir yılda bir maden ocağından çıkarılabilecek bakırın miktarı sınırlıdır. Ancak belirli bir yılda alınıp satılabilecek bakır *future* sözleşmelerinin sayısı için sınır yoktur.”

Tarihsel olarak bakıldığında, finansallaşmanın teknik bağlamı Bretton Woods’tan tamamen farklıdır, zira dijital ile etkileşim içinde gelişmiştir. Basitçe, Bretton Woods Sistemi, altın rezervlerini esas alır. Böylesi bir ekonomide finansal faaliyetler bir ülkenin altın rezervinde temsil edilen ekonomik değerın finansal düzlemde ticareti olarak gerçekleşir. Finansallaşma ise tamamen farklı bir ilişki biçimi getirir. Nasıl dijital bu dünyayı *bit* düzeyinde yeniden üretmiş ve kendine ait yeni bir evren yaratmışsa, finansallaşmayla birlikte finans piyasaları da reel ekonomiden artan bir bağımsızlık kazanmıştır. Bir kere finansal düzleme aktarılan bir reel ekonomik değer, neredeyse tamamen finans piyasaları dinamiklerine tabi olur. Teorik düzlemde, reel olarak iflas etmiş bir firmanın hisseleri veya batmış bir kredi finans piyasaları dinamikleri içinde ilgi çektiği ölçüde “yaşamaya” devam edebilir. Dolayısıyla finans piyasaları ile reel piyasalar arasındaki karmaşık ilişkiyi anlamlandırma çabası için iki farklı teknolojik bağlamdan bahsedildiği unutulmamalıdır.

Reel ekonomi ile finans arasındaki ilişkiyi araştıran Bryan ve Rafferty (2006, 265), küresel finans piyasalarının alışıldık anlamda bir çıpa olmaksızın işleyişine dikkat çeker. Kuşkusuz Amerikan dolarının belli ölçülerde bu işlevi yerine getirdiği öne sürülebilir, ancak hem pratikte hem de teorik olarak Amerikan dolarının nihai bir çıpa olduğu tezi bir takım zorluklarla karşılaşır zira çıpanın bir tür mutlak, sabit, kendinden menkul bir değere sahip olması beklenirken Amerikan doları daha geniş bir marja sahip olmakla birlikte finans piyasalarının işleyiş dinamiklerine tabidir. Bryan ve Rafferty (2006, 266), finansal piyasalar için yeni çıpanın

doğrudan türev finansal ürünler olduğunu, böylece altın gibi katı ve sabit bir çıpa yerine benimsenen bu esnek ve dalgalı çıpanın reel ve finansal fenomenleri birbiriyle uyumlu hale getirdiğini öne sürer. Peki finansal ile reel ekonomi arasındaki ilişkiyi düzenleyecek çıpa, tanımı gereği sabit olması gerekirken nasıl esnek ve dalgalı olabilir? Esnek ve dalgalı çıpa, bir oksimoron değil midir?

Bryan ve Rafferty'nin öne sürdükleri tezden daha ilginç olan bu tezi dayandırdıkları gerekçedir. Zira finansallaşmanın hem itici gücü hem de reel ekonomiyle bağlantısını sağladığını öne sürdükleri türev finansal ürünlerin belirleyici rolünü zaman ve mekân algımızı şekillendiren teknik altyapıya atıfla açıklarlar. Buna göre, 19. yüzyılda zaman ve mekân sabit bir nokta olan Greenwich'ten hareketle ölçülmekteydi. 21. yüzyıla gelindiğindeyse artık zaman ve mekân ölçümü sabit bir noktaya atıfla yapılmamaktadır; bunun yerini dünyanın etrafında dönen uyduların birbirlerine göre konumlarından hareketle oluşturulan küresel konumlama sistemi (*GPS – Global Positioning System*) almıştır. Bryan ve Rafferty (2006, 267), türev ürünlerin finansallaşmış ekonomi içinde uydulara benzer bir işlev gördüğünü savunur. Zira türev ürünler değeri sabit bir merkeze göre değil, değere atfedilen değişim hesaplamalarından yola çıkarak göreceli bir şekilde değeri tanımlar. Bryan ve Rafferty'nin tezi ilginç ve ilham vericidir. Buna göre, finansallaşma olgusu öyle köklü bir dönüşümün ifadesidir ki finans piyasaları tarihte ilk defa sabit bir çıpa, kendinden hareketle ekonomik aktivitelerin tanımlanacağı katı bir kerteriz olmaksızın kendilerini ortaya koyabilmiştir.

Finansallaşmış ekonomi, reel ekonomiden farklı bir ontolojiye sahiptir. Bir sabit nokta kabul edip buna göre hareketi ölçen fizik anlayışı temelinde örgütlenmiş analog teknik sistem artık aşılmıştır. Kendisine göre her şeyin yeri ve zamanının belirlendiği sabit nokta ön kabulü yerine şeylerin birbirine göre konumlarından yola çıkan bir fizik anlayışı temelinde kurulmuş yeni bir teknik sistem söz konusudur. Nitekim analog teknik sistemin ontolojisine uygun olarak kurulmuş ve sabit bir çıpaya dayanan Bretton Woods Sistemi de 1973 yılında çökmüştür. Yeni teknik sistemle uyumlu bir ekonomik sistemin kurulması ve genişletilmesi süreci finansallaşma olarak adlandırılabilir. Zira finans piyasaları da tek bir merkezden belirlenmez, merkezsizdir, sürekli değişime dayanır. Bir merkezden değer saptanmaz veya dağıtılmaz. Aksine herkes anlam ve değeri sürekli yeniden hesaplar, tanımlar, dağıtır ve yok eder. Fiyatlar üretim anında veya piyasada belirlenmez; belirli bir risk hesabının sonucu olarak algoritma tarafından sürekli olarak her an yeniden belirlenir. Bu anlamda finansallaşma, özellikle türev piyasa ve ürünler,

dijital teknik sistem ile ekonomi arasında uyum/denge sağlamak ve onu yeniden üretmeye dair bir süreçtir.

Bitlere indirgenmiş ve veri haline getirilmiş reel ekonomi, finansal düzleme aktarıldığında yeni teknik imkânlar sayesinde reel ekonomiyle doğrudan bir karşılıklılık ilişkisi içine girme ihtiyacını çok nadir duyar (krizler böyle dönemlerdir). Artık bu aşamada bir metanın ekonomik değeri ne kullanım değeri ne piyasa değerine göre ölçülür; esas olan söz konusu metanın zaman içinde değerinin ne kadar değişeceğine dair risk hesaplamasıdır. Zira matematiksel olarak türev en kaba haliyle bir şeyin bir diğer şeye göre değişim miktarıdır; türev, "değişimi" ölçmek için kullanılır. Finansallaşmanın itici gücü olan türev piyasalar adını buradan alır ve ekonomik değerin değişimine dair hesaplamalara dayanır. Teorik olarak, böyle bir ekonomide kullanım veya piyasa değerinin emek veya parasal bir karşılığı yoktur; bir metanın değerinin değişiminin diğer bir metanın değerinin değişimine oranıyla türev bir değer tanımlanır. Finans piyasaları için söz konusu hesaplamaları mümkün kılan 1973 yılında öne sürülen Black-Scholes modeli ve ona dayanarak geliştirilen algoritmalarıdır. Bu model ve ona dayanarak geliştirilen yeni teknikler sayesinde daha önceden hesaplanamayan ve dolayısıyla alınıp satılamayan ekonomik değerlerin ticareti yapılabilir olmuştur.

Finans piyasaları finansallaşmayla birlikte oluşmuş değildir. Finansal işlemler (kredi, faiz, hisse senedi) eski tekniklerdir. Tarihte ilk kez kapsamlı ve sistematik kullanımları için 13-14. yüzyıl İtalyan şehir devletleri, daha karmaşık versiyonları için 17-18. yüzyıl Amsterdam ve Londra Borsaları sayılabilir (Ferguson 2008, 21-57). 1970'li yıllarla birlikte başlayan finansallaşmanın özgün yanı yeni bir teknik sistem üzerinde gelişmesidir. Görüngüsü, türev piyasaların ortaya çıkmasıdır. Bu sebeple, geline yerde, finansal piyasalarda temsil edilen herhangi bir değer kullanım ya da değişim değeri, finansal değerinin yanında ikincil önemdedir. Bir metanın daha verimli imal edilmesi ve daha karlı mübadele edilmesi kuşkusuz hala daha önemlidir; ancak söz konusu metanın daha iyi bir risk yönetimi modeliyle finansal piyasalara sunulmasının yaratacağı değer yanında görece mütevazı kalacaktır. Zira yeni bir risk yönetim modeli ve daha ileri hesaplama teknikleri (algoritmalar) herhangi bir ekonomik aktörün dijital teknik sistemin sağladığı imkânlardan daha fazla faydalanmasını ve dolayısıyla gerçek dünyanın dayattığı limitlerden bağımsızlaşmasını mümkün kılacaktır. Dijital dünyanın gerçek dünyada mümkün olmayan büyüklük, hız, verim ve ölçülerde işlem yapılmasını sağladığı düşünülürse mukayese kabul etmeyecek bir durum söz konusudur. Gerçekten de reel ekonomi ile finans piyasalarının büyüklüğü karşılaştırıldığında aradaki fark daha net görülecektir.

Tablo 1. Türev Piyasaları ve Küresel Üretim, ABD Doları, 2010 sonu

Gösterge	Dolar	Stok/Akış
Küresel GSYH	63 trilyon/yıl	Akış
Dünyadaki tüm borsalarda işlem gören şirketlerin toplam piyasa değeri	55 trilyon	Stok
Tezgahtan üstünde işlem gören, ihraç edilmiş türev araçların toplam kontrat değeri	601 trilyon	Stok
Tezgahtan üstünde işlem gören, faize ve kura dayalı türev araç işlem hacmi	4,5 trilyon/gün	Akış
Borsada işlem gören türev araç işlem hacmi	8,1 trilyon/gün	Akış
Borsada işlem gören, ihraç edilmiş toplam türev araçlar	83 trilyon	Stok

Kaynak: Lapavitsas 2019, 27.

Yukarıdaki tabloda 2010 yılı verileri kullanılmıştır. Yine de oransal olarak reel ve finansal sektörlerin büyüklüklerini karşılaştırmak için fikir vermektedir. Reel ve finansal sektörler arasındaki dengesizlik açıkça görülmektedir. Reel büyüklük, türevleşmiş finans piyasaları karşısında son derece mütevazî bir değerdir. Benzer bir saptama, danışmanlık şirketi *Bain & Company*'nin 2012 tarihli *A World Awash in Money* başlıklı raporundaki sermaye trendlerine ilişkin beklenti analizlerinde daha çarpıcı şekilde kendini ortaya koymaktadır. Raporda yapılan on yıllık projeksiyona göre, küresel gayrisafi toplam hasılda gerçekleşecek 27 trilyon dolarlık bir artışa karşılık toplam finansal varlıkların yaklaşık 300 trilyon dolarlık bir artışla 600 trilyon dolar seviyelerinden 900 trilyon dolar seviyelerine ulaşması öngörülmektedir (*Bain & Company* 2012, 7-8). Finansal ve reel sektörler arasında kabaca on kattan büyük bir oran ilk anda göze çarpmaktadır.²⁵ Öte yandan, “türev piyasalarının boyutuna ilişkin göstergeleri oluşturmak güçtür ancak başka büyüklüklerle kıyaslamak daha da güçtür” (Lapavitsas 2019, 27). Zira şeffaflık ve asimetrik bilgi sorunu bir tarafa, yeni türev araçlar akış ve stok büyüklükleri birbiriyle ilişkilendirmektedir. Reel ekonomi içerisinde birbiriyle nicelik bakımından tanımlanarak bir ilişki kurulması mümkün olmayan iki ayrı iktisadi işlem tarzı birbiriyle takas edilebilir veya birbirine görelenebilir hale gelmiştir. Çevreyle ilgili *future*

²⁵ *Bain & Company*'nin raporu 2012 gibi 2008 finansal krizinin kötü hatıralarının henüz çok taze olduğu bir dönemde yazıldığı için görece temkinli bir yaklaşıma sahip olması beklenebilir. Halihazırda tam bir sayısal değerlendirme yapmak için erken olmakla birlikte, Covid pandemisinin doğurduğu koşulların finansal ile reel sektörler arasındaki dengeyi finansal piyasaları lehine değiştirdiği görülmektedir.

sözleşmeleri bu açıdan çarpıcı bir örnektir (Levinson 2014, 284), ABD ve Avrupa’da çevreye zararlı gaz emisyonlarını azaltmak için borsada işlem görebilen bir tür izin kağıtları çıkartılmıştır. Borsada işlem gören çevre *future* sözleşme değerinin ne dereceye kadar cari çevre kirliliği ne dereceye kadar borsa dinamikleri tarafından belirlendiğini net olarak saptamak mümkün değildir; ancak ikincisinin daha baskın olduğu tahmine müsaittir. Yeni olan şey, geleneksel iktisat teori ve pratiğinde bir dışsallık olarak görülen çevre kirliliği bu ve benzeri uygulamalarla -kısmen de olsa- finansal ticaretin alanına dahil edilmiştir.

Finansallaşma dijital teknik sistem ile ekonominin kesiştiği yerde ortaya çıkan iki yönlü bir fenomendir. Birinci yönü, mevcut reel ekonominin dijitalin diline tercümesidir. Böylelikle finans piyasaları günden güne daha büyük bir kapsama alanına sahip olmuştur. Günümüzde artık finansal olmayan kuruluşlar veya alanlar finans sisteminin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Bazı kamu kurumları ve şirketlerin yanı sıra hane halkı, emekliler, öğrenciler, küçük işletmeler, sağlık ve eğitim gibi sektörler günden güne yoğunluğu artan bir şekilde finansallaşmaktadır. Finansallaşmanın kapladığı alanı günden güne artırması olarak tanımladığımız bu boyut, niceliksel finansallaşma olarak tanımlanabilir. İkinci olarak, ekonominin bütününe sirayet etme eğiliminde olan niteliksel bir finansallaşmadan bahsetmek mümkündür. Reel ekonomi bir kere dijitalin diline tercüme edildikten, başka bir deyişle finansallaşma yayıldıktan sonra bu kez reel ekonomi finansal dinamiklere uygun bir şekilde yönetilir. Finansal piyasalar, bir yandan reel ekonomi tarafından -dolaylı- bir şekilde şekillendirilirken öte yanda kendileri de aynı zamanda reel ekonomiyi şekillendirmektedir (Orhangazi 2011, 143-4).

Niteliksel finansallaşmanın kökeninde dijitalin işleyiş mantığını görmek mümkündür. Dijital, pro-gramatiktir: önceden belirlenmiş (*pro*) bir temel sembolik birim temelinde (*gramatik*) işlemektedir. Dolayısıyla dijitalin işletim süreci a prioriktir, amacı ve mantığı kendine önsel olarak yüklenmiştir; sürecin içinde olmadığı için de eylem anında esnetilemez. Örnek olarak, bakkal-süper market karşılaştırması açıklayıcı bir somutlama sunabilir. Fiyatların önceden dijital bir ortamda belirlenmediği bir bakkalda alışveriş anında pazarlık yapılabilir, satıcı ürünün fiyatında değişikliğe gidebilir. Optik barkod okuyucuların olduğu ve fiyatların merkezi bir şekilde saptandığı zincir marketlerde ise mağazada satıştan sorumlu alt eleman, yönetici ve müşteri fiyat pazarlığı konusunda aynı derecede etkisizdir; zira fiyatlar, arz ile talebin karşılaşma anında değil; algoritmalar tarafından *önceden* belirlenmiştir.

Bakkal-market ilişkisini daha büyük bir işletmenin finans piyasalarında işlem görmesi üzerinden biraz daha açmak yerinde olabilir. Borsaya kote olmayan ve faaliyetleri reel sektör içerisinde gerçekleşen bir şirketin halka arz edileceğini varsayalım. Bu süreçte şirketin karlılık oranı, öz sermayesi, borç performansı, patent sayısı, personel sayısı ve kalitesi gibi pek çok parametre değerlendirilip bir risk hesabı yapılarak şirketin hisselerine bir değer atfedilir. Bir kez halka arz edildiğinde, ilk başta değerlendirmeye alınan parametreler ile finans piyasalarının koşulları çarpışır ve şirketin hisseleri fiyatlanır. İkinci aşamada, şirketin hisselerine sahip yatırımcılar, bir dizi türev araç kullanarak yeni işlemler yapar. Artık bu aşamada şirketin hisseleri, şirketin kendi iktisadi faktörleri kadar örneğin iki para birimi arasında gelecekte oluşması beklenen kur seviyesine, borsanın genel performansına, diğer şirketlerin tahvillerine, buğday fiyatlarına, çevre kirliliği seviyesine endekslenebilir. Türev araçlar üzerinden artık hisse senedi finansal piyasaların dinamiklerine o kadar tabi olmuştur ki artık şirketin reel ekonomik düzlemde yaptığı işlemler ikinci planda kalmıştır. Bu aşamada, artık şirketin yatırım planları, personel alımları, performans değerlendirmeleri, ürün fiyatlandırması hep ilk risk hesabının gözetilmesine tabidir. Geline yerde, finans piyasalar söz konusu şirketin reel işlemlerinin öngörülebilir ve istikrarlı olmasını talep eder. Bu noktada, şirketin işlettiği kaynaklar artık finansal hesaplamaların gölgesinde yönetilir.

Gerek kamu gerek özel sektörde işin örgütlenmesi, iş yapma modelleri, planlama ve denetleme gibi alanlarda artan bir şekilde finansallaşmanın belirleyiciliği ön plana çıkar. Emekli fonlarının finansal piyasalara açılması, kamu hizmetlerinin finansallaşması açısından çarpıcı ve çok bilinen bir örnektir. Daha detaylı ve çarpıcı bir örnek, finansallaşmanın şirketlerdeki denetim süreçleri üzerindeki dönüştürücü etkisine dair verilebilir. Zira bir iş yerinde personelin performans değerlendirme kriterleri günden güne işin kendisinden kopup finansallaşmanın ruhunu taşıyan bazı sayısal metriklere indirgenmektedir. Buna göre, çalışanın işyerindeki performansının ölçüsü tamamen işe dışsal bir şekilde oluşturulmuş kriterlerin karşılanıp karşılanmadığına odaklanmaktadır (Lea 2010, 45). Geleneksel olarak geniş bir karar alma otonomisine ve kendi mesleki değerlerine sahip şirket yöneticileri artan bir şekilde informel, birebir, kişi odaklı ilişkilerden uzaklaşıp denetleme ve yönlendirme faaliyetlerinde önceden verili davranış kodlarına sıkı bir şekilde uyma yöntemini benimsemek zorunda kalmaktadır. Böylece özü itibarıyla niceliksel olarak ele alınamayacak ve dolayısıyla dijital tercüme edilemeyecek iş yapma tarzları dönüşecektir. Artık yönetici ile personel arasında doğrudan bir ilişki olmayacak, her tür iş ilişkisi dijital teknik sistemden dolayımılarak verileştirilebilir bir şekilde ele alınacaktır. Yönetici firmanın kâr etmesi için personeliyle ilişki kurmayacak,

finansal akla göre önceden tasarlanmış davranış kodlarını sorgulamaksızın yerine getirmeye odaklanacaktır (Lea 2010, 45-6).

2.1.2. Hız, Hızlanma ve Risk

Günümüzde her şeyin hızının çok arttığı gündelik söylemde dahi kendine sıkça yer bulan bir ifadedir. İyi tanımlanmış temel bir fizik terimi olarak hız, en temelde hareket eden bir cismin yer değiştirme vektörünün zamana göre değişimidir. Bu anlamda, hızı artan şeyin ne olduğunu sorgulamak gerekmektedir. Öte yandan sosyal bilimlerde hız bir kavram olarak kendine merkezi bir yer edinmiş değildir. Meseleyi en temelden incelediğimizde, insanın bedensel olarak çarpıcı bir hız artışı yaşadığını iddia etmek mümkün değildir. İnsan tür olarak günümüze gelindiğinde örneğin ortalama yaşam süresindeki artışa karşın biyolojik bedensel limitlerini toplumsal sonuçlar doğuracak ölçüde genişletebilmiş değildir. Trans-hümanizm ve post-hümanizm tartışmaları bağlamında insanın gelecekte bedensel sınırlarını dönüştürüp genişletebileceğine dair bazı perspektifler ortaya konulmuş olmakla birlikte henüz biyolojik bedensel kapasitemizden kaynaklanan bir hız artışı veya bunun ekonomik, siyasal ve toplumsal yapılarına etkisi anlamlı bir analiz konusu sunmamaktadır.

Hız ve hızın artışı bağlamında ele alınan hususlar ağırlıklı olarak teknik gelişmelere ilişkin konulardır. Kuşkusuz bu çok boyutlu bir fenomendir. Öncelikle, teknik gelişmelere dayanarak kontrollü bir şekilde ulaşılabilen hız miktarı tarihsel olarak artış göstermiştir. Kabaca ifade etmek gerekirse, at arabasından otomobile, uçaktan füzeye görece bir tarihsel süreklilik içerisinde teknik imkânların gelişmesiyle daha yüksek hızlara ulaşabilen araç gereçler ortaya çıkmıştır. Kuşkusuz hızı sadece mesafe kat eden ulaşım araçları açısından değerlendirmemek gerekmektedir. Aynı teknik nüvelere sahip olmakla birlikte iletişim (mektup, telgraf, televizyon, internet) veya üretim (çıkırcık, tekstil makinesi, otomasyon, akıllı üretim) gibi alanlarda birbiriyle iç içe geçmiş olarak bir hız artışından bahsetmek mümkündür. Kısaca tarihsel olarak birim zamanda daha çok mesafe kat eden, daha çok meta üreten, daha çok mesaj ileten ve daha çok değer yaratabilen teknik nesneler ortaya çıkmıştır. Teknik alanda yaşanan bu gelişmeler insan tarafından duyumsanan ve toplumun içinde eylediği mekânı kökten dönüştürmüştür.²⁶

²⁶ Küreselleşme bir yönüyle bu dönüşümün kavramsallaştırılmasıdır.

Hız artışına dair ikinci bir boyut, hızın artış hızının artmasıdır. Leroi-Gourhan ve Simondoncu anlamda, tekniğin kendi içsel eğiliminin gerçekleşmesinin hızı katlanarak artmaktadır. Basit bir örnekle ifade etmek gerekirse, 50 km/h ile giden bir otomobilden 70 km/h ile giden bir otomobilin imali için gerekli süreye kıyasla 70 km/h hızla gidebilen bir otomobilden 120 km/h giden bir otomobile geçişteki süre çok daha kısadır. Dolayısıyla teknik gelişmenin hızını anlamlandırmak için birim zamanda yapılan icat ve inovasyon sayısındaki sürekli yükselen ivmeye bakılabilir. Örneğin ABD Patent Ofisi 1790 yılından bu yana 9 milyondan fazla patent tescili yapmıştır. 1790-1840 yılları arasında yaklaşık 10 bin patent tescili yapılırken bu sayı 1911 yılında bir milyon ve 1936 yılında iki milyona ulaşmıştır. 1961 yılına gelindiğinde 3,3 milyona ulaşan patent sayısı 2015 yılı itibarıyla 9 milyonu geçmiştir. Kabaca bir hesaplama, ilk 170 yılda 3 milyon patent tescili yapılmışken son elli yılda bunun tam iki katı kadar (6 milyon) patent tescili yapılmıştır. Daha çarpıcı olan ise, sadece 2011-2015 yılları arasında verilen toplam patent sayısı 1,15 milyon seviyesindeyken bütün 19. yüzyıl boyunca verilen toplam patent sayısının 222 bin seviyesinde kalmış olmasıdır (Atlantic 2020). Kuşkusuz patent sayısından başlı başına teknik gelişmenin tek geçerli parametresi olarak bahsetmek mümkün değildir. Bununla birlikte teknolojik gelişmenin hızını ve içinde yaşadığımız teknik sistemin boyut ve dinamizmini kavrama açısından fikir verebilir.

Gille'nin teknik sistem kavramsallaştırmasını hatırlarsak, her bir teknik sistem bir öncekinden daha girift ve karmaşık bir yapı arz eder. Ölçek olarak daha büyüktür. Tekniğin içsel eğilimi sistemleşmeye, yani yatay ve dikey olarak bütünsel bir genişlemeye doğrudur (Gille 1978, 80). Dolayısıyla teknik sistem bütünsel olarak genişledikçe gelişme ve işlem hızını artırmak zorunda kalacak ve kaçınılmaz olarak daha fazla enerjiye ihtiyaç duyacaktır. Bu bağlamda, Paul Virilio'nun *dromoscopie* kavramı etrafında örgütlediği perspektif, hız artışının tartışılması için bir çerçeve önermektedir. Kısaca değinmek gerekirse, Virilio'nun vecizleşmiş ifadesiyle “treni icat eden, aynı zamanda tren kazasını da icat etmiş olur”; zira Virilio'ya göre hız, her zaman kontrolü zorlaştırır, bilinci uyuşturur ve riskleri artırır (Hauer 2017). Hız ile risk artışı arasındaki ilişkinin analizi, sürekli hızlanan teknik sistem ile ekonomik, siyasal ve toplumsal risklerin büyümesi arasında bir takım koşutluklar kurulmasını mümkün kılabilir. Bu çerçeve, yeni dijital teknik sistemin analizine koşut olarak finansallaşmanın işleyişine dair de bir takım çıkarıma imkân sağlayabilecektir.

Virilio'ya göre günümüzde ulaşılan hız seviyesi mesafe kat etmenin, bir yerden bir yere gitmenin anlamını önemli ölçüde dönüştürmüştür. Geleneksel olarak bir mesafenin kat edilmesi

kalkış-yolculuk-varış şeklinde gerçekleşmektedir. Ancak hız artışı, bu üçlü zincirin orta halkasını günden güne aşındırarak yolculuğun silikleşmesine ve nihai olarak her hareketin kalkış-varış'tan ibaret bir harekete (ya da hareketsizliğe) indirgeme eğilimini tetikler (Virilio 1984, 159). Virilio bu noktada basit bir somutlama yapar. Hız arttıkça insan yola odaklanmak zorunda kalır, gözünü sadece ufka diker ve çevresine dikkat etmez. Böylece hız insani deneyimi boyutsuzlaştırır veya başka bir deyişle, iki boyuta indirger. Hız arttıkça insan bedeni hareketsizleşir ve göz kontrol paneline, yani ekrana kilitlenir. Böylesi bir hareket hali, bir yerden kalkıp belli bir süre yol alıp nihayetinde hedef noktasına varmak şeklinde deneyimlenmez; artık durum ufukta görünen varış noktasının pasif olarak beklenmesinden ibarettir. Hız yolculuğu önemsizleştirir. Bir yerden bir yere giderken arada kat edilmesi gereken mesafe bir deneyim alanı olma niteliğini kaybetmiştir bu aşamada; önemli olan ulaşılabilir hızdır; bir yerden bir yere giderken iki nokta arasındaki mesafenin uzunluğu veya kısalığı bir şey ifade etmez. Esas ölçü ne kadar hızlı gidilebildiğidir. Virilio (1984, 158), hareketi merkeze alan bu yeni analiz çerçevesine dromoskopi (*dromoscopie* – *dromos* Yunanca yol, parkur, pist) adını verecektir. Virilio, bu temelde hızı bir sosyal değer olarak merkeze almayı önerir. Dromoskopi bir kişi veya toplumun hız temelinde nasıl örgütlendiği; basitleştirmek gerekirse, nerede ne yaptığından ziyade hızı (birim zamanda kat edebileceği potansiyel mesafe), yani alternatif olarak nerede olabileceği, ne yapabileceği temelinde ele alınması olarak özetlenebilir.

Kalkış-yolculuk-varış üçlüsünden yolculuğun silinmesi Heideggerci anlamda deneyimin alanının, başka bir deyişle varoluşun alanının daralması anlamına gelecektir. Bir yerden bir yere giden insan, aradaki mesafeyi değil; sadece hızı deneyimleyecek ve yol süresince yaşadığı deneyimle varoluşunu anlamlandırmak yerine durduğu yerde varış noktasının ona doğru gelmesini bekleyecektir. Yolculuğun, yani deneyimin ortadan kalkmasının bir sonucu olarak Virilio hızın fizik ile metafizik arasındaki ayrımı silikleştirdiğini öne sürecektir. Bildiğimiz anlamdaki zamansal dizge, yani kronolojik düzen yerini dromoskopik bir düzene bırakacaktır. Artık kimin nereden nereye veya ne zaman gittiği önemli değildir; önemli olan ne kadar hızlı hareket edilebildiği (Virilio 1984, 188) veya ne kadar acele edebildiğimizdir; zira geleceğin şiddetle şimdinin alanına sokulduğu yerde, varoluşun zamanla ilişkisi -bizatihi kendisi- sürekli bir acelecilikle karakterize olur (Stiegler 1996, 162). İçinde yaşadığımız teknik sistemin dijitalleşmesi bu açıdan önemli sonuçlar doğurur. Zira ikili kodlara indirgenmiş *bit*lerden oluşan sanal dünyada hareket, ışık hızına yakın seyreden bilgisayar sinyalinin iletiminden ibarettir. Gerçekten de dijital dünyada yolculuk yoktur; sadece kalkış ve varıştan (veya *mouse* tıklamasından) ibaret ışık hızına yakın bir hareket söz konusudur. Bir elektronik postanın

iletiminin bir yerden bir yere ulaşma hikayesi yoktur; mektubun yaşadığına benzer bir yolculuk söz konusu değildir.

Dijital dünya indirgenmiş bir dünyadır. Burada insani varoluşun ifadesi bir *excel* hücresinin sınırlarıyla belirlenmiş veriye, toplum *excel* tablosunda temsil edilen istatistiki bir bütünlüğe, yaşam belli verilerin seçkisinden oluşan bir *endekse* indirgenme eğilimi taşımaktadır. Böyle tanımlandığında insan, toplum ve yaşam; varış ve kalkıştan ibaret boyutsuz/bağılamsız/hikayesiz bir momente dönüşür (Stiegler 1996, 162-6). Gündelik hayat da artan bir şekilde bu modele göre düzenlenir²⁷: örneğin tarihin erken dönemlerinde domatesi yiyecek için domatesi yetiştirmek, bir adım sonra pazardan ve nihayet marketten almak gerekir. Her yeni dönemde domatese ulaşmak isteyen kişinin *yolculuğu* bir miktar daha kısaldı. Nihayet günümüzde domates yemek isteyen kişi internetten sipariş verir ve evde domatesin gelmesini *bekler*. Tıpkı Virilio'nun ifadesiyle, yüksek hızda seyahat eden kişinin varış noktasına doğru ilerlemek yerine durduğu yerde varış noktasının kendisine gelmesini beklediği gibi. Böylesi bir teknik-ekonomik düzlemde bir metanın yolculuğu yoktur veya göz ardı edilebilir; önemli olan metanın üretim/ticaret/tüketim döngüsünün hızıdır; ekonomi artık ihtiyaçların yetiştirilmesinden ziyade metaların mümkün olan en büyük hızla devridaimine dairdir; başka bir deyişle ihtiyaçlar sisteminden metaların dromoskopisine geçilmiştir.

Finans piyasaları, hız artışının gözlemlenebilmesi için kusursuz bir sahne teşkil eder. Daha da öteye, finansın en temel kaygılarından biri gerçek dünyadaki riskleri gerçek dünyanın fiziksel limitlerinin elverdiğinden daha hızlı hareket ederek alt etmektir. Tarihsel olarak, finansın ve borsaların kurumsal olarak öncelikle İtalyan şehir devletlerinde, ardından Londra ve Amsterdam limanlarında ortaya çıktığını belirtmiştik. Bilindiği gibi, uzak mesafeli ticaretle limanlara getirilen metalar uygun bir alıcı veya fiyat bulana kadar depolarda *stoklanmaktadır*. Limanlarda kurulan borsalar bu sebeple *Stock Exchange* olarak adlandırılır. Fiziksel olarak depolarda stoklanan metaların değişim değeri, borsalarda sürekli bir değişimle muhafaza edilmeye ve hatta belli durumlarda artırılmaya çalışılmaktadır. Burada amaç, fiziksel stoku süresince metanın değişim değerinin azalmaması ve hatta mümkünse artmasıdır. Bunun için başvuru olan yol fiziksel olarak hareketsiz duran metanın finansal olarak değişim hızının

²⁷ L'Heuillet (2022), *Gecikmeye Övgü*'de yaratıcı bir tersine çevirmeye bu sürekli acele etme halinin sosyopsikolojik sonuçlarını tartışır. Acelenin zamanı hiçeıştirmesi ve dolayısıyla bireysel varoluşun alanını daraltması, Üçüncü Bölümde ele alacağımız güncel sosyal ve siyasal sorunların ortaya çıkışında önemli bir rol oynamaktadır.

artırılmasıdır. Daha basit bir ifadeyle, depolanmış metanın değişim değeri bizatihi değişimin hızında muhafaza edilmektedir. Zira finansallaşmış mübadele alanında meta; yazılı bir kağıt parçasına, tahvil/hisse senedi gibi finansal araçlara indirgenmiştir. Örneğin tonlarca patates fiziksel olarak yerinde dururken finansal düzlemde defalarca yer değiştirmekte ve bu sayede değişim değerini muhafaza edebilmektedir.

Bilişim alanındaki yenilikler finans piyasalarının dijital dünyada yeniden kurulmasına yol açmıştır. Hem değişim platformu, yani piyasa ve borsalar hem de finansal araç ve ürünler dijitalleşmiştir. Bu sayede yeni piyasalar ile araç ve ürünler ortaya çıkabilmiştir. Teknik gelişmenin mümkün kıldığı üretim, ticaret ve tüketim hızlarındaki artış temel bir dromoskopik kural olarak riskleri artırmıştır. Bu risklerin yönetilebilmesi ihtiyacı yeni finansal piyasa ve araçların doğmasına yol açmıştır. Türev piyasalar (*futures* ve opsiyon olmak üzere) bu bağlamda doğmuştur. Zira “*future* sözleşmeleri piyasalarının amacı; fiyatların sürekli değiştiği bir dünyada risklere karşı korunmaya yardımcı olmaktır” (Levinson 2007, 259). Benzer şekilde opsiyon piyasaları ilk kez 1973 yılında Chicago’da kurulmuş ve o kadar hızlı büyümüştür ki 2008 yılına geldiğinde opsiyon piyasalarında işlem gören sözleşmelerin toplam değeri 666 trilyon dolara ulaşmıştır (Levinson 2007, 303).

Finans piyasalarının kuruluşu itibariyle zamana yayılmış ekonomik işlemlerin karşı karşıya olduğu risklerin yönetilebilmesi arayışı vardır. Sigortadan krediye, tahvilden hisse senedine belli bir zaman ve mekân içinde gerçekleşen ekonomik etkinliğin güvence altına alınması esastır. Metanın fiziksel bütünlüğü/değerinin korunabilmesi için metalar güvenli depolarda saklanır ve değişim anında hareket etmezler; onun yerine kendilerini temsil eden bir takım belgeler aracılığıyla değişime girerler. Zamansal olarak korunma sağlanmasının yolu ise geleceğe yönelik kaynak ve garantiler aramaktan geçer. Kredi, sigorta, faiz gibi vade içeren bütün işlemler esasen bir metanın ekonomik değerinin zaman içinde yaşayabileceği içsel (bozulma, eskime vb.) ve dışsal (enflasyon, arz fazlası, talep eksikliği) sorunların yönetilmesine matuftur. Bu anlamda her finansal işlem, esasen reel ekonomiye içkin risklerin finansal düzlemde yüksek hızlarda bir döngü sağlanmasıyla aşılmasını amaçlamaktadır. Örneğin bir işletmenin atölyesini yangına karşı sigortalatmasını düşünelim. Sigorta sözleşmesinin yapıldığı anda, işletme sahibi gelecekte gerçekleşmesi muhtemel bir yangını o an yaşamışçasına bir bedel öder. Finansal düzlemde gerçek dünyada örneğin 10 yıl sonra yaşanacak yangın bugün yaşanmış olur; böylece işletmecisi yangın riski bakımından bir anda 10 yıllık bir zamanı kat etmiş ve “yangın yerine ateşten önce varmış” ve muhtemel bir yangını bugünden kontrollü bir şekilde

yaşamış olur. Bu sayede yangın gerçekleştiğinde örneğin 10 birimlik bir kayıp yaşamak yerine kendi seçtiği bir zamanda (sözleşme anında veya prim ödeme tarihinde) 1 birimlik bir kaybı/ödemeyi kabul etmiş olur. Böylece gerçek hayatta muhtemel yangına doğru ilerleyen zamansal düzleminden çıkıp iktisadi anlamda yangının sonuçlarını kendi istediği bir zaman diliminde yaşar. Üstelik sigortacıyla bu muhtemel yangının çıkaracağı masrafı pazarlık etme lüksü bile vardır! Burada esasen gerçekleşmekte olan şey, işletmecinin riski kabul ederek riskin gerçekleşme zamanını yönetmek, yani *bu-dünyada* maruz kaldığı zamanın akış hızının dışına veya üzerine çıkmaktır. Sigortacının bu riski üstlenmesini mümkün kılan ise riski diğer müşterilerine yayabilmesi, başka bir deyişle ölçekte gerçekleşen artıştır. Bu basit örnekten anlaşılabilceği üzere, finansallaşmanın itici gücü hız ve ölçekte yaşanan artıştır.

Sigorta örneğinde ele aldığımız finansal piyasalara içkin ileri kaçmaya ve daha hızlı hesaplamaya dayalı anlayışın kökenleri yine dijitalin gelişiminde saptanabilir. Bilgisayarın ilk prototipi olarak yaygın kabul ENIGMA'nın mesajlarını deşifre etmeye yarayan Turing makinesidir. Halbuki Turing Makinesi II. Dünya Savaşında geliştirilen dijital gereçlerden sadece bir tanesidir. Bir başka ve hatta belki daha merkezi araştırma izleği, uçaksavar ve füzesavar aletlerinin hesaplama kapasitesine dairdir. 1946 yılında kamuoyuna tanıtılan ilk bilgisayarlardan EINAC'ın temel işlevi, bir füzenin düşeceği yeri füzenin o mesafeyi kat etmesinden daha hızlı hesaplayabilmesi olarak duyurulmuştur. Keza uçaksavar sistemlerinin nişan alma kapasitesinin geliştirilmesi II. Dünya Savaşı ve sonrasında bilgisayar çalışmalarının devletlerce fonlanmasının bir diğer sebebidir (Ceruzzi 2012, 46). Her iki durumda da amaç gerçek nesnenin (uçak veya füze) gelecekte bulunacağı konumun hesaplama yoluyla sanal olarak *önceden yaratılmasıdır*. Bu sayede uçaksavar füzesi, uçağa doğru değil; uçağın bir süre sonra olacağı varsayılan sanal hedefe doğru atılır. Böylece uçaksavar füzesi, füzenin kendisinden önce varış noktasında bulunarak onu karşılayabilecektir. Nitekim Virilio'nun (1998, 16-7) dromoskopiye konu olan teknolojik gelişmelerin öncelikle askeri nitelikli gelişmeler olduğunu vurgulaması bu bağlamda anlamını bulmaktadır.

Daha hızlı hesaplayarak zamanda ileri kaçma, türev piyasaların doğuşuyla birlikte başka bir boyuta çıkmıştır. Bu anlamda türev piyasalar, zamanın yönetilmesine dair daha ileri düzey bir soyutlama ve manevra kabiliyeti sunar. Türev piyasalarla birlikte finansal piyasalara hâkim olan zaman anlayışı dromoskopik bir niteliğe bürünür. Türev işlemlerde önemli olan zaman veya mekân değildir; zaman veya mekânın ne kadar hızlı kat edildiğidir; yani hızdır. Zira finansallaşmanın temeli teknik sistemdeki hız artışını yönetmek, hatta ondan daha yüksek bir

değişim hızına kavuşarak reel ekonominin risklerinin ötesine geçmektir. Finans piyasalarının temelinde tam da bu yüzden güven bulunur. Zira Virilio'nun analojisini hatırlarsak, yüksek hıza ulaşmış, gözünü ekrana kilitlemiş bir aktör, etrafındaki tehlikelere karşı korunmasız bir hale gelmiştir. Keza yüksek hızdaki hareketin kendisi bizatihi pasif bir konuma işaret etmektedir çünkü varış noktasına doğru hareket eden kişi değil araçtır; insan aracında içinde varış noktasının gelmesini beklemektedir. Dijitalleşmiş bir ekonomik dünya, yani *bit*lere indirgenmiş metalar gerçek metalara göre çok daha hızlı değişime girebilirler. Yüksek hızda devinen ekonomi içerisinde yatırımcı (ki o da artan bir şekilde insanın yerini alan bilgisayar algoritmasıdır) daha yüksek hızda hareket ederek veya daha doğru bir ifadeyle hesaplayarak risklerden kaçınmaya çalışır. Bir iktisadi etkinliği kalkış-yolculuk-varış (yani yatırım-işletme-kar) şeklinde düşünürsek, finansallaşma aynı dromoskopinin yolculuğu yok saydığı gibi işletme sürecini yok sayar; her finansal yatırım kalkış-varıştan ibaret bir harekete dönüşür. Hatta o kadar ki türev piyasalarda varış bile beklenmez; örneğin döviz *future* sözleşmelerinin ancak dörtte biri vade sonuna kadar bekletilir (Levinson 2007, 38).

Toparlamak gerekirse, finansallaşmayı ortaya çıkaran faktörler içinde hem teknik gelişmenin mümkün kıldığı hız hem de tekniğin kendisinin gelişim hızı ön plana çıkmaktadır. Finansallaşma, bir bakıma finans piyasalarının günden güne daha hızlı bir çevrime tabi olması şeklinde okunabilir. Dijital olarak yeniden yaratılmış finans dünyası, aynı anda birden çok hesaplama ve alım/satım gerçekleştiren, ışık hızına yakın süratlerde -yani neredeyse anlık-işlem yapabilen aktörlere (algoritmalara) ev sahipliği yapmaktadır. Finans piyasaları ile reel ekonomi arasındaki ilişkiye dair pek çok tez öne sürülebilir; ancak en temel unsur, finans piyasalarının başka bir zaman-mekân eklemlenmesi içinde, hatta zamanı ve mekânı hiçleştirme eğilimi taşıyan bir mantıkla çalıştığıdır. Finans piyasalarında dünyanın herhangi bir yerinde yirmi sene sonra ortaya çıkması beklenen iktisadi değer daha bugünden alınıp satılabilir; on yıl sonranın muhtemel riski bugünden başka yatırımcılara dağıtılabilir. Bu anlamda, finansallaşma bildiğimiz anlamda iktisadın zaman-mekân ön kabullerini dönüştürmüştür. Dünyanın herhangi bir yerindeki ekonomik değer veya bizatihi geleceğin bugünden alınıp satılabildiği (ya da tam tersi) bir iktisadi sistemde artık Castells'in (2010a, 407-420) kavramlarıyla zamansız zaman veya mekânsız mekândan bahsedebiliriz ancak. Gerçekten de finans piyasalarında bir aktörün aynı anda birden çok yerde ve birden çok zamanda bulunabilmektedir.

Finansallaşma, aşırı hızlanmış bir teknik sisteme uyum sağlamaya çalışan bir ekonomik sistemin yaşadığı dönüşüm süreci olarak görülebilir. Temelde bu dünyadaki risklerden

kaçınmak için *bu-dünyanın* sanal bir evrene tercüme edilerek reel ekonomiden hızlı hareket etme arayışı vardır. Finansal hizmetler tam da bu sebeple günden güne daha fazla dijitalleşerek algoritmalar ve yapay zekalara bel bağlamaya başlamıştır.²⁸ Ancak finansallaşma, bir yandan finansallaşmanın nimetlerinden yararlanamayan geniş toplum kesimleri için fakirleşme, gelir eşitsizliği, işsizlik, güvencesizlik gibi bir dizi süregelen sorunu daha da kesif hale getirmektedir. Öte yandan, finansal aktörler için *bu-dünyadaki* bazı risklerden kaçınırken aynı zamanda dijital dünyada öngörülmesi daha zor bazı yeni riskler belirlemektedir. ABD’de 6 Mayıs 2010 tarihinde yaşanan *Flash Crash* bu duruma örnek gösterilebilir. Verili ekonomik parametreler açısından ortada özel bir neden yokken ABD borsaları yaklaşık yarım saat içinde %10 değer kaybedip yeniden eski seviyesine ulaşmıştır. Bu boyutta bir dalgalanmanın bu kadar kısa süre içerisinde gerçekleşmesi tarihte görülmemiş bir olaydır. Tamamen bilgisayarlarla yapılan finansal ticaretin öngörülemeyen bir sebepten yarım saat içinde yüzde 10 seviyesinde bir dalgalanma yaşaması hızın oynadığı rolün ve içinde taşıdığı yeni risk potansiyellerinin boyutu açısından çarpıcı bir göstergedir. Finansallaşmış ekonominin ulaştığı çevirim hızının bizatihi kendisinin önemli bir risk faktörü haline gelmesini, finansallaşmanın kriz yatkınlığı olarak okumaya elverişlidir.

2.1.3. Sanayi Devrimleri, Enerji Teknolojileri ve Tüketim Örgütlenmesi

Finansallaşmayı merkezinde dijitalin olduğu yeni bir teknik sistemin iktisadi alandaki görünüşü olarak ele alabilmek için tarihsel bir süreklilik hattını gözetmek bir karşılaştırma perspektifi vermesi ve dijital teknik sistemin kendine özgü yanlarını saptayabilmek açısından faydalı olabilir. Bu amaçla, daha önce tesis edilmiş teknik sistemlerin temel özellikleri ile iktisadi alan üzerindeki belirleyici etkilerini gözetmek yerinde olabilir. Bu bağlamda, Deloitte’nin hazırladığı dijital dönüşüm raporunun (Sniderman et al. 2014) şematize ettiği dört endüstriyel devrimi esas kabul ederek teknik sistem ile iktisadi sistem arasındaki etkileşimi ana hatlarıyla inceleyelim.

Birinci Sanayi Devrimi, 18. yüzyılın sonlarına doğru İngiltere’de gerçekleşmiş ve ardından dünyanın farklı yerlerine yayılmıştır. Elektrikli dokuma tezgahının bulunması temelinde ve

²⁸ Önümüzdeki on yıl içinde bankacılık sektöründe yaklaşık 200.000 kişilik istihdamın otomatize edilerek bilgisayarlarca gerçekleştirileceğine dair raporlara rastlamak mümkündür. (<https://insights.dice.com/2019/10/07/banking-automation-destroy-200000-jobs/> erişim tarihi: 10 Aralık 2020)

öncelikle dokuma sektörü etrafında örgütlenmiştir. Ancak söz konusu endüstriyel üretim tarzı diğer sektörlerle de hızla sirayet etmiştir. Kuşkusuz iktisadi sonuçları bağlamında klasik ekonomi politikte Birinci Sanayi Devrimi eskiye oranla yarattığı muazzam üretim potansiyeli bakımından ele alınmıştır. Üretim tesislerinin su ve buhar gücüyle mekânize edilmesi sayesinde daha önce mümkün olmayan miktarlarda/hızda meta üretimi yapılabilir hale gelmiştir. İkinci Sanayi Devrimi 20. yüzyılın başında ortaya çıkmıştır. Taylorizm ve Fordizm gibi paradigmalara da anılan kitlesel üretim örgütlenmeleri esasen montaj hattını merkeze almıştır. Bu dönemin ayırt edici yönlerinden biri de otomotiv başta olmak üzere pek çok yeni ürünün ve yeni sektörün ortaya çıkması olmuştur. Gerek yeni metallerin icadını gerek yeni iş yapma tarzlarını mümkün kılan belirleyici faktör ise elektriğin icadı ve endüstriyel kullanıma uygun hale getirilebilmesi olmuştur. Elektriğin bu şekilde kullanılmasıyla pek çok alanda kitle üretimi mümkün hale gelmiştir (Sniderman et al. 2014, 4).

Üçüncü Sanayi Devriminin 1970'lerle başlayıp 2000'li yıllara kadar geldiği kabul edilmektedir. Bu yeni dönemin hâkim paradigması elektronik otomasyondur. 1969 yılında ilk programlanabilir lojik kontrolörün geliştirilmesi ve üretim sürecinin otomatize edilmesine yönelik artan elektronik ve bilişim teknolojileri kullanımı, Üçüncü Sanayi Devriminin itici unsurları olmuştur (Sniderman et al. 2014, 4). Üçüncü Sanayi Devriminin arka planında yatan bir diğer gelişme nükleer enerji santrallerinin gelişmesi olmuştur. İlk olarak 1948 yılında hayata geçirilen ve ardından sanayileşmiş ülkelerde yaygınlaşan nükleer enerji, yeni ve karmaşık bir teknik sistemin işlemesi için gerekli çok büyük miktarlardaki enerjinin üretilip depolanmasını mümkün kılmıştır. Ne var ki nükleer enerjinin yarattığı büyük riskler sebebiyle kullanımı sınırlı düzeylerde kalmıştır. Günümüzde sanayileşmiş ülkelerde nükleerden arınma programları tartışılmakla birlikte İkinci Dünya Savaşı sonrasında iktisadi kalkınma yaşayan günümüz kapitalizminin merkez ülkelerinin hepsi nükleer teknolojiye sahiptir.

2010'lu yıllarla birlikte yeni bir sanayi devriminin (Sanayi 4.0) başladığını öne süren yaklaşımlar içinde özellikle Alman Hükümeti tarafından 2011 yılında oluşturulan *Industry 4.0* çalışma grubu öne çıkmaktadır. Aynı yıl Hannover Ticaret Fuarında tanıtılan endüstriyel dönüşüm projesi dünyanın pek çok yerinde yankı bulmuştur. Buna göre, Sanayi 4.0 “teknolojik gelişmelerin mümkün kıldığı ve alışılmış üretim süreçlerine hâkim mantığı ters yüz edecek bir paradigma değişimidir. Basitçe, artık endüstriyel üretimde kullanılan makineler sadece ürünü işlemeyecek, aynı zamanda ürün makinelerle iletişime geçerek tam olarak ne yapılması gerektiğini ifade edecektir” (Sniderman et al. 2014, 4).

Sanayi 4.0 adıyla popülerleşen yeni sanayi devriminin merkezinde akıllı otomasyon bulunmaktadır. Bilişim teknolojilerindeki gelişmelerden faydalanarak üretim, tedarik ve tüketim süreçlerinin daha da otomatize edilmesi amaçlanmaktadır. Sanayi 4.0 veya daha doğru bir ifadeyle, iktisadın içinden geçmekte olduğu dijital dönüşümün ana unsurları; Şeylerin İnterneti, Artırılmış Gerçeklik, Büyük Veri, Bulut Bilişimi, Yatay ve Dikey Bütünleşme Sistemleri, Bilgi Güvenliği, Eklemeli İmalat ve Dijital Modelleme olarak sayılabilir (Udaltsova 2020, 162; Erboz 2017, 765-6). Burada temel kaygı metaların ve aletlerin insan müdahalesine daha az gereksinim duyacak şekilde ve çok daha küçük ölçeklerde örgütlenerek üretim, tedarik ve tüketim süreçlerinin daha verimli ve sürdürülebilir olmasıdır. Böylesi bir iş örgütlenmesinde ürün dijital dünyada tasavvur edilir (dijital modelleme ve artırılmış gerçeklik), geliştirilir (Büyük Veri), saklanır (Bulut Bilişimi), tedarik edilir (Yatay ve Dikey Bütünleşme Sistemleri) ve en nihayetinde kullanım anından hemen önce fiziksel olarak imal edilir (Eklemeli İmalat veya üç boyutlu yazıcı). Başka bir deyişle, meta bütün üretim-tedarik-tüketim zincirinin sadece en son anında fiziksel olarak ortaya çıkmaktadır; süreç neredeyse tamamen dijital dünyada ilerlemektedir. İdeal bir Sanayi 4.0 ortamında, örneğin bir otomobil yedek parçası, kullanılmak üzere üç boyutlu bir yazıcıdan çıkana kadar teknik olarak 1-0'dan oluşan ikili kod olarak var olur; tasarımı, fiyatlandırılması, geliştirilmesi, satışı, entegrasyonu, depolanması ve güvenliği bu dünyada değil dijital düzlemde sağlanır. Yeni teknik devrimin özü, iş modellerinin mümkün olduğunca dijital dünyada var olmasında yatmaktadır.

Dijital dönüşümün daha önce gerçekleşen üç büyük teknolojik devrimden ayrılan bazı yönlerini saptamak yerinde olacaktır. Öncelikle ilk üç teknolojik devrime de enerji üretme, depolama ve dağıtım alanlarında yaşanan büyük yenilikler damga vurmuştur. Birinci Sanayi Devrimi, buhar ve su enerjisi; İkinci Sanayi Devrimi elektrik enerjisi ve Üçüncü Sanayi Devrimi ise nükleer enerji alanındaki buluşlarla eşzamanlıdır. Her bir Sanayi Devrimi esasen enerji üretme, depolama ve dağıtım tekniklerinde yaşanan bir devrimdir. Her aşamada bir önceki döneme göre muazzam ölçeklerde daha çok enerji üretilebilmiş, depolanabilmiş ve daha çok yere dağıtılabılır hale gelmiştir. Enerji alanındaki bu teknik gelişmeler, iktisadi paradigmanın ve iş yapma tarzlarının daha büyük ölçeklere (ulusal-uluslararası-küresel) kavuşmasına yol açmıştır. Dolayısıyla enerji teknolojilerinde yaşanan ilerlemenin tetiklediği ikinci husus, son üç yüz yıllık iktisadi gelişimde büyük ölçekler yaratmayı ana arayış haline gelmesidir. Böylece her sorun daha fazla meta üretmekle aşılabilecek, ekonomi daha büyük ölçeklerde örgütlenebilecek, masraflar azalıp karlar artabilecektir. Daha teknik bir dille ifade etmek

gerekirse; verili koşullarda üretim girdisi artışına oranla ürün çıktısı artışının daha büyük olduğu bir iktisadi durum söz konusudur. Enerji teknolojilerindeki gelişmeler iktisadi örgütlenmenin ölçeğini sürekli artırmış; teknik sistemin endojen ve egzojen limitlerini günden güne büyötmüştür.

Dijital dönüşümü diğerlerinden ayıran nokta, bir önceki döneme göre enerji teknolojilerinde üretme ve depolama kapasiteleri bakımından büyük bir artış görölmemesidir. Tam tersine, enerji teknolojilerine damgasını vuran tema *sürdürülebilir ve yenilenebilir* enerji kaynaklarına yönelim olmuştur. Gerçekten de enerji alanındaki gelişmeler, eskiye oranla daha büyük enerji miktarlarının açığa çıkmasından ziyade enerjinin daha iyi bir hesaplamayla akılcı dağıtımı ve tasarrufu ile yeterli miktarda kullanılacağı yerde üretilmesine dairdir. (bakınız güneş bataryaları, rüzgar türbinleri, akıllı şebeke - *smart grid* vb.) Sanayi 4.0'ın mottosunun akıllı otomasyon olarak belirlenmesi bu bağlamda anlamını bulmaktadır. Kabaca OPEC krizinden bu yana daha büyük miktarlarda enerji üretip depolamak yerine daha iyi bir hesaplamayla, daha verimli ve sürdürülebilir bir enerji kullanımına geçiş şiar edinilmiştir.

Bu anlamda finansallaşmanın ortaya çıkışıyla teknik sistem ve ekonomik sistem arasındaki ilişkinin dönüşümü arasında bazı koşutluklar göze çarpmaktadır. Öncelikle enerji teknolojilerinin girdiğı yol ile alakalı olarak üretim örgütlenmesi son iki yüz yıllık trendin tersine ölçeğı küçöltmeye yönelmiş, gerektiğı yerde ve zamanda, gerektiğı şekil ve miktarda meta üretmeye doğru kendini yapılandırmaya girişmiştir. Öte yandan metaların dolaşım ağıları küresel sınırlara ulaşarak tüketim örgütlenmesi (pazarlama, reklam, fiyatlama) profesyonelleşip karmaşıklaşma ve büyüme eğiliminde olmuştur. Finansallaşmanın ortaya çıkışında aynı ruhu görmek mümkündür. Finansallaşma dünyanın herhangi bir yerinde atıl durumda olan varlıkların hızlı bir dolaşıma katılması ve bu varlıkların tüketiminin örgütlenmesini kendine temel almaktadır. Neoklasik iktisadın finansa dair ön kabulleri de bu çerçevede anlamını bulmaktadır: piyasalar etkin bir şekilde işlemektedir; finans piyasaları sistemin bir yerinde atıl duran sermayenin ihtiyaç duyulan başka bir yere transferini sağlamaktadır (Orhangazi 2011, 124-5). Finansal aktörler bir yandan atıl durumdaki sermayeyi sürekli harekete geçirmeye çalışırken bir yandan da esasen küçük marjlardan (kur, tahvil, halka arz vb.) riski minimize ederek karlar elde etmeye çalışmaktadır. Reel ekonomide amaç daha büyük ölçeklerde daha fazla üretim değildir; aynı şekilde finans piyasalarında da amaç sürekli piyasadaki boşluklardan yararlanmak, yarıklara sızmadır. Başka bir deyişle, finansallaşmanın özü dolaşımın etkin ve sürdürülebilir bir şekilde hızlandırılması yoluyla kazanç elde etmektir.

Bu aşamada tekrar dijital teknik sistemin gelişim aşamalarını yakından incelemek bazı aydınlatıcı paralellikler ortaya sermektedir. Öncelikle *Remington Rand Corporation* ve *Powers Accounting Machine Company*'nin ürettiği bir hesap makinesi olarak bilgisayar, henüz 1924 gibi erken bir tarihte kullanılmaya başlamış ve II. Dünya Savaşının ardından önce ABD'de ve ardından Avrupa'da özel sektörde savaş döneminin icat ve inovasyonlarıyla güçlendirilmiş yeni dijital muhasebe sistemleri devlet teşvikiyle kullanılmıştır (Ceruzzi 2012, 7). Finansallaşma sürecine ivme kazandıran bir diğer gelişme, yine Amerikan Ordusu bünyesinde 1968 yılında başlayan ARPA (*Advanced Research Projects Agency*) programının bir sonucu olarak internetin doğuşudur. İletişim imkânlarında müthiş bir ilerlemeye yol açan proje, aynı şekilde devlet eliyle özel sektörün kullanımına açılmış ve hatta teşvik edilmiştir (Ceruzzi 2012, 79-82). Bu kez ağırlıklı olarak özel sektör (Silikon Vadisi) içerisinde gerçekleştirilen bir diğer yenilik, yarı iletkenlerin keşfi ve bilgisayar teknolojisinde kullanımıdır. Elektrik devrelerinin küçültülerek silikon mikro işlemciler içerisine sığdırılmasıyla oda büyüklüğündeki bilgisayarlar yerlerini tek kişi tarafından kullanılabilen bilgisayarlara bırakmıştır (Ceruzzi 2012, 111). İlerleyen dönemde kablosuz ağların ortaya çıkması, kişisel bilgisayarların gelişerek akıllı telefon gibi cihazların ortaya çıkmasıyla dijital devrimin ölçeği ve ulaştığı kitle hızla artmıştır.

Dördüncü Sanayi Devrimi enerji alanında yeni bir atılımın değil bilişim teknolojilerindeki büyük buluşların sonucu olarak ortaya çıkmıştır; dijital dünyada örgütlenmektedir ve dijital dünyada sanal olarak muazzam ölçeklere ulaşırken reel olarak ise ölçeği küçültmeye, üretim ve tüketimi kişiselleştirmeye yönelmektedir. Bir yandan dijital dünyada ve finansallaşmış bir ekonomide ölçek büyümesinden kazanç elde edilirken diğer yandan başta akıllı otomasyon ve nanoteknoloji olmak üzere yeni teknik gelişmeler sayesinde üretimin ölçeğini küçültme eğilimi gözlenmektedir. Gerçekten de finans piyasalarında etkin bir aktör olabilmenin yolu halihazırda erişilebilecek büyük miktarlarda paraya veya paranın işletilmesi yetkisine sahip olmakla mümkündür (ölçeğin büyümesi); ancak bir kere bu büyük miktarlara sahip olan yatırımcı esasen küçük marjları hızlı ve etkin bir şekilde değerlendirerek birikimini korur ve genişletir. Benzer şekilde reel ekonomi üretimin ölçeğini günden güne düşürürken dolaşımın ve tüketimin örgütlenmesini önceliklendirmektedir.²⁹ Daha çok üretmek, daha ucuza mal etmek ve böylece

²⁹ Burada klişe olmakla birlikte Nike örneğini hatırlamakta fayda var. 2014 itibarıyla Nike 100 ABD dolarına satılan bir spor ayakkabısını 28 ABD dolarına mal etmektedir. Aradaki 72 dolarlık marj Nike'nin tüketim örgütlemesi (reklam, pazarlama vb.) kapasitesinden kaynaklanmaktadır. Günümüz ekonomisinde aynı kalitede ve

daha fazla kâr elde etmek yerine daha verimli, sürdürülebilir ve pazarlanabilir bir üretim süreci hedeflenmektedir. Zira yeni teknik gelişmeler üretim sürecinin çok daha küçük parçalara bölünerek yönetilmesini ve üretim ile tüketimin arasındaki mesafenin kısaltılmasını mümkün kılmıştır.

2.1.4. Kısa Bir Değerlendirme

Finansallaşmayı teknik sistemin kuruluşu ile toplumsal sistemin buna uyum sağlama arayışı bağlamında değerlendirdiğimizde, teknik gelişmelerin finansallaşmanın ortaya çıkışında oynadığı merkezi rol görünür hale gelmektedir. Çok basit bir ifadeyle, son elli yılın bilişim ve haberleşme teknolojilerindeki gelişmeler olmaksızın; daha da basitleştirmek gerekirse, bilgisayarsız bir finansallaşmadan bahsetmek mümkün değildir. Öte yandan teknik ile insan arasında varoluşsal bir ilişki olduğunu akılda tutmak gerekir. Bu durumun açık sonucu, teknik sistemde yaşanan dönüşümlerin ilk anda cinsiyet, ırk, ulus, sınıf, din, etnik aidiyet, kültürel kimlik gibi dolayılara uğramaksızın insani varoluşun bizzat kendisiyle temas etmesidir. Teknik özü itibarıyla toplumsal ayrımlara duyarsızdır; onun çalışma mantığı örneğin kadın-erkek, Türk-Fransız, işçi-işveren, Yahudi-Hristiyan gibi farklılıklarla ilgilenmeksizin işler. Kuşkusuz bu ayrımlar teknik sistemde yapılacak ayarlamalarla *toplumsal* olarak yeniden kurulabilir; ancak tekniğin kendi eğilimi bu ayrımlara göre işlemez.

Finansallaşma, iktisadi, siyasal, kültürel alanların hepsi dahil olmak köklü toplumsal değişiklikler doğurmakla birlikte özünde *teknik* bir süreçtir (Ciborra 2006). Nitekim finans üzerine akademik yazına bakıldığında iktisatla kuşkusuz ilişkilidir; ancak ağırlıklı olarak bilişim teknolojilerinin sağladığı imkânlar ile istatistik ve matematik modellemelerin üzerinde yükselen bir tür muhasebecilik faaliyetidir. Finansallaşma olarak adlandırdığımız dönem, liberal ekonominin temel kabullerini sorgulamak yerine onları verili kabul eden dijitalleşmiş ve istatistikleşmiş bir muhasebe pratiğinin hâkim paradigma olmasıyla karakterizedir. Ne var ki finansallaşmanın gerekleri kendini iktisadi, siyasi ve kültürel alanlara dayatmakta ve bu alanları kökten dönüştürmektedir. Basit bir analogiyle, geleneksel anlamda muhasebe bölümü bir

daha ucuza spor ayakkabısı imal edebilen bir firmanın Nike ile rekabet edebilmesi yine aynı sebepten mümkün değildir.

(Dunne. B. How Much It Costs Nike to Make a \$100 Shoe <https://solecollector.com/news/2014/12/how-much-it-costs-nike-to-make-a-100-shoe> (erişim tarihi: 7 Ekim 2020)

fabrikanın ödeme dengesini kayda geçirmekle yükümlüken geline nokta fabrikanın yönetim kararlarını, emek süreçlerini ve iş ilişkilerini günden güne belirleyen bir unsur haline gelmiştir. Bu bağlamda, genel anlamda reel ekonomi finans piyasaları için basit bir kredi ilişkisine benzer tarzda adeta bir *teminat* işlevi görmektedir. Bugün bir ülkenin para biriminin değeri, örneğin gayrisafi milli hasılasından ziyade finans piyasalarında gördüğü rağbet tarafından belirlenmektedir.

Teknik bir süreç olarak finansallaşma dijitalleşmeyle el ele yürümüştür. Bu anlamda finansallaşma iktisadi süreçleri muhasebe defterine, başka bir deyişle bilgisayar programı olan *excel*'e sığdırmaya ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla toplumsal süreçlerin ve iktisadi faaliyetlerin ikili kodlar üzerinden mümkün olduğunca tektipleştirilmesi eğilimini haizdir. Her şeyin tektipleştirilmiş ve modüler bir şekilde ifade edildiği bir durumda, nicelik niteliği silip süpürür; daha da öteye nitelik -doğasına ters olarak- istatistikle, başka bir deyişle, niceliğin diliyle ifade edilir. Kuşkusuz bu tektipleştirme süreci kesin ve bitmiş bir süreç değildir; bu dünyanın bütün olasılık ve imkânlarıyla dijitale eksiksiz tercüme edilebilmesi mümkün olmamakla birlikte sürece içkin bu eğilimi göz ardı etmemek gerekmektedir.

Dijital dönüşümün getirdiği en büyük yeniliklerden biri muazzam hız artışıdır. Hız artışı çok boyutlu bir fenomen olmakla birlikte finans bağlamında, hem yeni -ve tam sonucu bilinmeyen- ufuklar açmış hem de verili zamanda işlem hacmini sıra dışı bir ölçekte artırmıştır. Niteliğin niceliğe dönüştüğü, dijitalin imkânlarıyla yeni finansal ürünlerin reel ekonominin mekânsal ve zamansal sınırlarının çok dışına taşıdığı ve kârın yeni değer üretmek yerine küçük marjların büyük parasal ölçeklerle işletilmesi yoluyla elde edildiği yeni bir finansal bağlam oluşmuştur. Finans piyasalarının bu işleyişi mantığı Casino (kumarhane) kapitalizmi yakıştırmasına yol açmıştır. *Casino kapitalizmi*, finans piyasalarının etkin regülasyonun olmadığı, istikrarsız ve spekülasyona açık yapısına isabetle dikkat çekmektedir (Strange 1997, 2-3). Bununla birlikte, analojiyi bir adım ileri götürmeye cesaret edersek, finans piyasalarının aynı *casino* oyunlarında olduğu gibi istatistiki ihtimal hesaplarıyla ilerleyen ve kasanın veya en çok paraya sahip oyuncunun kazandığı bir durum ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, finansallaşma kapitalizmin değeri merkezde toplama ve tekelleşme eğilimlerini keskinleştirir ve hızlandırır. Kendinden önceki dönemden farklı olarak, bu eğilimleri dengelemeye yönelik regülasyonlar veya refah devleti uygulamaları yerini deregülasyon, özelleştirme ve toplumun daha fazla finansa açılmasına yönelik uygulamalara bırakmıştır. Neokeynezyen akımın merkeze aldığı finansın istikrarsızlık ve eşitsizlik yaratan hızlandırıcı etkisi bu bağlamda anlaşılabilir (Orhangazi 2011).

Teknik sistemin hızının artması, finansal işlemlerin hacminin artmasının yanı sıra iktisat için üretim, dolaşım, bölüşüm ve tüketimin de hızlanmasını sağlamıştır. Virilio'nun gösterdiği üzere, hız artışı risklerin çoğalmasına yol açmaktadır. Finansal ve iktisadi sistemin daha büyük bir hızla işlemesi belli toplum kesimleri için -özellikle ilk yıllarda- refah artışı sağlamış olmakla birlikte, risk yönetimi finansal ve iktisadi sistemler için merkezi bir konuma gelmiştir. Böylece iktisat artık "sınırlı kaynaklarla sınırsız ihtiyaçların karşılanması" etkinliğinden ziyade risklerin yönetilmesi etrafında örgütlenir hale gelmiştir. Gerçekten de 1973 OPEC krizinden bu yana bütün ekonomik krizler esasen finansal krizlerdir; sermaye akışlarında sistemsel olarak öngörülemeyen veya engellenemeyen aksamalardan kaynaklanmıştır. Bu durumun sonucu olarak sermaye riskten kaçınmaya yönelik stratejiler geliştirmeye yönelmiş; kârın belli merkezlerde toplanması eğilimine karşın riskin çeşitli mekânizmalarla toplumun geniş kesimlerine yayılması amaçlanmıştır.

Temel iktisadi arayış olarak ihtiyaçların yönetiminden risk yönetimine geçilmesi olgusunun kökenlerine dair teknolojik gelişmenin ulaştığı seviye bazı ipuçları sunmaktadır. En başta otomasyon ve teknolojik gelişmenin tetiklediği verimlilik artışı sayesinde küresel olarak son elli yılda üretim kapasitesi muazzam artmıştır. Kabaca küresel gayrisafi hasıla son elli yılda dört katına (19 trilyon dolardan 80 trilyon dolara) çıkarken nüfus sadece iki kat (3,7 milyardan 7,5 milyara) artmıştır; yine aynı dönemde verimlilik oranları örneğin Çin'de %560, Almanya'da %350, Japonya'da %309, Fransa'da %220, ABD'de %115, İngiltere'de %168 artmıştır. (Feenstra, Inklaar ve Timmer 2015) Nitekim tarihte hiçbir zaman bu kadar büyük bir nüfusun böyle yüksek bir refah bir ortalama gelir düzeyinde yaşamadığı ve küresel finansın bu sürekli refahın temel sağlayıcısı olduğu öne sürülmektedir (Neal 450, içinde Atack&Neal 2009). Böyle bir tabloda, örneğin açlık veya kıtlık bir iktisadi sorun değildir; insani kriz olarak ele alınır. Acımasız bir soğukkanlılıkla söylersek, sınırlı kaynaklarla sınırsız ihtiyaçlarını karşılayamayan insanlar, iktisadi değil *insani* krize girerler. Söz konusu olan iktisadi süreçler yerine doğrudan insan kategorisinin dışına düşmek tehlikesidir. Dolayısıyla artık eksik veya aşırı üretim-tüketim söz konusu değildir; zira üretim ile tüketim arasındaki zamansal ve mekânsal mesafe günden güne azalma ve tüketim ile üretim aynı zaman ve mekâna sıkışma eğilimindedir. Üretici ile tüketici arasında küresel ölçekte inşa edilmiş dijital iletişim ağları sayesinde artık sadece tüketilecek kadar meta üretilen veya üretilen kadar meta tüketilecek bir lojistik sistemi, üretim altyapısı ve tüketim örgütlenmesi sağlamıştır. Artık sorun bu hızlı dolaşımın iç veya dış sebeplerle kesilmesi veya yavaşlaması riskidir.

2.2. FİNANSALLAŞMAYA DAİR TEORİK YAKLAŞIMLARIN ELEŞTİRİSİ

Teknik bir süreç olarak ortaya çıkan finansallaşma toplumsal alan üzerinde köklü ve dönüştürücü etkilere yol açan bir olgudur. Finansallaşma özellikle yarattığı sonuçlar itibarıyla -siyasal- iktisadın da gündemine girmiştir. Farklı iktisadi akımlar kendi temel kaygıları açısından finansallaşma sürecini anlamlandırmaya çalışmaktadır. Stiegler'in kültür-teknik ayrımını hatırlarsak, teknik gelişmenin insani varoluşu deterministik bir şekilde çerçevelememesi için öncelikle onun üzerine düşünmek ve varoluş açısından yorumlamak gerekir. Bu açıdan, teknik bir süreç olarak finansallaşmanın iktisadi alanla bağlantısı üzerine düşünen iktisat ve ekonomi politik yaklaşımlar önem taşımaktadır. Finansal sistemin nasıl kurulduğu, nasıl işlediği ve nasıl yönetilebileceğine dair önerilen düşünsel çerçevelerin teknik-varoluşçu bir analizle eleştirilerek açılanması faydalı olabilir. Bu bağlamda öncelikle teknolojik gelişme ile finans arasında yapısal ve döngüsel örüntüleri merkeze alan Schumpeteryen yaklaşımın sunduğu imkân ve sınırlılıkları Carlota Perez'in *Technological Revolutions and Financial Capital* metni etrafında tartışacağız. Ardından teknolojik gelişmelerin oynadığı rolü göz önünde bulundurarak psikoloji disiplininin de faydalanan ve risk unsuru etrafında siyaset önerisi de içeren Robert Shiller'in *The New Financial Order* metni üzerinden davranışsal okulun katkısı özellikle tartışmaya açılacaktır. Son olarak finansallaşma tartışmalarının toplumsal-sınıfsal bir düzlem içerisinde değerlendirilmesi için bir zemin oluşturma potansiyeli itibarıyla Marksizm içinden geliştirilen tezler ele alınacaktır. Merkezde Marksizm içi finansallaşma tartışmalarını sentezleyerek yeni bir çerçeve sunmaya çalışan Costas Lapavistas'ın *Üretmeden kâr Etmek* metni olmak üzere konuyla ilgili Marksist perspektiften gelen katkı ve eleştiriler göz önüne alınacaktır. Her üç metin de kendi alanlarına dair nihai ve tüketici çalışmalar olarak görülmek yerine bu çalışmanın ele almaya çalıştığı temel problematiklerin tartışılmasına uygun bir çerçeve sunduğu düşüncesiyle seçilmiştir. Böylece ilk olarak teknik-finans ilişkisi, ikinci aşamada risk-finans ilişkisi ve üçüncü aşamada finans-üretim (araçları) ilişkilerine dair eleştirel bir tartışma yürütülmesi hedeflenmektedir.

2.2.1. Teknik ile Finans Arasındaki Döngüsel İlişki: Schumpeteryen Yaklaşım

Henüz 20. yüzyılın başında gerek Veblen gerek Schumpeter teknolojik gelişme ile ekonomi arasındaki ilişkiye dair kapsamlı analizler ortaya koymuş ve itici güç olarak teknolojik gelişmenin iktisadi süreçlerle ilişkisinin analizi üzerinde durmuştur. Keza her iki düşünür de üretim sermayesi ile finans sermayesi arasında belirgin bir ayrıma dikkat çekmiştir (Gürkan

2007). Bu Veblen-Schumpeter temeli üzerinde Perez (2003, 8), teknolojik devrimler ile ekonomi üzerindeki etkilerine dair analizinde Kuhn'un bilimsel devrimleri anlamlandırmak için önerdiği kavram setinden hareketle tekno-ekonomik paradigma ile büyük kalkınma dalgaları kavramlarını önermiştir. Perez'in beslendiği bir diğer damar başta Kondratieff olmak üzere, kapitalist ekonomi içerisinde periyodik dalgalanmalar arayan analiz tarzıdır.

Perez'e göre teknolojik devrim, uzun vadeli bir kalkınma hamlesini tetikleyen ve ekonominin dokusunda köklü değişiklikler yaratmaya muktedir güçlü ve yaygın bir şekilde kendini ortaya koyan dinamik teknikler, ürünler ve sanayiler grubu olarak tanımlanmaktadır. Birbirine sıkıca bağlı teknik inovasyonlar konstellasyonu olarak ortaya çıkan teknolojik devrimler, genellikle yeni bir enerji kaynağı, hammadde, yeni ürün ve süreçler ile yeni altyapılar ortaya çıkarmaktadır. Her bir yeni teknik gelişme ve örgütsel ilke seti, genellikle bütün ekonomik faaliyetler için potansiyel verimlilik anlamında sayısal bir sıçramayı tetiklemektedir. Böylece her teknolojik devrim, yeni ürün, sanayi ve altyapıların gelişimine yol açarken bir yandan da iktisadi aktörlerin karar alma süreçlerinde ve etkileşimlerinde belirleyici olan bir tekno-ekonomik paradigmanın oluşmasına yol açmaktadır (Perez 2003, 8-9).

Perez (2003, 14) tarihsel olarak beş büyük teknolojik devrim saptamaktadır. Birincisi, 1771 yılında Britanya'da başlayan ve 1829 yılına kadar süren klasik "*Sanayi Devrimidir.*" Bu dönemin tekno-ekonomik paradigması, fabrika üretimi, mekânizasyon, üretkenlik/zaman yönetimi, akıcı hareket ve yerel ağlar üzerine şekillenmiştir. İktisadi aktivitenin yoğunlaştığı yeni alanlar olarak kanallar ve su yolları inşaatı ile su enerjisi (değirmenler) öne çıkmıştır. 1829 yılında başlayan ikinci teknolojik devrim, Britanya'da başlayıp Kıta Avrupasına ve ABD'ye yayılarak *Buhar ve Demiryolları Dönemini* başlatmış; buhar makineleri, demir ve kömür madenciliği, demiryolu inşaatı ile demiryolu araçları imalatına dayanmış ve genel olarak pek çok sanayi alanında buhar gücünün kullanılmasına yol açmıştır. Bu aynı zamanda telgraf, modern posta hizmetleri, büyük ölçekli depo ve liman inşaatının görüldüğü bir dönemdir. 1875 yılında ortaya çıkan üçüncü teknolojik devrim, *Çelik, Elektrik ve Ağır Mühendislik Dönemini* başlatmıştır. ABD ve Almanya'nın yavaş yavaş Britanya'nın yerini aldığı bu dönemde, ucuz çelik, çelikten yapılmış araçlar, ağır kimya ve inşaat mühendisliği, elektrik ekipmanı (bakır kablo) üretimi, konserve yiyecek ile kağıt ve ambalaj tekniklerinin gelişimi gözlenmiştir. Özellikle ucuz çelik ile ağır kimya ve inşaat mühendisliği alanındaki gelişmelere paralel olarak köklü altyapı değişiklikleri yaşanmış; çelikten yapılmış buharlı gemilerin kullanımı, Süveyş Kanalı'nın açılması, küresel demiryolu inşaatı, büyük köprü ve tüneller, elektrik ve telefon

altyapılarının kurulmasına tanık olunmuştur. 1908 yılında ABD’de ortaya çıkıp Avrupa’ya yayılan dördüncü teknolojik devrim, *Petrol, Otomobil ve Kitle Üretimi Dönemi* adını alır. Bu dönemde kitlesel otomobil üretimi, ucuz petrol ürünleri, petrokimyasallar, içten yanmalı motor içeren taşıtlar, elektrikli ev aletleri ortaya çıkmıştır. Otoyol, liman ve havayolları ağlarından petrol boru hatlarına, yaygın elektrik hatlarından telefon ağlarına altyapı anlamında önemli gelişmeler görülmüştür. Beşinci ve son teknolojik devrim 1971 yılında ABD’de başlayıp Avrupa ve Asya’ya yayılan *Enformasyon ve Telekomünikasyon Dönemi*, mikro-elektronik ürünlerin ucuzlamasına bağlı olarak bilgisayar, yazılım, kontrol aletleri, bilgisayarlı bioteknolojiyi getirmiştir. Bu kez bir küresel dijital iletişim altyapısı inşasına girilmiş; internet başta olmak üzere elektronik hizmetler yaygınlaşmış, fiziksel ulaşım da yüksek hızlara (uçak, tren, gemi) ulaşmıştır.

Her bir teknolojik devrim, toplumlarda bir şok etkisi yaratarak köklü toplumsal değişimleri tetiklemektedir. Aynı zamanda yeni tekno-ekonomik paradigmanın ortaya çıkardığı yoğun sosyal, siyasal ve ideolojik karşılaşma ve etkileşimler teknolojik potansiyelin gerçekleşmesinde ve hangi yönde gelişeceğine dair önemli bir rol oynamaktadır. Teknolojik devrimin ilk ortaya çıktığı dönem eski ve yeni kurum, altyapı ve düşünce tarzlarında bir çatışmaya yol açmaktadır. Söz konusu çatışmalar bir dönüm noktasına varır ve köklü bir kurumsal yeniden örgütlenme sayesinde regülasyonlardan üretim altyapısına bürokratik süreçlerden eğitime toplumsal davranış tarzlarından düşünce kalıplarına kadar bir dizi alan yeni tekno-ekonomik paradigma ile uyumlu hale gelir. Örneğin buharlı makineler ile Victoria dönemi, çelik dönemi ile “*belle époque*” arasındaki paralellikler ve teknolojik altyapı hamlelerine uygun olarak uluslararası piyasalar ile ona uygun ölçü birimlerinin (altın standardı vb.), kitlesel üretim ve otomotiv çağıyla beraber kitlesel üretim ve tüketimin yönetilmesine yönelik faşizm, sosyalizm ve refah devleti modellerinin doğuşu bir çırpıda sayılabilir (Perez 2003, 22-24).

Perez yukarıda kabaca özetlenmiş genel tarihsel çerçeve içerisinde teknolojik gelişme ile sosyo-ekonomik süreçler arasındaki çatışma ve etkileşim dinamiklerini incelemiştir. İkinci aşamada ise, verili çerçeve içerisinde reel ekonomi ile finans sermayesi arasındaki ilişkiyi irdeleyecektir. Bunun için üretim sermayesi (*production capital*) ile finans sermayesi (*financial capital*) arasında bir ayrıma gidecektir. Perez öncelikle sermayeyi kapitalist sistemin refah üretim süreci içerisinde belirli bir işlevi sahiplenmiş kişilerin sahip olduğu temel güdü ve kriterleri şeklinde tanımlamıştır. Buna göre finans sermayesi, para ve diğer kağıt varlıklar üzerinden refah artırmayı hedefleyen aktörlerin kriter ve davranışlarını temsil etmektedir. Finans sermayesinin

amacı zenginliğini para formunda tutup onu artırmaktır; esasen zenginliğin yeniden tahsisi ve dağıtımı işlevine sahiptir. Üretim sermayesi zenginliğini meta üreten veya hizmet sunan kişilerin güdü ve davranışları karşılar; amaçları genişleme ve inovasyona yatırım yaparak daha büyük bir kâr etme kapasitesi geliştirmektir (Perez 2003, 72).

Finans sermayesi, üretim sermayesine göre daha hareketlidir; üretim sermayesi ise verili coğrafi alanlarda bulunan müşteri ve tedarik ağlarına, belirli organizasyonel kapasitelere sahip kurulu ekipmana ve somut metalara dayanır. Finans sermayesi yatırım yapacağı alanda potansiyel karlılıkla ilgilidir ve yatırım yaptığı firma veya projede neyin nasıl yapıldığıyla ilgilenmez. Öte yandan üretim sermayesi için ürün, süreç ve piyasalara ilişkin bilimsel, teknik ve yöneticilik bilgisi başarının temelini oluşturmaktadır. Bu anlamda finans sermayesi, yatırım tercihleri konusunda daha geniş bir seçenek yelpazesıyla karşı karşıyadır ve riskten korunma açısından daha rahattır; üretim sermayesi için benzeri bir geniş özgürlükten bahsetmek mümkün değildir; yatırımlarında patika bağımlılığı faktörü ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla ilerleme ve inovasyon daha ziyade üretim sermayesinin alanı olarak görülmekle birlikte, üretim sermayesi özellikle yeni ve radikal değişiklikler karşısında finans sermayesine göre çok daha muhafazakar bir tutum sergileyebilmektedir (Perez 2003, 72-3).

Finans ve üretim sermayesi arasındaki bu ayrıma dayanarak, Perez (2003, 73-75) teknolojik devrimler ile finansal hareketler arasında kendini tekrar eden döngü örüntüleri saptamaya çalışır. Buna göre, her yeni bir teknolojik devrimde, Yerleşme (*installation*) ve Konuşlanma (*deployment*) olarak iki ana dönem söz konusudur. Teknolojik devrim başladığında, finans sermayesi yükselen üretim sermayesiyle bir “aşk hikayesine” girer. Baskın (*irruption*) evresi olarak tanımlanan bu dönemde, finans sermayesi yeni teknolojik devrimin yayılmasına yardımcı olur; öte yandan, üretim sermayesinin eski teknolojik devrime göre örgütlenmiş kısmı muhafazakar ve reaksiyoner bir tavır takınmaktadır. İkinci evre olarak çılgınlık (*frenzy*) başlar; ilk evrede yeni teknolojik devrim sayesinde büyük karlar elde etmiş olan finans kapital çok daha büyük riskler almaya ve üretim sermayesinden kopmaya başlar. Kağıt değer ile gerçek değer arasındaki makas günden güne açılır ve finans piyasalarında balonlar oluşmaya başlar. Baskın ve çılgınlık evrelerinden oluşan Yerleşme dönemi, finans piyasalarında baş gösteren bir krizle son erer; finans kapital büyük kayıplar verir ve resesyon baş gösterir.

Verili tekno-ekonomik paradigma içerisinde henüz üretim sermayesinin limitlerine ulaşmadığı ancak finans sermayesinin dağıldığı bu kerte dönüm noktası olarak adlandırılır ve kurumsal

düzenlemelerle aşılr. Kurumsal düzenlemeler sonucunda piyasa tekrar dengeye gelir ve Konuşlanma dönemi başlar. Bu dönemin ilk evresi sinerji evresidir; finans ve üretim sermayeleri arasında dengeli ve uyumlu bir birliktelik hüküm sürmektedir. Krizden dersler çıkarıp kurumsal düzenlemelerle zapt edilen finans sermayesi, gerçek bir kolaylaştırıcı işlevi görmeye başlar. Ancak bu evre aynı zamanda piyasaların genişlediği ve oligopollerin ayak seslerinin duyulduğu bir aşamadır. Nihayet olgunluk (*maturity*) evresine gelindiğinde, tekno-ekonomik paradigmanın tükenmeye başladığı, buna paralel olarak üretim sermayesinin piyasa genişliği ve verimlilik oranı olarak limitlerine ulaştığı bir dönemdir. Finans sermayesi bu aşamada daha fazla risk alarak radikal yatırımlara girişir. Bu yatırımlar pek çok finansal aktör için büyük bir borç yükü olarak geri dönerken uç fikirlere yapılan riskli yatırımlardan yeni bir teknolojik devrim doğar. Böylece kabaca 50-60 yıl süren bir kapitalist döngü tamamlanmış olur (Perez 2003, 75-80).

Perez'in sunduğu çerçeve kuşkusuz nihai ve tüketici bir analiz değildir; yazarın kendisi de tekraren deterministik bir çerçeve ortaya koymak yerine genel eğilim ve örüntüleri saptama arayışında olduğunu vurgulamıştır. Bununla birlikte, bu tezin ana sorunsallarından birini teşkil eden teknik gelişme ile toplumsal sistemin buna uyum sağlamasına ilişkin imkân ve kısıtlılıkları tartışma ve teknik-ekonomi-toplum/siyaset arasındaki etkileşimlere yönelik açıklama getirme çabası önemlidir.³⁰ Bir diğer ilgi çekici husus, sermayeyi tanımlarken maddi süreçler yerine güdü, davranış ve kriter gibi psikolojik ve bilişsel hususları ön plana çıkarmasıdır. Kuşkusuz burada Veblen ile Schumpeter'in finans ve üretim sermayesi ayrışmasının arkasında psikolojik nüveler görmesinin payı vardır. Örneğin Veblen yağmacı içgüdüler ile ustalık içgüdüler arasında bir ayrım gözetecektir, yağmacı içgüdü sahipleri özel mülkiyete ve ticari kâra yatkinlık gösterirken ustalık içgüdüsü sahipleri teknolojik yenilik yaratacaktır. Schumpeter ise farklı akılcılık tiplerine atıfla kapitaliste göre girişimciyi iktisadi faaliyet için daha faydalı görecektir (Gürkan 256-7, içinde. Özveren (ed.) 2007). Bugün etkin iktisadi akımlar olarak kurumsalcı ve evrimci iktisadın temelde Veblen ve Schumpeter'in ön kabullerinden hareket ettiğini not düşmek yerinde olabilir. Perez'in modelinin hakkıyla değerlendirilmesi için bu öncülleri göz önünde bulundurmak gereklidir.

³⁰ Birinci bölümde teknik sistem ile toplumsal sistem arasındaki uyum(suzluk) üzerine çalışan Bertrand Gille'nin çerçevesiyle Perez'in ortaya koyduğu analiz arasında benzerlikler göze çarpmaktadır. Gerçekten de Perez'in büyük ölçüde faydalandığı Schumpeter'in yıkıcı yaratıcılık tezine Gille'de kendi çalışmasında sık sık atıfta bulunmuştur (Gille 1978).

Veblen (1921, 2015) ve Schumpeter (2003), iktisadi etkinliğin arkasında teknik gelişmelerin bulunduğunu saptayarak iktisadi analizlerini bu bağlamda şekillendirmiştir. Her iki düşünür de teknolojik gelişmenin toplum üzerindeki şekillendirici ve dönüştürücü etkisini göz önünde bulundurmıştır. Bununla birlikte, tekniğe dair kavrayışlarında *mekânîk* bakış açısı etkin olmuştur. Kuşkusuz yaşadıkları dönemin maddi koşulları düşünüldüğünde teknolojiyi makinaya eşitleyen yaklaşım anlaşılabilir. Kaldı ki her iki düşünürde de tekniği *organolojik* bir şekilde düşünmeye, başka bir deyişle tekniği varoluşsal bir perspektiften anlamlandırmaya yatkın bazı düşünce nüveleri görülmektedir. Örneğin Veblen'in teknolojiyi toplumun geçmiş kuşaklardan devraldığı ortak bir miras stoku olarak görmesiyle Stiegler'in hafıza dışsallaşması olarak tekniği ele almasında bir takım benzerlikler göze çarpmaktadır. Keza yine Veblen'e göre "teknoloji maddi yaşamın yapısını oluştururken aynı zamanda 'düşünce alışkanlıklarını' biçimlendirir" (Gürkan 2007, 241); burada Veblen'in tekno-determinist düşünme tarzlarına yatkınlığı gözlemlenebilir. Nitekim Veblen'in teknik gelişmeyi doğuran insani faktörü içgüdüsel bir kökene bağlaması veya Schumpeter'in kutsadığı girişimciye diğerlerinden farklı bir rasyonellik atfetmesi önemlidir; zira insan ile teknik arasında varoluşsal bir ilişkinin temelini arıyor izlenimi vermektedirler.

Perez'in Veblen (1921) ve Schumpeter'den (1939) devralarak geliştirdiği teknolojik devrimler ve finans sermayesi ilişkisi verimli bir tarihsel perspektif sunmakla birlikte güncel finansallaşmanın dinamiklerini tam anlamıyla vermekten uzaktır. Burada öncelikle Perez'in tekniğin kendisini sorunsallaştırmaması, tekniğin nasıl geliştiği ve insani varoluşla nasıl bir etkileşim içinde olduğu konusunda ekonomist yaklaşımının getirdiği zaatlardan bahsetmek yerinde olabilir. İnsani varoluş ile teknik arasında varoluşsal bir ilişki olduğu kabulünden hareket edersek, teknik öncelikle döngüsel değil süreklilik içeren bir eğilimin gerçekleşmesi olarak okunmalıdır. İkincisi, teknik hızı, dolayısıyla mekân ve zamanı, en nihayetinde insani varoluşu dönüştürmektedir; ancak bu dönüşüm tek boyutlu veya çatışmacı -diyalektik- bir sürece işaret etmez. Dolayısıyla teknik tarihsel olarak sadece ekonomist bir bakış açısıyla okunduğunda kendi eğiliminden kaynaklı özelliklerin gözden kaçması ihtimal dahilindedir.

Tekniğin kendi evrimi açısından bakıldığında Perez'in bahsettiği beş büyük teknolojik devrim gerek mahiyeti gerekse sonuçları açısından doğrudan bir karşılaştırmayı zorlaştırmaktadır. Öncelikle teknik eğilimin insani varoluş açısından anlamlandırılma tarzları açısından bakıldığında son teknolojik devrimin köklü bir yapısal dönüşümü getirdiği görülecektir. Zira

1771 yılında başlayan Sanayi Devriminden sonraki iki yüz yıllık süreçte yaşanan dört teknolojik devrimin tamamında Newton fiziğinin prensiplerinin farklı ölçek ve yoğunlukta uygulamaları söz konusudur. Perez'e göre 1971 yılında başlayan beşinci teknolojik devrim, Enformasyon ve Telekomünikasyon Dönemi, kuantum mekânîğiyle geliştirilmiş yarı iletkenlerin merkezde olduğu bir dönemdir. Bilgisayardan cep telefonuna pek çok yeni ürün ve keza internet başta olmak üzere dijital altyapı yarı iletken teknolojisi üstünde yükselmiştir. Kuantum mekânîğiyle birlikte tekniğin eğilimine, yani *organize inorganik maddenin* evrimine dair tamamen farklı bir bakış açısı söz konusudur. Bir önceki fiziksel paradigmanın ön kabullerine dayanan iktisadi bir analizin yeni teknolojik devrimi kavrayışında bazı eksiklikler olması kaçınılmazdır.

Perez'in teknolojik devrimler ve finans sermayesinde takriben elli yıllık döngüler saptama çabası, teknik sistemin ölçeğinin giderek büyüdüğüne ve nihayet küreselleşmeyle birlikte fiziki sınırlarına dayandığını gözden kaçırmaya yol açmıştır. Perez'in her bir teknolojik devrimi bir önceki tekno-ekonomik paradigmanın örgütlediğinden daha büyük ölçekli bir teknik sisteme yol açmıştır. Sırayla bölgesel, ulusal, uluslararası ve nihayetinde küresel olarak örgütlenmiş teknik sistem fiziksel olarak sınıra dayanmıştır. Her ne kadar uzay araştırmaları yürütülüyorsa da henüz dünya dışında iktisadi faaliyete açılacak alanlar yaratılamamıştır. Öte yandan, mevcut teknik sistemin işleyiş tarzı ve hızının küresel ölçekte riskler yaratması (küresel ısınma, çevre kirliliği, salgın hastalıklar, gelir eşitsizliği) benzer bir döngünün yaşanmasının bu aşamada oldukça zor olduğunu düşündürmektedir.

Teknik sistem ve onunla ilişkili olarak finansal sistem daha büyük bir ölçeğe dijital dünya sayesinde açılmıştır. Dijital dünyada örgütlenen teknolojik ve finansal sistem, meta, üretim, sermaye, istihdam, yatırım gibi temel kavramların yeniden tanımlanmasını ve aralarındaki teorik ilişkinin yeniden kurulmasını gerekli kılarken bir yandan da fiziksel olarak üretimin ölçeğini küçültme eğilimindedir. Dahası Perez'in kavramlarıyla, üretim sermayesi ile finans sermayesi arasındaki ilişki ters yüz olmuştur. Finans sermayesi, tarihsel olarak Bretton Woods Sisteminin çökmesiyle üretim sermayesinden kopmuştur; kârını artan bir şekilde üretim yerine türev finansal ilişkilerden elde etmektedir. Kabaca, geline yerde finans sermayesi üretim süreci içinde kâr potansiyeli aramamaktadır; onun yerine, üretim sermayesi finans piyasalarında riskini yönetmek ve mümkünse kârını artırmak peşindedir.

Son olarak, Perez kitabın yayınlandığı tarih (2003) itibarıyla kendi modeline göre küresel ekonominin bir dönüm noktasında olduğunu, 2001 İnternet Balonu kriziyle Yerleşme

döneminin sonuna gelindiğini ve kağıt değerlerindeki artışla gerçek refah yaratma kapasitesi arasındaki makasın çok açıldığını vurgulamaktadır. Perez’e (2003, 168) göre çöküş, *casino* ekonomisi pratiklerinin sıkı regülasyonlara tabi tutulmasıyla engellenebilir. Ancak Perez’in modeline göre içinde bulunduğumuz dönem 2001 veya 2008 krizleriyle sona gelmişe benzemiyor. Tam tersine, 2008 mali krizinin aşılması için yeni ve sert regülasyonlardan ziyade kemer sıkma ve kurtarma (*bail out*) paketlerine bel bağlandığı görülmektedir. Yine Perez’in modeline göre finans sermayesi için *çılgınlık* evresi son bulmaktan ziyade daha da büyümekte ve reel ekonomi/üretimle daha az ilişkili gözükmemektedir. Finansallaşma fenomeniyle finans sermayesinin mahiyeti ve işleyiş mantığı kökten değişmiş ve Perez’in ilk dört teknolojik devriminden farklı bir dinamik içinde işlemesine yol açmış olabileceğini not edelim.

2.2.2. Risk Yönetimi, Psikoloji ve Yeni Finansal Kurumlar: Davranışsalı Yaklaşım

Ana akım finans yazınında risk kavramı merkezi bir önemdedir. Piyasaların etkin işleyen mekânizmalar olduğu ön kabulü temelinde finansı ele alan bu yaklaşım, gerçekte piyasaların etkin olmayışını risk üzerinden ele almaktadır. Buna karşın üzerinde mutabık kalınmış bir risk tanımından bahsetmek zordur (Ana akım finans yazınındaki farklı risk tanım ve türleri için Ricciardi 2008, 14-15). Risk tanımlanmaktan ziyade matematiksel olarak hesaplanıp modellenmektedir. Örneğin belirsizlik ile risk arasındaki ayrım buna dayanmaktadır; olasılık ve varyant ile hesaplanabilen ihtimaller risk olarak adlandırılırken hesaplanamayanlar belirsizlik olarak tanımlanmıştır. Risk tanımlanabilir, tahminde bulunulabilir ve bilinebilirdir; öte yandan belirsizlik tanımlanamaz, ölçülemez ve bilinemezdir (Ricciardi 2008, 17). Kuşkusuz piyasaların etkin olması, piyasa aktörlerinin de rasyonel olması ve buna uygun hareket etmesi kabulünü doğurmaktadır. Tam da bu sebeple geleneksel finans yazınında sadece nesnel risk konu edinilmiştir. Nesnel risk, doğası itibarıyla niceliksel; geçmişte yaşanan olaylara dayanır ve belirli bir finansal kağıt, durum ve kararına dair risk tahmininde bulunmak için sayısal ölçme metotları kullanır. Nesnel risk tedbirleri, verili bir zaman aralığında uzun vadeli verilere odaklanan gözlem ve hesaplamalar ile belirli bir finansal araç için risk ölçmek amacıyla yapılan karmaşık istatistikî hesaplamalar üzerinde temellenir (Ricciardi 2008, 24)³¹.

³¹ Bu çalışmanın ilham kaynaklarından biri olan Ulrich Beck’in risk toplumu kavramlaştırmasında risk ile belirsizlik arasındaki ayrım belli değildir, hatta risk tanımı daha ziyade belirsizlik kavramıyla iç içe girmiştir. Beck’in temel tezi, “risk hesaplaması çöküyor” ön kabulüne dayanmaktadır (Beck 2011, 26-7). Bu çalışmada ise risk hesaplamasının sadece finans piyasalarının tanımladığı versiyonu üzerinden bir analize girilmiştir. Bu haliyle, risk bizatihi “hesaplanabilir” belirsizlik olmakla karakterizedir.

Finans piyasalarında yaşanan krizler geleneksel finans yazınının risk konusundaki kavrayışının dışına taşan özellikler göstermiştir. Bu durum, finansal risk analizinde yeni arayışlara yol açmıştır. Davranışsal finans bu açıdan piyasaya temel güveni korumakla birlikte finansal aktörlerin rasyonelliğini tartışmaya açmış ve nesnel risk ögesinin yanı sıra psikoloji çalışmalarına dayanarak öznel veya algılanan risk ögesini gündeme getirmiştir. Buna göre finans piyasalarında ortaya çıkan ve geleneksel finans teorilerinin açıklamakta güçlük çektiği pek çok sorun psikoloji teorileriyle yeniden ele alınabilecektir. Davranışsal teoriye göre risk doğası itibarıyla çok boyutludur, risk algıları güven, hakkaniyet ve demokratik değerler gibi sosyal ve kültürel faktörlerin etkisi altındadır; dolayısıyla riskin her zaman duygusal bir boyutu vardır. Böylece davranışsal finans yazını, kayıptan kaçınma (*loss aversion*), beklenti teorisi (*prospect theory*), buluşsal yöntemler (*heuristics*) ve aşırı güven etkisi (*overconfidence effect*) gibi bir dizi yeni kavram, model ve teori geliştirmiştir (Ricciardi 2008, 25-8).

Davranışsalcı akımın bir temsilcisi olan Robert Shiller'in finans piyasaları ve finansallaşmanın yarattığı sorunlara dair çerçevesi ve çözüm önerileri ilgi çekicidir. Shiller'e (2003,1-3) göre özünde risk yönetimi etkinliği bulunan modern finans güçlü psikolojik ve matematik teorilerine dayanmaktadır ve bütün aksaklıklarına rağmen işlemektedir. Teknik bir süreç veya bir mühendislik projesi olarak gelişen finansallaşmanın yarattığı sorunlar, finansı daha demokratik bir hale getirerek çözülebilir. Finansın sunduğu risk yönetimi imkânlarından geniş toplum kesimlerinin faydalanmasının sağlanması halinde sosyalist ve ütopyacı düşüncülerin dikkat çektiği bazı sorunların çözülebileceği mümkün olabilir. Bunun için yapılması gereken radikal finansal inovasyon ile toplumun geniş kesimlerinin risk yönetimi için farklı bir psikolojik paradigmanın inşa edilmesidir.

Shiller'e (2003, 16) göre sosyal yardımlar en yoksul kesimi hedef almaktadır; ancak finansallaşmış bir ekonomide risk yönetimini yapamayan ve orta sınıf tanımlamasından daha geniş bir kitle vardır. Amaç bu geniş kitle için daha etkin bir risk yönetimi tasarlamaktır; zira “gelir eşitsizliğini hoş görebiliriz; ancak keyfi, acı verici ve ölçsüz eşitliği kabul edemeyiz.” Bu görüş etrafında Shiller (2003, 47), mevcut risk faktörlerini sınıflandırmaya girişir. Öncelikle teknolojinin sağladığı imkânların yanı sıra bir tür “rövanş etkisi” (*revenge effect*) olduğundan bahseder ve finansın öncelikle teknolojinin yarattığı risklerle etkin mücadele etmesi gerektiğinin altını çizer. Buna göre, mevcut teknolojinin dört yönlü bir risk yaratımından bahsedilebilir. Birincisi, sibernetik veya sistem mühendisliğinin yaygın kullanımının ortaya

çıkardığı sorunlar ki en başta insan emeğinin günden güne otomasyon tarafından yutulması sayılabilir. İkincisi, mevcut finansal sistemin “kazanan hepsini alır” mantığına göre işlemesidir; yeni iktisadi arenada katmanlaşma mümkün değildir; en yetenekli olan bütün bahsi kazanır; kendisinden çok daha az yetenekli biri mevcut rekabet yapısı içerisinde yeteneğine oranla kazanımda bulunamaz. Üçüncü olarak küreselleşmenin yarattığı riskler sayılır; sermayenin düşük ücretli emeğe yönelebilmeye yetisinin gelişmesi emek grupları için büyük riskler doğurur. Son olarak, askeri kapasitenin, insanlığın şiddet ve yıkım potansiyelinin geldiği nokta bütün dünya için korkunç riskler doğurmaktadır (Shiller 2003, 47).

Shiller, teknolojinin tetiklediği sistemik risklerin söz konusu teknolojiyi tasarlayıp hayata geçiren mühendislerin sorunu olmadığını vurgular. Shiller’e (2003, 57) göre finansal sistem ve risk yönetim teknikleri bu risklerle baş etmek üzere göreve çağrılmalıdır. Shiller bu mutasavver projeyi insani finansal mühendislik (*human financial engineering*) olarak tanımlayacaktır. Böylece teknolojinin yarattığı büyük ve yapısal risklere maruz kalan geniş toplum kesimleri, söz konusu risklerin öncelikle algılanması ve ardından yönetilebilmesi için gerekli kavramsal ve finansal alet setine sahip olabilecektir. Shiller (2003, 82) ileride ayrıntılı ele alacağımız bir dizi finansal yenilik önerisiyle insanların karar alma süreçlerindeki psikoloji kaynaklı hatalarını engellemeyi amaçlamaktadır.

Shiller’e (2003, 83) göre, toplumun geniş kesimleri karşı karşıya kaldığı büyük ve yapısal riskleri tanımlayıp yönetebilmesinin önünde bir takım psikolojik engeller mevcuttur. Bu engelleri, çerçeveleme (*framing*) hataları olarak tanımlar.³² Bu hatalar insanın karar alma süreçlerinde yaşanan sorunların konuya ilişkin tanımlama ve yorumlama tercihlerinden kaynaklandığına işaret eder. Karşı karşıya kalınan sorunun nasıl tanımlanıp yorumlandığı alınacak kararı ve buna bağlı olarak yapılacak hataları belirlemektedir. Başka bir ifadeyle, bireyin rasyonel karar alma süreçlerinde sorunu tanımlayıp yorumlamasına dair psikolojik faktörlerin etkisi ele alınmaktadır. Shiller rasyonellikten ayrılmaya yol açan bu sorunları, bilgisayar programcılığına atıfla “insanın işletim sistemindeki yazılım hatası (*bug*)” olarak tanımlar. Çerçeveleme hatalarının kökeninde ise ilksellikler (*primitives*) yatar. Bunlar, insan

³² Shiller’in bahsettiği çerçeveleme hataları (*framing*) ile Heidegger’in modern tekniği tanımlamak için kullandığı çerçeveleme (*Ge-stell, en-framing*) aynı şey değildir. Kahneman ve Tversky’nin geliştirdiği psikoloji kuramlarından hareketle kullanılan *framing* sadece karar alma süreçlerinin etrafında oluşan bilişsel bir sınıra işaret ederken Heidegger’in *Gestell*’i teknolojinin insani varoluşun etrafını sararak içe (*en-*) kapatması, zaptetmesi anlamlarını haizdir.

düşüncesinde doğal olarak bulunan kelime ve kategorilerdir; her tür düşünce için sezgisel referans teşkil ederler ve daha karmaşık düşünceler bu temellerin üstünde şekillenir. Shiller burada uzun bir liste verir: özel mülkiyet, hükümet, hukuk, aile, ebeveyn-çocuk, nezaket, paylaşım, hayırseverlik, hediye, değişim, toplumsal hiyerarşi, dini semboller, onur, itaat, lider, kahraman, hakkaniyet gibi ilksellikler rasyonel karar alma süreçlerini aksatarak çerçeveleme hatalarına neden olmaktadır. Böylece insanlar karşı karşıya kaldıkları riskleri yanlış anlayıp tanımladıkları için yanlış kararlar vermektedir. Shiller (2003, 82-90), bu kez insanları yanlış kararlara iten psikolojik yatkınlıklara dikkat çeker. Demir atma (*anchoring*), şeylere rasyonel olarak nasıl değer biçeceğimizi bilemediğimizde keyfi çıpalara başvurma eğilimini kavramsallaştırır. Kaybettikçe daha çok kazanarak telafi etme (*gains vs. losses*), riskleri duygusal duruma göre ele alma (*risk as feeling*), bağlılık hissi ve ihtimal veya şeyleri buna göre önceliklendirme (*commitment and prior choice*), kararlarda tutarlı olma arayışı (*consistency*) ve karar alırken karşılıklılık ve hakkaniyet arayışı (*reciprocity and fairness*) bu bağlamda Shiller'in verdiği örneklerdir.

Karşı karşıya olduğu büyük ve yapısal riskleri ilkselliklerine referansla tanımlayıp bu temelde karar alan, dolayısıyla çerçeveleme hatalarına düşen insanların daha iyi bir risk yönetimi yapabilmeleri için öncelikle yeni bir psikolojik çerçeveye ihtiyaçları vardır. Shiller finansal karar alma süreçlerinin gereklilikleriyle uyumlu yeni bir psikolojik çerçevenin tesisi için bir dizi öneri getirir. Bunlar kabaca, altı finansal inovasyon (geçim sigortası, makro piyasalar, gelir bağlantılı krediler, eşitsizlik sigortası, nesiller arası sosyal güvenlik ve risk kontrolü için uluslararası anlaşmalar), küresel bir veri tabanı (GRID) ve yeni ekonomik ölçüm birimleri (sepetler) olarak gruplanabilir. Bu reformlar insanların finansal risklerini daha iyi anlayıp yorumlamaları ve daha rasyonel bir çerçeve içinde karar vermelerini sağlamaları bağlamında basit teknik değişiklikler olmanın ötesinde birer psikolojik müdahaledir. Önerdiği her bir finansal inovasyon, esasen finansallaşmanın halihazırda kapsamadığı alanların da finansa ve dolayısıyla risk yönetimine açılması ve bireysel kararların yetersiz kalacağı durumlarda devletin bireyleri uygun kurumsal düzenlemelerle desteklemesi esasına dayanmaktadır.

i. Geçim Sigortası: Temelde hayat veya sağlık sigortasına benzer bir finansal araç olarak geçim sigortası, bireyin seçtiği meslek dalının zaman içerisinde kendi beceri ve emeğinin dışındaki risklerden kaynaklı bir şekilde daha düşük bir gelire sahip olmasını veya mesleğini yapmaktan vazgeçmesini önlemeye yöneliktir. Böylesi bir sigorta sayesinde birey, makul bir prim ödeyerek yaşamı boyunca belli bir gelir seviyesini güvence altına almış olur. Hayat veya sağlık

sigortasının tersine, birey sadece tek bir risk yerine meslek yaşamında yaşayabileceği her türlü riske karşı sigortalanmış olur. Böylesi bir sigorta poliçesi tasarlamak için kamu veya özel kuruluşlar uzun dönemli veri setlerinden faydalanabilir, bir sonraki aşama olarak bireyler kariyer seçimlerinde karşı karşıya oldukları risk faktörlerini aynı uzun dönemli veri setlerinden hareketle kendileri de hesaplayabilir. Shiller, böylece bireylerin hayatlarında edinecekleri gelirin kendi kontrollerinde olmayan büyük ve yapısal riskler tarafından olumsuz etkilenmesinin önünün alınabileceğini ve çalışma motivasyonunun artacağını öne sürer (Shiller 2003, 107-120).

ii. Makro Piyasalar: Ülkelerin finans piyasalarındaki performansı günümüzde yaygın olarak ekonomik performansla bir ve aynı şey gibi ele alınmaktadır. Halbuki bir ülkenin ekonomik performansını sadece menkul kıymetler borsasından hareketle ölçmek sorunludur; zira borsalar ülkenin bütün iktisadi etkinliğinin küçük bir kısmını temsil eder. Bunun yerine, gayrisafi milli hasıla seviyesine bağlı olarak prim ödeyen bir tür tahvil yaratılmalıdır. Böylece ülkelerin finansal risklerinin değerlendirilmesi ve yönetilmesi, genel iktisadi etkinliklerinin çok küçük bir kısmını kapsayan menkul kıymetler borsaları yerine reel iktisadi faaliyetlerinin bütünü kapsayacak şekilde yapılabilir olacaktır. Eğer söz konusu makro piyasalar her ülkede yaratılır ve bütün bu tahviller tek bir yatırım portfolyosunda toplanabilirse, bütün dünyadaki her tür iktisadi faaliyetin ekonomik değeri finansal olarak temsil edilebilir ve risk yönetiminin konusu olabilir. Böyle bir piyasa bireylerin kendi risklerini daha iyi yönetmelerini de mümkün kılacaktır. Bir adım sonrasında örneğin bireyler gayrisafi milli hasılaya dayalı tahviller üzerinden gelir seviyelerini daha gerçekçi bir biçimde yönetebilir. Keza emlak piyasaları için de aynı şey geçerlidir; mevcut *mortgage* piyasası, emlak kredisi borçlarına dairdir; konutların kendi değerlerine bağlı değildir (Shiller 2003, 121-138). Böylelikle reel ekonomi ile finans piyasaları arasında sağlam bir ilişkisellik tesis edilebilecektir.

iii. Gelir Bağlantılı Krediler: Kredi veren kuruluşların uzun süreli veri setlerine dayanarak, bireylere daha uzun vadeli krediler vermesi ve alınan krediyle yapılan yatırımın performansına göre belirlenecek faiz oranı üzerinden geri ödenmesi esasına dayanır. Böylece krediden faydalanan kişi, öngöremediği risklere dair kör bir tahmin yapmak yerine, gelecekteki gelir düzeyine oranlanmış bir düzeyden kredisini geri ödeyebilecektir. Böylesi bir durumda devletin bekçilik rolü önem kazanır. Krediden faydalanan kişinin gelecekteki performansına bağlı olarak geri ödemedede bulunacağı düşüncesiyle bilinçli olarak performansını düşürmemesi devletin

gözetiminde olmalıdır. Bu sebeple, mevcut iflas kanunlarında yasal düzenlemeler yapılmalı ve iflas yoluyla kredi geri ödemelerinden kurtulmanın önüne geçilmelidir (Shiller 2003, 139-148).

iv. Eşitsizlik Sigortası: Eşitsizlik sigortası, mevcut eşitsizliği kaldırılmak yerine; daha büyük ve keskin eşitsizliklerin ortaya çıkmasını engellemek için mevcut eşitsizlik seviyesini dondurmaya hedefleyen bir tür genel sigortadır. Esasen mevcut vergi sisteminin yerini alması öngörülmektedir. Halihazırda siyasal tartışmalarla belirlenen sabit bir orana (%18 KDV gibi) göre vergi toplamaya dayalı sistemde genel anlamda gelir düzeyleri ve yaratılan eşitsizlik gözetilmez. Bunun yerine uygulanacak eşitsizlik sigortasında otomatik olarak uygulanan vergi oranı terk edilerek kişilerin vergi sonrası gelir düzeyleri arasında verili eşitlik seviyesini koruyacakları artan oranlı ve kişiselleştirilmiş bir vergi oranı belirlenmesi sağlanacaktır. Aynı yaklaşım ülkelere göçmen kabulünde de işletilebilir. Her yıl kabul edilecek göçmen sayısı için bir kota belirlenecek, söz konusu kota açık artırma usulüyle göçmen adaylarına satılacaktır. Sadece varlıklı olan adayların kotaları doldurmaması için göçmenlere açık artırma bedelini uzun vadeli ve iş performanslarına dayalı faiz oranlarıyla belirlenecek bir krediyle ödeme imkânı sağlanabilir. Böylece göçmen kotalarından doğru kişiler, başka bir deyişle yetenekli ve ülke ekonomisine katkı sunabilecek insanlar yararlanacaktır (Shiller 2003, 149-164).

v. Nesiller arası Sosyal Güvenlik: Mevcut emeklilik sistemlerinde otomatik olarak belirlenen katılım payları sonucunda oluşan havuzdan ödenen emekli maaşları, doğrudan prim ödeyenlerin katkısı ve müdahalesine açık olmayan risklere açıktır. Keza teknolojik gelişmelere bağlı (tıptaki ilerlemeler, doğum kontrol teknikleri vb.) yaşanan demografik değişimler sosyal güvenlik sistemlerini zorlamaktadır. Bu bağlamda, sosyal güvenliğe katılım oranını otomatik olarak belirlemek yerine demografik bir endekse bağlanması kişilerin reel emekli primi ödemelerinin karşılığını almalarını sağlayabilir. Kabaca, kişinin emekli maaşının miktarını piyasa ve demografik dalgalanmalardan arındırılmış reel katkısının belirleyeceği bir sistem kurulması önerilmektedir. Böylece sosyal güvenlik sisteminin etkinliği artırılarak ileri yaşlarda karşılaşılabilecek geçim ve sağlık sorunları karşısında günümüzde ailenin oynadığı rolün büyük ölçüde profesyonel risk yönetimi modelleri üzerinden finans piyasalarınca paylaşılması mümkün olabilecektir. Keza demografik ve finansal risklerin daha iyi yönetilebilmesi bireylerin de kendi emekliliklerine yönelik daha karmaşık ve kişiselleştirilmiş emeklilik ödeme planları yapmalarını sağlayabilecektir (Shiller 2003, 165-174).

vi. Uluslararası Anlaşmalar: Ülkeler arasında gayrisafi yurt içi hasıla gibi reel ekonomik temellere bağlı uzun vadeli swap anlaşmaları yapılabilir. Örneğin, 1960 yılında Arjantin, Güney Kore'den daha büyük bir gayrisafi milli hasılaya sahipken halihazırda bu tablo tersine dönmüştür. 1960 yılında iki ülke arasında yapılacak bir swap anlaşmasıyla Arjantin'in Güney Kore'ye kaynak aktarması ve söz konusu kaynağın geri ödemesinin Güney Kore'nin ekonomik performansına endeksli bir faiz oranından yapılması halinde, hem Arjantin gelecekte yaşayabileceği olası bir kötü ekonomik performans riskini Güney Kore ile paylaşmış olacak; hem Güney Kore mevcut kaynak bulma sorunu ve yüksek faizli geri ödeme yükümlülüğünü hafifletmiş olacaktır. Böylece yaklaşık 50 yıl önce Arjantin Güney Kore'ye göre daha iyi bir durumdayken Güney Kore'nin kalkınmasına ve Güney Kore de Arjantin'in ekonomik istikrar ve büyümesine yatırım yapmış olacaktır. Her ülkenin katıldığı gayrisafi milli hasılaya göre belirlenen makro piyasalar oluştuğunda, örneğin gelişmiş on ülke ile gelişmekte olan bir ülke arasında daha karmaşık anlaşmalar yapılabilecek, örneğin Hindistan'ın risklerini ABD, İngiltere, Japonya ve Almanya kendi aralarında paylaşabilecektir. Kuşkusuz böylesi bir sistem ülkeler arasındaki eşitsizlik seviyesini verili kabul edecek; bu eşitsizlik seviyelerini koruyarak ülkelerin görece ekonomik performanslarında yaşanacak sıçrama ve çöküşler yerine genel bir küresel refah artışını garanti edecektir (Shiller 2003, 175-185).

Yukarıda kabaca özetlediğimiz finansal inovasyonların hayata geçirebilmesi için Shiller küresel ölçekte kapsamlı bir veri sisteminin geliştirilmesi gerektiğinin altını çizer. **Küresel Risk Enformasyonu Veri Tabanları** (*Global Risk Information Databases-GRID*) adı verilen bu sistem, esasen bütün reel ekonomik faaliyetlerin temsil edildiği, uluslararası olarak entegre edilmiş ve sürekli kendini güncelleyen küresel bir dijital muhasebe defteri oluşturulmasına dayanır. Küresel olarak bütün iktisadi faaliyetler böylece dijital düzleme aktarılabilecek ve daha etkin ve sürdürülebilir bir risk yönetimi için gerekli tabanı sağlayacaktır. Öte yandan Shiller'in (2003, 198) böylesi bir veri tabanının güvenliğine dair erişim sahiplerine "bağlılık yemini" ettirilmesi dışında yeni ve özgün bir tedbir öne süremediğini not etmek gerekir. Son olarak, Shiller siyasal iktidarın kefil olduğu, değişim değeri serbest olarak dalgalanan ve reel ekonomik değerden kopuk ulusal paralar yerine sabit ekonomik ölçü birimleri kullanılmasını önerir. Böylece enflasyon sorunu ortada kalkacaktır. Bunun için sistem tersine dönmelidir: genel fiyat düzeylerindeki artışın hesaplanması için kullanılan ürün sepetleri, kendi içlerinde bir ekonomik ölçü birimi olmalıdır. Teknolojinin bulunduğu seviye bu şekilde oluşturulmuş ekonomik paralar üretmeye müsaittir. Böylece reel ekonomik değerlerin takasında para biriminden kaynaklı riskler bertaraf edilebilecektir. Örneğin bir araba 100 elektronik ürün sepeti, bir ev 200

elektronik ürün sepeti değeri olacaktır ve zamanla ürün sepeti, ölçü birimi olarak ulusal para birimlerinin yerini alacaktır. Böylece bireyler alışveriş yaparken ürünün kendi değerinin yanında pek çok risk faktörüne maruz kalan ve değeri ağırlıklı olarak buna göre belirlenen ulusal para birimlerinin maliyetinden kurtulmuş olacaktır (Shiller 2003, 206).

Shiller'in önerdiği yeni finansal düzen, finansallaşmanın neden olduğu güncel sorunları saptamak ve çözümlmek adına yaratıcı ve ilginç bir çerçevedir. Finansallaşmanın özünde teknik bir süreç olduğunu, bizatihi aynı teknik gelişmenin pek çok yeni risk doğurduğunu ve toplumun yeni riskleri tanımlama ve yorumlama bakımından yeni bir yaklaşıma ihtiyaç duyduğunu vurgulaması önemlidir. Bu anlamda, halihazırda sadece riski paylaşan ancak finansal sistemin getirilerinden faydalanamayan kesimlerin de profesyonel bir risk yönetiminden faydalanması önerisi radikal bir taleptir. Finansallaşmanın yol açtığı sorunlara karşı finansın daha demokratik bir yapıya kavuşturulması şeklinde özetlenebilecek bu yaklaşım, belli açılardan sadece bir düşünsel egzersiz olarak kalmaya mahkum görünmekle birlikte örneğin emeklilik sisteminde önerdiği değişikliğin bir ölçüde Bireysel Emeklilik Sistemiyle hayata geçirildiğini görmek ilgi çekicidir.

Shiller'in çalışmasında vurguladığı bir diğer önemli husus, finans piyasalarının reel ekonominin çok küçük bir kapsamının karşılığını taşımasına karşın reel ekonominin tamamını temsil eder görünmesine yönelik eleştiridir. Menkul kıymetler borsaları, sadece kendilerinde kayıtlı olan ve yasal olarak işlem gören firmaların değerlerini temsil ederken bir ülkenin reel ekonomik faaliyetleri çok daha büyük bir miktara eşittir. Shiller'in 2003 gibi erken bir tarihte *mortgage* piyasalarındaki çarpıklığa dikkat çekmesi bu açıdan ilgi çekicidir. *Mortgage* piyasaları sadece emlak kredilerinin borçluluğu ve karşılanması oranlarını temsil etmekte, ancak emlakın reel değerini temsil etmemektedir. Dolayısıyla bütün bir sektörün veya ülkenin ekonomik kaderine ilişkin sadece finansallaşmış ve riskini profesyonel bir şekilde yönetebilen aktörlerin söz hakkı olabilmektedir. Shiller'in profesyonel risk yönetiminin günümüz finansallaşmış ekonomik yapısı içinde hem belirleyici bir rol oynadığını hem de bir ayrıcalığa dönüştüğünü saptaması önemli bir katkıdır. Çözüm önerileri içinde sadece basit bir regülatör olmanın ötesinde toplum adına risk yönetimine devletin aktif katılımını olumlaması, Shiller'in ana akım iktisattaki kamu alerjisinden bağışık olduğuna işaret etmektedir.

Finansallaşmanın yarattığı sorunları radikal finansal inovasyonla aşmaya çalışmak yaratıcı ve ilham verici bir fikirdir. Bununla birlikte bizatihi finansallaşmanın yol açtığı sorunları, finansı

kökten bir eleştiriye tabi tutmaksızın mevcut risk yönetim metotlarını “her kapıyı açacak anahtar” olarak değerlendirmek bazı köklü ve yapısal problemleri göz ardı etmek anlamına gelecektir. Shiller risklerin teknolojik gelişmenin bir sonucu olduğunu kabul etmektedir; ancak mevcut matematiksel risk yönetim modellerinin de aynı teknolojik gelişmenin bir parçası olduğu açıktır. Söz konusu risk yönetim modellerinin bizatihi kendileri de bir risk faktörüdür ve finansallaşmanın kriz yatkını, eşitsizlikçi, tekno-determinist eğilimlerini güçlendiren bir yöne sahiptirler.

Halihazırda kendini kaçınılmaz bir teknolojik gelişme olarak dayatan finansallaşmayı, henüz nüfuz edemediği aktör ve süreçleri de ona açarak dengeleme stratejisi kuşkusuz daha kapsamlı ve eleştirel bir düşünsel süreçle ele alınmalıdır.

Ciborra (2006,1341) benzer şekilde finansı demokratikleştirme fikrini ilgi çekici bulmakla birlikte bunun nicel risk hesaplamalarının daha fazla gündelik hayata girmesi ve doğası itibariyle hesaplanamaz belirsizliklerin ele alınması için de potansiyel araçlar olarak işlev görmesinin yaratacağı sorunlara dikkat çekmektedir. Örneğin kredi başvurusu yapan evli bir çiftin kredi geri ödeme süresi içerisinde boşanıp boşanmayacağına dair bir matematiksel risk hesaplaması mümkün olabilir mi? Veya böyle bir hesaplama girişmek etik veya ahlaki midir? Nitekim tam da bu gibi sorunlar sebebiyle davranışsal yaklaşımın risk tanımı daha köklü bir yorumlama faaliyetine konu olmalıdır. Ciborra’nın (2006,1342) risk tanımı farklı bir bakış açısı sunabilir: “risk, eylemlerin, olayların, muhayyel çıktılarının ve onlara atfedilen değerlerin bir fonksiyonudur. Bir zaman ufku, öznel yargı nosyonu ile bilinmezliğe ve değişime açıklık içermesi riskin temel boyutlarıdır.” Her tür riskin matematiksel ve nicel bir hesaplamayla önceden yönetildiği bir durumda, riskin doğurabileceği istenmeyen sonuçlar bertaraf edilmiş olabilir ancak riskin temel unsurları olan öznel yargı, bilinmezlik, değişim ve zaman mevhumu da riskle beraber ortadan kalkacaktır.

Nicel ve matematiksel risk yönetiminin hâkimiyeti varoluşsal açıdan pek çok sorun doğurmaktadır. Zira risk, Heidegger’de varoluşun en temel koşullarından biridir. Heidegger’in kaygı (*sorge*) kavramına yüklediği anlam, birebir riski karşılamaktadır. Buna göre,

“kaygının karakterini karakterize eden, tehditkar olanın hiçbir yerde olmayışıdır. Kaygı neden kaygı duyduğunu ‘bilmez’. Ancak buradaki ‘hiçbir yerde olmama’ bir hiç demek değildir. Bilakis tam da hiçbir yerde olmama, esasen onun havalisini

oluşturur yani özü itibariyle dünyanın mekânsal-içinde olmaklığının açılmışlığını temellendirir.” (Heidegger 2018, 286).

Dolayısıyla risk, yani bu dünyayı tehlikeli ve öngörülemez olarak tasavvur etmek ve bununla ilgili kaygı duymak, *bu-dünyadaki* insani varoluşun temelini oluşturur ve “... kaygı, Dasein’ı olanaklılık olarak açar.... Dasein’da kaygı en zati varlık olanağına yönelik varlığı yani kendini-seçmenin ve kendini-yakalamanın özgürlüğü içinde özgür olmayı açılar. Kaygı Dasein’ı varlığının sahilliği için özgür olmaya taşır” (Heidegger 2018, 287). Bu bağlamda, kantitatif matematiksel bir risk yönetiminin günden güne daha fazla hayatlarımıza nüfuz etmesi, kuşkusuz finansallaşmanın yarattığı bazı sorunlara karşı teorik olarak bazı çözümler getirecek olmakla birlikte bir yandan da insani varoluşun alanını giderek daraltacaktır. Ön-tasarımlanmış bir teknik olarak risk yönetimi insani varoluşta daha büyük bir alan işgal ettiği sürece özgür ve özgün bir varoluşun imkânları daralacaktır zira “bilakis bizi esasen daraltan el-altında-olanların olanağıdır” (Heidegger 2018, 286). Zira bu tam da tekniğin çerçeveleme etkisi denen şeydir.

Shiller’in öne sürdüğü kapsamlı risk yönetimi modeli, esasen varoluşsal kaygının çeşitli ekonomik ve organizasyonel risk temsilleri içinde şekleleştirilmesidir. Bu şekleleştirme, bizatihi kendini ve genel olarak hayatı unutma eğiliminin bir sonucudur. Bunun için kişi/toplum esasen kendi varoluşuna hareket kazandıran temel bir unsur olarak açık ve kaygıyla dolu varoluş projesi yerine odağını iş ilişkileri içinde karşılaştığı şeyler, kaynaklar ve insanlara kaydırır. Risk hesaplamaları, en naif ifadeyle, temsil edilebilir, hesaplanabilir ve yönlendirilebilir nicel nesnelere dönüşmüş kaygı ve ilgilenmedir (*besorgnis, care*) (Ciborra 2006, 1343). Bu bağlamda, davranışsalci finansın genelinde görülen bir eğilim olarak riski yönetilmesi veya etrafi çevrilmesi (*hedge*) gereken ve nesnel-kantitatif bir husus olarak değerlendirip onun yaratıcı, açık ve özgünleştirici yönünü ikinci plana atan yaklaşımı pek çok bakımdan eleştiriye açıktır. Ciborra’nın risk tanımlamasında yer alan üç temel unsur zaman ufku/algısı, öznel bir yargı nosyonu ve bilinemezlik/açıklıktır. Davranışsalci finansın risk yönetimine yaklaşımı söz konusu üç unsurun her biri açısından eleştirilmeye açıktır.

Varoluşsal bir perspektiften bakıldığında, zaman varoluşun kendini ortaya koyuş tarzıdır. Zaman, zamana dair algımız (veya zamanı bilmemiz) ve onu yönetim tarzımız doğrudan varoluşun kendini açılması olarak değerlendirilir. Ne var ki Shiller’in önerdiği proje, tam da Ciborra’nın öne sürdüğü zaman ufkunu elimizden alarak insani varoluşun alanını daraltmaktadır. Zira Shiller’in sadece psikolojik bir temelden ele aldığı ve rasyonel risk

yönetimi önünde engel olarak gördüğü ilksellikler (*primitives*) tarihsel olarak yüklü bir bagaja sahip kavramlardır. Devlet, aile, hukuk, mülkiyet, toplumsal hiyerarşi gibi tarihsel kurumlar, esasen kolektif varoluş ile bireysel varoluş arasındaki gerilimi yönetmeye yönelik arayışların sonucudur. Her biri bireyle toplum arasında karşılıklı bir denge kurmaya çalışır; bireyin varoluşunu, yani zaman ufkunu kolektif varoluşla denge içerisinde geliştirilebilmesi esasına dayanır. Shiller'in yeni finansal düzeni, bireysel ve özgün varoluş kiplerini finans karşısında adeta bir psikolojik araz olarak ele alıp risk yönetimi modelleri karşısında ikincilleştirir. Shiller'in farklı zaman ufuklarını yok sayması, halihazırda çok sorunlu olan ve tarihsel toplumsal ilişkilerin bir sonucu olan mevcut eşitsizlik seviyelerini -daha kötüye gitmemesi adına- dondurmaya önermesinde en açık olarak kendini ortaya koyar. Kolektif varoluş tarzları, yani toplumsal örgütlenmelerin temelinde zamana dair belli bir yorumlama ve beklenti yatar. Örneğin bir ülke vatandaşları geçmişe dair bir tarih anlatısı ve geleceğe dair bir beklenti etrafında örgütlenir. Gelecek ufkunun kantitatif risk yönetimi modelleriyle sabitlendiği bir bağlam esasen kolektif varoluşun finansallaşmanın kendini dayatması karşısında alanının daralması gelecektir. Günümüzde finans piyasalarına içre olarak bu eğilim zaten mevcuttur; Shiller bu eğilimi hem tespit eder hem de daha uca götürmeyi teklif eder.

Özgün ve açık bir varoluş imkânı, doğrudan riskin yarattığı kaygı ve bu kaygının tetiklediği ilgilenme (*besorgnis, care*) tarzlarına bağlıdır. Riski algılayan insan kaygı duyar, kaygı duyan kişi bu-dünyada varoluşunu bilir ve kendinden önceki varoluş yorumlarıyla (geniş anlamda teknik, yani kurum, gelenek, dil, tabu vb.) ilişki içerisinde kendini varoluşunu kurar. Nitekim kolektif varoluşumuzun tarihi bu bakımdan oldukça zengindir. Shiller'in psikolojik çerçeveleme hatalarına yol açtığını düşündüğü ilksellikler, kuşkusuz finansallaşmanın tekno-determinist dayatmasıyla uyumsuz gözükabilir; ancak aile, paylaşım, hediye, dini sembol, ahlaki kodlar, hakkaniyet gibi kurum ve kavramlar, esasen öznel yargılarımız etrafında tasarlayıp örgütlediğimiz birer risk yönetim modelleridir; tekniğin dayatmasına karşın bireysel ve kolektif varoluşun özgün yönlerini ortaya koyma tarzlarıdır. Nitekim tam da bu nedenle Shiller'in modeli zamansız olduğu kadar insansız da bir modeldir; risk yönetimine konu olmasını önerdiği alanlardaki mevcut düzenlemeler siyaset, sınıf, statü, din, etnik aidiyet, toplumsal cinsiyet açısından dolu ve yüklü tarihsel kategorilerdir. Shiller bütün bu kategorileri tarihsel bagajlarından bağımsız olarak sadece finansallaşmanın gereklerine göre yeniden tasnif etmeyi önermektedir. Örneğin göç kotaları belirleyip bu kotaları açık artırmayla göçmen adaylarına satma önerisi düşünüldüğünde, Shiller'in göç sorununu münhasıran finansal bir perspektiften ele aldığı görülüyor. Halbuki göç sorunu, daha iyi bir risk yönetimiyle daha etkin

ve sürdürülebilir bir hale bürünebilecekse de 21. yüzyıla gelindiğinde sömürge tarihiyle, eşitsiz büyümeyle, kaynak paylaşımıyla ilişkili düşünülmesi gereken bir olgudur ve en nihayetinde göçün kendisi zor koşullar içinde yaşayan insanlar için bir risk yönetimi tekniğidir.

Riskin bilinmezlik ve açıklık boyutları, kolektif varoluşumuz için kaygı yarattığı kadar özgün ve özgürleştirici olanaklara da zemin hazırlamaktadır. Finansal risk yönetimi, esasen bilinmez ve sonsuz ihtimale açık durumlara belli teorik varsayımlar temelinde sayısal değerler atfeder (bakınız Black-Scholes modeli) ve bu değerleri ağırlıklı olarak olasılık hesaplarıyla kıymetlendirir. Dolayısıyla kantitatif ve matematiksel modellemelere dayanmakla birlikte, riskin doğası itibariyle risk modelleri bilinmezlik ve ihtimale açıklığı bazı varsayımlar ile ölçülebilir, hesaplanabilir ve öngörülebilir hale getirmeye çalışmaktadır. Finansallaşmanın kriz ve istikrarsızlık yaratma eğiliminin altında esasen bilinemeyecek faktörlere sayısal değerler atfedilmesi ve bu değerlerin sanki varsayımsal değil de matematiksel kesinliklermiş gibi ele alınması yatmaktadır. Dolayısıyla insani varoluşumuzu daha fazla nicel matematiksel yöntemlere dayalı risk yönetim modellerine açmak gündelik hayatı ve kurumlarını münhasıran nicel matematiğin gözüyle ele almanın yanı sıra kriz potansiyelini hem artıran hem de gizleyen bir momentumu güçlendirir. Finansallaşmanın yarattığı sorunları daha fazla finansallaşmayla aşmaya çalışmak, finansa içre kriz potansiyelini de daha vahim bir seviyeye çekmek anlamına gelecektir. Keza yine Shiller’in ilkselliklerini hatırlarsak, aile, devlet, hukuk gibi finansal kararları olumsuz etkileyen kurumlar esasen sayısal olmayan risk yönetim birimleridir. Zaten tekniğin -ve dolayısıyla finansın- çevreleyici ve meydan okuyucu -günümüzde dijital- çağrısına karşı koyma işlevini haiz bu kurumların tam da finansal karar alma süreçlerini bozdukları için tasfiyesi önermek bu kurumların tarihsel olarak hangi sebeplerle meydana geldiklerini gözden kaçırmak anlamına gelecektir.

Shiller’in finansal süreçleri tarihsiz/zamansız, insansız ve siyasetsez ele alma tarzı kuşkusuz önerdiği projenin “korkunç derecede naif” olarak değerlendirilmesine yol açmaktadır (Ross 2004, 1101). Nitekim GRID gibi muazzam büyüklükte ve kısaca tüm dünyanın iktisadi faaliyetlerini kapsayan ve kendini anlık güncelleyen bir veri altyapısının korkunç bir gözetleme ve dolayısıyla iktidar aracı olabileceğini satır aralarında kabul etmekle birlikte böyle bir güç temerküzünün kendisinin yarattığı risklere dair kapsamlı bir mekânizma önermediği görülmektedir. Siyaset biliminin kadim sorusunu uyarlırsak, “gözetleyenleri kim gözetleyecek?” meşru bir soru olarak durmaktadır. Bizatihi mevcut psikolojik kurum ve süreçlerin eleştirisi üzerine kurulan yeni finansal düzenin temelini teşkil eden büyük gözetleme

aracı GRID'e karşı tek güvencenin bağıllık yemini olması beklenemez kuşkusuz. Son olarak, Shiller'in yeni ekonomik ölçü birimlerine duyulan ihtiyacı vurgularken, sürekli olarak ürün ve hizmetlerin *gerçek ekonomik değerine* atıf yapması ilginçtir. Zira emek değer teorisi bağlamında, özellikle Marksist iktisadın bir tür gerçek değer saptaması için teorik ve pratik düzlemde yaşadığı zorluklar bilinmektedir. Ürün sepeti temelinde yeni bir ekonomik ölçü birimi önermenin özellikle enflasyon bakımından faydası anlaşılabilir ancak gerçek değer saptamanın çok zorlu bir problematik olduğunu ve böylesi bir girişimin özellikle reel sosyalizm içinde yarattığı sorunları akılda tutmak gerekir.

2.2.3. Finansal kâr ve Finansal Müsadere: Marksist Yaklaşım

Marksist gelenek içerisinde finansa yönelik çalışmalarla 20. yüzyılın başından itibaren karşılaşmak mümkündür. Marx'ın para ve -itibari- sermaye teorisi, Hilferding'in finans kapital kavramı, Lenin'in yorumu ve Buharin'in tezleri ilk aşamada hatırlanabilir. Bununla birlikte 2007-8 finansal krizi Marksist düşüncenin içerisinde finansa dair daha kapsamlı ve farklı bakış açılarını içeren bir tartışma zemini açmıştır. Özellikle kriz sayesinde finansallaşmanın ulaştığı muazzam olduğu kadar kaygı verici boyutun görünür hale gelmesi, Marksist yaklaşımların eleştirel sorgulamalarında finansallaşmanın merkezi bir rol oynamasına yol açmıştır (Bedirhanoğlu 2010, 42). Marksist yaklaşımlarda finansallaşmanın krizle birlikte artan bir şekilde gündeme gelmesi özellikle ilk dönemde finansallaşmaya dair düşüncenin ağırlıklı olarak kriz ve krize yatkınlık etrafında ele alınmasına yok açmıştır. Bu bağlamda Minsky'nin (1982) istikrarsızlık ve krize dair tezleri de önemli bir rol oynamıştır. İlerleyen dönemde ise finansallaşmanın yeni bir fenomen olduğu, krizlere yatkınlığına rağmen tarihsel-yapısal süreklilik arz ettiği ve bazı Marksist temellerin yeniden ele alınmasını gerektirebileceği yönünde bir filizlenmeden bahsetmek mümkündür. Öte yandan, yine Marksist yaklaşımlar içinde finansallaşmanın akademik bir tartışma için çok muğlak, çok geniş ve analiz için elverişsiz bir kavram olduğu yönünde eleştiriler de mevcuttur. Finansallaşmanın tam da yeni bir teoriye ihtiyaç duyulan dönemde, teorik muhafazakarlığın üstünü örten bir işlev gördüğünü, finansın yükselişinin arkasındaki gerçekliğe eğilmek gerektiğini ve bunun için entelektüel bir proje olarak finansallaşmanın durdurulması gerektiğini savunan Mitchell ve Toporowski (2014, 79-80) örnek sayılabilir.

Günümüzde finansallaşma tartışmalarının kriz merkezilik yerine tarihsel-yapısal süreklilikleri saptamayı deneyen ve bunun için de teorik muhafazakarlığın ötesine geçerek düşünciyi

kışkırtan yeni tezler öne sürebildiğini kabul etmek gerekir. Gerçekten de finansallaşma tartışması, Marksist yaklaşımlar içinde paranın, faizin ve bankanın rolü, devletin yeri, birikim modelleri, sermaye bileşimi, teknolojinin rolü ve üretkenlik gibi bir dizi kuramsal ve kavramsal sabitin yeniden ele alındığı bir düşünsel süreci tetiklemiştir (Sistematik ve karşılaştırmalı bir değerlendirme için: Bedirhanoglu 2010). Bununla birlikte Marksist düşünce içerisinde üretim ilişkileri etrafında ortaya çıkan sınıf çatışması merkezi bir tema olmaya devam etmiş ve finans piyasalarını kendi dinamikleri ve yeni eğilimleri içinde ele alma girişimi bu temanın gölgesinde kalmıştır. Bu bağlamda, Lapavitsas'ın kârın artan bir şekilde üretim süreci yerine dolaşım alanında ortaya çıktığına yönelik finansal kâr vurgusu ve buna bağlı olarak geniş toplum kesimleri için bir tür finansal müsadere den bahsetmesi önemlidir. Zira Marksist gelenek içinde finansallaşma üzerine düşünürken analizini üretim süreci dışına çıkarma denemesi güncel finansal eğilimlerin özgün bir analizi için verimli bir çerçeve sunabilmektedir.

Lapavitsas'a (2019, 22-3) göre çağdaş kapitalizm finansallaşmıştır ve 2007 yılında başlayan çalkantı bir finans krizinin ötesinde finansallaşmanın krizine işaret etmektedir. Bununla birlikte finansallaşma tarihsel olarak görece yeni bir fenomendir; zira 1970'lerde dahi genel iktisadi görünüm içerisinde finansın büyüklüğü mütevazidir. Daha kesin bir dönüm noktası vermek gerekirse, finansallaşma 1973 petrol kriziyle birlikte ortaya çıkmıştır. Kriz kadar belirleyici bir diğer husus bilgi-işlem ve telekomünikasyon alanlarında gerçekleştirilen teknolojik devrimin dolaşım alanı üzerindeki etkisidir. Kuşkusuz finansallaşmanın ortaya çıkışında siyasi bir boyut da vardır; siyasal karar alıcılar verili koşullar içerisinde Keynezyenizmden koparak deregülasyonla bu yeni gelişmelerin önünü açmıştır (Lapavitsas 2010, 39-40). Dolayısıyla Lapavitsas'ın analizinde henüz finansallaşmanın başında her biri birbiriyle ilintili ve biri iktisadi (Petrol veya birikim krizi), biri teknolojik (bilgi-işlem ve telekomünikasyon devrimi) ve biri siyasi (deregülasyon) olmak üzere üç temel motif bulunduğunu saptamak gerekir.

Lapavitsas (2019, 63), finansallaşmanın sermayenin birikim veya üretkenlik sorunu karşısında kaçış yaptığı gizli ve muğlak bir alan olmadığı, tam tersine görece özerk ve yağmacı karakterine rağmen açık ve düzenli bir alan olduğunun altını ısrarla çizmektedir. Dolayısıyla bir sapma, kaçış, geçici bir araz değildir; finansallaşma kökenleri finans-dışı işletmeler, finansal işletmeler ve hane halkı/işçilerin asli ilişkilerinde yatan ve kapitalist ekonomilerin sistemli ve yapısal bir dönüşümüdür. Daha da öteye, finansallaşma ne finans ne de işletme güdümündedir; bunun yerine, finans-dışı işletmeler, bankalar ve hane halkı arasındaki anlık etkileşimler sonucunda ortaya çıkar. Bu etkileşimler devletlerin oluşturduğu politikalardan etkilenen bir kurumsal

bağlam içinde hayat bulur ve her bir ülkenin kendine özgü özelliklerini yansıtan sistemsel değişikliklerle sonuçlanır.

Lapavitsas (2010, 40-41) finansallaşmanın ortaya çıkış koşullarındaki iktisadi görünümde dikkat çeken üç husus bulunduğunu öne sürer. Birincisi, 1970'lerden 1990'ların ortalarına kadar üretkenlik artışı sorunludur ve yeni teknoloji ile üretkenlik artışı arasındaki ilişki belirsizdir. İkincisi, yüksek işsizliğin güçlü etkisiyle çalışma süreci dönüşmüştür; yeni teknoloji sayesinde tempo artarken çalışanların iş süreçleri üzerindeki takdir hakkı neredeyse kalmamıştır. Üçüncü olarak, birleşme ve devralmalar sonucu küresel üretim ve ticaret çok uluslu işletmelerin hâkimiyetine girerken özellikle gelişmiş kapitalist ülkeler üretim süreçlerini daha ucuz emek sunan ülkelere kaydırıp kendileri finansa girmiştir. Bütün bu süreçte reel birikim vasat bir performans sergilerken kapitalist sınıf, finansın düzeltilerek yenilenen mekânizmalarıyla yeni kâr kaynakları bulmuştur.

Lapavitsas'ın finansallaşma analizinin merkezinde saptadığı üç ayırt edici eğilim bulunur. Birincisi, finans-dışı işletmelerin birbirlerinden bağımsız olarak giderek daha fazla finansal süreçlere dahil olup kendi başlarına finansal işlemler gerçekleştirmesidir. Finans-dışı işletmelerin finansa yönelmeleri, aynı zamanda karlılık, iç örgütlenme ve yatırım görünümünde de önemli değişikliklere yol açmıştır. Lapavitsas'ın bu argümanı 1970'lerden bu yana olgun kapitalist ülkelerdeki ekonomik gelişmelere ilişkin ampirik bulgulara dayanmakla birlikte esasen Hilferding'in zamanla ticaret sermayesinin sanayi sermayesine el koyacağı (finans kapital) öngörüsüne yönelik bir eleştiridir. İkinci olarak, bankalar doğrudan borç (kredi) alıp vermek yerine finansal işlemler üzerinden kâr etmeye yönelmiş ve serbest finans piyasalarındaki işlemlere odaklanmıştır. Son olarak, bireyler ve hane halkı, barınmadan eğitime, sağlıktan ulaşıma pek çok alanda temel mal ve hizmetlere erişim için günden güne daha fazla finansal sisteme başvurmuştur. Bu üç eğilimin sonucu olarak üretim ile dolaşım arasındaki asimetri artarken artık-değerle alakası olmayan yeni kâr biçimleri ortaya çıkmıştır (Lapavitsas 2019, 22-24).

Finansal kar, Lapavitsas'ın finansallaşma analizinde merkezi bir rol oynar. 2000'li yıllara gelindiğinde, olgun kapitalist ülkelerde finansal kârın toplam kâr içindeki oranının tarihte daha önce görülmemiş bir seviyeye ulaştığını saptar. Finansal kar, Marksizm içerisindeki üretim sürecinde artı-değere el koyma şeklinde gerçekleşen sömürü üzerinden kâr elde etmekten farklı bir nitelik sergiler. Lapavitsas'a (2019, 168-9) göre, finansallaşmanın en çarpıcı ve yeni yanı

budur: günümüzde kapitalist kar, üretim sürecinde artı-değere el koymaktan ziyade dolaşım alanında yeni bir tür artı-değere el koymaya dayanmaktadır. Finansal kar, artık-değerin unsurlarını içerir ama doğası gereği başka parasal artışları da içeren, daha geniş bir kategoridir ve verilen paraya kıyasla geri ödenen para fazlasını temsil eden ilkel kâr biçimini andırır (Konuya ilişkin ampirik verileri ele alan bir çalışma için: Lapavitsas 2016).

Lapavitsas finansallaşma bağlamında dolaşım sürecinde yeni bir tür artı-değere el koymayı, yani finansal karlar elde etmeyi finansal müsadere/el koyma (*financial expropriation*) olarak adlandırır. “Özünde kişisel para gelirine veya başkalarına ait borç verilebilir sermayeye ve basit paraya doğrudan el koymayı temsil eden, sömürücü bir ilişkidir” (Lapavitsas 2019, 169). Dolaşım alanında ortaya çıkar ve yeni artık-değer akımlarından ziyade para ve değer akımlarını kapsar. Ancak dolaşım alanında olmasına rağmen sistemli bir şekilde ve iktisadi süreçler aracılığıyla gerçekleşir. Ne var ki olağan iktisadi sömürüden farklıdır: zira bir tür takas, basit alışveriş (*quid pro quo*) niteliği arz etmez; bunun yerine güvene dayanan ve karşılıklı taahhüt ve yükümlülöklere; yani geleceğe yönelik bir değişim tarzı üzerine kuruludur. Tipik tefeci kârından farklı ve daha geniş bir olgudur, zira burada artık para bir mübadele aracından çok ödeme aracına dönüşür. Finansal müsadere, finans kurumları ile finansa ulaşma imkânı kısıtlı olan kesimler arasındaki temel eşitsizliğe dayanır (Finansal kârın kredi, hissedarlık ve finansal ürün satışı bakımından kapsamlı bir analizi için: Lapavitsas 2019, Bölüm VI.).

Son olarak, Lapavitsas’ın kapitalist üretim ilişkileri ile finansallaşma arasındaki ilişkinin *türev* doğasına dair saptamasını ele almak gerekir. Buna göre, finans sistemi kapitalist sistemin ne küçük bir bileşeni ne de asalak bir çıkıntısıdır; aksine birikimi devam ettiren ayrılmaz bir parçasıdır. Ekonominin geri kalanından görece bağımsız olmakla birlikte diğer iktisadi etkinlik alanlarına karşı saldırgan ve yıkıcı bir etkide bulunabilir. Ne var ki bir finans sistemi ancak ve ancak kapitalist ilişkiler zaten ekonomik yaşamda yaygınlaştığı takdirde tomurcuklanabilir. Zira finans içinde derin bir paradoks barındırır:

“Finans kuruluşları, piyasaları ve varlıkları, belirli durumlarda değerin geri dönüşünü temin edebilmektedir ancak bir bütün olarak sistemli değer çoğalmasını ve geri dönüşünü güvence edememektedir. Finansın bileşenleri, parasal değer üretmez, sadece parasal değerin borç verilmesine ve geri ödenmesine müdahale eder. Bir finans sisteminin doğmasına yönelik ön koşul şudur: toplumsal ilişkiler olmalıdır ki parasal değerin ekonominin genelinde

dağıtılması, genişlemesi ve tahakkuk etmesi mümkün olabilsin” (Lapavitsas 2019, 131).

Finans bir yönüyle sıfır toplamı bir oyundur; zira klasik anlamda yeni bir değer üretmez; sadece verili toplam değer içinde el değiştirmelere veya el koymalara dayanır. Ancak kapitalist üretim ilişkileri sürdükçe yeni değer yaratılacak ve bu ilişkiler üzerine kurulmuş ve küresel ölçekte yaygınlaşmış finansal sistem büyüyen genel değeri yaratıcı şekillerde işleyebilecektir. Dolayısıyla finansallaşma yeni bir fenomen ve yeni bir tür iktisadi ilişkiler bütünüdür; ancak ön koşul olarak kapitalist iktisadi ilişkileri gerektirir (Lapavitsas 2019, 123-131).

Lapavitsas’ın finansallaşmanın türev doğasına ilişkin saptaması, teorik bir sıçrama teşkil eder. Nitekim 2007 krizinin hemen arkasından kaleme aldığı *Finansallaşmış Kapitalizm: Kriz ve Finansal Müsadere*³³ metni bu açıdan ilham verici noktalara parmak basmaktadır. Bu metinde yer verilen finansın bayağı bir şekilde resmileştirilmesi olarak risk kavramının öne çıkması, menkul kıymetlendirmenin etkisi ve 70’li yıllarda Black-Sholes modeli ile türev ürünlerin fiyatlandırılmasına nesnel bir gerçeklik atfedilmesi gibi hususlar, ne yazık ki Lapavitsas’ın daha sonra yayınlanan kapsamlı çalışması *Üretmeden kâr Etmek*’te geliştirilmemiştir. Lapavitsas burada, “Marx’ın inovasyona önem vermekle” birlikte, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin “kapsamları ve ritimleri, farklı alanlarda bilimsel keşiflerin ilerlemesi, keşiflerin daha üretken teknolojilere çevrilmesi ve işyerine başarıyla sokulması gibi iktisat dışı etkenlere bağlı olduğu için genel bir kapitalist üretim teorisinin konusu olamayacağı” (Fine ve Saad-Filho 2012, 60-1) yorumuna katılmış görülür. Esasen Lapavitsas’ın 2007-8 krizinin hemen ardından yeni olanı anlama kaygısıyla yaptığı gözlemlerinden dökülen özgün saptamaları vardır. Ancak ilerleyen dönemde bu saptamaları Marksist yazın içerisine yerleştirerek ifade etme arayışı, tezlerine daha kapsamlı, derinlikli ve sistematik bir açıklama gücü getirmekle birlikte, bir yandan da yeni teknik gelişmelerin kavramsallaştırılması girişiminden ödün vermesine yol açmış olabilir. Bu anlamda, Lapavitsas’ın erken dönemde saptadığı finansallaşmanın yeni ve özgün yönlerinden birini temsil eden türev piyasa ve ürünlere ilişkin analizini geliştirmemesi veya teknolojik dönüşümün finansallaşma içindeki rolünü sermayenin organik bileşimi bağlamında ele aldığını düşündürür ki benzer bir refleksin Marksist yazın içerisinde örnekleri mevcuttur (Fine 2010; 2017; Fine ve Saad-Filho 2012).

³³ 2008 yılındaki bir seminer çalışmasına dayanan makale ilk olarak 2010 yılında Türkçe, 2012 yılında İngilizce basılmıştır.

Lapavitsas'ın çekingenliğinde diyalektik materyalizmden kaynaklanan bir etkiden bahsetmek mümkündür. Kuşkusuz Marksizmin tarihsel açıdan zengin ve çok yönlü felsefi analizlerini bu çalışma sınırları içerisinde hakkıyla ele almak mümkün değildir. Bununla birlikte Lapavitsas'ın Marx'ın para teorisine getirdiği ilgi çekici yorumun basit bir analizi konuya ilişkin fikir verebilir. Lapavitsas'ın analizi, geleneksel olarak Marx'ın para teorisinin paranın meta biçimini ortaya koymaksızın mümkün olmayacağı yönündeki genel eleştirinin ötesine geçmeyi amaçlamaktadır. Daha basit bir ifadeyle, Lapavitsas Marx'ın analizinde paranın henüz para veya gümüş gibi değerli madenleri içeren ve kendinde değer taşıyan bir ölçü birimi olarak ele alındığını öne süren ve bu yönüyle kağıt para, elektronik para gibi yeni para türlerine dayalı para sistemleri için geçersiz olduğu yönündeki eleştirinin ötesine geçmeye çalışmaktadır.

Lapavitsas Marksist yazında sıklıkla görülen para-değer eşleştirilmesini kabul etmez ve bunu Hegelci bir yaklaşımın sonucu olduğunu öne sürer. Halbuki Marx, para konusunda kökleri meta mübadelesine dayanan bir tez öne sürmektedir. Buna göre, para mübadele anında el değiştiren iki metanın karşılığı değildir; yani mübadele anından önce yoktur. Tam tersine, mübadele gerçekleştikten sonra soyut ve evrensel bir ölçüt olarak doğar. Basitleştirmek gerekirse, mübadele anında tanesi 2 liradan beş elma ile tanesi 5 liradan 2 kalem el değiştirmez; tam tersine, bir kez teorik olarak 5 elma ile 2 kalem mübadele edildiğinde elmanın 2 lira ve kalemin 5 liralık bir parasal değere sahip olduğu ortaya çıkar. Dolayısıyla ideal fiyatlar ile gerçek fiyatlar arasındaki ilişki tersine okunmalıdır; zira gerçek fiyatlar ideal fiyatların pratik kestirimleri değildir; gerçek fiyatlar yerel, belirli ve tesadüfî oldukları ölçüde ideal fiyattan saparlar. Marx'ta değer ölçümünün ideal veya somut herhangi bir özelliği mevcut değildir; tam tersine para meta mübadelesinden “evrensel değer” ya da “bağımsız değer biçimi” olarak kendiliğinden ortaya çıkan bir metadır. Bu meta, kullanım değeri olarak yerel, parçalara bölünebilir ve dayanıksızdır; ancak mübadele değeri olarak genel, bağımsız ve soyut bir nitelik arz eder. Dolayısıyla Marx'ta para mübadele anından doğan bağımsız bir değer biçimidir (Lapavitsas 2019, 101).

Paranın nasıl kendiliğinden doğduğunu açıklamak için bu kez nispi değer ile eş değer biçimi arasında bir ayrıma gidilecektir. Nispi değer biçimi aktif unsuru, mübadeleyi başlatan tarafı; eş değer biçimi ise pasif unsuru, yani cevap veren tarafı temsil eder. Mübadele ilk anda rastlantısaldır; ancak bu ilişki ilerledikçe dört tarihsel aşamadan geçerek (rastlantısal, genişletilmiş, genel aşama ve para aşaması) eş değer biçimin tek bir metayla ilişkilendirildiği

bir duruma kavuşur. Para aşamasında paranın “formel kullanım değeri” vardır; diğer bütün metalarla doğrudan mübadele edilebilir. Bu paranın temel niteliğidir; devlet veya başka bir ekonomi dışı aktör tarafından yaratılmaz; ancak devlet bu sürecin olgunlaştırılmasında bir rol oynayabilir. Böylece meta işlemlerinden kendiliğinden doğan bir toplumsal kurgu olarak para, kendi içinde *ekonomik öz* barındırır (Lapavitsas 2019, 103). Nispi değer ile eş değer arasındaki bu diyalektik ilişki yerelden bölgeleşe, ulusaldan uluslararasına doğru sentezlenerek devam eder ve nihayet dünya parasına gelindiğinde son haline ulaşır. Dünya parası, artık “para olarak paradır” ve her şeyin kendisine göre belirlendiği nihai ekonomik soyutlamadır. Marx’ın ifadesiyle, “dünya parası, evrensel ödeme aracı, evrensel satın alma aracı ve her türlü servetin evrensel olarak kabul edilen somutlaşmış şekli gibi hizmet eder” (aktaran Lapavitsas 2019, 124).

Para böylece mübadele sürecini düzenlemek veya kolaylaştırmak için ekonomi dışı ve gelenek olarak münhasır siyasi güce sahip bir otoritenin dışsal sembolik bir müdahalesinden farklı bir şey olur. Para, bizatihi mübadele sürecinin kendisini temsil eden saf bir ekonomik olgu olarak görülür. Devletin paranın arkasındaki rolü ikincil ve düzenleyicidir. Buradaki diyalektik metodoloji şu şekilde işler: ilk aşamada rastlantısal olarak kurulan mübadele ilişkisinden doğan para, mübadeleyi tanımlayan bir unsurdur. Paranın rolünün saptanmasıyla beraber bir sonraki aşamaya geçilir. Aynı diyalektik işlem her bir aşamada tekrarlanarak nihayetinde evrensel bir seviyeye ve dünya parasına ulaşılır. Dünya parası, para olarak paradır; artık nispi değeri ile eş değeri tam örtüşür; Marx tam bu sebeple dünya parasının meta değerine sahip bir maden, büyük ihtimalle de altın olacağını öngörür (Lapavitsas 2019, 124). Marx’ın bu öngörüsü Bretton Woods Sisteminin çöküşüne kadar geçerliliğini korumuştur.

Lapavitsas, Marx’ın para teorisine daha çok felsefi bir açılım getirmek suretiyle “Marx’ın döneminde yaygın kağıt para bile yoktu” şeklinde vülgerleşmiş eleştiriyi aşar. Burada diyalektik materyalizmi uygulayan Lapavitsas (2019, 91), böylece parayı evrensel değer birimi olarak saptar: “para başlangıç kategorisidir, kredi ve finans ise para (sermaye) kategorisinin daha fazla gelişmesinden türer”. Ayrıca Marksizm içindeki tartışmalara atıfla, Lapavitsas (2019, 126-7) ABD dolarının en azından teorik olarak dünya parası özelliklerini tam taşımadığını ve bu yüzden “kısmi dünya parası” olarak adlandırıldığını, ancak yine de pratik nedenlerle dünya parası olarak analize konu edinilebileceğini kabul eder. Dolayısıyla Lapavitsas’ın finansallaşma analizinin merkezine aldığı para kategorisinin mesele evrensel değer birimi olarak paraya geldiğinde teoride sadece “kısmi” olarak bu işlevi görmesi detay

gibi gözükmeyle birlikte Lapavitsas'ın Marksist analizinde temel bir felsefi-teorik gedige işaret eder.

Lapavitsas'ın Marksist para teorisinde gördüğümüz bu gedigi ortaya çıkarabilmek için yine Lapavitsas'ın kendisinin de değindiği ama derinleştirmedigi iki unsurdan faydalanabiliriz: finansın türev niteliği ve teknolojik gelişmenin rolü. Öncelikle finansallaşma, Lapavitsas'ın da dediği gibi, kapitalist üretim ilişkileri üzerine ve ondan türeyerek kurulmuştur. Ancak bu türev doğa, kapitalist ilişkiler içinde belirlenmiş değer kategorilerinin finansallaşmaya aktarılmasına müsaade etmez. Zira Bretton-Woods Sisteminin yıkılmasıyla reel ve finansal ekonomiler arasında doğrudan ve fiziksel bir ilişki kalmamıştır. Lapavitsas, günümüzdeki finansal ilişkiler içerisinde kapitalist değer biriminin (paranın) çeşitli işlevlerinin izdüşümünü aramaktadır; ancak Bretton Woods öncesi paranın işlevlerini varsayımsal olarak bile içeren bir para mevhumu finansallaşmanın içinde yoktur. Nitekim Lapavitsas, para ile değer arasında karşılık kurmaya arayan düşünce tarzını Hegelci olmakla eleştirirken, son kertede aynı metodolojik hataya kendisi de düşmektedir; zira finansallaşmış bir iktisadi bağlamda kapitalist ilişkilerden doğan bir öze sahip karşılıklar aramaktadır. Halbuki finansallaşmanın türev niteliği, onun merkeze ekonomik bir öz almak yerine görelî büyüklükleri almasına ve görelî büyüklükler arasındaki ilişkisellikler üzerinden değer türetmesine yol açmaktadır. Daha felsefi bir dille, Lapavitsas finans piyasalarının (tümel) merkezinde bütün sistemin özünü içinde barındıran parayı (tikel) görür. Parçadan bütüne giden bu yaklaşım, esasen Marx'ın metodolojisinden çok bozulmuş bir Hegel yorumuna benzemektedir.

Lapavitsas'ın girdiği metodolojik çıkmaz, teknik bir eleştiriyle somutlaştırılabilir. Lapavitsas erken dönemde teknolojik gelişmelerin önemini vurgulamış, bununla birlikte analogdan dijital geçişin finans üzerindeki etkisi üzerine bir sorgulamaya girişmemiştir. Konuyu açmak için basit bir analogi kurulabilir. Yan yana duran bir mekânîk saat ile internet bağlantısına sahip dijital bir saati düşünelim. Her iki saatin de sorunsuz işlediğini ve aynı zamanı gösterdiğini kabul edelim. Mekânîk saatin arkasını çevirdiğimizde, bir enerji kaynağı ve dişli düzeneği görülecektir. Enerji kaynağının beslediği sabit bir hareket, büyük ve küçük bir takım dişliler arasındaki etkileşimle akrep ve yelkovanın olması gereken yere gelmesini sağlayacaktır. Bu dişli sistemi parçalarına ayrılabilir, kurma koluyla düzeltilebilir. Marksist ekonomi politiğin görünenin arkasındaki ilişkileri aydınlatma arayışı bu düzene aittir. Görünen saatin arkasında bir dişli altyapısı vardır; saat bir yanılsamadan ibarettir, esas olan dişli düzeneklerinin hareketidir ve saatin örneğin neden 15:45 olduğu dişlilerin arasındaki ilişkiden anlaşılabilir. İnternet bağlantılı dijital saatin

arkasında ise yine bir enerji kaynağı, basit bir elektrik devresi ve sinyal vericisi vardır. Dijital saatin internet aracılığıyla bağlı olduğu GPS sistemi, doğru zamanı Greenwich başlangıç meridyenine, yani bir sabite, bir kerterize, bir öze göre değil; yörüngedeki uyduların birbirlerine göre olan konumlarından otomatik olarak çıkarsayarak dijital saate iletir. Dijital saatin arkasını çevirdiğimizde karşı karşıya kaldığımız mekânîk düzenekten saatin neden 15:45 olduğunu anlamak mümkün değildir. Finansallaşmış iktisadi ilişkiler de benzer şekilde işler. Temelde bir reel ekonomik faktöre dayanmaz, tam tersine birbirlerinin büyüklük ve hareketlerine göre değer kazanan türev ürünleri merkeze alır; görünen rakamların arkasında dışlılar veya mekânîk toplumsal süreçler yoktur. Dolayısıyla finansal ilişkileri (dijital saati), bir tür ekonomik öze sahip kapitalist ilişkilerden doğan değer birimleri ile (para) anlamlandırmak mümkün değildir.

Dolayısıyla Lapavitsas'ın artı-değere üretim anında el koyan sömürü kavramı yerine farklı bir tür artı-değere dolaşım anında el koyan finansal müsadereye dikkat çekmesi ekonomi politik disiplini için çok önemli bir katkıdır. Ne var ki Lapavitsas, Marksist analiz içerisinde bu sonuca ulaşmamıştır; tam tersine ampirik olarak saptadığı finansal karların daha önce görülmemiş ölçüde artışı olgusunu Marksist kavram seti içerisinde açıklamayı denemiştir. Ancak Marksist metodoloji tamamen dijital öncesi dünyanın teknik koşullarını veri almıştır; bu haliyle dijital işletim sistemine sahip finansallaşmayı anlamlandırmakta güçlükler yaşaması beklenebilir bir sonuçtur. Bununla birlikte özellikle Marx'ın tekniğe dair pasajlarından hareketle genel bir teknik felsefesinin nüvelerini görmek ve buradan hareketle bazı kuramsal açılımlar yapmak da mümkündür.

Marx Kapital'in birinci cildinin *Makine ve Büyük Sanayi* (15. Bölüm) bölümünde kapsamlı bir teknik kuramının temellerini atar. Keza *Grundrisse*'de de tekniğe dair görüşlerini içeren bazı pasajlar bulmak mümkündür. Burada Marx'ın teknolojiye dair görüşlerine ilişkin kapsamlı bir tartışmaya girmek yerine çalışmanın ana izleği açısından bazı gerekli hususları vurgulamakla yetineceğiz. İlk olarak, Marx'ın düşüncesinde tekniğin önemli bir yer tuttuğudur. Marx, iktidar ilişkileri açısından üretim araçlarının, yani tekniğin mülkiyetinin (özel-ortak mülkiyet) ehemmiyetine dikkat çekmiştir. Zira Marx'ta devrim, bir yönüyle tekniğin -üretim araçlarının- kapitalistlerin elinden alınarak proletaryanın eline geçmesine dair bir mücadeledir. Kuşkusuz Marx'ın yaşadığı ve metinlerini kaleme aldığı dönemde iktisadi analize konu olduğu haliyle teknik, yani üretim araçları, endüstriyel makinelerdir. Bu bağlamda Marx'ın metinlerinde teknoloji konusu ilk okumada münhasıran makine olarak anlaşılmaya yatkındır.

Marx her ne kadar metinlerinde tekniği makine olarak ele almış olsa da tekniğe dair makineyle kısıtlı kalmayan bir perspektifin de ipuçlarıyla karşılaşmak mümkündür. Tekniği sadece mekânîk bir olgu olarak ele almak yerine insanlık tarihine ve hatta insanın biyolojik gelişimine koşut olarak okumak gerektiğine dikkat çeker ancak böylesi bir düşüncenin mevcut olmadığından yakını. Kendi ifadesiyle (2009, 360, Dipnot 4), “teknoloji, insanın doğayı ele alış biçimini, *yaşamını sürdürmek için* başvurduğu üretim sürecini açıklayarak, toplumsal ilişkilerin oluşum biçimini ve bu ilişkilerden doğan kavramları ve düşünce biçimini ortaya koyuyor.” Dolayısıyla Marx tekniğe esasen çok temel ve hatta varoluşsal (“*yaşamını sürdürmek için...*”) bir önem atfetmiştir. Kabaca, insan tekniği yapar; teknoloji de insanı. Teknoloji maddi koşulları ve bununla bağlantılı olarak hâkim düşünce tarzını değiştirir. Yeni maddi koşullar ve düşünce tarzı, yeni bir kolektif ve bireysel insani varoluşun kapısını açar. Marx, burada bir tür organolojiye ağıttır; tekniği insani varoluşun bir parçası, onu genişleten ve insani varoluşla karşılıklı olarak evrilen bir şey olarak görür. Ne var ki ekonomi politik analizinde tekniği sadece makine olarak ele alır (Marx 2009, 361-372).

Marx’ın tekniğe ilişkin görüşlerini dar anlamda ve geniş anlamda teknoloji olarak ikiye ayırmak bu açıdan açıklayıcı olabilir (Wendling 2009, Giriş Bölümü). Marx’ta³⁴ geniş anlamda teknik, insani yeti ve kapasitelere etki eden tüm teknik alet ve gereci kapsayan soyut bir kavrama tekabül eder; ne var ki Marx’ın bu düşünsel girişimi konunun ana parametrelerini saptamakla yetinir. Dar anlamda teknik ise, makineye tekabül eder; özellikle tarihsel olarak verili maddi koşullar içerisindeki etkisi itibarıyla iktisadi analizlerine konu olan teknik, makineden ibarettir. Marx geniş anlamda teknikten bahsederken, organolojiye daha yatkındır; o kadar ki tekniğin evrimine dair kaynak yetersizliğinden şikayet ederken (ki hayatının son döneminde bir teknik tarihi yazmak için notlar aldığı bilinmektedir) onu insanın biyolojik evrimini ele alan Darwin’in çalışmalarıyla eş görür. Marx, geniş anlamda tekniği ele alırken organolojiye yatkındır; tam da bu sebeple devrim, yani üretim araçlarının -tekniğin- el değiştirmesi, insanın da özgürleşmesi anlamına gelecektir. Öte yandan, Marx’ta dar anlamda teknik, endüstriyel bir altyapı içerisinde

³⁴“Marx was one of the first modern thinkers to begin to understand technology as an abstract noun covering an abundance of devices, rather than simply understanding it as a referent for the class of objects called “machines.” For Marx, there is technology in the narrow sense of its deployment within the capitalist world, and technology in the broader sense of a device that adds stature and power to human capacities. In a world dominated by exchange value, humans and machines are interchangeable, and both are subject to an abstract calculation of their quantifiable value. In such a world, humans are less valuable than machines, because their energetic Powers are paltry by comparison.” (Wendling 2009. 11).

konuslanmış makineden, daha somutlarsak buhar makinesinden ibarettir. Zira Marx'ın yaşadığı dünya buhar makinesi tarafından geri dönülmez bir şekilde dönüştürülmekte olan bir dünyadır ve kapitalist iktisadi ilişkilerin temelinde makine gücü vardır. Wendling (2009, 3), Marx'ın kendi etrafındaki dünyayı analizinde Hegel'in tin (*spirit*) kavramının yerine buharı (*steam*) koyduğunu söyler. Bu yüzden Marx'ın özellikle ekonomi politik çalışmalarında önerdiği çerçeve, kapitalist bir dünyayı açıklamak üzere geliştirilmiştir. Dönemin teknik koşullarında insan emeğinin diğer iktisadi faktörler gibi hesaplanabilir, nicel bir büyüklükle ifade edilebilir ve mübadele değerine tabi bir unsur haline gelmesi, insan emeği ile makineyi birbirine eşdeğer düşünmeyi mümkün kılmıştır (Wendling 2009, 11). Her şeye rağmen Marx, tekno-determinist bir düşünceye sahip değildir; teknik maddi dünyayı koşullandırabilir ama insanın kaderini belirlemez; zira insanın her zaman tekniğin -dolayısıyla kendinin- gidiş hattı üzerine düşünüp ona yön verebilme ihtimali vardır (Bimber, 1990).

Marx'ın (2018, 143-155) kendi metodoloji tartışmalarında aynı izleğin ekonomi politik için de geçerli olduğunu Grundrisse'nin yöntem tartışmaları içinde görmek mümkündür. Buna göre, öncelikle içinde yaşanan somut dünya gözlemlenmeli, soyut ile somutun diyalektik ilişkisinden yola çıkarak ortaya çıkarılan cari durum üzerinden tarih okunmalıdır. Marx bu durumu kendi tarihsel koşulları içinde açılar. Ön kabul olarak, “burjuva toplumunun tarihin en gelişmiş ve en çok yönlü üretim örgütlenmesi” olduğunu saptar (2018, 150); ardından ancak sermayenin ve emeğin bu bağlamdaki rolü anlaşıldığı takdirde geriye doğru hangi ilişkilerle ve nasıl geliştiğinin anlaşılabileceğini söyler. Dolayısıyla finansallaşmış bir ekonomiyi ele alırken endüstriyel üretimin temel olduğu bir toplumsal örgütlenmenin kavram setinin metodolojik bir yeniden yorumlamadan geçirilmeden kullanılması bazı soru işaretleri doğurabilir. Halbuki bugün Marksist yazında yeni maddi koşullara (dijital teknoloji) dayanan ekonomi politik manzara, eski maddi koşullar (analog teknoloji) temelinde oluşturulmuş kavramlar ve tarih okuması üzerinden ele alınmaktadır.

Son olarak, Marx için üretim teknolojiye eşit değildir, zira üretim basit bir teknik süreç değildir. Bunun yerine “üretim, verili toplumsal ön varsayımların, toplumsal ilişkilerin yeniden üretimidir” (Marx 2018, 117). Dolayısıyla en temelde üretim, iktisadi olmaktan çok sosyolojik-zihinsel bir karakter sergiler; toplumun içinde bulunduğu maddi koşullardan hareketle hangi ön varsayımları üretmek istediğine dairdir. Marksist üretim analizi, tarihsel olarak belli bir dönemde kapitalist meta üretimi şeklini analiz etmiş olabilir; ancak esas olan toplumun yeniden üretmek istediği ön varsayımlardır. Bu açıdan Marx'ın metodolojisi, farklı tarihsel dönemler

için yeniden yorumlanıp uyarlamaya açıktır; ancak verili maddi-tarihsel koşullar içinde ortaya çıkan kavram, teori ve analitik çerçevelerin başka maddi-tarihsel koşulların anlamlandırılmasında kullanılması mümkün değildir. Sermaye sahibi burjuva toplumu, kuşkusuz sermayeyi öncelemiş, sermayeyi yeniden üretmek için de endüstriyel üretim altyapısı üzerinde bir ekonomi politik örgütlemiştir. Ancak günümüzde finansal karların büyüdüğü, dolaşım ve mübadele ilişkilerinin üretim ilişkilerinden daha fazla kâr getirdiği ve dijital teknik sistemin *bu-dünyayı* muazzam dönüştürdüğü bir bağlamda, 19. yüzyılın maddi koşulları içinde oluşmuş kavramların yeniden düşünülmesine ihtiyaç vardır.

Lapavitsas'ın finansallaşma analizi, teknik bir süreç olarak gelişen finansallaşmanın ekonomi politik perspektifinden anlamlandırılması açısından önemli katkılar sunar. Yeni bir artı-değer ve ona el koyma biçiminin (finansal müsadere) ortaya çıkması, finansal karların muazzam artışının saptanması ve finansallaşmanın türev doğası ufuk açıcı niteliktedir. Bununla birlikte analizinde yeni teknik sistemin, yani dijitalleşmenin getirdiği köklü değişiklerin kavramsallaştırılmadığını görüyoruz. Dijital meta (obje), dijital mübadele, alım satım yapan algoritmalar, öğrenebilen yapay zeka gibi pek çok husus günümüzün *maddi koşulları* veya “toplumsal ön varsayım üretim araçları” olarak yeniden yorumlanmayı beklemektedir. Marx'ın *Felsefenin Sefaleti*'ndeki (2011, 122) “El değirmeni size feodal beyli toplumu verir; buharlı değirmen ise sınai kapitalist toplumu” önermesi dijital teknik sistem için güncellenmeyi beklemektedir.

2. 3. YAPISAL-TARİHSEL BAĞLAM VE FİNANSALLAŞMIŞ SİYASET

Önceki bölümde ele aldığımız her üç yaklaşım da dijital teknik sistemle etkileşim içinde beliren finansallaşmış iktisadi sistemin anlamlandırılmasında farklı vurgulara sahiptir. Perez'in Kondratieff ve Schumpeter'den mülhem teknik sistem ile iktisadi sistem arasındaki ilişkiyi yaklaşık elli yıllık dalgalanmalarla ele alan yaklaşımı, teknoloji, iktisat ve finans arasındaki karmaşık ve yakın etkileşimi göz önüne sermektedir. Shiller'in davranışsal çerçevesi ise, finansallaşmış ekonomik sistemde riskin merkezi rolü ve kaçınılmaz olarak risk yönetiminin önemine dikkat çekmektedir. Risk yönetiminin demokratik hale getirilmesi amacıyla sistemik ve radikal bir finansal inovasyonu savunan Shiller, bir yandan da daha demokratik bir risk yönetimi rejimine sahip yeni bir küresel ekonomik sistem eskizi çizmektedir. Shiller'in katkısı, sistemin yapısal özelliklerini ve işleyen parçalarını ortaya koyarken temel kabulleri -piyasayı-tartışmaya açmamak koşuluyla gelişmeye muhtaç hususları ve ne yönde gelişebileceklerine dair yaratıcı fikirleri içermektedir. Lapavitsas'ın Marksist gelenek içinden gelen saptama ve eleştirileri, kavram olarak finansallaşmanın ayakları üzerine oturmasına ve finansal kar, finansal müsadere gibi yeni kavramlarla finansallaşmanın sosyo-ekonomik sonuçlarının kavramlaştırılmasına olanak sağlamaktadır. Lapavitsas'ın önerdiği çerçeve, yeni iktisadi gelişmelere karşı sistematik ve analitik bir çözümleme içermesi bakımından ilgi çekicidir.

Böylece finansallaşmanın ekonomi politik analizi için farklı boyutlara dikkat çeken ve birbirini besleyen üç sütundan bahsedebiliriz: finansallaşma, teknik sistemle etkileşim içinde gelişmektedir; risk yönetimini merkeze alan teknik bir süreçtir; yeni artı-değer ve kâr biçimleri üzerinde yükselen ve yeni bir sömürü (finansal müsadere) örgütleyen bir tür kapitalizm türevidir. Bununla birlikte, mevcut analizin daha geniş bir bağlama oturtulması ihtiyacı barizdir. Finansallaşmayı makro bir zaman-mekân eklemlenmesi içinde anlamlandırmak; başka bir deyişle, tarihsel-yapısal bir modelde içerdiği süreklilik ve kopuş unsurlarıyla birlikte ele almak yerinde olacaktır. Bu sayede finansallaşmanın farklı yönlerini analiz eden iktisadi ve ekonomi politik yaklaşımların birbirleriyle iletişim kurabileceği ve sentezlenebileceği bir genel teorik zemin kurulabilir. Bu bağlamda, Braudel'in kapitalizmin ortaya çıkış koşullarını anlamlandırmak için öne sürdüğü üçlü piramit (geçim ekonomisi, pazar ekonomisi ve kapitalizm) modeli, en tepeye finansallaşma gelecek şekilde dört katmanlı bir mimari olarak düşünmeye çalışmak faydalı bir deneme olabilir. Bir diğer husus, finansallaşmanın güncel iktidar ilişkilerine yaklaşımını incelemek olmalıdır. Finansallaşmanın siyasal iktidar ile yurttaşlar arasındaki iktisadi bağları nasıl dönüştürdüğü ve nasıl bir siyasal rejim ve kurumsal

konfigürasyon talep ettiğini sorgulamak iyi bir çıkış noktası olabilir. Bu bakımdan Wolfgang Streeck'in kurucu halk-piyasa halkı şeması, finansallaşma bağlamında “iktisadi toplumsal sözleşmenin” taraf, işlev ve niteliklerinde gerçekleşen bir dizi değişimi anlamlandırmak için önemli ipuçları sunmaktadır.

2.3.1. Finansallaşmanın Yapısal Bağlamı: Dörtlü Piramit

Kapitalizmin tarihsel ortaya çıkış koşullarını ele aldığı *Maddi Uygarlık* üçlemesinde Braudel, çok geniş bir zaman ve mekân kesitini tarayarak gerek birinci elden kaynaklar gerek teorik metinleri incelemiş (Braudel 1982a, 1982b, 1984) ve kendi ifadesiyle (1982a, 24), “aşamalı olarak gözlerinin önünde üçlü bir ayrımın oluştuğunu” belirtmiştir. Bu çalışmalarda kristalleşen üçlü ayrımın unsurları, maddi kültür (geçim -ekonomisi-), piyasa ekonomisi ve kapitalizmdir. Bu üç iktisadi yapı, hem maddi hem de zihinsel özellikler barındırmaktadır. Doğuşu itibarıyla kronolojiktir; önce maddi kültür vardır, onun içinden piyasa ve piyasanın içinden kapitalizm türemiştir. Ancak yeni gelen yapı eskisini tasfiye etmemiş; birlikte var olmuştur. Dolayısıyla Braudel'in üçlü ayrımı, örneğin Marx'ın tarihsel gelişim çizgisinin tersine, doğrusal değildir; Braudel'de verili bir tarihsel kesitte, ekonomik sistemlerin çoğulluğu ve bir arada bulunuşu dikkat çekicidir. Braudel'in analizinde total tarihçi bir metodoloji hâkimdir. Bu anlamda, insan eylemlerini geniş zaman (tarih) ve mekân (coğrafya) kesitlerinde tüm yönleriyle ele almaya çalışmıştır. Araştırma yöntemi olarak, önce teorik düzlemde oluşturduğu şematik bir modeli doğrulayacak argümanlar bulmaya çalışmak yerine elindeki malzemenin kendi kendine şekillenmesini tercih etmiştir. Bu anlamda, Braudel (1982b, 455-7) yer yer üçlü ayrıma dair teorik netleştirme çabasına girse de metodolojik olarak üçlü ayrımın unsurlarının iç içe geçmişliği ve aralarındaki çizgilerin muğlaklığı bizatihi analizin temel bir unsuru olarak akılda tutulmalıdır.

Braudel üçlü ayrımını bir piramit olarak tarif etmektedir. Buna göre en altta, en temel ve kantitatif olarak açık ara en önemli katman olarak maddi uygarlık (*civilisation materielle*) bulunmaktadır. Bu katman kendi kendine yeterlik pratiklerinden oluşmaktadır; öz üretim ve tüketime dairdir. Daha çok geçmiş zamanlara atfedilen ve gündelik hayata derinden nüfuz etmiş olan bu pratikler genellikle verili ve analiz dışı sayılmaktadır. Bu alan kullanım ve kullanım değeri tarafından domine edilmektedir. Braudel bu aşamada henüz bir *ekonomi* görmez; zira burada ekonomik kurum ve pratiklerden ziyade hayatta kalma ve geçim pratiklerinin ön planda olduğu bir tür ekonomi öncesi durum söz konusudur (Bihr 2008).

Piramidin ikinci katında maddi uygarlığın içinden çıkmış olan piyasa ekonomisi, hatta genel anlamda ekonomi bulunmaktadır. Bu aşamada, kullanım değerinin yanı sıra artı-değer ortaya çıkmış ve bizatihi bu artı-değerin el değiştirmesi piyasayı oluşturmuştur. Aynı zamanda küçük işletmelerin, zanaatların ve tarımın gelişim gösterdiği bir kerte söz konusudur. Braudel'in bu noktada özellikle vurguladığı husus, ticaretin doğuşudur. Metaların dolaşımıyla zenginleşmeyi amaçlayan bir faaliyet şeklinde tanımlanan ticaretin doğuşu ve gelişmesiyle birlikte ticari pratik ve kuralları temelinde mübadele ve değişim değeri serpilmektedir. Piyasa ekonomisi aşaması, geçim pratikleriyle hala daha sıkı sıkıya bağlıdır ve geçim kaygısından tam bir otonomi kazanabilmiş değildir çünkü Braudel'e göre, bu aşamada bütün iktisadi faaliyetin nihai amacı, üreticilerin ve tüccarların kendilerini yeniden üretmelerinden ibarettir (Bihr 2008).

Piramidin en tepesinde Braudel'in tanımladığı haliyle kapitalizm oturmaktadır. Braudel kapitalizmi özetle ticari ve finansal boyutlarını da içerecek şekilde tüccar sermayesinin gelişmesi olarak düşünmektedir. Banka ve borsada gerçekleştirilen ticari faaliyetlerin hepsi dolaylı veya dolaysız olarak uzun mesafe ticaretine dayalıdır. Kapitalizm bu anlamda piyasa ekonomisinin içinden filizlenmiştir ancak onun limitlerinin ötesine geçmiştir. Yerel yeniden üretim pratiklerinden geleneksel düzenlemelere, siyasal kısıtlamalardan piyasadaki geçerli rekabet koşullarına bir dizi engelleyici faktörün etrafından dolanabilmesi, kapitalizmin piyasa ekonomisinden farkını ortaya koymaktadır. Bu sayede piyasa ekonomisinde mümkün olmayan düzeylerde büyük karlar ve sermaye birikimi elde edilmiş; ayrıca sermaye belli şehirlerde az sayıda kişinin ellerinde temerküz etmiştir. Bu aşamada artık değişim değeri tam bir otonomi kazanmış; piyasa koşulları hayatta kalma pratiklerinden ayrılmıştır. Böylece Braudelci anlamda kapitalizm, değer kıymetlendirilmesi ve birikimden başka amacı olmayan ve hem kullanım hem de değişim değerini hâkimiyeti altına almış bir sosyo-ekonomik örgütlenme biçimi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda Braudel'in kapitalizmi, üretim ve basit metaların dolaşımından ibaret olan piyasa ekonomisinin hem içinden çıkmakta hem de ondan farklılaşmaktadır (Bihr 2008).

Ana hatlarıyla ortaya koyduğumuz Braudel'in üçlü piramit şeması, pek çok açıdan eleştiriye maruz kalmıştır. Özellikle yer yer Marksist kavramlara başvurmakla birlikte Marx'ın bu kavramlara yüklediği anlam ve onları içinde ele aldığı bağlama riayet etmediği (sermayenin fetişleşmiş halini analizine konu etmesi, üretim süreçlerine yeterli önem atfetmemesi, ticari sermaye ile sınai sermaye arasında ayırım gözetmemesi, dünya-ekonomi kavramının

muğlaklığı) eleştirisi öne çıkmaktadır (Bihr 2008, Kinser 1981). Ne var ki bu eleştirileri değerlendirirken kapitalizmin nasıl işlediğine odaklanan Marx'tan farklı olarak Braudel'in önceliğinin kapitalizmi ortaya çıkaran tarihsel koşullar olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Keza Marx analizinin merkezine üretimi almış ve kavram olarak kapitalizm yerine *kapitalist üretim ilişkilerinden* bahsetmiştir. Öte yandan, Braudel kendi metodolojisiyle uyumlu olarak (total tarihçilik), piyasa ekonomisinin içinden çıkan çok yönlü bir sosyo-ekonomik toplumsal örgütlenme olarak *kapitalizmden* bahsetmektedir.

Braudel'de kapitalizmin doğuşu belirli tür üretim ilişkilerinin yaygınlaşmasından ziyade tarihsel olarak bir dizi alanda gerçekleşen devrimsel dönüşümlerin sonucudur. Nüfus hareketlerinden beslenmeye, lüksten genel anlamda tekniğe, paranın rolü ve işlevinden şehirleşmeye, ticaret ilişkilerinden kapitalist yatırım anlayışı ve coğrafyanın algılanmasına varan bir dizi yapısal ve zihinsel dönüşümün bir araya gelmesiyle kapitalizm ortaya çıkmıştır (Rojas 1999, 82). Kuşkusuz Marksist perspektiften Braudel'in çalışmalarının eleştirisi zengin ve kapsamlı bir düşünsel faaliyeti kışkırtmaktadır; ancak iki düşünürün temel odak noktalarının farklı olduğu akılda tutularak benzer kavramlara atıfla aynı süreçlerle ilgileniyor olmasına rağmen her iki analizin de değişik sonuçlara varması anlaşılabilir bir durumdur.

Braudel'in üçlü piramidinin temelinde üçlü zaman kavramı bulunmaktadır. Bu tür bir zaman kavrayışının temeli Braudel'in uzun süre (*longue durée*) kavramını geliştirdiği 1958 yılında yayınlanan *Histoire et Sciences Sociales: La Longue Durée* makalesinde atılmıştır. Braudel'in katkısı tarih yazımı bakımından önemli yenilikler getirmekle birlikte makalenin esas amacı sosyal bilim disiplinleri arasında açılan mesafeyi kapatmak için ortak bir metodoloji ortaya koymaktır. Kendi ifadesiyle (1958, 726), “toplum bilimlerinin ortak bir metodoloji geliştirebilmesi için toplumsal zamanın çoğulluğunu göz önünde bulundurmak kaçınılmazdır” ve bu çoklu zamanlar içinde uzun sürenin özel önemi vardır. Kısaca hatırlatmak gerekirse, Braudel'in üçlü zaman kavrayışının unsurları şu şekilde özetlenebilir: (i) Olaysal (*événementiel*) zaman, daha çok kronikçinin veya gazetecinin zamanıdır; her bir olayı kendi tekiliği içinde ele alır ve ağırlıklı olarak siyasi tarihin kullandığı bir mevhumdur. (ii) Döngüsel (*cyclique*) zaman, tarih içerisinde çevrimsellikler ve kendini tekrar eden örüntülerin zamanıdır; ağırlıklı olarak iktisat tarihinde görülür ki Braudel döngüsel zamanı açıklarken Kondratieff dalgalarına sıklıkla atıfta bulunur. (iii) Uzun süre (*longue durée*), toplumsal tarihin zamanı olmakla birlikte aynı zamanda tüm sosyal bilimlerin bir araya geldiği zemini oluşturan bir meta-tarihin zamanıdır.

Braudel'in üçlü zaman önerisi, büyük ölçüde Fransız yapısalcılığının zamansız, tarihsiz ve donuk metodolojisine yönelik bir eleştiridir. Nitekim Braudel (1958, 731-4) metnin ilk sayfasından itibaren Claude Lévi-Strauss'a dönük yoğun göndermelerde bulunmakta ve metnin en sonunda (alt) yapı ve model gibi teorik kavramları yeniden tanımlamaya girişmektedir. Braudel'in amacı, Fransız yapısalcılığının reddiyesinden ziyade çok yönlü ve zengin bir materyali statik olarak ele almasının önüne geçerek dinamik bir yapı fikrinin zeminini oluşturmaktır. Ancak Braudel'in dinamik yapısı da son derece yavaş ve uzun sürelerde evirilmektedir. Son derece yavaş devinip değişen bu yapının içerisinde hem döngüsel hem de günlük fenomenlerin izlenmesi olanağı da mevcuttur. Böylece Braudel, her ikisi de Mauss'un öğrencisi olan (Audouze 2002, 280) bu iki yapısalcı düşünürü birlikte ele alarak, farklı zamansal analiz çerçevelerine sahip sosyal bilim disiplinlerini uzun süreli tarih anlayışı temelinde bir araya getirmeyi denemiştir.

Braudel'in yapısalcılık eleştirisi, bir reddiyeden ziyade tadil etme girişimidir. Zira kendi metodolojisinde yapısalcılığın sunduğu imkânlardan oldukça faydalandığını görmek mümkündür. Braudel'in temel katkısı, Fransız yapısalcılığını besleyen iki ana yaklaşım arasındaki dengeyi yeniden kurma denemesidir. Bir tarafta ismi ve çalışmaları yapısalcılıkla neredeyse özdeşleşmiş olan Claude Lévi-Strauss'un ağırlıklı olarak kültürel objelerle, mit ve akrabalık ilişkileriyle ilgilenerken insan aklının özelliklerini açığa çıkarmak isteyen kültürel antropolojisi vardır. Öte yanda, yine benzer metodolojik eğilimlere sahip olmakla birlikte, ağırlık olarak insan yaşamının altında yatan *maddi süreçleri* keşfetmeye yönelmiş ve bu amaçla somut araç gereçleri, yani tekniği inceleyen André Leroi-Gourhan'ın etnografyası (teknoloji) vardır (Collins 2020). Dolayısıyla Braudel'in yapısalcılığa yönelik metodolojik müdahalesinin temelinde insana dair düşünsel süreçlerin yanı sıra maddi süreçlerin de göz önünde bulundurulması kaygısı önemli bir rol oynamaktadır. Braudel'in maddi koşulları algılayışında teknik merkezi bir yer tutar. Braudelci analiz daha önce toplum (tarih) ve doğaya (coğrafya) atfedilen belirleyici etkileri bu kez *yapay* sosyal ve doğal güçlere, yani tekniğe teşmil etmiştir. Böylece Braudel, Lévi-Strauss'un düşünsel sürekliliklerinin (kültür) yanına Leroi-Gourhan'ın teknik evrimini koymuş olur.³⁵

³⁵ Gerek Fransız yapısalcıları gerek Braudel için teknik konusunda temel referans kaynaklarından biri Marcel Mauss'un çalışmaları olmuştur. Mauss'un konuya ilişkin genel bir değerlendirmesi için: Mauss, M. (2004). Les Techniques et La Technologie. Revue du Mauss (n23), pp. 434-450.

Teknik, Braudel'in tarihsel analizinde merkezi bir rol oynamaktadır. *Maddi Uygarlık*'ta Braudel tamamen teknik konusunu tartıştığı bölümlere (örneğin I. Cilt, 5. ve 6. Bölümler) yer vermiştir. Bir yandan "teknik gerçekten bir kraliçedir: dünyayı değiştirir" derken bir yandan tekniğin uzun süreli bir toplumsal süreç olarak algılanması gerektiğini ve teknoloji tarihinin bütün çeşitlilikleriyle aslında insanlık tarihi olduğunu öne sürecektir (aktaran Gürkan 2005, 3-4). Braudel'in teknik ve toplumsal süreçler arasındaki ilişkiselliği ele alışında da Gourhancı eğilim-olay ikiliğiyle koşutluklar göze çarpmaktadır. Zira Braudel teknik ile toplumsal süreçler arasında karşılıklılık olduğunu, tekniğin ancak toplumsal bir bağlamda gelişebildiğini ancak toplumsal dönüşümün de teknik gelişmeye bağlı olduğunu öne sürecektir. Braudel'in teknik ile zaman arasında kurduğu ilişki ise bu kez Stiegler'in teknik varoluşçuluğunu hatırlatmaktadır; zira Braudel'in üçlü piramidinin her bir katmanındaki hâkim zaman anlayışına denk düşen farklı bir teknik altyapı ve teknikle ilişki kurma tarzı mevcuttur. Daha basit bir ifadeyle, bir sosyo-ekonomik örgütlenme tarzının nasıl bir zamanla karakterize olduğu, yani piramidin hangi katmanına tekabül ettiği teknikle kurduğu ilişkiye bağlıdır.

Piramidin en altında yer alan maddi yaşam, çok yavaş devinir ve uzun sürelerde değişir. Bu aşamada teknolojik koşullar, yüzyıllarca boyunca neredeyse sabit kalırlar. Piyasa ekonomisinde inovasyon görölür; küçük işletmeler ve zanaatkarların tetiklediği döngüsel bir zaman ve buna paralel bir teknolojik gelişim vardır. Nihayet kapitalizm aşamasında hesaplama ve spekülasyona dayanan karmaşık bir iktisadi yapı söz konusudur; tarımsal, ticari, sanayii ve finansal boyutları içeren çoklu bir kapitalizm söz konusudur; teknolojik gelişim ve inovasyon hızlanmış, buna bağlı olarak da kısa vadeci bir zaman algısı öne çıkmıştır. Öte yandan, piramidin katmanları arasında kronolojik bir ilişki sadece doğuşları açısından vardır; örneğin maddi yaşam, piyasa ekonomisinden önce doğmuştur ancak piyasa ekonomisi geldiğinde ortadan kaybolmamış, onun içinden türeyen piyasa ekonomisiyle birlikte yaşamaya devam etmiştir. Dolayısıyla maddi yaşam, piyasa ekonomisi ve kapitalizm eş zamanlı olarak iktisadi alanda barınmaktadır. Bununla birlikte, en tepede bulunan ve dolayısıyla en yüksek karlara sahip kapitalizm, özellikle siyasal süreçlerde daha önemli ve görünür bir rol oynamaktadır.

Braudel'in üçlü piramidinin her bir katmanı, insan ile madde arasında farklı bir ilişki türü, dolayısıyla farklı bir teknik kavrayışı ve zaman rejimi öngörmektedir. İnsan ile madde arasındaki ilişkinin pratik yönünü teknik teşkil etmektedir; bununla birlikte insan ile madde arasındaki zihinsel ilişkinin teorik yönü ise fizik bilgisinde saklıdır. Bu anlamda, Braudel'in

üçlü piramidinin her bir katmanının aynı zamanda başka bir fizik görüşüne tekabül ettiğini görmek mümkündür. Sistemli, birikimsel ve dolayısıyla teorik bilginin oluşmadığı bir aşama olarak maddi yaşam, ağırlıklı olarak pratik edimlerin derlendiği ve teorik bir fizik anlayışının henüz ortaya çıkmadığı bir dönemdir. Piyasa ekonomisinin zihinsel ve teknik yapıları, Aristotelesçi fizikle ve kapitalizmin temel kabulleri ve maddi süreçleri Newton fiziğiyle uyum göstermektedir. Bugün finansallaşmayı Braudel'in üçlü piramit şemasını dört katlı olarak revize edecek şekilde ele almamızı mümkün kılan en temel unsur, insan ile madde arasındaki ilişkiye dair yeni ve köklü bir teorik yaklaşımın ortaya çıkmasıdır. Zira tarihsel bir dönem olarak finansallaşmanın arka planında kuantum fiziğini bulmak mümkündür.

Finansallaşma özünde teknik bir süreçtir; ancak iktisadi alanı kökten bir dönüşüme, başka bir deyişle, kendisine uyum sağlamaya zorlamaktadır. Zira finansallaşmanın arkasında insan ile madde arasındaki ilişkiye dair köklü bir zihniyet dönüşümü yatmaktadır. Kuantum fiziği, insanın maddeyi anlamlandırmasına dair yeni bir çerçeve önermiş ve bir dizi yeni pratik dönüşümün de kapısını açmıştır. Bu dönüşümün toplumsallaşması çok büyük ölçüde finansallaşma üzerinden gerçekleşmiştir. Braudelci analize uygun bir şekilde, bu dönüşümün öncelikle zaman ve mekânla dair düşünüş ve uygulamalara dair getirdiği yenilikleri göz önünde bulundurmak gerekecektir ki bu yenilikleri mümkün kılan bizatihi teknik gelişmedir.

Finansallaşma kapitalizmin bir türevi olarak doğmuştur. Tarımsal, sanayi, ticari ve finansal sermayeden oluşan dörtlü yapı içinde finansal alt sistemin hızla büyüyüp diğer alanlara el koyduğu bir dönüşüm yaşanmıştır (Stiegler 2010, 98-9). Finansallaşmayı mümkün kılan teknik gelişme, bilgi işlem ve iletişim teknolojilerindeki yeni buluşlardır. Bu teknolojik devrim, eski işlevlerin daha hızlı ve efektif yerine getirilmesinden daha kapsamlı bir fenomendir; *bu-dünyayı* kendine has bir dille sanal dünyada tekrar kuran ve burada çalışan yeni bir işletim sistemine sahiptir. Dolayısıyla analogdan dijitalle geçiş, sadece belli pratik, düşünce ve yapıların dönüşümünden daha derin, bizatihi varoluşsal bir dönüşümdür. Bununla birlikte günümüzde analogdan dijital teknik sisteme geçiş süreci tamamlanmış değildir; *bu-dünyanın* sanal dünyaya tercümesi devam etmektedir.

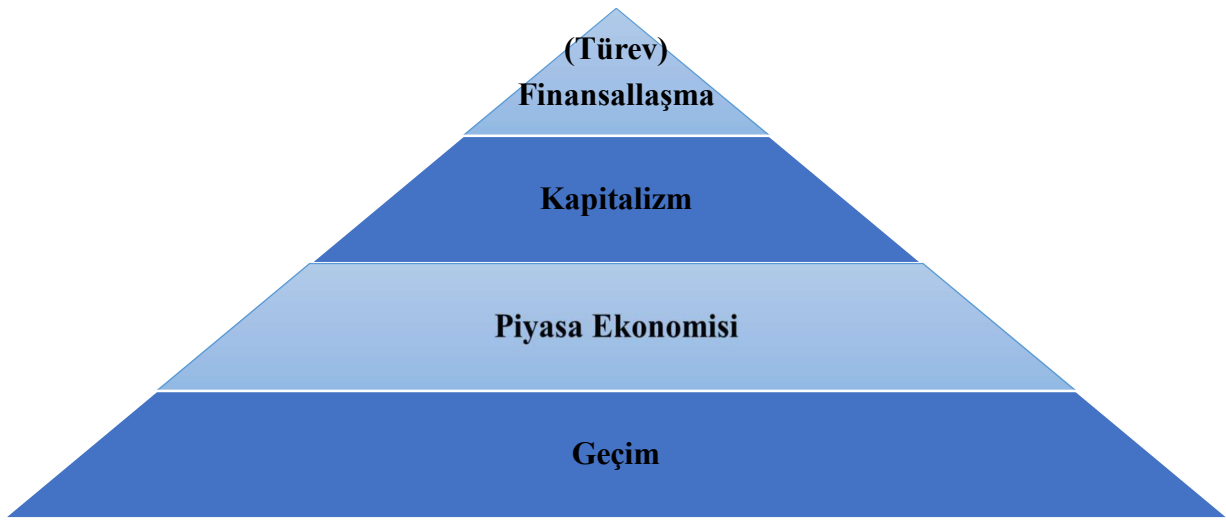
Dijital teknik sistemin içerisinde zaman ve mekân kökten değişmiştir. Mekânsal olarak dijital dünya sanal olarak örgütlenmiştir; bir yandan ikili kodlarla ifade edilen *bit*ler temel yapıtaşını oluşturmaktadır; öte yandan dijital dünya sonlu bir dünya değildir. Mekân sonsuza doğru giderken zaman artık anlık hale gelmiştir. Gerçekten de finansal piyasalarda günden güne daha

fazla kullanılan yapay zeka ve algoritmalar, pek çok işlemi *aynı anda* gerçekleştirebilmektedir. Dolayısıyla sanal bir mekân içerisinde anlık devinen algoritmalar, hem bildiğimiz anlamda zaman ve mekânı esnetmiş hem de bu-dünyada mümkün olmayan hızlarda eyleme kapasitesini ortaya çıkarmıştır. Braudel'in üçlü ayrımında maddi yaşam uzun süre, piyasa ekonomisi döngüsel zaman ve kapitalizm olay zamanla karakterizeydi; finansallaşma ise anlık zaman veya hatta zamansız zamanla karakterize olmaktadır. (Benzer bir düşünsel hat, dijital sistemin özellikle iletişim boyutu temelinde kavramsallaştırmalara giden Castells'in çalışmalarında da görülebilir) (Castells 2010b).

Braudel'in kapitalizmi, ağırlık merkezi önce Kuzey İtalya'dan Amsterdam ve Londra'ya kayan ve bu kentlerden küresel olarak yayılan bir dünya-ekonomidir. Kuşkusuz Braudel'in modelinde, tek merkezden yayılan ve hareketi sabit kabul eden Newton fiziğinin hareket yasalarının izdüşümünü (sabit lineer hareket) görmek mümkündür. Öte yandan, finansallaşma merkezsizdir; günümüzde finans piyasalarını reel ekonomiye bağlayan sabit çıpalar yoktur. New York, Londra ve Tokyo borsaları bu anlamda öne çıkıyor gibi görülebilir, ancak finans piyasalarının mekânsal olarak bu kentler ve bu kentlerde yoğunlaşmış iktisadi faaliyetlerle doğrudan bir ilgisi yoktur. Tam tersine, söz konusu kentler kendilerini finansallaşmanın merkezsiz yapısına uyumlulaştırabilme kapasiteleriyle temayüz etmektedir. Finans piyasaları bir merkeze veya bir öze sahip değildir; bunun yerine kendilerini *görelî* olarak var ederler.³⁶ Bunun en vurucu örneğini, türev finansal araçlar oluşturmaktadır. Türev ürünler, reel ekonomik değer ve büyüklüklerden ziyade bu değer ve büyüklüklerin değişimi üzerinden birbirlerini tanımlarlar. Basit bir örnekle somutlamak gerekirse; kapitalizmde, A (merkez) şehri ile B (hedef) şehri arasındaki 200 kilometrelik mesafeyi iki araçtan birinin 4 saatte diğeri 5 saatte alması temel meseledir. Türev finasta ise, A veya B şehrinin önemi yoktur; saatte 50 km ve 40 km hızla ilerleyen iki moment söz konusudur; şehirler, aralarındaki mesafe, mesafeyi kat eden araç gibi unsurlar tamamen bu hızlara göre tanımlanmaktadır. Zaten dijital dünyada sanal olarak konumlanmış bir noktadan diğeri noktaya gitmek mesele değildir; o noktaların özü veya niteliği de ikincildir; önemli olan hareket halindeki şeylerin hızları arasındaki farktır. (Bu tam da Derridacı anlamda bir farktır - *différance*)

³⁶ Bu açıdan, gündelik hayatta ekonomiye dair her tür güncel kaynakta gayrisafi milli hasıla, üretim kapasitesi vb. gibi reel ekonomik büyüklüklerin yerine kur farkları/oranlarının verilmesi anlamlıdır.

Lapavitsas finansallaşmanın kapitalizmin bir türevi olduğunu öne sürerken güncel duruma dair çok derinlikli bir noktaya parmak basmaktadır. Zira finansallaşma sadece kapitalizm içerisinde üretilmiş iktisadi değerlerin türevinden ibaret değildir; çok daha köklü ve toplumsal hayatın her alanına nüfuz eden bir fenomen söz konusudur. Kendini diğerleriyle farkından kuran ve öte yandan bütün kimlikleri verili alan kimlik siyaseti, bu anlamda aynı işletim sistemine sahiptir. Bir diğer örnek sanatsal alandaki dönüşümdür. Son yıllarda müzikten resme sanatın pek çok alanında *remix*, *cover*, *remake* gibi teknikler ön plana çıkmaktadır. Bu tekniklerin her biri daha önce üretilmiş bir eserin yeniden düzenlenmesi yoluyla insan zihninde tetikledikleri imgelemlerin belli yönlerde genişletilmesine dayanmaktadır.

Toparlamak gerekirse, finansallaşmanın ekonomi politliğini tarihsel süreklilik içerisinde anlamlandırmak için Braudel'in üçlü piramidini dört katmanlı olarak revize edip en tepeye finansallaşmayı yerleştirmeyi denedik. Kapitalizmin içinden onun bir türevi olarak çıkan finansallaşma, yeni bir zaman (anlık) ve mekân (sanal dünya) içinde yeni bir teknik işletim sistemine (dijital) sahiptir. Kapitalizmin tersine, merkezsizdir ve kendini göreceli ilişkiler üzerinden kurar. Bununla birlikte, finansallaşmanın genişlemesi, veri olarak kabul ettiği reel ekonominin ve reel ekonomik ilişkilerin aynı kalması veya öngörülebilir bir hızda aşamalı olarak değişmesine bağlıdır. Zira finansallaşma, reel ekonomiden çok daha büyük hızlarda iktisadi işlemler yapmayı mümkün kılar; hız artışı risk artışını tetiklemektedir ve bu anlamda, reel ekonomiden kaynaklı risklerin minimumda tutulmasına (sermayenin siyasal ve ekonomik istikrar arayışı olarak dile getirilmektedir) ihtiyaç duyulmaktadır. Tam da bu sebepten finans, diğer alanlara karşı hem yıkıcı hem de disipline edici bir doğaya sahiptir.

2.3.2. Tüketim Olarak Siyaset ve Piyasa Halkının Kuruluşu

Finansallaşmanın iktisadi alanda tetiklediği değişiklikler, siyasal iktidar ile yurttaşlar arasındaki ilişkiler üzerinde dönüştürücü etkiler doğurmuştur. Wolfgang Streeck'in konuya ilişkin tezleri, eleştirel bir gözle okunmak kaydıyla, finansallaşmanın geniş toplum kesimlerinin ekonomik içerikli siyasal talep ve beklentilerinin değişimine ve kurumsallaşmış siyasal ilişki tarzlarında ortaya çıkan yeni durumu ele almak için verimli bir çerçeve sunmaktadır. Bu anlamda, Streeck'in toplum ile siyasal iktidar arasındaki ilişkilerin iktisadi boyutuna dair düşüncesi iki hatta ilerlemektedir. Birincisi, *tüketim olarak siyaset (consumption as politics)* kavramsallaştırmasıyla ele alınan finansallaşma döneminde sermaye birikiminin gereklerinin şekillendirdiği tüketim alanındaki değişiklikler ve bunun siyaseti algılama biçiminde yarattığı dönüşümü ele alan sosyolojik hattır. İkincisi hem devletin hem de vatandaşların artan bir şekilde finans piyasalarına bağımlılığının sonuçlarını ele alan ve devleti kuran "iktisadi toplum sözleşmesindeki" değişikliklere işaret eden *borç devleti* ve *konsolidasyon devleti* kavramları altında örgütlenen kamu maliyesi izleğidir.

Streeck her iki sürecin izini İkinci Dünya Savaşı sonrasında sermaye ile emek arasındaki ve aynı zamanda kapitalizm ile demokrasi arasındaki uzlaşmaya dayalı olarak kurulan sistemin 1970'lerde çökmesinden itibaren sürecektir. Keynezyen sistemin çöküşü ifadesini 1970'lerden itibaren arka arkaya gelen üç krizde bulacaktır. Bunlar sırasıyla yüksek enflasyon, kamu maliyesi ve özel kesimin borç krizleridir (Streeck 2016b, 72). Bununla birlikte, söz konusu krizler esasen kapitalist üretim ilişkilerinin başarısızlığından ziyade yüksek performansıyla alakalıdır. Zira 1971 yılına gelindiğinde post-Fordist iktisat örgütlenmesi sınırlarına ulaşmıştır; standardize edilmiş dayanıklı meta üretimi modelini pazar soğurmakta zorlanmış, doygunluk noktasına ulaşmış ve temel ihtiyaçlar büyük ölçüde karşılanmıştır (Streeck 2016b, 97). Streeck'in bu saptaması, ihtiyaçların yönetiminden riskin yönetimine geçiş olarak adlandırdığımız momentle fazlasıyla benzerlik göstermektedir. Literatürde aşırı üretim-eksik tüketim şeklinde ele alınan bu problematik, esasen yeni bir teknik sisteme geçiş arifesinde farklı bir karaktere bürünmüştür. Söz konusu olan üretimin veya tüketimin birbirini dengelemesinin ötesinde, toplumun o dönem için üretimi mümkün olan meta ve hizmetlerin daha fazla arzına ihtiyaç duymamasına ve mevcut döngünün devamına dair bir sorundur.

Streeck bu durumu, kapitalist büyümenin sınırlarına ulaşması olarak ele alacaktır. Sermayenin bu açmazdan çıkması yeni teknolojik imkânlar ile mümkün olmuştur. Sermaye toplumun temel

ihtiyaçlarının sağlandığını kabul edip emek yabancılaşmasından veya sömürü düzeyinden ödün vermemiş; bunun yerine yeni bir üretim altyapısı geliştirmeye yönelmiştir. Teknolojik gelişmeler sayesinde üretim zincirleri kısaltılmış veya hızlandırılmış, imalat sanayinde kullanılan makine altyapısı esnek hale getirilmiş ve küreselleşme sayesinde başta emek olmak üzere üretim faktörlerinin fiyatları daha rekabetçi seviyelere getirilmiştir. Bu gelişmelerin sonucunda kitlelere standardize edilmiş meta tüketimi yerine daha az standardize ve daha çok kişiselleştirilmiş meta tüketimi önerilmiştir; Streeck’in kendi ifadesiyle, bir tür “geniş ölçekli butik üretim” modeli benimsenmiştir. Streeck (2016b, 98-9), çarpıcı bir örnek olarak 1980’li yıllarda Volkswagen fabrikalarında bir günde birbirinin aynısı iki otomobilin üretilmediğini söyler. Böylesi bir iktisadi model, teknolojik imkânların gelişmesiyle daha da uca gitme eğilimi göstermektedir. Bir yönüyle, iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle (yapay zeka, büyük veri vb.) tüketim örgütlenmesi (reklam, pazarlama, fiyatlama) daha mikro alanlara ve daha kişiselleştirilmiş bir şekilde ulaşabilmektedir. Diğer yönüyle, örneğin üç boyutlu yazıcıların yaygınlaşması, meta üretiminin daha da kişiselleşmesine yol açabilecektir.³⁷

Post-Fordist dönemde sermaye birikiminin yaşadığı durgunluğu aşmak amacıyla öne sürülen metaların kişiselleştirilmesi, toplumların güçlü bir ticarileşme dalgasına maruz kalmasının bir parçası olarak okunabilir. Bu durum, toplumsal hayatın “piyasa güçleri” tarafından istila edilmesine ve hızla büyüyen toplumsal boşluğun piyasalar tarafından doldurulmasına yol açmıştır. Kişiselleştirilmiş metalar, toplumsal kimliklerin bireysel ifade biçimleri olarak öne çıkmıştır (Streeck 2016b, 99-101). Böylece tüketim alanı, etkin bir sosyalleşme zeminine dönüşmüş ve tükettikleri metalara göre benzeşerek bir araya gelen veya diğerlerinden farklılaşarak sınırlar çizen tüketim cemaatleri belirmiştir. Streeck’in dikkat çektiği bir diğer nokta, tüketim üzerinden sosyalleşmenin diyalojik değil monolojik bir doğaya sahip olmasıdır. Karşılıklı müzakere edilmiş, tartışılmış ve kolektif olarak belirli ortaklıkları içeren bir sosyalleşme süreci yerine, kendini sadece ifade eden ve dinlemeyen bir tarzdır bu. Streeck (2016, 102), tüketimin bir sosyalleşme tarzı olarak belirleyici bir konuma gelmesinden kaynaklı monolojik kimliklerin sosyal medyadaki iletişim tarzlarıyla benzerliğinin de altını çizmektedir.

³⁷ Ayakkabı firması Nike’nin *nike-by-you* uygulaması tüketicilerin internet üzerinden kendi ayakkabılarını tasarladığı ve firmanın sadece tüketici tarafından tasarlanmış ayakkabıyı imal ettiği bir modele dayanmaktadır. İlginç olan husus, üretim sürecinin önemli bir kısmı (tasarım) tüketiciye yüklenmesine rağmen bu ayakkabıların benzerlerine göre daha yüksek fiyattan satılmasıdır. (<https://www.nike.com/tr/nike-by-you>, erişim tarihi 24 Kasım 2020)

Gerçekten de güncel teknolojik altyapının tertip ettiği (*dispositif*) sosyalleşme tarzları ile piyasa koşullarının beslediği kimlik edinme süreçlerinin benzerliği not edilmelidir.

Toplumsal kimliklerin ağırlıklı olarak tüketim metaları üzerinden belirlenmesinin siyasal alanın işleyişine dair önemli sonuçları vardır. Streeck'e göre, siyasal topluluklar temelde bir tür kader birliğine dayanmaktadır; bu sebepten üyelerinden bireysel kimliklerinde ısrar etmek yerine bireysel kimliklerini kolektif olarak paylaşılan kimliklere entegre etmeleri beklenmektedir. Geleneksel anlamda kader birliği olarak siyasal toplulukların yerini üyeleri kendilerini monolojik bir tarzda ifade eden, farklılıklar temelinde örgütlenmiş ve meta tüketimine dayanan tüketim cemaatlerinin alması siyasal alanın da bu olguya uyum sağlamasını gerektirmiştir. Sonuç olarak, bilindik anlamda “dava savunucusu” siyasal partiler üzerinden siyasal kimlik edinmek yerine kısıtlı ve sonlandırması kolay bireysel taahhütler etrafında gündelik ve tesadüfi angajmanlara dayanan bir siyasallaşma belirlemiştir³⁸ (Streeck 2016b, 108).

Bu durum, siyasal alanın geleneksel oyuncularının artan bir şekilde tüketim ve pazarlama stratejilerine başvurmalarını gerektirmiş; siyaset ilgi çekme pratiklerini önceleyen ve eğlence sektörünü andıran bir karaktere bürünmüştür. Artık siyasal partilere veya siyasal davalara dair genel bir bağlılık siyasetin konusu değildir; esas olan dikkat ve oy çekme performansıdır. Siyasal partilerin programları, oportünist nitelikler sergileyen tema ve vaatler tarafından ele geçirilmiş ve günlük seçmen anketleriyle denetlenir hale gelmiştir. Artık siyaset örgütlenmesiyle tüketim örgütlenmesi arasında neredeyse tam bir örtüşme vardır; siyasal kampanyalar reklama, siyasal stratejiler pazar araştırmasına ve siyasal mesaj reklam sloganına dönüşür. Streeck (2016b, 108-112) bu yeni tabloyu *bağlamsız siyaset* olarak adlandırmaktadır. Bağlamsız siyaset, kader birliği ve geleceğe yönelik uzun vadeli projelerden ziyade ben merkezci iktidar oyunlarına, skandallara ve siyasilerin bencil hamlelerine indirgenmiştir. Yurttaş ise paylaşılan yeni bir dünyayı yaratma konusundaki sorumluluğundan sessizce vazgeçerken bir yandan da daha talepkâr bir siyaset tüketicisine dönüşür. Böyle tüketimci bir siyasal kültürün kaçınılmaz sonucu, siyasal alanın parçalı, (yapı)bozulmuş ve opak bir niteliğe bürünerek genel sorunlara ilişkin siyasal eyleme dair farkındalığın düşüşe geçmesi ve -sayıca siyasal katılım artsa bile- alternatif bir siyasal geleceğin tahayyül edilememesidir (Rosanvallon 2008, 253-4).

³⁸ Söz konusu siyaset tarzı adeta bir finans piyasası alegorisidir.

Streeck'in çerçevesini çizdiği yeni siyasal alan, belli yönleriyle dijital teknik sistemin işletim mantığıyla örtüşen noktalara sahiptir. Dijitalin toplumu istatistiki bir toplam olarak ele alması hem parçaların birbiriyle eşdeğer hem de atomize olmalarını gerektirmektedir. Böyle bir düzlemde, nicelik artık niteliğin yerine geçer. Somut bir örnekle, bir siyasal hareketin savunduğu programın tutarlılığı veya geçerliliği gibi unsurlar ikinci plandadır; bunun yerine topladığı üye, taraftar, sempatizan sayısı siyasal hareket veya partinin başarısının tek ölçütü haline gelir. İktidara giden yol, artan bir şekilde toplumun sorunlarını çözmekten (nitelik) salt sayısal üstünlüklere (nicelik) indirgenmiş olur. Zaten farklı partilerin en azından iktisadi alanda savundukları farklı ekonomik modeller ve bu temelde birbiriyle rekabet eden dünya görüşleri yoktur. Böylesi bir siyasal sahnede, toplumun siyasal partinin savunduğu içeriği içselleştirerek siyasal kimlik edinme biçimi yerini siyasal partinin toplumun dikkatini çekmek için geniş ölçekli propaganda ve söylem seferberliğine girişmesine bırakır. Streeck'in bağlamsız siyaset önermesi, tam da burada anlamını bulmaktadır; siyaset toplumun sorunlarıyla ilgilenmek yerine toplumun ilgisini kendi üzerine çekmeye yönelir. Sosyal medya başta olmak üzere, ilerlemiş anket ve *rating* teknikleri siyasetin performansını sürekli ve anlık ölçmektedir. Burada finans piyasalarının işleyiş tarzıyla paralellikler barizdir. Bir siyasal proje, uzun erimli bir ufka sahip olmakla birlikte, her an gözetlenmekte, eleştirilmekte ve derecelendirilmektedir. Bu aşamada artık siyasal proje, neredeyse borsada işlem gören bir hisse senedinden farksızdır. Toplumsal sorunların çözümüne dair projeler topluma dışsal bir reçeteye harfiyen uymakla çözülecektir.

Tüketim olarak siyaset kuşkusuz kısa erimli ve bağlamsız/içeriksiz olması temelinde eleştiriye açıktır. Yine de Streeck'in analizine hâkim olan olumsuzlayıcı havaya rağmen, yeni siyasallaşma tarzlarının demokrasi ve toplumsal hayat açısından bazı yeni potansiyellere işaret ettiği düşünülebilir. Siyasal toplulukları genelleştirilmiş bir bağlılık temelinde örgütlenmiş kader birlikleri olarak görmek bir yönüyle siyasal kimlikleri sertleştirme ve donuklaştırma riski içermektedir. Kader birliğine dayanan siyasal toplulukların yeni koşullara adaptasyon konusunda hantal kalabileceği ve bu sebeple kendi kimlik bağlamını dayatabileceği akılda tutulmalıdır. Yukarıda ana hatları çizilen yeni siyasallaşma tarzları, sorunsuz olmamakla birlikte, daha dinamik, esnek ve katılımı teşvik eden mekânizmalar sunabilme potansiyelini haizdir. 20. yüzyılın kolektif siyasal kimliğin bireysel hak ve özgürlükler aleyhine geniş yorumlanmasının ve büyük projeler uğruna gündelik hayatın ikinci plana atılmasının örnekleriyle dolu olduğu unutulmamalıdır.

Finansallaşma bağlamında siyasetin tüketim olarak örgütlenmesi eğilimi, devlet ile vatandaş arasındaki iktisadi nitelikli bağların dönüşümüyle koşutluklar sergilemektedir. Streeck, kamu maliyesi temelli bu dönüşümü iki aşamalı olarak tanımlamıştır. Birinci aşama, vergi devletinden borç devletine ve ikinci aşama da borç devletinden konsolidasyon devletine geçiştir. Streeck, bu kavramsallaştırmasıyla Alman iktisat tarihçilerinin Orta Çağ'dan çıkışta devletin aldığı forma dair yaptığı tartışma ve özel olarak da Schumpeter'in konuya ilişkin tezlerine atıf yapmaktadır. Kısaca, Orta Çağın sonuna gelindiğinde askeri amaçlarla daha çok kaynağa ihtiyaç duyan mülk devletleri, vergi gelirlerini artırmak veya düzenli hale getirebilmek için geçim ekonomisi ve takas yerine parayla yapılan ticareti teşvik etmiştir. Bu sürecin sonunda vergi salma ve vergi gelirlerinin etkin harcanmasını takip etme yetkilerine sahip temsilcilerden ve bunların bürokrasisinden müteşekkil bir *vergi devleti* iskeleti ortaya çıkmıştır. Bu şema, özellikle Alman iktisat tarihçileri tarafından, modern devlet biçimlerinin ortaya çıkışını anlamlandırmak için analitik bir çerçeve olarak kullanılmıştır (Petersen 1975, 1).

Streeck'in analizi, 1970'li yıllarda yaşanan bir dizi iktisadi dönüşüm sonucunda vergi devletinin yerini borç devletine bırakması tezi etrafında örgütlenmiştir. Bu dönüşümün arka planında finansallaşmanın tetiklediği iç içe geçmiş bir dizi ekonomik faktör vardır. Bir yandan, küreselleşme etkisi ve sermayenin hareketliliğinin artışıyla birlikte, sermayenin vergiden kaçınma imkânı artmıştır. Hem küresel sistemde vergi cenneti denen mali boşluklar oluşmaya başlamış hem de sermaye hareketlerinin kolaylaşması ve hızlanması sayesinde iktisadi faaliyetler vergi oranının düşük olduğu ülkelere taşınabilmiştir. Devletin vergi gelirlerinin düşmesi, hâkim ideolojik söylem tarafından da desteklenmiştir. Piyasaların etkin ve adil olduğu inancını merkeze alan bu ideolojik görüş, devletin ekonomiden mümkün olduğunca çekilmesini ve ekonomik aktörler üzerindeki kısıtlamalarını kaldırmasını savlamıştır. Sonuç olarak, devletler vergi politikasını bir tarafa bırakıp para politikası üzerinden iktisadi alanda etkin olmaya çalışmıştır. Streeck (2016a, 88-90), bu süreci devletin iktisadi anlamda merkez bankasına indirgenmesi olarak tanımlayacaktır. Devletin vergi gelirlerinin düşmesi, iktisadi alandan çekilmesi ve ekonomi politikalarında artan bir şekilde para politikasına yaslanması, kamu borcunun 1970'lerden itibaren hızlı artışına sebep vermiştir.

Üretim temelli Keynezyen iktisadi modelin doyma noktasına gelmesi, sermayenin birikim sorununun tüketimin çeşitlenmesi ve artması üzerinden aşılmasına yol açmış; bu tüketimin finansmanı geniş toplum kesimlerinin sermayeye erişim imkânlarının kolaylaştırılmasıyla sağlanmıştır. Devlet iktisadi alandan çekilirken kamu malı arzını azaltmış ve kamu

hizmetlerinin özelleştirilmesi yoluna gitmiştir. Öte yandan, özelleştirme sadece kamu iktisadi kuruluşlarının özel sektöre satılmasından ibaret değildir. Aynı zamanda devletin kamusal alanda kendi sunması gereken hizmetler için vatandaşlara artan bir şekilde özel sektörü işaret etmesi anlamında bir zihinsel duruşa da işaret eder. Gerçekten de son yıllarda yükselişe geçen özel güvenlik sektörü bu durumun çok vurucu bir örneğidir. Kamusal alanın genel anlamda güvenliğe kavuşturulması yerine devlet, bireylere özel güvenlik şirketlerini işaret etmektedir. Kuşkusuz bu ideolojik dönüşüm vatandaşların beklentilerini de şekillendirmiştir. Örneğin şehir planlamasında parklara veya yüzme havuzlarına daha fazla yer verilmesini kamudan talep etmek yerine bu tür altyapıyı özel olarak sunan güvenli sitelerden ev almaya çalışmayı daha anlamlı bir strateji olarak görmüştür. Hane halkının gündelik hayatının idamesi için artan bir şekilde finansa bel bağlaması sürecinde devlet, merkez bankası üzerinden son kredi merci rolü oynamaya başlamıştır. Dolayısıyla devlet sadece kendi kamu harcamalarının finansmanı ve bu borcun servisinden sorumlu değildir; aynı zamanda özel borcun döndürülebilmesini de sağlamakla yükümlenmiştir (Streeck 2016a, 90-2).

Bu bağlamda, 1970’li yıllardan itibaren hem kamunun hem de hane halkının finansallaşması gerçekleşmiş ve borçluluk oranları hızla artmıştır. Yeni iktisadi bağlamda, siyasal iktidar vergi yoluyla topladığı kaynakları kamusal mal ve hizmet olarak topluma sunmak yerine finans piyasalarından aldığı borca bel bağlamıştır. Vatandaşlar da aynı şekilde kamusal iktisadi taleplerini örgütlemek yerine finansa açılarak “kendi başlarının çaresine bakmaya” başlamış ve devletin bu süreçte rolü, bir son kredi mercii olarak özel borcun yönetilebilir kılınmasını sağlamak olmuştur. Streeck (2016a, 115), bu dönüşümü *vergi devletinden borç devletine geçiş* olarak tanımlayacaktır. Kendi ifadesiyle, “yurttaşları tarafından yönetilen ve bir vergi devleti olarak yine yurttaşları tarafından finanse edilen demokratik devlet, geçimi için sırf yurttaşlarının katkılarına değil de giderek artan ölçüde alacaklıların güvenine bağımlı hale geldiğinde demokratik borç devletine dönüşür.” Streeck bazen çatışan bazen iç içe geçmiş hallerde var olan *kurucu halk* ve *piyasa halkı* olmak üzere ikili bir kolektif yapıya sahip borç devletinin taslak bir şemasını aşağıda şekilde verir:

Demokratik Borç Devleti ve İki Halkı

	Kurucu Halk	Piyasa Halkı
Ölçek	Ulusal	Uluslararası
Üye	Yurttaşlar	Yatırımcılar
Siyasal İktidarla İlişki	Yurttaşlık Hakları	Talepler
Statü	Seçmen	Alacaklı
Denetim	Seçimler (periyodik)	Açık Artırmalar (sürekli)
Denetim Ölçütü	Kamuoyu	Faiz oranları
Tutunum	Bağlılık	“Güven”
Sağlanan Hizmet	Sosyal Hizmetler	Borç Servisi

(Streeck 2016 a, 115’ten alınıp detaylandırılmıştır.)

Kurucu halk, esasen geleneksel demokratik ulus-devlete tekabül etmektedir. Ulusal ölçekte örgütlenmiş, yurttaşlık haklarına sahip seçmenlerin belirli aralıklarla oy vererek kendilerini ifade ettikleri bir toplumsal sistemdir. Seçimler dışında vatandaşlar kamuoyu oluşturarak kendilerini ifade ederken devlete olan bağlılıkları karşılığında bir takım sosyal hizmetlerden faydalanmaktadır. Piyasa halkı ise, esasen piyasa adaleti ekseninde ortaya çıkan uluslararası düzeyde örgütlenmiş bir yatırımcılar havuzundan ibarettir. Devletle ilişkilerinde alacaklı konumunda bulunurlar ve devletin ekonomi politikalarına dair talepleri vardır. Siyasal iktidarın açık artırmalarına gösterdikleri rağbet seviyesiyle iradelerini sürekli olarak ortaya koyarken devletlere verilen kredi faiz oranları bir tür kamuoyu gibi işlev görmektedir. Devletle karşılıklı ilişkilerinin temelinde güven (kredibilite) yatar ve bekledikleri esas hizmet, borç servisinin sağlanmasıdır. Demokratik borç devletleri her iki “halkı” da memnun etmek için ince bir çizgi üzerinde manevra yaparlar; zira “ancak yurttaşları iş birliğine devam ederse alacaklılarını memnun edebilir; eğer borç verenlerin kuklası olduğu gibi bir izlenim yaratırsa, yurttaşlar devlete bağlılıklarını reddedebilir” (Streeck 2016a, 115-7).

Borç devletinin bir sonraki aşaması olarak *konsolidasyon devleti* sahneye çıkmaktadır. Burada artık, kurucu halk ile piyasa halkı arasındaki ikili yapı kurucu halkın aleyhine olacak şekilde asimetrik bir nitelik arz etmeye başlamaktadır. İki halk arasında denge kurmayı amaçlayan borç devletinden farklı olarak konsolidasyon devleti, piyasaya karşı taahhüt ve yükümlülüklerini vatandaşlarına karşı olan görevlerinden üstte tutmaktadır. Konsolidasyon devleti, asla iflas etmeyecek şekilde borç servisini yerine getirecek siyasi irade ve kapasiteyi tesis etmiş bir

kurumsal yapıdır. Konsolidasyon devletin iki halk arasında kurumsallaştırdığı asimetrik yapı, özellikle Avrupa Birliği bağlamında 2008 krizi sonrası hayata geçirilen kemer sıkma politikaları (*austerity*), mali disiplin ve ekonomik istikrar gibi yaklaşımlarda kendini göstermektedir. Bu anlamda konsolidasyon devleti, krize girmiş borç devletin kurucu halkı baskılayarak finans piyasalarına karşı yükümlülüklerini yerini getirme arayışından başka bir şey değildir (Streeck 2016b, 123-4).

Streeck'in çerçevesi, henüz bir taslak aşamasındadır. Bununla birlikte finans piyasalarıyla olan taahhüt ve yükümlülük ilişkisinin devlet ve vatandaşlar arasındaki ilişkileri nasıl dönüştürdüğünü anlamlandırmak için faydalı bir çerçeve sunma potansiyeli vardır. Ancak Streeck'in çerçevesinin kriz sonrası AB ve Almanya bağlamına biraz fazla dayandığı akılda tutulmalıdır. Öncelikle, Streeck'in kurucu halk olarak kavramsallaştırdığı yapı, esasen II. Dünya Savaşı sonrasında kurumsallaşmış Keynezyen refah devletidir. Kapitalizmin merkez ülkeleri için bu dönem refah devleti olarak adlandırılırken çevre ve yarı-çevre ülkeler için ithal ikameci ekonomi politikalarıyla karakterize olmuş bir dönemdir. Dolayısıyla Streeck'in kurucu halkının ya da başka bir deyişle kapitalist demokrasilerin gerek sosyal adaleti gerek siyasal değerleri piyasa dinamiklerinden azade değildir. Henüz finansallaşmamış ve üretim altyapısının belirleyici olduğu bir kapitalist iktisadi ilişkiler içerisinde filizlenmiştir. Bu nokta önemlidir; zira Habermas ile Streeck arasındaki tartışmanın ana hatlarından birini teşkil etmektedir. Habermas (2015), AB'nin teknokratik çekime kapıldığını, teknokratik konformizme karşı daha aktif bir Avrupa vatandaşlığıyla direnmek gerektiğini söylerken; Streeck bizatihi AB'nin zaten teknokratik bir yapı olduğunu, sosyal adaletin savunulması için eski ulusal mevzilere dönülmesi gerektiğini savlamaktadır (Habermas (2015, 85) Streeck'in çalışmasının Marx'ın Brumaire'si ile bir arada anarken ilerleyen dönemde iki düşünür arasında bir ilgi çekici bir tartışma ortaya çıkmıştır. Bu tartışma hakkında detaylı bir çalışma için Yamak ve Çalışkan 2019). Bu açıdan Streeck'in analizi belli ölçülerde retrospektif bir özlem havası içerdiği, bilhassa Almanya için II. Dünya Savaşı sonrasında iktisadi koşullarını idealize etme eğilimi taşıdığını akılda tutmak gerekmektedir. Zira finans piyasalarının bugünkü örgütlenme düzeyleri düşünüldüğünde, geriye dönüp ulus seviyesinde bir "direniş hattı" tahkim etmek merkez ülkeler için dahi geçerli bir strateji olamaz.

Borç devleti-konsolidasyon devleti arasındaki geçişin yine Avrupa ve özellikle Almanya'ya özgülenebilecek bir durum olduğunu akılda tutmak gerekmektedir. Zira kapitalizmin çevre ve yarı-çevre ülkeleri, finansallaşma sürecinde öncelikle siyasal ve ekonomik istikrar, mali

disiplin, yapısal reformlar gibi konsolidasyon devletinin alameti farikası olan uygulamalarla karşılaşmışlardır. Borç devletine dönüşebilmek, yani hem kamu kesiminin hem de hane halkının yaygın finansallaşması -veya sermayeye erişimi- ancak toplum “konsolide edildikten” sonra mümkün olabilmiştir. Üstelik bu ülkeler konsolidasyon sürecini IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar üzerinden bir tür “dış müdahale” olarak deneyimlerken AB ülkeleri ağırlıklı olarak AB’nin kendi finansal kurumları (AB Merkez Bankası, Avrupa Yatırım Bankası, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası) üzerinden nispeten dahil olabildikleri karar alma süreçleri sonunda konsolidasyon uygulamalarına maruz kalmıştır.

Streeck’in borç ve konsolidasyon devleti kavramlaştırmaları eleştiriye açık olmakla birlikte kurucu halk-piyasa halkı ayrımı ulus devletin finansallaşma döneminde egemenlik, siyasal kurum ve değerler ile sosyal adalet bakımlarından nasıl erozyona uğradığını göstermek konusunda değerlidir. Gerçekten de siyasal iktidar ile vatandaşlar arasındaki vergi-sosyal hizmet şeklinde formüle edilecek ilişki biçiminin hem devletin hem de hane halkının finans piyasalarından borçlanmasıyla alt üst olduğu aşıkardır. Zira vergi-sosyal hizmet ilişkisi, vatandaşların devletten hesap sorabilmesini ve sosyal hizmetlerin belirlenmesi süreçlerine katılımını garanti altına alırken aynı zamanda devletin sosyal hizmetler yoluyla eşitlik ve adaleti tesis edebilmesi için bir çerçeve sunmaktaydı. Ancak geline yerde, devlet ile vatandaşlar arasındaki iktisadi ilişkinin dönüşümü, hesap verebilirlik, şeffaflık, yönetim süreçlerine katılım konularında vatandaşlar için muazzam bir kayba yol açmış ve bizatihi siyasal rekabetin içini boşaltmıştır. Henüz 1997 gibi erken bir tarihte, Crouch ve Streeck (1997, 11) bu eğilimi bütün açıklığıyla saptamıştır: “ulus temelli örgütlenmiş demokrasilerde ulus-devletin iktisadi alandaki kontrolünün kaybı, siyasal katılım için tahsis edilmiş siyasal alanın her tür sembolik performansın icrasına açık hale getirmiştir.” Popülizmden hakikat sonrasına, otoriter kaymadan aşırı sağın yükselişine kadar bir dizi güncel sorun bu bağlamda anlam kazanmaktadır.

Ulus-devlet finansallaşma sürecinde toplumsal sorunları çözmek için alet setine baktığında çok az -hatta tek- seçeneğe sahip olduğunu görmektedir. Zira sosyal hizmetlerin gerek özelleştirme gerek bireysel hizmet alımı şeklinde örgütlenmesi ve devletin vergi toplamaktansa vatandaşların finans piyasalarına erişimini garanti almaya yönelmesi, eğitimden sağlığa sosyal güvenlik bölüşüme pek çok alandan çekilmesi anlamına gelmektedir. Sonuç olarak artan sosyal eşitsizliğe karşı devletin yapabilecekleri sınırlıdır; zira iktisadi anlamda devletin rolü bir tür son kredi merciine indirgenmiştir. Eğitim, sağlık, emlak, sosyal güvenlik gibi pek çok alanda geliştirilen projeler vatandaşın katılımına kapalı bir hale gelerek günden güne finans

piyasalarının belirleyiciliğine teslim edilmiş hale gelmiştir. Bu bağlamda, Streeck devletlerin kredi sözleşmelerinin içeriğine dair kamusal alanda çok az bilgi ve tartışma olduğunu altını çizer. Örneğin kamu borcu piyasasında etkin Calpers, PIMCO gibi büyük fon şirketlerinin bütçe politikalarına ilişkin ülkelerin maliye bakanlarıyla yakın bir tavsiye ve istişare ilişkisi içinde olduğunu vurgulamaktadır (Streeck 2016a, 116-7).

Finansallaşmanın dönüştürdüğü devlet-vatandaş ilişkileri, toplumsal sorunların çözümü için geliştirilecek proje ve mekânizmalara ilişkin kamusal tartışmayı ve yurttaş katılımını dışlar bir niteliktedir. Daha da öteye, esasen siyasal nitelikli bu kararlar siyaset dışı veya siyaset üstü bir şekilde kendini dayatmaktadır. “Piyasa kararları insan eli değmeden adeta gökten düşmektedir; ardında yatan yüksek manaya ancak uzmanların vakıf olabileceği bir alın yazısı gibi kabullenilmesi zorunlu ve belki mümkündür” (Streeck 2016a, 100). Siyaset üstü bir şekilde kendini alternatifsiz olarak dayatan bu iş yapma biçimi, özü itibarıyla teknokratiktir. Bununla birlikte, siyasal iktidarın halktan aldığı iradeyle bir takım uzman ve teknisyenleri göreve çağırdığı ve arzu ettiğinde görevden aldığı klasik teknokrasiden de farklı bir durum söz konusudur. Yeni teknokratik eğilimler, devletin ve toplumun dışında ve üzerinde yer alarak kendilerini ve iş yapma biçimlerini dayatmaktadır. Devlet kurumları bir tür sekreteryaya dönüşürken kamusal işler hakkındaki tartışma da toplumun dışına çıkmıştır. Bu bağlamda, demokratik kapitalist ulus-devletin başta egemenlik olmak üzere pek çok kurucu değeri ve ana kurumunun altı oyulmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SIYASETİN TEKNIĞİNDEN TEKNIĞIN SIYASETİNE

Siyaset bilimi içerisinde teknokrasî kavramı belli yönleriyle tartışılmış olmakla birlikte temel parametreleri sabitlenmiş derinlikli bir tanıma ulaşıldığını söylemek güçtür. Kavramın gündelik kullanımına dair sözlük karşılıklarına başvurulduğunda dahi bazı ana hususların yanı sıra bir takım boşluklar da göze çarpmaktadır. Örneğin TDK sözlüğünün “Sanayi, ekonomi ve devlet yönetiminin politikacılar değil, uzmanlar, teknisyenler ve uygulayıcılar tarafından yönetilmesine dayanan sistem” tanımı pek çok yönden muğlak bir tanımdır zira her toplumda “sanayi, ekonomi ve devlet yönetiminde” muhakkak “uzman, teknisyen ve uygulayıcılar” yer almaktadır. Bununla birlikte TDK tanımı salt olarak yönetimin kime ait olduğu üzerinde dururken teknokrasinin siyasal rejim olarak niteliğine dair herhangi bir atıf içermemektedir. Nitekim Oxford Dictionary bu iki açıdan daha dikkatli bir tanım getirerek “bilimsel veya teknik uzmanların büyük miktarda güce sahip olduğu sosyal veya siyasal sistem” diyerek hem teknisyenlere görece bir iktidar (*büyük miktarda*) atfetmiş hem de teknokrasinin bizzatîhi kendini toplumsal ve siyasal bir *sistem* olarak ele almıştır.³⁹ Dictionnaire Larousse’daki “karar alma süreçlerinde uzmanların, teknisyenlerin ve memurların hukuken veya fiili olarak siyasal sorumluların yerini aldığı siyasal ya da ekonomik sistem (genellikle olumsuz anlamda)”⁴⁰ tanımı ise teknokrasîye menfî bir değer atfederek, kavramı karar alma süreçlerinde gerçek sorumluların yerinden edilmesi anlamında değerlendirmektedir.⁴¹

Farklı dillerdeki sözlük tanımlarında değişik vurgu ve yaklaşımlar göze batmakla birlikte sırf bu tanımların kesiştiği noktalardan teknokrasîye dair düşünsel bir izlek çıkarsanabilir. Türkçe tanımda politikacıların yerine “uzman, teknisyen ve uygulayıcıların yönetimine” vurgu varken, İngilizce tanımda bunun siyasal ve ekonomik alanları kapsayan bir karakterde ve belli bir derece iktidar kullanımına tekabül ettiği görülmektedir. Fransızca tanımda ise genellikle olumsuz bir durumun söz konusu olduğu özellikle belirtilirken karar alma aşamalarında hukuki

39 İngilizce Oxford Dictionary’nin tanımı: “*technocracy: a social or political system in which scientific or technical experts hold a great deal of power*” (750).

40 Fransızca Larousse Dictionnaire’nin tanımı: “*technocratie: Système politique ou économique dans lequel les experts, techniciens et fonctionnaires supplantent, en fait ou en droit, les responsables politiques dans la prise des décisions (souvent péjoratif).*”

41 Kuşkusuz her üç tanımlamanın söz konusu dili konuşan ülkelerin tarihsel ve yapısal süreçleri açısından farklı hassasiyetlere vurgu yapması ilginç ve ayrı bir tartışmanın konusudur.

veya fiili anlamda iktidarın el değıştirdiğinin altı çizilmektedir. Özetle teknokrasi kavramı altında iktidarın toplumsal varoluşun temsilcileri olarak siyasal liderler ile tekniğin eğiliminin temsilcileri olan teknisyenler ve uzmanlar arasında el değıştirmesi veya değışen oran ve kompozisyonlarda dağılımına dair temel bir tartışmadan bahsedilebilir. Leroi Gourhan ve Bertrand Gille'nin kavramsal çerçevelerini hatırlarsak, en basit anlamda teknokrasi, tekniğin içsel eğilimi ile kolektif insani varoluş arasındaki dengenin büyük ölçüde tekniğin eğilimi lehine ve insani varoluşun aleyhine bir noktada gerçekleştiği siyasal, iktisadi ve toplumsal örgütlenme tarzı olarak görülebilir. Zira her teknik, maddenin kendi eğilimi ile insani varoluşun belli bir noktada kesişmesi ve her teknik sistem de tekniğin eğilimi ile kolektif varoluşun dengelendiği noktada oluşur. O halde tekniğin eğiliminin kolektif varoluşa ağır bastığı ve dengenin insani varoluşun aleyhine ve fakat tekniğin eğiliminin lehine gerçekleştiği bir takım eşiklerde *teknokratik eğilimler*in güçlenmesinden bahsedilebilir. Dolayısıyla bir siyasal rejim veya yönetim paradigması olarak mutlak bir teknokratik anı aramak en az teknokratik eğilimlerin hiç var olmadığı bir siyasal dizge aramak kadar kısır bir çaba olacaktır. Bunun yerine teknikle nasıl yaşadığımızın veya daha açık bir ifadeyle, verili bir teknik sistemde tekniğin eğilimi ile kolektif varoluşumuz arasında kurulan dengenin iktisadi, siyasal ve toplumsal sonuçlarına dair bir tartışma başlatmayı deneyebiliriz.

Bu bağlamda, teknokrasi tartışmasının hangi uzman ve teknisyenlerin hangi iktidar kompozisyonları içinde ne kadar siyasal güce kavuştuklarından ziyade tekniğin kendi eğiliminin dayattığı siyasallaşma biçimleri üzerinde yoğunlaşmak yeni bir perspektif sunabilir. Örneğin mühendislerin iktidarını tanımlamak yerine verili teknik sistemin nasıl bir siyasal güç dağılımı, örgütlenmesi veya siyasal katılım ve sosyalleşmeyi mümkün kıldığı (ve belki dayattığı) üzerine düşünmek alternatif bir yol olabilir. Ne var ki teknokrasi tartışmaları içerisinde iktidarın nasıl, neden ve hangi yapısal/teknolojik gelişmeler sonucunda teknokratlara kaydığına dair çok sınırlı açıklama bulunmaktadır. Daha ziyade, klasik siyaset biliminin reflekslerine uygun olarak, iktidarın kimin elinde olduğuna ve iktidar kullananlar arasındaki güç dengesine odaklanan bir yaklaşım göze çarpmaktadır.⁴² Bu saptamayı somutlaştırmak için alanın önde gelen iki isminin teknokrasiyi tanımlama şekillerine yakından bakılabilir.

⁴² Tam da bu sebeple teknokrasi tartışması her öne çıktığında, siyaset bilimi disiplini içinde hızla elit tartışmaları tarafından yutulmuştur.

Meynaud (1960, 498) “teknokrasinin tercihen basit bir tanımını, kamusal işlerin idaresinde teknisyen topluluğuna belirli bir gücün bahşedilmesi (*octroi*)” şeklinde vermektedir. Burada ilgi çekici olan, bir siyasal rejim olarak teknokrasinin nasıl tesis edildiği ve dolayısıyla bir yönetici sınıf olarak teknokratların iktidarı nasıl ele geçirdiği konusundaki oldukça naif yaklaşımdır. Zira iktidar, teknokratlara *bahşedilmiştir*; iktidarın gerçek sahibi, teknokratlara adeta bir lütufta bulunmuştur. Bu yaklaşım teknokratik eğilimlerin dört başı mamur bir şekilde siyaset bilimi içinde ele alınması önünde büyük engeller doğurmaktadır. Zira iktidar sahibinin iktidarını sadece kendine borçlu olması gerektiği ve lütfedilmiş bir iktidar düşünölemeyeceği Hobbes’ten beri siyaset biliminin temel kabulüdür. Bu anlamda, Meynaud’un tanımında kristalleşen teknokrazi okumasında teknokratik eğilimler bir tür normdan sapma ve geçici olarak kendilerine iktidar bahşedilmiş bir teknokratlar sınıfının yükselişi şeklinde serimlenmektedir.

Günümüzde teknokrazi literatürünün temel referans kaynaklarından biri olan Fischer’in (1990, 17) çalışmasında ise teknokrazi kısaca “hem devlet hem de ekonomi alanında siyasal iktidar ve ‘iyi toplum’ arayışıyla uzmanların ve teknik disiplinci bilginin kullanılması” olarak tanımlanmaktadır. Fischer’in tanımı bir yönüyle Baconcu esintiler taşımaktadır. Nasıl Bacon’da teknik, refahı artırmak için doğaya boyun eğdirmek amacıyla kullanılıyorsa bu kez yönetici elit, iktidarını sürdürmek için ‘iyi toplum’ gerekçesiyle teknik bilgiye başvurmaktadır. Ancak Fischer’in tanımı, disiplin kavramına vurgusu bir kenara bırakılırsa, teknokraziyi klasik siyaset biliminin iktidar yaklaşımı içerisinde bir yönetim stratejisi olarak görmenin ötesine geçmez. İktidarın gerçek sahibi iktidarını artırmak ve iyi toplumu tesis edebilmek için tekniğe başvurmaktadır. Teknisyenler, iktidarı ele geçirmiş değildir; en fazla, kendilerine verilmiş iktidarı başkalarının adına kullanmaktadırlar. O halde Fischer’in tanımının da teknokratik eğilimleri gerçek anlamda iktidar içeren süreçler olarak görmediği iddia edilebilir. Burada teknik, basit anlamda bir araçtır, iktidarı kullananın elinde tuttuğu ancak nihai anlamda bireysel ve kolektif varoluş üzerinde etkisi nötr bir araç... Bu haliyle teknik, bir şekilde elde edilmiş iktidarın sürdürülmesinde kullanılır ancak iktidar sahipleri tarafından sınırları çizilmiş bir çerçevede işlediği düşünölürse, iktidar süreçlerine de toplumun kaderine de etkisinin dolaylı veya ikincil olması beklenir.

Siyaseti salt bir iktidar -kazanma ve elde tutma- mücadelesi ve buna bağlı olarak bir güç dağılımı perspektifinden gören klasik siyaset bilimci bakış açısı için teknik gerçekten de bu yolda bir araç olarak gözükmektedir. Bununla birlikte siyaseti daha toplumsal ve hatta

varoluşsal bir temelden ele aldığımızda, siyaset aynı zamanda kamusal işlerin, iktisadi alanın ve gündelik hayatın hangi proje ve programa göre ele alındığı sorusuyla doğrudan ilişkilidir. Tekniğin insani varoluşla sıkı sıkıya ilişkisiyle birlikte düşündüğümüzde, yani tekniğe doğrudan varoluşun ifadesi, Heidegger'in terminolojisiyle varlığın gizini açma (hakikat) tarzı olarak yaklaştığımızda, tekniğin salt bir araç olmanın ötesinde doğrudan gündelik toplumsal hayat üzerinde etki eden ve alanını da günden güne genişleten bir mevhum olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda, yeni teknokratik eğilimleri, iktidarın gerçek sahiplerinin teknokratlara belli bir ölçüde iktidar lütfetmesi yerine doğrudan tekniğin içsel eğiliminin insani varoluşa kendini dayatma tarzı olarak okumak ve başta değer ve kurumlar olmak üzere, siyasal hayatın temel unsurlarını dönüştürdüğünü iddia etmek yeni bir perspektif sunma potansiyeli taşımaktadır. Böylelikle günümüzde siyasal alanı domine eden kimlik ve söylem bombardımanının ötesinde, bireysel ve kolektif varoluşumuz üzerinde etki eden ve geleneksel olarak siyasete atfedilmiş işlevleri günden güne kendi uhdesine alan yeni teknokratik eğilimlerin pratik düzlemde oynadığı siyasal rol daha iyi tasvir edilebilir.

Toparlamak gerekirse, insan olmadan teknik; teknik olmadan insan mümkün değildir. Bireysel ve kolektif varoluşumuz, bizatihi teknik bir varoluştur. Dolayısıyla siyaset açısından bakıldığında tekniği salt bir iktidar aracı olarak görmek yerine tekniğin daha geniş anlamda varoluşumuza etki eden, onu koşullayan ve hatta belli eşiklerde onu belirleyen bir mevhum olduğunu akılda tutmak gerekmektedir.⁴³ Varoluşsal bir temelden ele alındığında teknik, onun üzerine nasıl düşündüğümüz ve onu nasıl ele aldığımıza göre hayatlarımızı etkiler. Eğer teknikle varoluşumuz arasındaki ilişki tarzı üzerinde düşünmüyor ve varoluşumuzu onun meydan okuyucu çağrısına karşın sakınmıyorsak hızla tekno-determinizme düşer ve tekniğin kendi otonom gelişimine payanda oluruz. Aynı şekilde, kökten bir teknik reddiyesine kapılmak, bireyleşme ve toplumsallaşma süreçlerinden başlayarak varoluşumuzun sınırlarını bir hayli daraltacak; bu kez tekniğin yokluğunun yarattığı koşullar yaşamlarımızı belirleyecektir. Bu bağlamda, teknik ile bireysel varoluşumuz ve teknik sistem ile kolektif varoluşumuz arasındaki ilişki, bir tür denge ve uyum ilişkisidir. Bu ilişkinin izi iki düzeyde sürülebilir. Birincisi, teknik ve onunla ilişkili sorunları nasıl düşündüğümüze dair kuramsal izlektir. İkincisi, tekniğin kendi eğilimi ve bizim onu düşünüşümüz temelinde, teknokratik eğilimlerin kurumsallaşma

⁴³ Tıbbi bir analogiye başvurursak, teknikle ilişkimizden doğan sorunlar, örneğin silahla yaralanma gibi dışsal travmalarla değil; diyabet, kanser gibi genetik kodlarımız ve yaşam tarzımızla alakalı içsel sorunlar olarak görülmelidir. I. Bölümde ele alınan *epifilogenetik* yaklaşım bu bağlamda hatırlanabilir.

süreçlerine dairdir. Siyaset bilimi açısından bu kuramsal ve kurumsal izlekleri eş zamanlı takip edebilmek için teknokrasi fikrinin doğuşu ve evrimi ile teknokratik nitelik içeren uzman kurumların siyasal alanda doğuşu, evrimi ve bugünkü durumlarını birlikte değerlendireceğiz.

Tekniğin varoluşsal bir temelde ele alınması ve insanlık tarihine eşlik ediyor olması, siyasetle ilişkisinin analizinde sabit bir unsur olarak görülmesi anlamına gelmemelidir. Zira tekniğin (hem obje hem de sistemsal olarak) kopuş ve süreklilikler içeren bir tarihi ve birbirini takip eden ya da eş zamanlı var olan temel düzenleyici paradigmatik değişim ve sürekliliklerden bağımsız ele alınamaz. Bu bağlamda, siyaset ile tekniğin özellikle modern dönemlerde eklemleme tarzları ve bu tarzların geçirdiği dönüşümü hem düşünsel hem de kurumsal düzlemde bir süreklilik-kopuş gerilimi içinde ele almak yerinde olacaktır. Daha özel olarak ise, yeni teknokratik eğilimleri öncelikle teknik sistemdeki dönüşümler (dijitalleşme) ve iktisadi sistemdeki yansımaları (finansallaşma) bağlamında irdeleneceğiz. Böylelikle tarihsel olarak 1970'lerden günümüze değin uzanan bir zaman dilimi araştırmanın nihai odağı olarak öne çıkmaktadır. Mekânsal olarak ise yeni teknokratik eğilimler, örgütlenme ve işleyiş itibarıyla belirli bir ulus-devlet, bölge veya benzeri bir coğrafi sınırlılık içinde değil; küresel ölçekte ve daha da öteye, dijital (sanal) dünyayı da içine alacak bir mekânsal farkındalıkla değerlendirilecektir. Kuşkusuz böylesi bir yaklaşım yeni teknokratik eğilimlerin her bir ülke içerisinde farklı görüngüler sergilemediği ve farklı sonuçlara yol açmadığı anlamına gelmemektedir. Bununla birlikte, böylesi bir teknokrasi tartışması geleneksel anlamda siyaset biliminin metodolojilerinin dışına taşan bir yöne sahiptir. Siyaset bilimi ve siyaset sosyolojisinde yaygın görülen yaklaşımın tersine, yeni teknokratik eğilimlerin, bir sınıf, zümre, grup, parti, örgüt bünyesinde dört başı mamur şekilde kurumsallaşmış bir tecellisini aramak yerine bir tür maddi dünyayla ilişki kurma biçimi, yani düşünme ve iş yapma tarzı ve dolayısıyla Heideggerci anlamda bir hakikat süreci (varoluş tarzı) olarak görülmesi gerekmektedir.

3.1.TEKNOKRASİ FİKRİ

Siyasi düşünceler tarihi içinde teknokrasi görece yeni bir kavramdır. Kavram ilk olarak Veblen'in düşüncelerinden ilhamla ortaya çıkan ve sonradan dernekleşen teknokrasi hareketinin kurucusu William Henry Smith tarafından 1919 yılında ABD'de dile getirilmiştir. Keza literatürde bir fikir olarak teknokrasinin kökenleri araştırıldığında, Saint-Simon'un tezlerinin başlangıç noktası alındığı ve teknokrasinin modern bir kavram olduğu genel kabulü kendini göstermektedir (Fischer 1990). Bununla birlikte, örneğin Platon'un filozof krallarının veya Roma diktatörlerinin de teknokratik nitelikler taşıyıp taşımadığına dair bir sorgulama da gayet meşru gözükmemektedir. Gerçekten de erken dönemlerden itibaren literatürde siyaset sanatı, siyaset mesleği, siyaset tekniği gibi doğrudan veya dolaylı olarak teknokrasi çağrışımlarına açık kavramsallaştırmalarla karşılaşmak mümkündür. Dolayısıyla bir fikir olarak teknokrasinin siyasi düşünce içinde nerede durduğu, hangi dinamiklerle ilişkili olduğu ve nasıl gelişim gösterdiği konusunda daha genel bir çerçeveye ihtiyaç vardır.

Klasik siyaset düşüncesinde siyasete dair iki ana okuma biçiminden bahsedilebilir. Platoncu okuma diyebileceğimiz siyaset anlayışına göre, siyasete ilişkin tartışmanın özü -büyük ölçüde normatif bir tonla- "kim yönetiyor/yönetmelidir?" sorusunda yatar. Buna göre siyaset, kurucu ilkedен hareketle ele alınır. İktidarın kaynağını hangi sembolik, kültürel, etnik, dinsel unsura atıftan aldığı ve bu soyut unsurun siyasetin gündelik işleyişine nasıl uyarlanacağı burada esas meseledir. Bu soyut temelde; siyasal rejim, hukuk sistemi ve toplumdaki güç ilişkileri saptanır ve meşruiyet üretilir. Böylesi bir siyaset düşüncesi, siyaseti diğer alanlardan özerk ve ayrı bir alan olarak görür. Bir yönüyle siyaset uğraşısı ve düşüncesi, teknik gerektiren iktisadi uğraş ve düşünceden tamamen koparılmıştır. Bununla birlikte, diğer meslek, sanat, zanaat ve tekniklere benzer bir şekilde siyaset uğraşısı da adeta bir sanat veya meslek olarak düşünülmüş, gerekli niteliklerin edinilmesi için kapsamlı ve detaylı yönetici eğitim programları kaleme alınmıştır. Bu açıdan teknokrasi bir tür yönetim stratejisinden ibarettir; kurucu ilkeye atıfla teşkil edilen iktidar, belli koşullar içerisinde ve sınırlı olarak uzmanlar veya teknisyenler tarafından kullanılabilir ancak iktidarın kaynağı da kullanım meşruiyeti de teknokratlara ait değildir. Bu yaklaşım için teknokratik eğilimler bir maraz ya da geçici bir normdan sapma olmakla birlikte siyasetle uğraşacak kişiler için genellikle eğitim yoluyla sağlanacak bir donanımın gerekliliği (kendi içinde belli ortak özellikler gösteren bir tür siyasetçi sınıfı, zümresi veya grubu) teknokrasiye kısmi de olsa bir alan açar. Basitçe ifade edersek, Platoncu okumaya göre siyaset yöneticilerin formasyonu itibarıyla teknokratik bir nitelik arz edebilir.

Siyasetin kaynağını topluma içkin süreçlerde sabitleyen Aristotelesçi yaklaşım, “neden/ne için yönetiliyor?” sorusunu merkeze alır. Her şeyden önce siyasal iktidarın kuruluşunu da meşruluğunu da toplumun iyiliği ve refahına bağlı olarak okur. Soyut bir kurucu ilkenin iz düşümü üzerinden siyasetin uygulanışını ve güç ilişkilerini ele almak yerine toplumun refah ve mutluluğunu önceler. Bu yaklaşım, maddi refah ile manevi refahı birbirine endekslerken refah üretimine ve dolayısıyla iktisadi alana önem verdiği ölçüde tekniğe ve teknik bilgiye de yer açar. Dolayısıyla böyle bir siyaset okuması teorik olarak kaçınılmaz biçimde bir noktada iktisadi faaliyeti ve tekniği siyasetin alanına davet eder. İronik olarak böyle bir yaklaşımda teknokrasi çok anlamlı bir kavram olarak göze çarpmaz; zira siyaset uğraşısı, ideal anlamda tam bir teknokrasi görünümü arz eder çünkü toplum için daha fazla refah ve mutluluk üretme anlamında siyaset, tekniğin refah üretimine katkısı arttığı ölçüde tekniğe ilişkin bir faaliyet haline gelir. Başka bir deyişle, siyaset konusu itibarıyla tekniği önceledikçe teknokratik eğilimler siyasal süreçlerde daha etkili olacaktır.

Aradaki farkı göstermek adına özellikle basitleştirilmiş ve stilize edilmiş yukarıdaki çerçeve, neden teknokrasi kavramının siyaset bilimi içinde bir tür hayalet olduğunu ve belirli dönemlerde belirmesine rağmen hızla başka tartışmalar tarafından yutulduğunu belli ölçülerde açıklamaktadır. Zira verili epistemolojik ön kabullere göre, en nihayetinde teknokrasi kavramını sadece arızî bir siyaset stratejisi olarak ele almak veya bütün siyaseti bir tür teknokrasi olarak okumak şeklinde iki ana seçenek belirir. Bu kısır döngüden çıkabilmek adına üçüncü bir soruya ihtiyaç duyulur: “nasıl yönetiliyor?”. Burada “nasıl” sorusu, bir nitelik (iyi, kötü, baskıcı, özgürlükçü gibi) belirlemenin ötesinde öncelikle en basit anlamıyla kamusal işlerin hangi araç ve prosedürleri kullanarak gerçekleştirildiğine ilişkin bir sorudur. Böylece yukarıda tartıştığımız iki okuma biçiminin sunduğu çerçevenin daha da geliştirilmesi söz konusu olabilir. Zira teknik süreçlere ve ekonomi-politik temellere daha güçlü bir vurgu yapan “nasıl yönetiliyor” sorusu, öncelikle siyaseti salt bir iktidar -kazanma ve elde tutma- mücadelesi olarak görmek yerine gündelik hayatımızın veya başka bir ifadeyle kolektif varoluşumuzun verili maddi koşullar içinde hangi pro-gram(lar)a göre şekillendiğine odaklanmaktır. Başka bir deyişle, iktidarın nasıl elde edildiği ve korunduğu yerine siyasal iktidarın bireysel ve kolektif varoluşumuz üzerinde oynadığı rolün mahiyetini önceleyen bir siyaset okuması öne çıkar. İkincisi, gerçek iktidar sahibinden geçici olarak yetki almış ve kendilerine çizilmiş sınırlar içinde toplumsal işleri düzenleyen uzman veya teknisyenler yerine teknokratları tekniğin kendi içsel eğiliminin gerçekleşmesi için işleyen bir dinamiğin taşıyıcıları olarak düşünmenin yolu

açılır. Kısacası teknokrasiyi *kratos* kadar *tekhne*'den de hareketle anlamayı ve iktidarı kimin nasıl ele geçirip elde tuttuğundan ziyade iktidar kullananların, Heidegger'in ifadesiyle, tekniğin varoluşu çerçevelmeye çalışan meydan okuyucu çağrısı (tekno-determinizm) karşısında neye göre hareket ettiğini, yani toplumsal işlerin hangi pro-grama göre yapıldığını saptamayı deneyebiliriz. Böylelikle yeni bir teknik sistemin (dijital) yeni bir iktisadi işleyiş mantığıyla (finansallaşma) varoluşumuza yönelik şekillendirici ve belirleyici etkisinin siyasal yansımalarını analiz edebiliriz. Bu bağlamda, yeni teknokratik eğilimlerin özgün yanlarını ortaya koyabilmek için siyasi düşünce tarihi içerisinde siyasetin teknikle ilişkisine dair yaklaşımları ana hatlarıyla tartışmak yerinde olacaktır.

3.1.1. Modern Öncesi Dönem

Antik Yunandaki siyaset düşüncesinde saklı teknokratik nüveleri kapsamlı bir şekilde sorgulamak kuşkusuz bu çalışmanın sınırlarını fazlasıyla aşmaktadır. Bunun yerine Platon ve Aristoteles'in metinlerindeki siyaset anlayışının teknokrasiye açılma potansiyeli taşıyan uçlarını gözden geçirerek hâkim teknik sistem ve iktisadi paradigmalara ilişkisini inceleyeceğiz. Her iki düşünürün de siyasete dair yaklaşımları, teknokrasi tartışmasının temelinde yatan gerilimleri aydınlatmak açısından önemli ipuçları sunmaktadır. Daha da öteye, siyasete yaklaşımlarındaki temel farklılıklar, teknokrasi meselesinin birbirini tamamlayan iki ayrı boyutunun ortaya konması ve teknik ile siyaset arasındaki ilişkiye dair bir perspektif sunması bakımından verimli bir zemin teşkil etmektedir.

Platon'un siyasal topluma dair düşüncesinde meslekler merkezi bir öneme sahiptir. Zira toplumun ortaya çıkmasındaki sebep, insanların hayatlarını idame ettirmek için birbirine ihtiyaç duymasıdır. En temel ihtiyaçlar olarak ortaya çıkan barınma, beslenme, giyinme gibi gereksinimleri yerine getirecek duvar ustası, çiftçi, dokumacı gibi meslek erbabları elzemdir (Platon 2017, 55-6). Bununla birlikte her ne kadar meslek sahipleri toplumun bir anlamda kuruluş sebebi olsalar da yönetim için uygun değildir. Meslekler ile yönetim arasında para kazanma amacı gibi temel bir fark vardır. “Sanat⁴⁴ hem işini yapmak hem para kazanmaktır; yönetim ise ceza karşılığında istemsizce ve iyiye ulaşmak adına yapılacaktır” (28). Dolayısıyla Platon en başından iyi ideasına göre düzenlenmesi gereken siyaset alanını bireysel ihtiyaç ve

⁴⁴ Antik Yunanda henüz sanat-zanaat ayrımı olmadığı, her iki kelimenin de teknik kelimesi tarafından karşılandığını Birinci Bölümde ele almıştık.

çıkara göre işleyen iktisadi alandan ayırmaktadır. Böylece Platon, teknisyenlerin iktidarı olarak teknokrasiye kapıyı en başından kapatmış gibi görünür. Bu yaklaşım, “tahta işçiliğini iyi bilmenin devletin bilgeliğiyle alakası yoktur.” ifadesinde de kendini net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Teknik ile siyaseti farklı amaçlara (para kazanmak ile iyi ideasını takip etmek) ve bilme tarzlarına (pratik bilgi ve bilgelik) sahip oldukları temelinde ayırmakla birlikte Platon bir yandan siyaset uğraşısını da bir tür meslek gibi tanımlamıştır. Kendi ifadesiyle, “koruyucuların gördükleri iş önemli olduğuna göre, onların da yalnız büyük bir özen ve *sanat* isteyen kendi işleriyle uğraşmaları gerekir” (Platon 2017, 62). Dolayısıyla Platon’un düşüncesinde siyaset meslek ve zanaatlardan ayrılmıştır ancak bu kez siyaset uğraşısının kendisi bizzatihi bir meslek olarak tanımlanmıştır. Platon (2017, VI. Kitap) örneğin devlet yönetimiyle bir geminin idaresi arasında olduğu gibi filozof kralları tanımlarken de sık sık mesleklerle analogi geliştirme yoluna gitmektedir. Tam da bu sebeple bir sanat/zanaat/meslek olarak siyaset yapacak kişiler, başka bir deyişle iyi ideasının site üzerindeki izdüşümünü tesis edecek filozof kralların eğitimi Platon’un siyaset düşüncesinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu anlamda, Platon bir yandan teknik ile siyaseti birbirinden ayrı ve özerk alanlar olarak kodlarken, öte yandan iktidar kullanma hakkını özel bir eğitim sürecine bağlaması bakımından teknokrasiye açık bir kapı bırakmıştır. Ducassé (1958, 234-6) Platon’un ideal yönetim sistemini sofokrazi (*sophocratie*), yani bilgeliğin yönetimi olarak nitelerken aslında Platon’un vazettiği siyasal eylemin -iyi ideasından çıkarsanmış- en iyi tekniklerin uygulanması, başka bir deyişle “en iyi tekniğin seçilmesi tekniğine” tekabül ettiğine dikkat çeker. Gerçekten de Platon’da siyaset diğer tekniklerden yatay değil dikey olarak ayrılmış; aralarında hiyerarşik bir ilişki kurulurken özünde siyaset bilgisi, uzun ve sancılı bir pedagojik süreç (veya mesleki eğitim) sonunda edinilen “en iyi teknik” konumuna ulaşmıştır. Nihayetinde Platon’un sistemindeki yönetici sınıfı meşruiyetini sadece kendi bilgeliğine veya başka bir ifadeyle, kendi mesleki bilgisine borçludur. Bu anlamda, Platon’un ideal siyasal sistemi, siyasete atfedilen özerklik ve üstünlük sebebiyle teknokrasiyle arasına mesafe koyarken yöneticilerin kendi mesleki bilgileri temelinde yönetim hakkına sahip olmaları bakımından teknokratik bir boyut içermektedir.

Aristoteles’in siyaset düşüncesi içinde teknik ve teknokrasiyle ilişkili olabilecek hatları incelemek sağlayacağı karşılaştırma zemini itibariyle hem Platon’un konuya ilişkin fikirlerini daha net ortaya çıkarmaya hem de Antik Yunana dair bazı genel hususları daha bütüncül görmeye imkân verebilir. Aristoteles’in bilgi türlerine dair amaçları bakımından ortaya attığı

üçlü ayrıma (poetik, pratik ve teorik) göre, siyaset ve etik pratik bilimler kategorisi altına girerken iktisat da burada bir alt kategori olarak kodlanmaktadır (Cevizci, 12. içinde: Aristoteles 2017, 12-3). Aristoteles'in bilgi kategorileri Platon'un teori-pratik ayrımı kadar net bir hiyerarşiyle malul değildir; bilgi türlerinin birbirine göre konumundan ziyade doğru yerde kullanılması önemlidir. Keza Aristoteles'in siyaset düşüncesinde Platon'dan farklı olarak maddi refahın manevi iyiliğe eşlik etmesine yapılan vurgu göze çarpmaktadır. “İnsanlar maddi ve manevi iyilikten pay aldıkları sürece mutlu olurlar.... En iyi yaşam erdemli davranmayı sağlayacak maddi varlıkla beraber yürüyen yaşamdır” (Aristoteles 2017, 220-1).

Aristoteles'in (2017, 223) yine Platon'dan farklı olarak vurguladığı bir diğer husus, “bir kentin sadece kendi iç dinamiklerinin doğru bir şekilde yürümesiyle mutlu olabileceği” yönündeki görüştür. Aristoteles bu teziyle Platon'un sadece filozofların erişebileceği ve filozof kralların uygulayabileceği dışsal bir iyi ideasına göre eyleyen bir siyaset tarzı yerine kentin kendi iç dinamiklerine vurgu yapması önemlidir. Zira Aristoteles, siyasal örgütlenmeyi mutlu ve erdemli bir yaşam için gerekli bir araç olarak görür. Daha somut olarak devletin unsurlarını saydığına “yiyecek, zanaatlar ve kullandıkları araçlar ile silahlardan” bahsedecektir (233). Böylece Aristoteles'te devlet ya da siyasal örgütlenme, esasen bir teknikler bütünü olarak tezahür ederken siyaset uğraşısı da bu araçları kullanarak maddi ve manevi iyiliğe ulaşma tekniğidir. Nitekim Aristoteles de aynı Platon gibi siyaset için meslek analogilerine sıklıkla başvurur: “dokumacı ya da gemicinin elinde işi için gerekli malzemenin olması gerekir. Malzemesi ne kadar fazlaysa işini güzel bir şekilde yapma olasılığı da o kadar artacaktır. Aynı şekilde devlet adamı ya da yasa yapıcının elinde de yeterli malzemenin olması gerekir” (Aristoteles 2017, 226). Gerek devletin bir teknikler bütünü olması gerek devlet yönetiminin kendi içinde bir uzmanlık alanı olarak görülmesi Aristoteles'in siyaset anlayışında teknokrasi fikrine açılan bir patikadır.

Aristoteles'in siyaset teorisi teknokrasiye teorik düzlemde pek çok açık kapı bırakmakla birlikte esasen aristokrasiden yana taraf olması sebebiyle pür bir teknokratik dizgeden bahsetmek mümkün değildir. Nitekim Aristoteles devletin maddi ve manevi iyiliği geliştirmesi gerektiğini savunmakla birlikte, siyaseti halihazırda para kazanma kaygısı olmayan kişilere açık bir alan olarak sınırlar: “Ev ekonomisi ya da devlet işleriyle ilgilenen insanların ilk işi, para kazanmak ve servetlerini artırmak değildir. Bunların zaten her zaman elinde olması gerekir” (Aristoteles 2017, 41). Aristoteles siyaset için öncelikle maddi imkânlarla sahip olmak gerektiğini ve parası olmayanlar için çeşitli yollar (avcılık, çobanlık, ticaret vb.) olabileceğini belirtmekle birlikte

sonradan zengin olup siyasete girmenin uygulamada çok mümkün olmadığını kabul etmiş gözükür. Zira siyasete giriş için altın anahtar, mülkiyettir. Aristoteles için mülkiyet, tarihsel olarak sonradan göreceğimiz rant getiren toprak mülkiyetinden daha farklı bir anlam taşımaktadır. Burada mülkiyet, toprakla birlikte -ve belki daha çok- ona bağlı olan köle emeğini de kapsamaktadır. Nitekim tam bu noktada Aristoteles (2017, 29) bilgi türleri arasındaki ayrıma başvurarak araç ile mülkiyet arasında temel bir fark bulunduğunu; zira aracın üretim (*poetik*) amacına matufken mülkiyetin yapma/eyleme (*praksis*) amacına dair olduğunu öne sürer. Dolayısıyla siyasal eylemde bulunabilmenin koşulu olarak mülkiyet sahibi olmak, Aristoteles için toprak ve köle sahibi olmak anlamına gelecektir; sadece toprağa veya sadece köleye sahip olanlar böylelikle siyaset alanından dışlanacaktır. Sonuç olarak Aristoteles'in siyaset düşüncesi, siyasal örgütlenmeyi bir teknikler bütünü ve siyasal faaliyeti maddi iyilik türeten bir uğraşı (Nitekim Aristoteles de Platon'daki kadar merkezi olmamakla birlikte bir pedagoji programı üzerinde çalışmıştır) olarak görmekle güçlü teknokratik temeller atmıştır. Ne var ki mülkiyete dayalı bir aristokrasiyi öncelediği ölçüde saf bir teknokrasi fikrinden uzaklaşmaktadır.

Toparlamak gerekirse, Antik Yunan'da teknokrasi fikrinin iki ana unsuru Platon ve Aristoteles'in düşüncelerinde ortaya çıkmıştır: Platon siyasi uğraşmayı kendi pedagojik süreçlerine sahip mesleki bir yeterlilik gibi tanımlarken Aristoteles siyasal örgütlenmeyi maddi refah üreten teknikler bütünü olarak görmüştür. Bununla birlikte Antik Yunandaki kozmos anlayışı temelinde hem insanlar arasında hem de insan ile doğa arasındaki ilişkilere dair bugünkünden farklı kabuller hâkimdir. Aristoteles'in fiziğinde en kapsamlı haliyle ifadesini bulan bu anlayış, hareket yerine sabitliği merkeze almış, her şeyin doğal yerinde durması kabulünden hareket etmiştir. Böyle bir dünyada tekniğin hareketi; devri, sadece kendini yeniden üreten ancak yeni ve büyük zenginlik yaratmayan bir niteliktedir. Bununla bağlantılı olarak ikinci husus, Antik Yunanda geçerli iktisadi modelin köle emeğine yaslanmasıdır. O dönem için iktisadi anlamda köle emeği, tekniğe göre daha büyük bir önem taşımaktadır. Nitekim Antik Yunanda kapsamlı bir teknik düşüncesi doğmaması veya büyük teknolojik gelişmelerin yaşanmaması da köle emeğine bağlanabilir (Bumin 2005, 20-7). Platon ve Aristoteles'in siyaset düşüncelerinde teknokratik nüveler göze çarpmakla birlikte bunların saf bir teknokratik ideale varmaması bu bağlamda anlaşılabilir. Antik Yunanda ortaya çıkan bu çerçeve, Roma ve Orta Çağın sonuna değin belli iniş çıkışlarla yerini muhafaza edecek ve yeni bir fizik, yeni bir insan-madde ilişkisi ve yeni bir siyasal örgütlenme ihtiyacının doğduğu Rönesans dönemiyle birlikte dönüşüme uğramaya başlayacaktır.

Uzun ve farklı evrelere sahip Roma siyasal tarihini kat eden genellemelerde bulunmanın zorluğu bir tarafa bırakılırsa, Antik Yunandaki temel tartışmanın izdüşümlerini görmek mümkündür. Platoncu anlamda bakıldığında, Roma bir uzmanlık veya uygulama alanı olarak siyasetin kodifikasyonunda oldukça mesafe kaydetmiştir. Roma hukuku bu anlamda yönetim sanatının kayda geçirilip sabitlenmesi olarak okunabilir. Öte yandan Roma'nın uzun tarihi içinde zanaat sahipleri -dönemin teknisyenleri- siyasal taleplerini dile getirmiş ve pleb adı altında bir sınıf olarak siyaset sahnesine çıkmıştır. Bu anlamda, teknokrasinin iki boyutu (siyaset mesleği ile teknisyenlerin siyasetle uğraşması) açısından kırılmalar ve süreklilikler bulunmakla birlikte Roma siyasal tarihi boyunca senato ve pleb meclisi arasında bir denge kurulmaya çalışıldığı görülmektedir (ed. Ağaoğulları, 2016, 167-170). Olağanüstü koşullar altında başvurulmuş diktatörlük kurumunun ortaya çıkışı da teknokrasi tartışması açısından ayrıca özel önemdedir; zira gerekli olduğunda geçici bir süre için olmakla birlikte siyaset, kendi koşulları içinde siyaset sanatını en iyi bilen kişiye emanet edilmiş olur. Diktatörlük kurumu siyaset bilimi içerisinde ağırlıklı olarak özgürlük ve otoriter kayma gibi kavramlar açısından ele alınmış olmakla birlikte aynı zamanda teknokratik bir nitelik arz ettiği gözden kaçırılmamalıdır.

Orta Çağ özellikle Avrupa tarihinde belli bir dönemi, siyasi ve iktisadi örgütlenmeyi veya zihniyet kodunu tanımlamak için sıklıkla başvurulmuş bir kavram olmakla birlikte kendi içinde farklı dönem ve bölgesel uygulamalar barındırdığı akılda tutulmalıdır. Orta Çağ'ın özellikle 11. yüzyıla kadar olan zaman diliminde teknokrasi tartışması bakımından çok verimli bir ortam bulunduğunu iddia etmek zordur. Zira kilise ve din merkezli bir toplum örgütlenmesi etrafında tekniğin gündelik hayatta çok az yer tuttuğu ve dolayısıyla anlamlı bir gelişme kaydedemediği görülmektedir. Kuşkusuz bu durumda temel iktisadi faktör olarak toprağa bağlı köylünün ve dolayısıyla serf emeğinin belirleyici olduğu öne sürülebilir. Le Goff'un (2006) Orta Çağ Rönesans'ı olarak tanımladığı 11. ve 12. yüzyıllar ise feodal sistemin geçerliliğini korumakla birlikte Avrupa kentlerinin ortaya çıktığı bir dönemdir. Kentlerin doğuşu, teknik bilgiye duyulan ihtiyacı ve teknik bilginin değerini artırmıştır. Bir kilise kurumu olarak ortaya çıkmasına ve müfredatında teorik bilimlerin hiyerarşik üstünlüğe sahip olmasına rağmen üniversite bu arayışa cevaben geliştirilmiş bir kurumdur. Nitekim Le Goff (2006, 85-6), Avrupa üniversitesini kurulmakta olan Avrupa kentinin şantiyesinin bir parçası olarak nitelendirecektir. Gerçekten de özellikle İslam dünyasında geliştirilmiş ve ağırlıklı olarak Endülüslü Yahudiler tarafından tercüme edilmiş bir dizi yeni teknik bilgi ve uygulamanın yorumlanıp sentezlenerek Avrupa deneyimine açılması anlamında üniversite özel bir rol oynamıştır (Ertürk 2020, 177-

82). Avrupa kentinin doğuşuyla beraber henüz siyaseten emekleme aşamasında olmakla birlikte teknokratik potansiyele sahip meslek örgütlenmeleri ve bunların yer aldıkları kent meclislerinin ortaya çıkışını akılda tutmak gerekmektedir.

Orta Çağdan çıkışta teknik özel bir rol oynamıştır. Literatürde Rönesans ağırlıklı olarak rasyonel ve soyut hümanist düşünceyle karakterize olarak ele alınmakla birlikte esasen bu zihniyetin ortaya çıkışını önceleyen bir dizi teknik gelişme bulunduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Milat olarak ister İstanbul'un Osmanlı İmparatorluğunun başkenti olması ister Amerika'nın keşfi alınsın her iki durumda da teknik gelişmenin oynadığı rol barizdir. Ateşli silahların ortaya çıkışı ve etkin kullanımı, pusulanın denizciliğin gelişiminde oynadığı rol veya gemi inşa tekniklerindeki ilerleme ve bütün bu gelişmelerin siyasal, iktisadi, düşünsel, estetik ve toplumsal sonuçları temelinde Rönesans yükselebilmiştir. Teknokrasi tartışması açısından ise merkezi krallıkların yavaştan temayüz etmeye başladığı bu dönemde, kralların genellikle aristokrat şövalyelerden müteşekkil yuvarlak masa toplantılarında teknisyenlerin de kendine yer bulmaya başlaması not edilmelidir. Zira henüz *ad hoc* bir nitelik arz etmek ve sadece kendi alanıyla ilgili karar alma süreçlerine katılmakla birlikte ilk kez teknisyen siyasetin alanına giriş yapmıştır. İlerleyen dönemde teknik örgütlenme karmaşılaşp ölçeği büyüdükçe teknisyenin de siyasal alandaki etkinliği ve önemi genişleyecek ve nihayetinde kurumsal bir nitelik kazanacaktır. Bu anlamda kilise ile merkezi krallıklar arasında ortaya çıkan çekişme, bir -ve belki en önemli- yönüyle yeni teknik koşullarda nasıl bir toplum örgütlenmesinin geçerli olması gerektiğine dair bir tartışma olarak okunabilir. Bütün bu süreç, soylu sınıfının tarihsel konumunun teknokratik elitler tarafından yavaş yavaş ele geçirilmesi olarak okunmaya müsaittir (Mitchell 2019, 243-4).

Tekniğin Orta Çağdan çıkışta oynadığı merkezi role koşut olarak siyaset düşüncesinde köklü dönüşümler görmek mümkündür. Bu dönüşümleri iki ana grupta toparlamayı deneyebiliriz. Öncelikle epistemolojik ve dolayısıyla metodolojik düzlemde Rönesans'la birlikte siyaset düşüncesi yeni bir yola girmiş ve buna paralel olarak bugün artık siyaset bilimi disiplini olarak tanımlayacağımız yeni bir disiplinin ilk metinleri ortaya çıkmıştır. İkinci olarak siyaset düşüncesinin üzerinde durduğu temaların değişmesi akılda tutulmalıdır. Siyaset düşüncesi, erdem, ahlak, adalet, cesaret, kahramanlık gibi kavramların yanı sıra -ve belki daha da öncelikli olarak- rasyonel çıkar, güç ve teknik üstünlük gibi yeni temalara yönelmiştir. Bütün bu değişimlerin gözlemlenebilmesi için Machiavelli'nin *Prens*'i gayet verimli bir okuma imkânı sunmaktadır.

Machiavelli *Prens*'i kaleme alarak eski bir diplomat olarak siyasetin bilgisini, yani iktidarı ele geçirme ve onu elde tutmanın bilgisini Lorenzo de Medici'ye sunmuştur. Machiavelli'nin bu açıdan durumu, kralın yuvarlak masasında kendine yer edinmek isteyen teknisyenin durumuyla açıkça örtüşmektedir. Tür olarak Antik Yunan'ın diyalogları, Roma'nın hukuk metinleri veya Orta Çağ bilginlerinin dini risalelerinden farklıdır. Zira adeta iktidarı ele geçirme ve *kullanma kılavuzu* olarak tasarlanan metin rasyonel, argümantatif ve operasyonel niteliğiyle öne çıkar. Machiavelli'nin siyaset düşüncesinde alışıldık anlamıyla dinsel, hukuki veya ahlaki bir pozisyon alış görülmemektedir; zira ona göre siyaset, uyum yerine çatışmanın ve teori yerine eylemin domine ettiği bir alandır. Bu açıdan Machiavelli'nin metninde ana kavramlardan biri olarak talihi (*fortuna*) seçmesi önemlidir. Burada insanın içinde eylediği koşullara ve dolayısıyla doğaya dair düşünüşte muazzam bir atlama vardır. Artık insan kozmosta bulunması gereken yer, geleneğin dayattığı kurallar veya ilahi mesajın ona emrettiği konumla sınırlı değildir. Tam da bu sebepten Machiavelli, siyasal eylemi kuşatan genel koşulları tanımlarken doğa, kader, gelenek gibi daha mutlak kavramlar yerine talih gibi kendi akışına sahip ancak yönlendirilebilecek bir mevhumla başvurmaktadır. Söz konusu talih ise erdem (*virtu*) ile yönlendirilebilecektir. Ancak bu erdem, eskinin barışçıl ve kendi özüne uygun ağır başlı davranışı imleyen erdeminden farklıdır. Tam tersine, doğru yer ve zamanda uygun araçlarla talihe müdahale edip onu kendi çıkarına uygun bir şekilde dönüştürme becerisidir. Bu açıdan bakıldığında, Machiavelli'nin yaklaşımı son derece teknokratiktir çünkü öncelikle siyaseti adeta kendine ait bir kullanma kılavuzu olan teknik bir uğraşı olarak konumlandırır. Talih kavramlaştırması, yani kendine ait bir akışı olan ama manipüle edilebilir maddi koşullar saptaması bizatihi tekniği anımsatmaktadır; erdem ise bu talihe müdahale edebilme kapasitedir.

Machiavelli'nin siyasete yaklaşımı, teknokrasinin her iki boyutunu da yerine getiriyor görünmektedir. Zira siyaset, kendi inceliklerine sahip ve kullanma kılavuzu (*Prens*) takip edilerek yapılabilecek bir uğraşıdır. İkinci olarak, siyasetin konusu da büyük ölçüde teknikleşir. Gerçekten de Machiavelli için iki ana tema “insanlar ve silahlardır” (Skinner 2017, 59). İçinde yaşanılan dönem artık Antik Yunan veya Roma'daki gibi insanın kozmosta ve toplumda kendine önceden biçilmiş yere uyum sağlamak yerine etrafını kendi akıl ve çıkarına göre dönüştüreceği bir dönemdir. Bu sebeple siyaset, doğal koşullardan ziyade doğaya ve topluma müdahale etmeye yarayacak teknik koşullara dair bir etkinlik olarak kendini göstermektedir. Bu açıdan Machiavelli'ye yöneltilen ahlaki suçlamalar kendi döneminin koşulları içinde yerindedir. Zira Machiavelli ilk aşamada ahlakla gerçekten ilgili değildir. O, ahlaklı olmak

yerine ahlaki bir düzenin geçerli olabileceği koşulları sağlamakla ilgilidir. Dolayısıyla Machiavelli’de ahlak, koşullara şükrederek boyun eğen insan yerine verili koşulları zorlayarak ahlaklı olabileceği zemini aktif olarak arayan insanı öne çıkarır. Böylece Machiavelli’nin siyaset anlayışı, bir tür uygulamalı bilim niteliği taşır; iktidarı, adeta bir makine gibi kullanmak için gerekli prensiplerin peşine düşerken iktidarın araç ve konusu olarak silah ve şiddeti benimser. Şiddetin merkezi konumu keza dikkat çekicidir; keza yine siyasal aktör, mevcut koşullara uymak yerine zor/kuvvet uygulayarak bu koşulları kendi lehine çevirmeye çalışır. Burada Machiavelli’nin siyaset olarak tarif ettiği şey, daha sonra temel ilkeleri Newton tarafından kaleme alınacak yeni bir fizik, yani maddeyle yeni bir ilişki kurma tarzının somut uygulamalarına benzemektedir. Dolayısıyla teorik düzlemde, Machiavelli’nin iktidarı ele geçirme ve elde tutma yöntemleriyle bir akarsuyun akışını kontrol için baraj inşa etmek arasında sadece disiplinler ve kavramsal farklılıklar vardır.

Aydınlanma düşünürlerinin siyasete dair yaklaşımı bu anlamda Machiavelli’de bulunan teknik kökenden bir hayli beslenmiştir. Birinci Bölümde Descartes ve Bacon’un konuya ilişkin görüşlerine yer vermiştik. Gerçekten de artık erdemli veya ahlaklı davranmanın maddi ve manevi refahı geliştireceği inancı yerine tam tersine, maddi ve manevi refahın gelişmesinin erdemli ve ahlaklı bir hayatı mümkün kılacağı anlayışı güç kazanmaya başlamıştır. Bacon’un doğayı kendine tabi kılmak için doğanın kurallarına tabi olmak şeklindeki siyasal formülasyonu bu açıdan gayet çarpıcıdır. Nitekim Bacon, teknik bilgiye göre tasarlanıp yönetilen dört başı mamur bir teknokratik ütopya anlatısına da girişmiştir (*Yeni Atlantis*). Bütün bu gelişmeler, tekniğin gündelik hayatta kapladığı yerin genişlemesiyle doğrudan alakalıdır. Geline yerde maddi refah, insan emeği kadar ve belki ondan daha çok teknik imkânlarla bağlıdır. İnsan, tekniği ürettiği ölçüde değerlidir ve insanlar arasındaki ilişkiler artan bir şekilde teknik dolayımı üzerinden gerçekleşmektedir. 16. yüzyıl Avrupa kenti, kuşkusuz doğa kanunlarına hala daha tabidir ancak bizatihi kentin kendisinin inşası ve işletilmesi için gerekli teknik bilgilerin yanı sıra dünyanın zenginliklerini kendisine açan denizcilik bilgisi, gemi inşaatı, ateşli silah gibi teknik imkânlar gündelik hayatta hiç de azımsanmayacak bir rol oynamaktadır. Siyasete dair düşünüş de kaçınılmaz olarak bu durumdan etkilenecektir.

Machiavelli’nin kapısını araladığı bu yeni siyaset düşüncesi Hobbes’in *Leviathan*’ıyla kendini tamamlar. Tasarım itibarıyla Hobbes’in devleti bir iktidar makinasıdır: girdi olarak yurttaşların bağlılığıyla çalışan ve ürün olarak güvenlik sağlayan bir makine. Bu makinanın çalışmasıyla

doğa kanunlarına göre işleyen insanlar arası ilişkiler, medeni toplumsal bir düzene kavuşur.⁴⁵ Başka bir deyişle, Hobbes'in iktidar makinası, "kurdu insana" çevirmektedir! Gerçekten de kralın bedeninde vücut bulan bu yeni sosyo-politik örgütlenme, esasen kralın varlığının ve iktidarının kendini topluma dayatmasından ziyade toplumun kralı imal ettiği bir süreçtir. Zira Hobbes'in siyaset düşüncesinde kralın kim olduğundan ziyade kralın iktidarının nasıl kurulacağı ve nasıl bir işleve sahip olacağı önem taşımaktadır. Böylelikle insanlar arasındaki ilişkiler kaosa veya doğa kanununa göre değil; öngörülebilir, düzenlenmiş, örgütlenmiş ve kodifiye edilmiş bir ortamda gerçekleşecektir. Bu ortam, doğal değil *yapay* bir ortamdır; bizatihi insanlar tarafından soyut ve somut olarak inşa edilmiş bir uzamdır; dolayısıyla teknik bir düzlemdir. Bu anlamda Hobbes'in *Leviathan*'ı doğa halini toplumsal duruma çeviren dev bir makine olarak göze çarpmaktadır. Nitekim *Leviathan*'ın orijinal baskısının meşhur kapağında kral, adeta içinde insanların ve teknik objelerin olduğu bir atölye gibi resmedilmiştir. Kuruluşu itibarıyla -çok küçük resmedilmiş- insanlara muhtaç, ancak bir kez kurulduktan sonra sol sütunda yer alan surlar, ateşli silahlar, taç gibi teknik imkânlarla işleyen ve sağ sütundaki dinsel sembollerle meşruiyet kazanan bir düzenek söz konusudur.

Son olarak bir diğer sözleşmecî düşünür Rousseau'nun müdahalesine değinilebilir. Rousseau gerek *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağında* gerek *Söylevde* tekniğin gelişmesinden duyduğu kaygıyı, insanda bedensel ve ahlaki bir yozlaşmaya yol açması temelinde dile getirecektir. Nitekim Rousseau'nun erken bir Romantik olarak teknikten duyduğu ürperiş, onun Hobbes'in siyaset düşüncesine dair bir takım eleştiriler getirmesine de yol açacaktır. Rousseau açıkça, kişinin sadakatini Hobbes'in iktidar mekânizmasına geri dönüşsüz bir şekilde verdiğinde ne güvenlikten ne de özgürlükten bahsedilebileceğini vurgular (Rousseau 2004, 86). Dolayısıyla Rousseau, insan ve tekniğin bedeninde birleştiği bir iktidar makinası olarak *Leviathan* tasavvuruna karşı çıkar; özel irade ile genel iradenin farklı iki farklı alan olduğunu öne sürerek bu ikisinin geri dönülemez veya değiştirilemez bir şekilde tek bir potada eritilmesine itiraz eder. Rousseau, zaman zaman Jakobenizmin fikir babası sayılmakla birlikte modern devletin serpilmeye başladığı bir dönemde özgürlük sorununa dikkat çekmesi ve teknik bir tasarım olarak siyaset ile bireysel ve kolektif varoluş arasında bir denge kurulması ihtiyacını vurgulaması bakımından önemlidir. Bu anlamda Rousseau'nun *Leviathan* eleştirisi, siyasal

⁴⁵ Nitekim *De Cive* başta olmak üzere Hobbes'in metinlerinden uygulamalı fizik ve teknik konusundaki ilgisi ve bunun siyaset anlayışına etkisi görülebilir (Tuck 2015, 184-8).

iktidarın mekânîk tasarımı ve insani varoluş üzerindeki etkilerine odaklanması bakımından siyasi düşünceler tarihi içinde bir ilk olma özelliği taşır.

Toparlamak gerekirse, modern öncesi dönemde siyasal bir fikir olarak saf bir teknokrasiden bahsetmek mümkün değildir. Ne var ki tekniğin özünü oluşturan insan ile madde ve doğa arasındaki ilişkileri anlamlandırma tarzlarında yaşanan değişimler siyaset düşüncesini de doğrudan etkilemiştir. Aristoteles'in teorik ve sözel fiziği, teknik objeleri araştırma alanı dışında bırakırken doğanın nasıl mevcut haliyle var olduğuna odaklanmıştır. Doğanın asli gücü ve onun tezahürleri üzerine yoğunlaşan bu dünya görüşüne paralel olarak da Antik Yunan düşüncesi siyaset alanını teknik bir bakışla düzenlemek yerine iyi ideasını veya erdemi temsil edecek kişilerin iktidara gelmesi veya iktidar için hazırlanışıyla meşgul olmuştur. Keza ilerleyen dönemde aynı yaklaşım muhafaza edilmiş, sadece kurucu ilke olarak atıfta bulunulan kavramlar (soy, Tanrı, gelenek vb.) değişmiştir. Toplumun karşılaştığı sorunların çözülmesinde tekniğin oynadığı rol arttıkça siyaset de aşkın ilkeye atıf yerine tedricen reel performansı üzerinden kendi meşruiyet ve iktidar zeminini kurmaya ve genişletmeye yönelmiştir. Bu anlamda Hobbes'in siyaset düşüncesi, “yeni” fizik üzerine kapsamlı çalışmalarından ayrı ve özerk bir alan olarak değil tam tersine onun bir parçası olarak değerlendirilebilir.

Tekniğin gelişmesi ve toplumsal hayatın her yerinde işgal ettiği alanın büyümesi, siyaset düşüncesinde yansımalarını bulur. Teknik gündelik hayatta ve iktisadi örgütlenmede daha fazla yer tuttukça siyaset daha teknik bir mesele olarak ele alınmaya başlanacaktır. Nitekim tekniğin bayağı ve siyaset dışı görüldüğü Antik Yunandan siyaset örgütlenmesini bir iktidar makinası gibi tahayyül eden Hobbes'e kadar geçen uzun dönem böyle bir perspektiften okunabilir. Bu bakımdan, öncelikle iktisadi faaliyetin birincil faktörü olarak köle emeğinin yerini teknik imkânların alması önemli bir değişimdir. Roma dönemi, yollar, su kemerleri ve ihtişamlı kentleriyle büyük bir teknik atılıma sahne olmuştur; ancak bunu mümkün kılan askeri başarıların sağladığı iktisadi girdi ve son derece sistemli bir köle emeği sömürsünün varlığıdır. Orta Çağın ikinci yarısında Avrupa kentlerinin doğuşunda teknik ilk defa önemli bir rol oynamıştır çünkü ne Roma döneminin askeri kazançları ne de büyük miktarda bir köle emeği söz konusudur. 11-12. yüzyıl gibi erken bir dönemde toplumun ihtiyaçlarının giderilmesi için artan bir şekilde tekniğe bel bağlanmaya başlanacaktır. (Avrupa'da üniversitelerin bu dönemde bizatihi kilise tarafından kurulması önemlidir.) Bu anlamda Orta Çağdan çıkışta sonradan ulus-devletlere dönüşecek merkezi krallıkların kilisenin gücünü elinden alışı, esasen yeni teknikleri kullanmaya daha açık bir zihniyet dünyasına sahip olmalarıyla mümkün olmuştur.

Orta Çağ boyunca esasen iâşe ve idareye odaklı iktisadi faaliyet, merkantilizmle beraber kâr amacı güden ekonomi politikalarını gerektirmeye başlamıştır. Devlet bu anlamda iktisadi faaliyeti, mevcut toplumsal hayatın iâşe ve idamesi yerine mevcut kaynaklardan azami servet elde etme etkinliği olarak görmeye başlamıştır. Toplumu koruyan ve doyuran bir devlet yerini yavaş yavaş verili kaynak girdisiyle daha çok çıktı üretmeye/biriktirmeye odaklı bir iktisadi yönetime bırakmıştır. Kısacası, siyasal iktidar iktisadi açıdan da hızlı bir teknikleşme süreci yaşamıştır. Hobbes'in *Leviathan*'da tasvir ettiği bu iktidar anonimleşmiş, bireysel yönleri budanmış ve kendine örnek olarak makineyi almıştır. Dolayısıyla siyasal iktidarın sekülerleşme süreci, esasen bir anlamda siyasal iktidarın teknikleşmesi, başka bir deyişle, daha çok mekânize ve daha az insani bir siyasal örgütlenmeye dönüşüm süreci olarak okunabilir. 1789'a doğru ilerlerken henüz uzmanların veya teknisyenlerin yönetiminden sistemli ve açık bir şekilde bahseden yoktur ancak teknokratik eğilimler, yani teknik gelişmenin gereksinim ve sonuçları, siyaseti düşünüş tarzlarını büyük ölçüde dönüştürmüştür.

3.1.2. Modern Dönem

Modern öncesi dönemde teknolojik gelişme görece yavaş, münferit ve tesadüfî bir nitelik sergilediğinden ve buna bağlı olarak nüvelerini saptamakla birlikte teknokratik eğilimlerin siyaset düşüncesinde kapsamlı ve sistematik bir temsilinden bahsetmenin zor olduğunu belirtmiştik. 19. yüzyıla gelindiğinde tekniğin ele alınış tarzındaki açılımlar, teknik gelişmenin hız ve ölçeğinin ulaştığı seviye ile başta iktisadi alan olmak üzere toplumsal hayatın her boyutunda oynadığı artan rol, siyaset düşüncesinde de bir dizi yeni perspektife ilham vermiştir. Newton'un ortaya attığı yeni fiziğin tartışmalı geçen bir 18. yüzyılın ardından geçerliliğini kabul ettirmesi (Smith 2008) gerek tekniğin örgütlenmesi gerekse de topluma dair yeni yaklaşımların geliştirilebilmesi için bir temel işlevi görmüştür. Gerçekten de modern dönemin erken toplum kuramcıları olarak Saint-Simon ve Comte, Newton'un ortaya attığı ilkelere - Descartes ve Bacon'un görüşleriyle birlikte- kurucu bir değer atfederek sıklıkla referansta bulunacaktır. Bu yeni fiziğin getirdiği en büyük yeniliklerden biri uygulamalı bilimlerin sosyal bilimleri de kapsayacak şekilde alanını genişletmesi olmuştur. Newton'un temel prensiplerinin, bir dizi yeni teknik buluş ve inovasyona imkân vermenin yanı sıra toplumsal meselelerin de aynı uygulamalı metodolojiyle ele alınabileceği görüşüne zemin oluşturmuştur. Böylece en azından düşünsel düzeyde ilk kez teknik ve insani varoluş aynı teorik düzlem ve metodoloji içinde ele alınmaya başlanacaktır.

Yeni fizik anlayışı, başka bir ifadeyle doğaya ve daha genel olarak maddeye dair geliştirilen bu yeni yaklaşım siyaset düşüncesini de kökten etkilemiş ve daha önce zaman zaman kendini gösteren teknokratik eğilimler, siyaset düşüncesi içerisinde sürekli, kurumsal ve sistematik bir nitelik arz etmeye başlamıştır. Teknokratik eğilimlerin siyaset düşüncesi içinde büyüyen rolü çok boyutlu bir fenomendir. Birincisi, gündelik hayatın ve özellikle de iktisadi alanın günden güne daha teknik bir nitelik kazanması, tekniğin siyasette en az insani olan kadar etkin bir yer edinmesine yol açmıştır. Savaşın ticarete, eğitimden sanata pek çok alan teknikleşirken siyaset düşüncesinde de teknik “temsil edilmeye” başlanmış, başka bir deyişle dolaylı olarak tanımlanmış teknik gereklilikler siyaset için merkezi bir konu olmaya başlamıştır. İkincisi, siyasetin kurucu ilkesi de meşruiyet kaynağı da teknikleşme sürecine girmiştir. Buna paralel olarak, aşkın veya soyut bir ilkeye atıfla iktidarı temellendirmek söylem düzeyinde etkin olmakla birlikte teknik altyapının gerektirdiği maddi yönetimin iyi işleyişine dayalı siyasal rejim tasavvurları ortaya çıkmaya başlamıştır. Siyasetin gündelik örgütlenme ve işleme tarzları ise kutsal, ruhani veya geleneksel niteliklerini günden güne kaybederken teknik bir sistem imgelemiyse düşünülecektir. *Bu bağlamda, teknik sistemi en iyi işletecek sosyo-politik örgütlenme arayışları siyaset düşüncesine damgasını vuracaktır.*

19. yüzyılın ilk yarısında Fransız düşünürlerde yaygın olarak görülen devrim sonrası ortaya çıkan toplumsal kargaşaya bir düzen getirme arayışı Saint-Simon’un düşünce dünyasına damgasını vurmuştur. Saint-Simon bu arayışında tekniğe açtığı yer ve siyaseti ele alma tarzı bakımından modern anlamda teknokrazi kavramının kurucularından sayılabilir. Kendi ifadesiyle, “sadece sanayi fikrinde güvenliğimizi ve devrimin bitişini bulabiliriz” (Saint-Simon 1964, 69). Saint-Simon uzman ve teknisyenlere atfettiği büyük önemi varsayımsal bir karşılaştırmayla ortaya koyar: Fransa’daki sanat, bilim, ticaret ve sanayiinin çeşitli sektörlerinin en önemli elli ismi (Saint-Simon burada kapsamlı ve detaylı bir liste yapar ve her sektör sayıldığında toplam kaybın yaklaşık üç bin kişiye tekabül edeceğini hesaplar) ortadan kaybolduğu varsayımsal bir senaryoda ülke rekabette geri kalır ve felaket sonuçlarla karşılaşırken halihazırda devlette en önemli konumda olduğu kabul edilen kişilerin (siyasal seçkinlerin) olmadığı durumda somut siyasal tablo açısından bir değişiklik olmaz ve sadece duygusal bir kayıp yaşanır (Saint-Simon 1964, 72-5). Nitekim Saint-Simon (78) “aydınlanmanın ve ahlakın mevcut hali düşünüldüğünde, bilim adamlarının, sanatçıların, zanaatkarların, sanayicilerin ... ulusun refahına en çok katkı sağlayanlar ve halihazırda

insanların zihnine rehber olması gerekenler olduğu gerçeğinin” devrimi yapanlarca da kabul edileceğini öne sürmektedir.

Saint-Simon uzman ve teknisyenlerin önemini vurgulamakla yetinmez. Aynı zamanda tasarladığı detaylı siyasal rejimde en önemli görevleri onlara emanet eder. Öncelikle toplumu iki ayrı gruba böler: meslek erbapları, uzmanlar, işçiler ve tüccarlardan oluşan ulusal parti, ahlaki ve fiziksel gücün yanı sıra muhakeme gücüne de sahipken soylular, rahipler, yargıçlar ve askerlerden oluşan anti-ulusal parti ise hiç üretmeden tüketenlerden oluşmaktadır. Yönetim ulusal partinin içinden çıkmalıdır. Saint-Simon ayrıca teorik ve uygulamalı meslekler arasında da ayrıma gider: ruhani iktidar bilginlerde ancak dünyevi iktidar sanayiciler de olmalıdır. Zira Fransa’nın zenginliğinin büyük kısmını elinde tutanlar sanayicilerdir, iktidar onlara emanet edilmelidir ancak bilginler tarafından denetlenmelidir. Nitekim Saint-Simon bu yaklaşımını üç kamaralı bir parlamento dizaynıyla daha da detaylandıracaktır. Mühendis, şair, ressam, müzisyen, heykeltıraşlardan oluşan birinci kamara icatla; fizik ve matematik bilginlerinden oluşan ikinci kamara denetleme ve milli eğitimle; bütün sanayi kollarından gelen temsilcilerle oluşan üçüncü kamara da projelerin yürütmesiyle görevli olacaktır (Ponteil 1958, 251-65). Böylece Saint-Simon dört başı mamur bir teknokratik siyasal sistem önerirken 1814 yılında yayımlanan *Avrupa Toplumunun Yeniden Örgütlenmesine Dair (De La Reorganisation De La Societe Europeenne, 1967)* metniyle bu siyasal mimariyi ulusal sınırların ötesinde kıtasal ölçeğe doğru genişletmeyi de tasarlar.

Saint-Simon’un önerdiği siyasal çerçeve esasen *Ancien Régime*’nin ilgası yerine pozitivist bir mantıkla tadilini öngörmektedir. Eskiden ruhbana ait olan ruhani iktidar (denetleme) bilginlere (teorik pozitif bilgi sahiplerine) ve aristokrasiye ait olan dünyevi iktidar (yürütme) sanayicilere (pratik pozitif bilgi sahiplerine) atfedilirken üçüncü sınıf için anlamlı bir değişiklik önermez (Ponteil 1958, 266). Saint-Simon’un bütün çabası, maddi refahın üretilmesi için pozitif bilimlerin yönetimde mümkün olduğunca hâkim kılınmasına ilişkindir. Metafiziği ve keyfiliği devlet idaresinden tamamen çıkartarak teorik ve uygulamalı bilgilerin sahipleri arasında bir siyasal denge oturtmayı arzular. Kuşkusuz Saint-Simon’un çerçevesi çok boyutlu bir eleştirel okumayı tahrik etmektedir. Ancak teknokratik eğilimler açısından bakıldığında öne çıkan bazı hususları vurgulamakla yetinelim. Öncelikle Saint-Simon’un bütün ulusu maddi refah üretmek üzere sistematik olarak örgütlenme arzusu çarpıcıdır. Bu bağlamda, nasıl bütün üretim süreci endüstriyelleyorsa iktidar makinası da endüstriyellemelidir. Nitekim Saint-Simon için siyaset bir tür müspet bilimdir; önemli olan siyasetin alacağı yönü belirlemesi gereken

teorisyenler ile uygulamadan sorumlu pratisyenler arasında dengeli bir işleyişi sağlayacak idari sistem kurmaktır (Ponteil 1958, 272). *Bu bağlamda, modern anlamda teknokratik siyasal sistem fikrinin tarihsel olarak endüstriyel üretimin gerekleriyle ilgili olarak ve hatta onun izdüşümü olarak doğduğu söylenebilir.*

Comte'nin siyaset düşüncesi büyük ölçüde Saint-Simon'un çerçevesi içinde ele alınabilir. Genel hatlarıyla Comte'nin pozitivist siyaset anlayışı, Saint-Simoncu ön kabullere sahiptir ve metodolojik açıdan büyük benzerlikler sergilemektedir. Daha yakından bakıldığında, aynı genel ve sistemsel yaklaşıma sahip olmakla birlikte, Comte'nin öncelikli olarak kafa yordduğu mesele, bilim felsefesindeki eğilimlere uygun olarak, teori ile pratik arasındaki ilişkinin nasıl kurulacağıdır. Dolayısıyla Comte bilim felsefesinde içinde bütünden hareketle bilgi türleri ve dolayısıyla bilimler arasında bir düzen kurma arayışına paralel olarak sosyo-politik düzlemde de bütünün birliği için siyasetin teorisi ve uygulaması arasındaki dengeyi sağlama kaygısını taşımaktadır. Zira Saint-Simon'un siyasal tasarısının kökeninde yatan sanayiciye duyulan koşulsuz güven Comte için tam olarak geçerli değildir. Comte'ye göre ulusun rehberi olması gereken ruhani iktidar sahibi bilginler için daha fazla siyasal alan ve daha net olarak belirlenmiş bir eylem planı gereklidir. Zira siyaset için en yaşamsal unsur olan bütünü gözetmek ve birliği sağlamak konusunda sanayiciler, yani pratik bilgi sahipleri sıklıkla yolunu kaybetmektedir. Bu bağlamda Comte, Saint-Simon'un tersine iktisadi ve endüstriyel faaliyeti peşinen yüceltmemiş, ancak bütünün bilgisinden dolayımlanan, yani rasyonel akıl yürütmeye ve insanlık dininin ahlakına dayanan pozitivist kaygılarla donanmış bir ekonomi-politik pratiğe yeşil ışık yakmıştır (Ducassé 1958, 244). Comte'nin pozitivist müdahalesi bir yönüyle teknokratik eğilimlerin bütünün süzgecinden geçerek “terbiye edilmesi” gerektiğini ortaya koyması anlamında teknokrasinin alanını daraltıyor gibi gözükmemektedir. *Bununla birlikte esasen teknokratik eğilimlerin yıkıcı sonuçlarını zapt etmek isteyen Comte'nin yukarıdan aşağı örgütlenen, merkezi ve gerek bilgi türleri gerek iş yapma tarzları açısından hiyerarşik düzen fikri ve bütünden hareketle parçayı düzenleme anlayışı, uzun vadede teknokratik eğilimler tarafından benimsenen bir organizasyon mantığına dönüşmüştür.*

Tekniğin 19. yüzyılda gösterdiği gelişme ve tetiklediği toplumsal dönüşümler Marx'ın düşüncesinde merkezi bir rol oynamıştır. Bununla birlikte Marx'ın geliştirdiği ekonomi politik çerçeveye ele alınırken tekniğin oynadığı rol görece arka planda kalmış ve esasen büyük ölçüde teknik gelişmenin yarattığı köklü değişimler teknik hesaba katılmaksızın anlaşılmıştır. Nitekim teknokrasi yazınında Marx'ın düşüncesindeki teknokratik yön, ancak devrimi yapacak kadrolar

veya bir kere komünizm kurulduğunda kurulacak siyasal rejimin mahiyeti temelinde ele alınmıştır. Smith'in (1998, 233) "Marksist teoride teknokrasi sorunu, özgürleşmenin nasıl gerçekleşeceğine dair bir sorgulama yürütüldüğünde ortaya çıkar" saptaması bu duruma çarpıcı bir örnektir. Gerçekten de Marx, tarihin itici gücü olarak sınıf çatışmasını merkeze koymasının yanı sıra bu çatışmanın aynı zamanda üretim araçlarının hâkimiyetine dayandığını söylemektedir. Bu bakımdan Marx'ın teorisinin özünde üretim araçları, yani belli bir tür *teknik* ve onunla ilişki kurma biçimine dair tutum alışlar yatmaktadır. Dolayısıyla Marx'ın genel problematiği, teknik sistem ve onun etrafında kurulacak sosyo-ekonomik ilişkiler (özel mülkiyet veya komünizm) olarak okunmaya son derece açıktır.

Marx'ın analizi, öncelikli olarak toprağa bağlı köylü (serf) emeğinin makineleşme dolayısıyla proleterleştiği bir tarihsel dönemi sorunsallaştırır. Bu dönüşüm özel mülkiyet temelli bir iktisadi paradigmayla gerçekleştiği için bizatihi üretim süreci hem maddi (yoksulluk, eşitsizlik) hem de zihinsel (yabancılaşma, meta fetişizmi) sorunlara yol açmaktadır. Öte yandan, yine aynı üretim süreci, din, ırk, cinsiyet, feodal imtiyazlar gibi materyal temeli olmayan bir dizi tarihsel ayrımı tasfiye etmesi (*Yahudi Sorunu* veya *Alman İdeolojisi* bu açıdan önemli metinlerdir) sebebiyle olumlanır. Burada ilgi çekici bir ayrım vardır. İnsanın din, ırk, aile gibi dolayıcılardan özgürleşmiş bir şekilde varoluşuyla karşı karşıya kalması anlamında proleterleşme olumludur. Daha da öteye proleterleşme aynı zamanda yeni bir toplumsal sistemin kurulması için gerekli öğeleri içinde barındırdığı ölçüde devrimci bir nitelik taşır ve tarihin öznesi olmaya adaydır. Marx'ın burada olumladığı proleterleşmenin kalbinde, esasen teknik sistemde ve onunla ilişkili olarak iktisadi hayatta yaşanan dönüşümler yatmaktadır. Marx'ın itirazını yönelttiği nokta bu teknik dönüşümün etrafında örülmüş kapitalist üretim ilişkileridir. Yoksulluk, eşitsizlik, yabancılaşma, meta fetişizmi gibi bütün olumsuz kavramlar, yeni teknik sistemin özel mülkiyet üzerinden toplumsallaşmasına ilişkindir. Dolayısıyla bu aşamada Marx'ın yeni teknik sistemin kuruluşunu (endüstriyelleşme) coşkuyla karşılar ve fakat endüstriyelleşmenin etrafında kurulmuş özel mülkiyeti merkeze alan üretim ilişkilerine tepki gösterir.

Marx, Kapitalin birinci cildinde (XV. Bölüm) tekniğe dair kapsamlı bir analize girişir. Yaklaşık 150 sayfa uzunluğundaki bu bölümde, tekniğe dair köklü bir sorgulama yerine bir takım temel ilkeleri saptayıp ekonomik bir perspektiften cari teknik sistemin özelliklerinin analizini yapar. Kapsamlı bir teknik tarihinin yokluğuna işaretle, esasen aletten makineye, yani insanın devindirdiği araçtan buharın devindirdiği makineye geçiş ve makinenin "bir artı-değer üretme aracı" (Marx 2007, 359-60) olmasına odaklanır. Böylece Marx'ın materyalist analizinde teknik

makineye, makine de esasen buharlı makinelere indirgenmiştir. Dahası emek-değer teoreminin bir sonucu olarak, bir sermaye olarak makine de ölü emek olarak değerlendirilmiş ve sadece sanayi üretiminde insan emeğini ikame etmesi bağlamında analize dahil edilmiştir. Kısacası Marx'ta teknik antropomorfik bir yaklaşıma tabidir; makine sadece insan emeğinin bir başka görüngüsü olarak ele alınmaktadır. Bununla birlikte Marx aynı zamanda Ludizme veya sabotaja da karşıdır. Marx'a göre makinelerin kendileri mevcut sorunların nedeni değildir; bizatihi makinelerin doğru bir sosyo-ekonomik sistem içerisinde işletilmesiyle daha güzel bir dünya mümkün olabilecektir. Bu açıdan Marx'ın metinlerinde tekniğin insani varoluş üzerindeki etkisi, başka bir deyişle teknokratik eğilimler tarih dışı unsurları tasfiye ettikleri ve daha büyük bir maddi refah ürettikleri için ilerici bir moment olarak görülür.

Marx verili maddi koşullarda, teknik sistemi olumlarken teknik sistemin etrafına kurulu ekonomi-politik sistemlere itirazını yöneltir. Bu anlamda, sorunların çözümüne dair önerileri, esasen iktisadi, siyasi ve toplumsal sistemlerin teknik sistemle uyumlu bir hale getirilmesi üzerinde yoğunlaşır. Buna göre, gerekli maddi koşullar oluştuğunda (yeterli teknik gelişme sağlandığında), sınıf bilincinin kazanılması ve devrim yoluyla sorunlar çözülebilecektir. Marx'ın parça-bütün diyalektiği açısından değerlendirildiğinde, bilinçlenme esasen bireyin ve sınıfın teknik sistemle nasıl ilişki kurduğuna dair bir kategoridir. Proletarya, buharlı makineleri barındıran fabrikaların işleyişindeki tarihsel rolünü anlayıp kendini ona göre tanımladığında devrim yapabilecek ve teknik sistemle kurulması gereken toplumsal ilişkileri düzenleyebilecektir. Keza devrim, verili teknik sistemin (üretim araçları) kapitalistlerin elinden alınmasına dair bir faaliyettir; zira kapitalist üretim ilişkileri, verili teknik sistemi en etkin şekilde işletmekten uzaktır. Başka bir deyişle, devrim fetişizmden, yabancılaşmadan, sömürüden veya eşitsizlikten azade daha güzel bir dünya kurmanın yolu olabilir ancak devrimin özü, teknik sistemle kurulan ilişkilerin “asalak” sermaye sınıfı yerine teknik sistemle gerçekten etkileşimde olan işçi sınıfı tarafından düzenlenmesidir. Dolayısıyla devrim, insanın kurtuluşu ve yeni bir insanın yaratılışından evvel teknik sistemin daha etkin ve verimli işletilmesi amacına yöneliktir; bir kere bu sağlandığında, diğer sorunlar da kendiliğinden çözülecektir. Bu bağlamda, Marx'ın siyasal projesi bir yönüyle teknik bilginin demokratikleşerek eşitliğin önündeki maddi ve zihinsel engellerin kaldırılmasına dayanır. Başka bir deyişle, Marx demokratik bir teknokrazi veya teknokrasinin demokratikleşmesini önermektedir (Smith 1998, 234-5).

Marx'ın düşüncesindeki teknokratik yönelim özellikle devrim kadrolarının nasıl oluşturulacağı ve bir kere devrim oluştuğunda komünizmin nasıl kurulacağına dair pasajlarında kendini açıkça belli eder. Marx kapitalistleri parazit olarak görür çünkü onlar gerçekten üretim sürecine katılmamaktadır, “makinelerle hemhal değillerdir”. Yönetsel işleri nitelikli işçilere, el işini de mavi yakaya delege ederken kendileri sadece artı-değere el koymaktadır. Dolayısıyla iktisadi olarak artı-değere el koyulmasından daha derin bir sorun vardır. Kapitalistler öncelikle teknik sistem içerisinde anlamlı bir yerleri olmadığı için asalak olarak görülür; artı-değere el koymaları anlamında asalak konumları bu durumun sonucudur. Yine de Marx, işçi sınıfı içinde de belli bir katmanlaşmaya açık kapı bırakır ve fabrika veya kamusal işler gibi kompleks faaliyetler için bir tür yönlendirici otoritenin gerektiğini kabullenir (Smith 1998, 236). Marksist yazında sıklıkla tartışılan beyaz yaka-mavi yaka ayrımı bir tarafa, Marx üretim araçlarının bakım ve denetimini sağlayan (mühendis ve teknisyenler olduğu varsayılabilir) işçi sınıfının üst tabakasına gerek devrimde gerek devrim sonrası kurulacak düzende özel bir yer atfeder. Kuşkusuz Marx'ın bu değinisi görece detaydır ve hiyerarşik bir işçi sınıfı tasavvur ettiğini söylemek için yeterli değildir. Ancak Marx'ın proletarya içinde belli bir düzeyde katmanlaşmaya dahi göz yumacak kadar teknik bilgiye önem atfettiğini göstermesi bakımından önemlidir. *Bu bağlamda, Marx'ın teknokratik eğilimlere olumlu yaklaştığı ve siyasi bir proje olarak da teknokrasinin demokratikleşmesiyle pek çok sorunun aşılacağını düşündüğü söylenebilir.*

Lenin'in sosyalizme dair düşünce ve uygulamalarında bu durum kendini daha da açık bir şekilde ortaya koyar. Zira Lenin tam da Marx'ın devrim ve sosyalizmin için öne sürdüğü ön koşulun oluşmadığı, yani “maddi koşulların henüz olgunlaşmadığı” bir yerde bu projeyi hayata geçirmek ister. Bu bağlamda, Lenin önceliği Sovyetler Birliği içerisinde yeni teknik sistemi kurmaya verecektir. “SSCB ve başka yerlerde gerçekleşen olayların devrimci bir ideolojinin değil, değişen sanayi teknolojisine dayanan köklü eğilimlerin bir sonucu olduğu söylenebilir. ... SSCB'nin çağdaş sanayi ilerleyişinin trenini yakalamasında devrimin teşviki ile Batı kapitalizminin içinde yetişmiş olduğu *laissez-faire* liberalizmine kıyasla çağdaş teknolojik gelişmenin gereklerine daha iyi uyum sağlayabilen ideolojisinin payı olduğunu söylemek yerinde olur” (Carr 2017, 89). Nitekim SSCB'nin bu yönelimi Lenin'in “Sovyet iktidarı artı tüm ülkenin elektrifikasyonu eşittir sosyalizm” formülasyonunda gayet net bir şekilde gözükmektedir. Dolayısıyla yeni teknik sistemin kurulması için diğer başka şeylerin yanı sıra teknik bilgiye sahip olanlar büyük önem taşımaktadır. Bu durum Lenin için halihazırda Marx'ta nüveleri bulunan teknik uzmanlara atfedilmiş görece önemin daha ileriye götürülmesine yol

açar. “Uzmanın kökeni kendisi için belirleyici faktör değildi[r]. Kökeninde burjuva olabilirdi fakat işlevinde burjuva değildi” (Carr 2017, 113). Nitekim Lenin yeni teknik sistemin kurulmasında da devrimin yapılmasında da bu teknisyen ve uzman sınıfına özel bir önem atfedecek, devrimci partinin örgütlenmesinde de aynı yaklaşım kendini gösterecektir. Böylece Lenin’de süreç tam tersine döner. Marx, halihazırda kurulu olan teknik sistemi işletenlerin - bilgi ve emekleri temelinde- yönetimi ele almasını savunurken Lenin yeni teknik sistemin kurulması için teknokratik niteliklere bel bağlamıştır. SSCB’yle birlikte ortaya çıkan teknik sistemini arayan teknokrat imgesi, 20. yüzyıl boyunca özellikle kalkınma arayışındaki ülkelerde kendini sıklıkla gösterecektir.

Siyaset düşüncesi içinde Marx’ın yaklaşımı teknokratik eğilimlerin siyasi ve ekonomik hayatla ilişkilerinin kurulmasında çok önemli bir aşama teşkil etmektedir. Bir yönüyle teknokratik eğilimlerin iktisat alanı üzerinden geniş toplum kesimleriyle ilişkisinin kurulmasını sağlaması ve bir tür teknokratik demokratikleşme önerisi çarpıcıdır. Genellikle demokrasiyle karşıt görülen teknokratik eğilimleri, herkesin teknokratlaşması (teknik sistemdeki yerinin bilincine varması) önerisiyle aşmaya çalışır. Bununla birlikte Marx’ın tekniği sadece iktisadi bağlamda ele alması ve önerdiği yeni ekonomi-politik çerçevenin mevcut teknik sistemin daha iyi işletilebileceği gerekçesi siyaset düşüncesinde derin izler bırakmıştır. *Zira Marx’la beraber toplumsal taleplerin meşruiyet zemini, büyük ölçüde teknik sistemin daha etkin ve verimli işletilmesini vaat eden siyasal projelerden devşirilmiştir.* Kuşkusuz Marx bu süreci maddi ve zihinsel süreçlerle birlikte daha geniş bir perspektiften ele almıştır. Yine de Marx’ın çerçevesi, tekniğin etrafındaki siyasal ve ekonomik sistem ne şekilde örgütlenmiş olursa olsun insani varoluş üzerinde kısıtlayıcı etkilerde bulunabildiği ön kabulünü içeren Romantik ve İdealist görüşlerin altını oymuştur. Marx’la birlikte esasen teknik sistemin kendisini sorunsallaştıran toplumsal itirazlar için teorik zemin oldukça zayıflamıştır. Tekniğin kendi eğilimi ve gelişimi yerine teknik sistem etrafında kurulacak iktisadi sistemin temel özellikleri tartışmanın merkezine oturmuştur. *Bu anlamda, Marx esasen teknokratik eğilimleri olumlayarak siyasal tartışmanın ortasına bir sabit olarak oturtmuş ve bütün sorunları temelde siyasal ve iktisadi sistemin teknik sistemle uyumsuzluğu bağlamında ele almıştır.* Böylece tekniğin gelişiminin doğurabileceği saf teknik sorunlar, siyasal çözümleri olan saf iktisadi meselelermiş gibi ele alınır olmuştur.

Marx devlet örgütlenmesini bir burjuva aygıtı olarak nitelendirip kapsamlı bir devlet analizine girişmemiştir. Farklı metodolojilere sahip olmakla birlikte Marx’la benzer temalar üzerinde

alışan Weber ise düşüncesinin odağına devlet örgütlenmesini koymuştur. Nitekim *Meslek Olarak Siyaset*'in (2017, 103-4) henüz başında devleti aşkın referanslarla (kendi deyimiyle ereksellik) ele almak yerine “kendine özgü somut araçlar” üzerinden tanımlama denemesi bu açıdan önemlidir. Aslında Weber de Marx gibi devleti hiçbir soyut amaç taşımayan bir araç/aygıt olarak teknik niteliğı üzerinden tanımlamaktadır. Basit bir ifadeyle, Weber’de devletin örgütlenme tarzı, işleyişı ve prosedürleri devletin kendisini *önceler*. Bu anlamda, siyaset bilimi epistemolojisi açısından kendini aşkın düzlemde teorik olarak kurup teknik olarak organize olan bir devlet anlayışından uzaklaşarak devleti bir anlamda teknik düzenlemelerinden ibaret görür (O’Neill 1986, 42). Daha da öteye Avrupa’da modern devletin tarihsel gelişimini teknik ile insani alan arasındaki ilişki üzerinden değerlendirir ve bu süreç Weber’e (2017, 110-5) tam olarak “uzman görevlilerle otokratik yönetim arasındaki alttan alta mücadele” olarak görünür.

Weber’in odağında devletin somut teknik örgütlenmesi olan bürokrasi vardır. Bürokrasi, rasyonel, kişisellikten arınmış, yansız yönetim gibi özelliklere sahiptir. Bütün bu yönleriyle “kapitalizme uygun özgül bir nitelik” barındırır ancak bu durum, kapitalistin kişisel olarak iktidarın sahibi olmasından ziyade “bürokratizasyon[un] her şeyden önce, yönetsel işlevlerin salt nesnel gerekçelere göre uzmanlaştırılması ilkesinin gerçekleştirilmesine optimum olarak sağlamasıyla” ilgilidir (Weber 2017, 234). Dolayısıyla Weber’in bürokrasiye atfettiğı özellikler, kapitalist iktisadi örgütlenmeyle koşutluklar taşır. Nitekim Weber’in fabrikalardaki endüstriyel ilişkilere dair çalışmalar yürüttüğü ve bürokrasiye dair fikirlerinde bu çalışmalardan ilham aldığı bilinmektedir. Zaten kendi metinlerinde de şirket örgütlenmesiyle devlet örgütlenmesi arasında karşılaştırmalara başvurur ve ikisi arasında bir paralellik kurmayı hedefler. Bu bağlamda, Weber devlete yüklenen anlam ve değerlerden ziyade devletin gündelik işleyişı ve bu işleyişin insani varoluşa etkisi üzerinden bir okuma yapar ki tam da bu yüzden siyasal eyleme daha yakın olduğu ölçüde “daire başkanının somut işlerdeki gücü bakandan yüksektir” saptamasını yapar (Weber 2017, 43, 106-7, 117).

Düşünsel anlamda teknik, Weber’in çerçevesi üzerinden siyaset alanına kendi örgütlenme tarzı ve zihniyet dünyasıyla giriş yapmış olur. Teknik önce iktisadi alanı makineleştirerek dönüştürmüştür ve şimdi artık kendi siyasal kurumu olarak bürokrasiyi dayatır. Önceden siyaset alanı, teknik imgeleme uygun şekilde tasavvur edilmiş olmakla birlikte (örneğin Hobbes’in iktidar makinası), kurumsal siyaset alanında teknokratik eğilimler ilk kez kendine yer bulmuştur. Artık devlet örgütlenmesi içinde sadece insani varoluş ve kolektif irade temsil

edilmez; teknokratik eğilimler de temsil edilmeye başlanmıştır. Weber'in öne sürdüğü yönetsel görevliler ile siyasal görevliler arasındaki ayrım bu bağlamda anlam kazanmaktadır. Siyasal görevliler, en hafif tabirle esnek bir ahlaka sahip, siyasal aktörler arasında iletişimden sorumlu, rasyonellikten uzak hareket eden bir kesimdir. Bunun karşısında ise rasyonel, anonim, kişisellikten uzak, yansız ve sürekli bir şekilde çalışan yönetsel görevliler bulunmaktadır (Weber 2017, 116). Yönetsel memurlar, ki bunların oluşturduğu gövde kapitalizmin gelişimine uygun bir ortam sağlamaktadır, aynı fabrikadaki mühendisler gibi bir tür uygulamalı bilimsel bilgiye sahip uzmanlardır. Böylece ilk kez Weber'in metinlerinde hem teknik süreçlerin temsilcisi olan hem de kamusal işleri kendi teknik yeterliliğine dayanarak yöneten bir teknokrat imgesi ortaya çıkmış olur. *Weber'le birlikte teknokratik eğilimler hem örgütlenme tarzı hem de kamusal iş yapma tarzı olarak ilk kez siyaset alanında kamusal bir şekilde kendini ortaya koymuştur. Devlet yönetimi, sadece prosedürlere ve rasyonel akla hesap veren ve fakat gündelik hayata da doğrudan dokunan teknokrat/bürokrata açılmıştır.* Weber tarihsel olarak özellikle Marksist perspektiften kapitalist devleti rasyonalize etmekle eleştirilmiştir. Bu eleştirinin doğruluk payı sorgulanmadan önce Weber'in bunu yaparken öncelikle devleti teknikleştirdiği ve siyasal iktidar için tekniğin işleyişine koşut bir örgütlenme programı önerdiği akılda tutulmalıdır. Marx teknik sistemin işleyişine daha uygun bir iktisadi sistem tasarlamaya girişirken Weber de teknik sisteme uyumlu bir siyasal örgütlenme ve iş yapma tarzı geliştirmeye çalışmıştır.

3.1.3. Yeni Bir Teknik Yeni Bir Teknokrasi: Dijitale Doğru

Teknokrasi kavramının icadı 1917 yılında ve toplumsallaşması ise 1929 Buhranı ertesinde ABD'de olmuştur. Kavramın 1932 yılında Teknokrasi hareketinin popülerleşmesiyle birlikte ve muazzam bir hızla bütün ABD kamuoyuna yayılışı dikkat çekicidir (Weishaar 1933, 121-3). Colombia Üniversitesi Endüstri Mühendisliği bölümü bünyesinde misafir olarak ortak çalışmalar yürüten bir grup mühendis ve akademisyenin çekirdeğini oluşturduğu Teknokrasi hareketi, büyük ölçüde Veblen'in son dönem düşüncelerini (özellikle *The Engineers and The Price System* 1921) kendine temel almıştır. Her ne kadar grubun düşünsel tonunu Veblen'in analitik çerçevesi belirlese de hareketin önderi ve yüzü ise Howard Scott olmuştur. Grubun çalışmasının ana odağı, yaklaşık on iki yıl süren bir enerji atlası (*Energy Survey*) araştırmasıdır. Kuzey Amerika kıtasında mevcut enerji kaynakları, tarihsel olarak harcanmış toplam enerji miktarı, kişi başına düşen enerji tüketimi gibi hususlara odaklanan *Energy Survey*, 1932 yılında tamamlanarak kamuoyuna sunulmuş ve 29 Buhranının etkilerini yaşayan ABD kamuoyunda -

kısa süreli de olsa- büyük bir ilgiye mahzar olmuştur. Bu bağlamda, 13 Şubat 1933 tarihinde Howard Scott ulusal radyodan tüm ABD’ye bir konuşma yaparak 29 Buhranının doğurduğu sorunların aşılması için çözüm önerilerini dile getirmiştir. Ne var ki konuşma beklentiyi karşılamaktan uzak kaldığı gibi Scott’un sunum ve ifade becerilerinin yetersiz kalması ile grubun genel olarak siyasal ve toplumsal iletişimi önemsemeyen tarzı teknokrasi fikrinin popülerliğine ket vurmuştur. Nihayet 29 Buhranının doğurduğu sorunları aşmaya yönelik hâkim paradigma olarak Keynes’in düşüncelerinin benimsenmesi, harekete güç kaybettirmiştir. Teknokrasi hareketi özellikle teknik üniversite çevrelerinde marjinal bir harekete dönüşmüş ve grup İkinci Dünya Savaşı içinde yaşanan çekişmelerle bölünmüştür (grup üyelerinin gri bir üniforma giymesi, gri otomobiller kullanması, tanımlı bir selamlaşma pratiği geliştirmesi gibi hususların faşizmi anırtması grup içi çekişmelerde ve parçalanmalarda önemli rol oynamıştır (Fischer 1990, 85)). Bununla birlikte Teknokrasi hareketinin özellikle Avrupa’da da geniş bir sempati topladığını, aynı adla veya aynı amaçlara sahip olmakla birlikte başka isimlerle değişik grupların kurulduğu bilinmektedir. Günümüzde Teknokrasi hareketi en azından şeklen varlığını sürdürmektedir ve ağırlıklı olarak hareketin arşivini içeren internet sitesi (<https://www.technocracyinc.org/> erişim tarihi: 4 Ağustos 2021) aktiftir. Hareketin temel tezlerini içeren bir ders kitabı da mevcuttur (Hubbert 2008).

Teknokrasi hareketi öncelikli olarak bütün toplumsal sorunları bir mühendislik problemi şeklinde formüle etme ve çözme girişimidir. Veblen’in *The Engineers and The Price System*’da geliştirdiği tezleri merkeze alır. Çok özet olarak, iktisadi alanın temel saiklerini diyalektik bir etkileşim içinde makine teknolojisi ile ticari girişim olmak üzere ikiye ayıran “Veblen için sanayinin ticari amaçların gereklerine göre yönetilmesi ve sürekli üretkenliğin düşürülmesi son kertede teknik ilerlemenin engellenmesi anlamına gelir” (Gürkan 2007, 249). Dolayısıyla israfa ve verimsizliğe yol açan fiyat sistemi tasfiye edilerek onun yerine teknik sistemin merkeze alındığı bir -maddi ve manevi- değerler sistemi etrafında toplumsal örgütlenme gerçekleştirilmelidir (Stabile 1987, 41-6). Teknokrasi hareketi de benzer şekilde, fiyatların serbest piyasada belirlenmesi ve spekülasyona açık olmasını, makineleşme kaynaklı işsizliği ve ulaşılan üretim kapasitesine rağmen toplumun pek çok temel ihtiyacından yoksun olmasını verimsiz bulmaktadır. Yapılması gereken teknik sistem ile toplumsal sistem arasındaki iktisadi alanı bireysel çıkar ve kâr arayışından temizleyerek bir makine düzeninde işlemlerini sağlamaktır. Başka bir deyişle, iktisadi sistemin teknik sistem tarafından yutulması gerekmektedir. Teknokrasi hareketi iktisat karşıtlığında o kadar radikaldir ki Scott (1933),

SSCB’yi bile para, tahvil, borsa gibi kurumları tasfiye etmediği için “komünizmden uzaklaşmış olmakla” eleştirir.

Teknokrasi hareketinin temel temaları, analiz kapasitesi ve zaafı Scott’un Pierre Hotel Konuşmasında ana hatlarıyla saptanabilir. Öncelikle grubun tekniği ve genel anlamda teknik sistemi anlamlandırma konusunda gayet verimli bir çerçeve geliştirdiğini kabul etmek gerekir. Konuşmada, teknokrasinin hem bilim adamları, mühendisler ve işçilerin yaptıkları somut işin örgütlenmesi hem de bir düşünce tarzı şeklinde ikili tanımlanması önemlidir. İnsanı teknik bir varlık olarak tanımlama veya tekniği insanın organik uzantıları olarak görme yaklaşımları çarpıcıdır. Keza Adam Smith’in insan emeğine yaklaşımını kendi dönemi için isabetli bulmakla birlikte teknolojinin geldiği aşama itibarıyla doğrudan insan emeğiyle karşılaştırılamayacağı ve maddi servet yaratımında insan emeğinin değerinin hızla düştüğünü vurgulaması, hareketin düşünsel olarak kendini konumlandığı tarihsel geleneği göstermesi bakımından anlamlıdır. Bu saptamalara karşın Teknokrasi hareketi hızla uçlara kaymaya elverişli bir çerçeveye sahiptir. Öncelikle Teknokratlar için sadece iktisadi ve teknolojik alanlardaki faaliyetler değil; bütün insani eylemler enerji dönüşümüne indirgenmiştir. ABD tarihi harcanılan toplam enerji miktarından, Amerikan ekonomisi yıllık enerji sarfından, verimlilik harcanan enerji başına alınan üründen ve en çarpıcısı, toplumsal değişim kişi başına düşen enerji tüketiminde yaşanan hızlı artıştan ibaret görülmüştür. Nitekim teknokrasinin esas önerisi de burada yatmaktadır: makineler için geliştirilmiş verimli ve ekonomik enerji sarfı uygulamaları, toplumsal hayata da teşmil edilmelidir. (Buna göre insan, özünde enerji harcayan varlıktır.) Ancak ticaret, finans ve dolayısıyla spekülasyona dayanan fiyat sistemi bu durumun önünde engeldir ve radikal bir şekilde kaldırılmalıdır. (Bu esasen iktisada karşı kökten bir reddiyedir.) Para yerine bir metanın üretimi için sarf edilmiş enerji miktarını gösteren bir sertifika kullanılmalıdır; böylece fiyatların temelinde reel enerji karşılıkları olacak ve spekülasyonun önü alınacaktır. Son olarak, enerji tüketiminin ulaştığı seviye ve artış hızı, tüm faaliyetler üzerinde kapsamlı bir kontrol metodu geliştirilmesini, en başta da iktisadi alanın teknokratlar ve bilimsel yöntemleri tarafından tam bir kontrol altına alınmasını gerektirmektedir (Scott 1933).

Teknokrasinin haliyle makineleşmiş bir teknik sistem imgeleminden hareketle düşünce üretmesi ve esasen iktisat ve siyaset gibi alanları tamamen teknolojiye tabi kılma arayışı, hareketin katı ve radikal bir ideolojiye dönüşmesine yol açmıştır. Zira Scott (1933) konuşmada, Teknokrasinin “kendine yöneltilen eleştirileri cevaplamak gibi bir kaygısı olmadığını”, “tarihin kendilerini haklı çıkaracağını ... aksi halde [teknokratların da] normal insanlar olduğunun

anlaşılacağını” (satır aralarında kolayca üstün insan iddiasına varabilecek düşünsel bir eğilim görülmektedir.) ve “teknokrasinin iktidarı ele geçirmekle ilgili herhangi bir planı olmadığını” vurgular. Gerçekten de hareket iktisat, siyaset veya kitle iletişimi gibi konularla ilgisizliğini gururla takdim ederken bu alanlara karşı küçümseyici bir tavır geliştirmiştir; teknokratik bir topluma geçişin nasıl olacağına dair bir soruya Scott, “o sizin devlet geminizdir, siz yönlendireceksiniz” cevabını verir (Weishaar 1933, 127). Teknokrasi, siyasetle uğraşacak değildir zira Scott’un ifadesiyle, “Teknokrasi herhangi bir felsefi ön kabul, yargı veya inanış temelinde kurulmamıştır”. Dolayısıyla kendisi adeta makine sisteminin determinist sesi olarak dile gelmiş Teknokrasi hareketinin kendini tanıtmak, iletişim kurmak, müzakere etmek veya taviz vermek gibi bir yaklaşımı olamaz; sadece iktisadi ve siyasi sistemi kendini uymaya davet etmekle yetinmektedir. Bu açıdan bakıldığında, Teknokrasi hareketi adeta Heidegger’in kendini kader gibi dayatan meydan okuyucu bir çağrı olarak tanımladığı modern tekniği ve onun çerçeveleme özelliğini dört başı mamur bir şekilde temsil eder görünmektedir.

Teknokrasi hareketinin önerileri bir siyasal ideoloji veya toplumsal örgütlenme modeli olarak ancak ABD’de 29 Buhranı sonrası siyaset ve finans çevrelerine duyulan yoğun güvensizlik ortamında geçici bir süre etkili olabilmıştır. Yine de çok iddialı bir proje olduğunu teslim etmek gerekir. Allen (1933, 177) isabetle, teknokrasinin ilk bakışta dahi bir grup, organizasyon veya hareketin ötesinde bir fikirler seti olduğunu, daha da öteye dönemin iktisadi sorunlarını açıklamayı amaçlayan bir toplumsal düzen felsefesi ve hatta ideal bir devlet önerisi/öngörüsü içerdiğini belirtmiştir. Teknokrasinin hızlı yayılan etkisine rağmen krizden çıkışta Keynezyen politikalar benimsenmiş ve hareket yavaşça gözden düşmüştür. Bununla birlikte, hareketin düşünce tarzı, teknokrasi *per se* bir modelin doğuşuna yol açmıştır. Öncelikle toplumsal hayatın tüm alanlarını, kolektif ve bireysel varoluşu teknik karşısında ikincilleştirmek pahasına kapsayan bütüncül bir yaklaşım söz konusudur. Bu yaklaşım, siyaset ve iktisat gibi insani faaliyetleri küçümsemektedir. Bu bağlamda, teknokrasinin üstün insan anlayışına, çalışmanın ve verimliliğin kutsanmasına, özgürlüklerin kolayca gözden çıkarılmasına, toplumsal sorunların katı, radikal ve indirgemeci şemalarla ele almaya ve totaliter eğilimlere açık kapı bıraktığı söylenebilir. Bir diğer husus, teknokrasi hareketinin esasen uygulamalı fizik alanı için geçerli olan verimlilik ve etkin çalışma argümanını toplumsal örgütlenme için de hem bir gereklilik hem de meşrulaştırıcı bir ilke olarak kodlamasıdır. Nitekim ilerleyen dönemde, verimlilik ve etkinliğin adeta iktisadi bir ethos haline gelerek toplumsal hayatın her alanını düzenleyen temel bir ilke olarak kabul görmesinde Teknokrasi hareketinin ve onun ürettiği söylemin katkısı yadsınamaz. Bununla birlikte teknokrasinin siyaseti küçümseyen ve siyasetle

ilgilenmeyen tarzı bir yönüyle olumludur; zira İkinci Dünya Savaşına giden yolda benzer ön kabullere sahip ve fakat bunları ırk, tarih, gelenek gibi dolayımmlarla ifade eden siyasal doktrinler (Nazizm, Faşizm) etkin bir siyasal programla teçhiz edildiğinde kolektif ve bireysel varoluşun alanını tamamen yok sayabilmiş ve büyük yıkımlara yol açmıştır. Bir ideoloji olarak Teknokrasi hareketi Keynezyenizm karşısında yenilgiye uğrayıp devlet politikası olarak toplumun tamamını denetimi altına alamamış olabilir ancak İkinci Dünya Savaşının olağan üstü koşulları içinde ordu, sanayi, şirket, bürokrasi gibi tanımlı alanlarda bu düşünce tarzının uygulamaya geçmediğini iddia etmek çok mümkün değildir.

İkinci Dünya Savaşı bağlamı teknik sistemin kendi içinde yaşadığı büyük dönüşüm ve atlamaların yanı sıra tekniğe dair düşünce ve imgelemin de değişmeye başladığı bir dönem olmuştur. Öncelikle neredeyse tüm dünya nüfusunun seferberlik koşullarında örgütlenmesi ve savaş ekonomisi içerisinde tam verimli ve israfı minimuma düşüren iş yapma tarzının benimsenmesi düşünüldüğünde ironik bir şekilde Teknokrasi hareketinin rüyasına benzer bir dünya ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde savaşın kompleks silah teknolojileri gerektirmesi, kısa bir sürede çok büyük bir insan emeği ve maddi kaynağın teknolojik gelişmeye hasredilmesine yol açmıştır. Gerçekten de İkinci Dünya Savaşı, büyük insani dramların yanı sıra muazzam bir teknolojik atılıma sahne olmuştur. Ne var ki bu teknolojik atılım, öncelikle silah gelişimine dayalı, gizli, hiyerarşik ve militarize bir ortamda yaşanmıştır. Dahası, örneğin Birinci Dünya Savaşından farklı olarak, savaş ortamında yürütülen araştırmalarda yeni bir teorik ve uygulamalı fizik paradigmasına geçilmiştir. Merkezinde bilgisayar ve atom fiziği olmak üzere, Newton fiziğinden kuantum fiziğine geçiş süreci, toplumsal sistemin anlayıp sindirebilmesi için çok hızlı olduğu gibi istihbarat ve güvenlik kaygıları itibariyle kapalı kapılar ardında yaşanmıştır. Tekniğin ağırlıklı olarak iktisadi inovasyon arayışıyla gerçekleştiği, spontane, tesadüfi ve gelgitlerle ilerleyen gelişimi, İkinci Dünya Savaşının militarizmi içerisinde iktisadi ve toplumsal sistemin soğurabileceğinden çok daha büyük bir hız, ölçek ve kapasiteye kavuşmuştur.

Dijitalin öncelikle bir silah tekniğine dönüşmesi ve askeri-politik amaçlarla iç içe geçmiş gizemli yapısı, -kuşkusuz savaşın yarattığı yıkım ve özel olarak da atom bombasının imha kapasitesinin yarattığı dehşet- tekniğe yüklenmiş olumlu, ilerlemeci ve refah üretici imgelemi tartışmaya açmıştır. (Langdon Winner (1977) *Autonomous Technology*'de İkinci Dünya Savaşı ertesinde sanatta tekniğe yüklenen imgelemin iyimserden karamsara doğru değişimi üzerine önemli saptamalarda bulunur.) Keza İkinci Dünya Savaşı sonrasında felsefede -özellikle

Frankfurt Okulu içerisinde- araçsal akıl eleştirileri yoğunlaşmış, aklın tamamen form ve içerik olarak araca, yani tekniğin gelişimine tabi kılındığı saptaması pozitivistliğe yöneltilen suçlamalarla bir arada alınmıştır. Eleştirilerin yanı sıra ortaya çıkan yeni durumu teorize etmeye yönelik çabalar da mevcuttur. James Burnham'ın 1941 yılında yayımlanan *The Managerial Revolution* başlıklı çalışması bu yönde bir deneme olarak okunabileceği gibi yeni teknolojik gelişmelerin askeri gizlilik sebebiyle geniş toplum kesimlerince tam olarak anlaşılmasından faydalanarak siyaset bilimi metodolojisinin yanı sıra bir hayli “yaratıcı özgürlük” kullandığı dikkate alınmalıdır. Burnham özetle Michels'in meşhur oligarşinin tunç kanunu tezinin ruhuna uygun olarak, modern toplumsal örgütlenmelerde işletme bilgisine sahip uzmanların hiyerarşik bir şekilde güçlerini artırdığını ve önemli yönetici pozisyonları tutanların bir tür yönetici elit teşkil ettiğini ifade edecektir. Bu yönetici elit, teknik olarak verimli ve etkin olduğu ölçüde ahlaki olarak da iyidir. Üretim sektöründeki yöneticiler, idari görevi olan mühendisler ve denetim yapan teknisyenlerden oluşan bu yeni yönetici sınıf, burjuvazi ile proletarya arasındaki mücadeleyi ikame ederek tek elden yönetimi ele geçirecektir. Zira artık teknik sistemle ilişkide araçların mülkiyetinden ziyade kişinin teknik sistem içinde oynadığı işlev ön plana çıkacaktır. Öte yandan Burnham'ın Teknokrasi hareketini iletişimsel açıdan beceriksiz ve fakat kendi düşünsel öncülü olarak tanımlaması önemlidir. Bu bağlamda, Teknokrasi hareketinin ana hatlarıyla aslında kendisinin “yönetimsel devrimini” tanımladığı, içerik olarak doğru bir yerde durmakla birlikte projelerini topluma açıklamakta yaşadıkları pratik sorunlar sebebiyle gözden düştüğü ve iktidar sorununa yeteri kadar dikkat etmedikleri yönündeki atıfları ilgi çekicidir (Fischer 1990, 86-7).⁴⁶

Burnham'ın tezleri, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte etkisini yitirmiş ve özellikle akademik çevrelerde eleştiriye tutulmuştur.⁴⁷ Bununla birlikte savaş sırasında yaşanan gelişmeler ve sonrasında ortaya çıkan yeni durumda, Burnham'ın yetkinlikten uzak bir şekilde de olsa ele aldığı sorunlar ve genel anlamda tekniğin toplumsal örgütlenme içerisindeki rolüne dair bir tartışma ihtiyacı doğurmuştur. Bu bağlamda, 1949 yılında Paris'te Teknokrasi ve

⁴⁶ George Orwell Mayıs 1946'da yayımlanan *Second Thoughts on James Burnham* başlıklı makalesinde Burnham'ın tezlerini komploculuğa yakın düşünce tarzı, güce tapınması ve dolayısıyla savaşın ilk yıllarındaki Nazi sempatisinin savaşın sonuna doğru SSCB hayranlığına dönüşmesi temelinde eleştirmiştir.

⁴⁷ Burnham'ın *The Managerial Revolution*'un ABD'deki ilk baskısında Hitler'i ve Reich'ı yönetsel devriminin şekil bulmuş hali olarak takdim etmesi kıyasıyla eleştirilmiştir. Keza metinlerinin provokatif yönünün ağır basması, bilimsel tarafsızlıktan uzak ve daha ziyadesiyle gazeteci refleksleriyle yazılmış metinler olması diğer eleştiriler - arasındadır (Gurvitch 1949, 52-4, 187-8).

Sanayileşme başlığı altında Amerikalı ve Fransız akademisyenlerin katılımıyla toplanan sosyoloji kongresi ilginç bir dönüm noktasıdır. Toplantının açılış konuşmasını yapan Lucien Febvre (Gurvitch 1949, XIII) temel sorunsalı şu şekilde ortaya koymuştur: “şeyler veya insan. Şeyleri düzenlemek ve insanı sonsuz fiyat ve kazanç hesapları içinde numaralandırılmış bir unsura indirgemek. Ya da makineyi insana tabi kılarak ona sonsuz güzellik içeren uzun ve zengin bir hayat sunmak. İşte büyük problem budur.” Bu minvalde kongrede teknik ve teknolojik gelişim, tekniğin siyasal, toplumsal ve iktisadi alanlara etkisi, teknokrasi kavramı ve tarihçesi ile teknokrasi kavramının hangi sosyolojik perspektiften (sınıf, zümre, grup gibi) ele alınabileceğine dair kapsamlı bir tartışma ortamı mevcuttur (Gurvitch 1949). Dolayısıyla İkinci Dünya Savaşı bağlamında tekniğin yaptığı muazzam atılım ve onunla ilişkili olarak teknokratik eğilimlerin güçlenmesi, tekniğin iktisadi ve siyasi boyutları başta olmak üzere toplum üzerinde mevcut ve potansiyel olumsuz etkilerini ele alma ihtiyacını doğurmuştur. *Gerçekten de 1945 sonrası dünyada teknik insanlığı refah ve mutluluğa götüren nötr bir güç yerine bireysel ve kolektif varoluş üzerinde olumsuz etkiler doğuran, kontrol edilmesi veya gidiş hattı ile siyasal sonuçları sorgulanması gereken tehlikeli bir moment olarak görülmeye başlanmıştır.*

Kongrede genel olarak Burnham’ın müjdelediği yönetsel devrim olumsuzlanırken teknik gelişmenin tetiklediği sorunların farklı yönlerine dair kapsamlı tartışmalar yapılmıştır. Örneğin Friedmann, dört başı mamur bir siyasal rejim olarak teknokrasiyi mitik bir ideoloji olarak nitelemekle birlikte “psikolojik anlamda, modern insanın etrafını günden güne saran teknik alan tarafından anarşik bir koşullanmaya maruz kalmasına” esas tehlike olarak işaret eder (Gurvitch 1949, 58). Friedmann’ın tekniğin alanı günden güne daha büyük bir hızla genişlerken geleneksel olarak üretim alanını kapsayan tekniklerin yanı sıra sinema ve radyo gibi psikolojik boyutta da etkin olan yeni ve kompleks tekniklerin doğduğuna dikkat çekmesi önemlidir. Nitekim tekniğin sadece bir üretim veya dağıtım sorunu olarak kapitalizm başlığı altında ele alınamayacak kadar kapsamlı bir nitelik arz ettiğini ve toplumsal örgütlenmenin yanı sıra bireysel ve ahlaki bir sorun olarak da görülmesi gerektiğinin altını çizecektir. Böylece teknik sistemin doğurduğu sorunlar sadece iktisadi alanla ilişkili görülmenin ötesinde kolektif ve bireysel psikoloji, ahlak, sanat ve kitle iletişimini de kapsayan bir şekilde ele alınmaya başlanacaktır.

Tekniğin ortaya koyduğu yeni ve kompleks sorunlar üzerindeki oydaşmaya rağmen yine de somut anlamda teknokrasi meselesinin nasıl ele alınması gerektiği konusunda anlamlı bir bulgu ortaya atılamadığı görülmektedir. Nitekim Byé (63-9), kapitalizm içerisinde yöneticilerin ve

demokrasi içerisinde bürokratların rolü önem kazanmakla birlikte bu iki grubun bir sınıf teşkil etmediğini teslim edecektir. Keza aynı şekilde Bettelheim (93), sınıfsal analizinde iktisadi ve siyasi uzmanlardan müteşekkil bir sınıftan bahsetmenin sosyolojik olarak mümkün olmadığını belirtir. Gerçekten de kongre teknokratik eğilimlerin güçlendiğini teslim etmekle birlikte kendi içinde asgari bir uyum ve ideolojik tutarlılık gösteren ve siyasi iktidar kullanan bir sınıf veya zümre saptamakta zorlanmıştır. Öte yandan kapanış konuşmasında daha genel bir tablo çizen Gurvitch (183), İngiltere, ABD, Fransa ve SSCB toplumlarının her biri için “siyasi ve iktisadi iktidarın bir tekno-bürokratik grup tarafından ele geçirilmesi tehdidinin olgusal bir gerçeklik olarak kendini dayatan bir problem olduğunu” vurgulama ihtiyacı hisseder. Buna göre, esasen oligarşik bir nitelik sergileyen, içine herkesi kabul etmeyen, özel bir donanım ve beceri setine sahip ve diğer insanlara karşı tepeden bakan küçümseyici tavırlara sahip bir takım gruplaşmalardan bahsetmek mümkündür. Bu gruplaşmalar, üretim ve kamu idaresi alanında ayrıcalıklı bir role ve sosyal statüye sahiptir. Sembol ve sloganları kullanarak propaganda tekniklerini uygulayabilecekleri gibi büyük iktisadi ve siyasi iktidar iştahına sahip oldukları ölçüde beceri ve konumlarını kötüye kullanma imkânına da sahiptirler (denetim yoksunluğu). Gurvitch (196-8) son olarak, bu tekno-bürokratik gruplaşmalara karşı toplumun bilgilendirilmesi ve kendi iç çelişkilerini onlara karşı kullanarak kontrol altına alınmaları gerektiğini vurgulayacaktır.

3.1.4. Totaliter Tehlike: Devlet-Teknik Birlikteliği

İkinci Dünya Savaşı sonrası durum, geniş kapsamlı toplumsal seferberlik ve savaş teknolojilerinin başı çektiği büyük teknolojik atılım bakımından bir yönüyle Teknokrasi hareketinin idealine yakın bir görüntü sergiler. Gerçekten de verimliliğin ve kontrolün şiar edinildiği, tüm iktisadi ve siyasi sistemin -savaş için de olsa- teknik sistemin gereklerine göre düzenlendiği ve araçsal aklın yönetim paradigması olduğu bir bağlam söz konusudur. Ne var ki Gurvitch’in de saptadığı gibi, bu yeni yapı münhasıran saf bir mühendis yönetimi olmak yerine bir tür devlet-teknik amalgamıdır; bürokrasi ile teknokrasi arasında bir evlilik söz konusudur. Bu açıdan ikili bir dönüşüm söz konusudur: gerek dünya görüşü gerek toplumsal işlevi açısından bilim adamı ve mühendis, bir devlet görevlisine dönüşürken devlet görevlisi de teknokratik eğilimlere harfiyen uyan bir aktör haline gelir. Sonuç olarak, saf bir teknokratik rejim veya kendi içinde bir teknokrat sınıfı ortaya çıkmamış ve fakat hem özel hem kamusal iş yapma tarzları son derece teknokratlaşmıştır. Tam da bu yüzden Sosyoloji Kongresi bu dönüşümü toplumsal bir perspektiften tanımlamakta zorlanmıştır; zira dönüşüm öncelikle

teknolojik ve ona bağılı olarak da zihniyet dönüşümüdür. Nitekim Gurvitch teknokratik kaymadan duyduğu kaygıyı *tekno-bürokrasi* kavramı etrafında teorize etmeye çalışmıştır. Teknik ile devletin içe içe geçmesi böylece demokrasi ve özgürlük açısından yeni sorunlara yol açmıştır. Zira tekniğe göre ve teknik -gelişme- için örgütlenmiş siyasal iktidar ile siyasal rol oynayan bilim adamı-mühendis-teknisyen profili, özgürlük ve irade gibi kavramların altını oyarken günün sonunda prosedürel süreçlerin ötesinde gerçekten bir demokrasi olup olmadığını da tartışmaya açmıştır. Bütün bu temalar, 1968 Hareketi etrafında toplumsal ifadesini bulan yeni düşünsel arayışlara zemin sağlamıştır.

1968'e giden yolda tekniğin toplumsal hayatta artan önemine dair yeni toplumsal modeller tarif etmeye çalışan metinler ortaya çıkmıştır. Özellikle Jacques Ellul'un *Teknoloji Toplumu* (1954) ile Alain Touraine'nin *Post-Endüstriyel Toplum* (1971) metinleri belki de en geniş etkiye sahip çalışmalar olarak sayılabilir.⁴⁸ Gerçekten de Ellul'un henüz bu çalışmanın girişinde yaptığı tasvir, kendi döneminin teknik-siyaset ilişkisine dair genel kabulleri ve tartışma hatlarını anlamak için son derece zengin bir analiz çerçevesi sunar.

“Siyaset de rakip teknikler arasında bir yarış alanına dönüşür. Teknisyen, ulusu siyasal insanlardan farklı görür. Teknisyen için geliştirdiği araçların uygulayacağı bir başka alan olmasının ötesinde değildir ulus. Devlet, onun insanların iradesinin bir ifadesi, ilahi bir yaratık ya da sınıf çatışmasının bir ürünü değildir. Hizmetler sağlayan ve etkili bir biçimde çalıştırılması gereken bir işletmedir. Devletleri görelî adaletleri bakımından değil, teknik araçları etkili biçimde kullanma kapasiteleri açısından değerlendirir. Siyasal doktrin, neyin iyi olduğundan çok neyin faydalı olduğu etrafında döner. Amaçlar kaybolur, verimlilik temel kaygı olur. Tekniğin yoğun ve ilkesiz kullanımına en uygun siyasal biçim olarak diktatörlük güç kazanır. Bu demokrasiler için tercih seçeneğini daraltır. Ya onlar da tekniğin bir versiyonunu kullanır ya da geriye düşer. Tekniğin egemenliği üzerindeki sınırlamalar giderek belirsizleşir. Kamuoyu bir kontrol sağlamaz çünkü o da büyük ölçüde “performansa” yöneliktir ve ister ekonomi veya politikada isterse sanat veya sporda olsun teknik, performansın temel aracı sayılır. Tekniğin egemenliğinin kendisine ve dünyasına ne yaptığını anlamayan modern insan, endişe ve güvensizlik duygusuna kapılır. Anlamadığı değişimlere uyum sağlamaya çalışır. Propaganda çatışması, fikirler tartışmasının yerini alır. Teknik, egemenliğini sorgulayan fikirleri boğar, kamuoyu

⁴⁸ 68'in düşünsel üretiminden geniş ölçüde faydalanarak yeni ve teknolojik bir toplum teorisi sunan Alain Touraine'nin 1971 yılında yayımlanan *Post-Endüstriyel Toplum* çalışması, bir anlamda Ellul'un açtığı tartışmayı sonlandırma girişimi gibi görülebilir.

tartışmaları için yalnızca bir teknik medeniyetin yarattığı değerlerle büyük ölçüde uyum içinde olan fikirlere açar. Toplumsal eleştiri boşa çıkarılır, çünkü çok sayıda insana ulaşmak için gerekli teknik araçlara ancak küçük bir erişim vardır” (Ellul 2003, 9).

Ellul’un burada çizdiği çerçeve, İkinci Dünya Savaşıyla birlikte başlayan ve -belki de- Mayıs 1968’de etkinliği zirveye çıkan siyaset-teknik ilişkilerine dair büyük oranda olumsuz yaklaşımın sadık bir temsilidir. Kuşkusuz tekniğin gelişme hızı, ulaştığı ölçek ve gündelik hayata daha fazla nüfuz edişi gibi pratik nedenlerin yanı sıra düşünsel düzlemde Heidegger’in varoluşçu çerçevesi ve tekniğe ilişkin tezleri, bu yaklaşımın ortaya çıkışında önemlidir ((Ferry ve Renault 1988). Dönemin tekniğe dair karamsar yaklaşımında Heidegger’in tezleri kuşkusuz etkilidir, ancak tekniğe dair geliştirilen yeni yaklaşımlarda Heidegger’in düşüncesinin doğrudan bir izdüşümünden ziyade farklı Heidegger yorumlarından bahsetmek daha doğru olacaktır. Keza yine Heidegger’in düşüncesinden dolayısıyla 68’de zirvesine ulaşan bu felsefi ton, sadece Fransa ve 1968 Mayıs’ında yaşanan toplumsal olaylar ve entelektüel tartışmayla sınırlı kalmamış, hem farklı coğrafyalarda hem de ilerleyen dönemlerde etkili olmuştur. Son olarak, İkinci Dünya Savaşı ve 1968 arasındaki dönemde tekniğe dair geliştirilen düşünsel yaklaşımlar, belli yönlerden günümüze kadar etkili olmayı sürdürmüş ve bizatihi tekniği nasıl düşündüğümüzün yanı sıra tekniğin toplumsal, siyasal, iktisadi ve kültürel alanlarla ilişkilerine dair de bazı genel kabuller oluşturmuşlardır. Ne var ki bu genel kabuller belli yönleriyle tekniği anlamak için önemli ipuçları sunmakla birlikte yine bu ön kabuller özellikle dijital teknolojinin getirdiği muazzam dönüşümlerin eksik veya retrospektif bir kavramsal çerçeveye anlamlandırılması arayışlarına da zemin oluşturmaktadır. Bu bağlamda, Ellul’un yukarıda paylaşılan pasajında yansımaları görülebilen belli bir tarihsel teknik okumasını dört maddede eleştirel bir gözle yorumlamayı deneyeceğiz.

i. Keskin bir doğa - teknik ikiliği: Teknik, Antik Yunandan beri doğanın kendi işleyişine aykırı, bir istisna ve dolayısıyla bir yapaylık olarak anlaşılmıştır. Heidegger’in tekniği varlığın gizini açması veya başka bir deyişle bir hakikat süreci olarak okuması ve dolayısıyla özne-nesne/insan-doğa/teknik-doğa gibi ikiliklerin ötesine geçme arayışı temel bir düşünsel referans olmasına rağmen bu dönemde saf ve kendi içinde masum doğaya dışsal bir varlık olarak insan ile insan ürünü olan teknik ayrılığı göze çarpmaktadır. Buna göre, teknik, her anlamda doğanın kendi mükemmel işleyişine bir müdahaledir, bir norm dışılığıdır. Arendt (2012, 30) için “iş” bu anlamda “insanın doğa dışı oluşuna karşılık gelen bir etkinliktir” ve tam da bu sebeple iş olarak

tanımlanan insan etkinliği “yapay bir şeyler dünyası oluşturur.” Bu vurgu o kadar güçlüdür ki Arendt (2012, 221) “doğayı kendi dünyasal amaçlarımız için değiştirdik, doğallığından çıkardık; öyle ki insani dünya ya da insan eseri dünya ile doğa birbirinden ayrı iki kendilik halini almışlardır” diyecektir. Benzer bir hat üzerinde Marcuse (1968, 237) teknolojinin doğa üzerinde kurduğu dominasyona sık sık atıfta bulunacaktır. Teknik bu anlamda doğanın kendi içindeki pürüzsüzlüğünün, el değmemişliğinin bozulmasına tekabül eder. Bizatihi doğanın içinde vuku bulan teknik oluşum, bir şekilde doğaya karşıttır. Bu yaklaşımda Heidegger’in tezlerinin Hegel-Marx dolayımından demlenen bir aşırı diyalektiğe tabi tutulmasının etkin olduğu söylenebilir. Zira aslında insanın teknik yönü -Heideggeryen bir deyişle onun hakikat süreçleri- doğaya aşkın veya doğayla çatışan bir moment değildir. Tam tersine, Heideggeryen bir ifadeyle teknik, bizatihi doğada el-altında-bulunan şeylere yönelik farklı tasarımlar geliştirilmesinden ibarettir ve tamamen doğanın içindedir. Teknik, doğaya hâkim güçleri, yani enerjiyi toplayıp depolayıp kontrol edip yeniden yönlendiriyor olabilir; ancak bütün bu işlemlerin doğanın içinde gerçekleştiği unutulmamalıdır. Tekniğin doğanın hilafına ve ona dışsal bir şekilde geliştiği teması günümüze kadar gelen bir yaklaşım olmakla birlikte esasen insana doğa karşısında fazlaca değer veren ve hatta insan merkezci bir bakış açısıyla maluldür. Teknik, doğada hep var olan inorganik unsurların bir araya gelişi (organizasyonu) olarak düşünüldüğünde, insani varoluş koşullarının zora girmesi ile doğanın dengesinin veya işleyişinin bozulmasını eşitlemenin indirgemeci bir yaklaşım olduğu görülmektedir. Doğanın kendi iç bütünlüğü ve mükemmelliği aleyhine gelişen bir tür yapay/melez doğa olarak teknik imgesi, günümüzde özellikle geniş toplum kesimleri için geçerli bir referans olmakla birlikte tarihsel bir inşa olduğu akıldaki tutulmalıdır.

ii. Tekno-determinist bir okuma: 68’e giden süreçte teknik tartışmasının en önde gelen düşünürlerinden biri olarak Ellul neredeyse tam bir tekno-deterministik süreçten bahseder (Hanks & Hanks 2015, 464-6). Ellul (2003, 13-7) tekniğin otonom olarak gelişmesinin yanı sıra giderek bireysel ve kolektif varoluşun her alanını koşullayan bir dinamik olduğunu sıklıkla vurgulayacaktır. Ancak tekniğin bu deterministik karakteri kazanması doğrudan değil; bilim dolayımıyla ve hatta bilimle tekniğin amalgamı sayesinde olmuştur (Ellul 2003, 18). Nitekim “teknik artı bilim eşittir teknoloji” gibi genel bir formülden bahsedilebilir. Kuşkusuz bu bilim soyut, nesnel ve tarafsız olma iddiasındaki Aydınlanma aklını merkeze almış bir bilimdir. Dolayısıyla tekniğin otonom gelişmesi veya deterministik yapısı esasen Aydınlanma ve pozitivistimin bakiyesi olan bir araçsal akıl sorunu olarak ele alınmıştır. Araçsal aklın hâkimiyeti, araç ile amacın yer değiştirmesine, başka bir deyişle aracın (teknik) amaç olmasına yol açmıştır.

Ellul bir tarafa, bu tema, özellikle *homo faber* bağlamında Arendt (2012, 30, 214, 225, 231), araçsal akıl veya büyük harfle “Akıl” eleştirisiyle Marcuse (1968, 21-22, 176-182) ve daha nüanslı bir yaklaşıma sahip olmakla birlikte Habermas’ın (2016, 59, 67, 86) metinlerinde görülebilir. Arendt bilgiyi düşünceden ayırmamak, *vita activa*’nın karşısına *vita contemplativa*’yı çıkarmak ve işlevin yanı sıra yararlılık ve güzelliği de unutmamak gibi çözüm önerileri sunmakla birlikte gerçekte olanı şöyle özetler: “makinaların belli nesnelerin üretimine göre tasarlanması yerine nesnelerin makinenin çalışma kapasitesine göre tasarlanıyor olması, aslında bu kategori hala bir anlam yaşıyorsa eğer, amaç-arac kategorisinin tamamen tersine dönmesi demektir” (2012, 225). Benzer şekilde Habermas (2016, 86) için de “teknik ilerlemenin yönü bugün hala geniş ölçüde, toplumsal yaşamın yeniden üretilmesi zorunluluğundan doğan toplumsal ilgiler tarafından düşünsenmemiş ve sosyal grupların öz-anlayışı ile yüz yüze gelmemiş olarak belirlenmektedir.” İkinci Dünya Savaşı sonrasında tekniğe dair kapsamlı eleştirel yaklaşımların ortaya çıkışında hâkim bir tema olarak teknik kontrolden çıkmış, kendi doğrultusunda ilerleyen ve insanı varoluşu kendine uyduran bir dinamik olarak görülür. Yine de bu görüşler doğrudan tekniği değil, tekniğin arkasındaki bilimi ve araçsal akıllı eleştiri odağına koymaktadır. Tekniğe dair geliştirilen amaç-arac ikiliği, tekniği alttan alta basit ve nötr bir aşama olarak kodlamaya devam etmekte ve sorunun esas kaynağı olarak tekniğin arkasındaki araçsal bilimsel akla öncelik vermektedir. Bir araç olması gereken tekniğin artık bir amaç haline geldiği ve hatta kendi istikametinde her türlü kontrolün dışında geliştiği teması günümüzde de çok yaygın olmakla birlikte bu yaklaşım esasen tekniği sorunsallaştırmaktan bir hayli uzaktır. Bunun yerine tekniğin arkasında olduğu varsayılan araçsal akıllı (Marcuse, Arendt) veya önündeki meşrulaştırma sürecini (Habermas) kendine konu edinmektedir. Bu yaklaşım, teknik-siyaset ilişkisine dair analizlerin tekniğin varoluşsal yönünü ıskalayarak tekniği bir araç olarak kullandığı varsayılan ideoloji, sınıf, grup, söyleme odaklanmalarında önemli bir rol oynamaktadır.

iii. Üretim temelli bir teknik-ekonomi ilişkisi: İkinci Dünya Savaşı bağlamı tekniğin öncelikle bir silah olarak görülmesine yol açmakla birlikte tekniğin kitleselleşmesi ve gündelik hayata nüfuzu açısından iktisadi alan ana geçiş noktasını teşkil etmektedir. Bununla birlikte, teknik sistemin giriftleşmesi ve toplumsal hayatın pek çok alanda kendini gösterir olmasına rağmen dönemin hâkim düşünsel yapısı içerisinde tekniğe dair iktisadi yaklaşımlarda üretim merkezli bir eğilim göze çarpmaktadır. Tekniğin gelişip kitleselleşmesi esasen endüstriyel üretimin ve onun düşünsel kodlarının yaygınlaşması temelinde okunmaktadır. Arendt’in *homo faber* kavramsallaştırması bu açıdan önemlidir. Marcuse ise tekniğin gelişimini ve yaygınlaşmasını

Üretim araçlarının genelleşmesi, başka bir deyişle, daha önceden sadece üretim alanına özgü olan totaliter bir dominasyonun toplumsal hayatın her alanına yayılması olarak görmektedir. “retim aygıtı, toplumsal hayatı, istekleri ve kişisel ihtiyaçları ihtiva eden etkinlik, tavır ve eēilimleri belirlemesi anlamında totaliterliēe meyletmektedir” (Marcuse 1968, 21).

Kuşkusuz endüstriyel, hatta post-endüstriyel toplum sadece buhar gücüyle çalışan fabrikalardan ibaret deēildir; karmaşık bir dolaşım/daēıtım ve tüketim sistemi de söz konusudur. Ne var ki üretim dışı alanlarda etkinlik gösteren teknik obje veya stratejiler yine de üretimden hareketle düşünülür. rneēin nasıl makine hammaddeden ürün çıkartıyorsa, reklam veya pazarlama da zgr iradeden koşullanmış bir tüketici, dinlenmeye ayrılmış serbest zamandan tüketim trendlerine uygun belirli davranış ve sosyalleşme kalıpları çıkarmaktadır. Bu anlamda, reklam bir tür tüketici bilinç(altı) makinesi olarak görülmüştür. Sonuç olarak burjuvazi ile proletarya arasında sınıf farklılıklarını doēuran üretim ilişkileri, esasen tüketim alanında da geçerlidir. Bu yaklaşım, imalat sektörünün yaygın olarak kullandığı meknik teknoloji ile psiko-sosyal alanda etkin olan tüketim teknikleri arasında bir ayrım gözetmez. Nitekim teknik-ekonomi ilişkilerini büyük ölçüde üretim merkezli ele alan bu yaklaşım, günümüzde dolaşım/daēıtım ve tüketim alanlarında yaşanan köklü dönüşümlere raēmen etkisini korumaktadır.

Habermas bu konuda refah devletinin oynadıēı rolü göz önünde bulundurarak daha nüanslı bir yaklaşım geliştirmeye çalışmıştır. Buna göre, Marx’ın geliřtirdiēi eleştiri saf bir serbest ekonomi ideolojisine ilişkindir ve artık deēiřim alanı devletin müdahalesine ihtiyaç duyduēu ölçüde böyle bir ideolojik meşrulaştırma mümkün deēildir; onun yerine teknoloji ve bilimi bir tür meşrulaştırıcı ideoloji olarak konuşlandırıran bir teknokratik bilinç söz konusudur (Habermas 2016, 56-62). Habermas, burada bilim ve tekniēin klasik kapitalist ayrımların ötesinde oynadıēı bir rol olduēunu gözlemlemekle birlikte ana sorunsalı deēiřtirmemiřtir. Devlet müdahalesi ile teknolojik ve bilimsel bir ideolojik meşrulaştırmaya tabi tutulsa da temel sınıfsal ayrım aynıdır. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde 68 düşüncesinde de varlığını koruyan bu üretim merkezli ve aşırı yorumlanmış Marksist ereve, belli yönleriyle karşı karşıya kalınan yeni teknik koşulları anlamlandırmada önemli bir rol oynamakla birlikte dolaşım/daēıtım ve tüketim alanlarını üretim alanına tabi ve üretimin adeta bir alt sistemi olarak görmekle yetinmesi sebebiyle özellikle 68 sonrasında finansallaşmayla birlikte başlayacak bir dizi dönüşümün eski kavramsal çerçeveyle ele alınmasına yol açacaktır. Finansallaşma için gerekli koşulların ortaya çıkması için 1970’lerde yaşanan bir dizi kriz ve dönüşümün yaşanması gerekecektir ve bu anlamda 1968 henüz erken bir yıldır. Ancak 1968 etrafında gelişen düşünsel

iklimin tahkim ettiği üretim temelli sınıfsal ilişkiler düşünsel kalıbı, belli dönüşüm ve değişimlerle günümüzde de varlığını korumaya devam etmektedir.

iv. Teknik-devlet iç içeliği: Dönemin hâkim düşünce ikliminde teknik, her türlü kontrolden azade insan ve doğa aleyhine gelişmektedir ve arkasında araçsal akıl bulunmaktadır. Bu gelişme, bir yandan kitleleri apolitikleştirirken bir yandan da esasen bu apolitikleştirme, bizatihi bir siyasal projedir. Kolektif ve bireysel varoluşun her yönünü bir tür makine düzeni içerisine alan totaliter bir eğilim söz konusudur. Bu yaklaşımın merkezinde -nasıl işlediği tam olarak tarif edilmese de- devlet ile tekniğin; bürokrasi ile teknolojinin iç içe geçtiği ve bu yapının insani varoluşun total kontrolünü amaçladığı saptaması bulunmaktadır. Burada ilginç olan, her türlü sorunun kaynağı olarak tanımlanmasına rağmen teknik günün sonunda yine basit ve nötr bir araç haline gelir; zira tekniğin sağladığı baskı ve kontrol araçları esasen bir kısım yönetici elitin kötücül amaçları için seferber edilmiştir. Kuşkusuz bu distopik imgenin yükselişi bir dizi tarihsel somut gelişmeyle ilintilidir. İkinci Dünya Savaşı süresince devlet gözetimi altında ve kamuoyundan gizli şekilde gerçekleşen teknik gelişmenin sonuçlarına dair büyük ölçüde atom bombasının yarattığı şoktan beslenen bir güvensizlik hali mevcuttur. Bunun yanı sıra reel sosyalizmin bir tür bürokratik sosyalizme dönüştüğü ve özgürleşme iddiasından uzaklaştığı görüşü özellikle Avrupa’da hâkimdir. Aynı zamanda İkinci Dünya Savaşı sonrasında refah devleti, bir yandan Avrupa’nın yeniden imarında devlete aktif bir rol oynama şansı vermiştir ve fakat devletin ekonomiye bu derece müdahalesi (planlamacılığın yükselişi) esasen gündelik hayatta devletin çok görünür olmasına yol açmıştır. Bu anlamda Ellul (2003, 299) için sorun son derece basittir: “teknik, devletin totaliterleşmesine, vatandaşların hayatını tamamen sabote etmeye neden olmaktadır. Bunun, tekniklerin devletin elinde toplanması sonucunda meydana geldiğini belirtmiş oluyoruz.” Devlet, tekniğe sahiptir ve tekniğin doğası gereği devlet de totaliterdir. Marcuse de benzer bir hatta düşünmektedir. Ona göre matematiksel kesinlik iddiası taşıyan araçsal akıl etrafında örgütlenmiş tekniğin mantığı, bir köleleştirme mantığına dönüşmüştür ve bütün dünya bizatihi kendi yöneticilerini de kuşatan total bir idarenin altına girmektedir (Marcuse 1968, 186-192). Yine de Marcuse’nin bu analizi, bir dizi siyasal tez içermekle birlikte son tahlilde somut siyasal süreçlere ilişkin bir açıklama getirmez; zira bütün bu olumsuz tablonun arkasında “aklı bile aşan aşkinci düşünce formları” vardır (Marcuse 1968, 192).

Marcuse’nin analizini ciddiye alan Habermas konuya ilişkin daha nüanslı bir yaklaşım geliştirmeye çalışırken “teknokratik bilinç” kavramını ortaya atar. Habermas’ın (2016, 65)

analizinin odak noktası, eski tip sınıf ayrışmalarının yerine daha genelleştirilmiş ve endüstriyelleşmiş üretim ilişkileri temelinde farklı güç ilişkilerinin belirdiği ve bu ilişkilerin meşrulaştırılabilmesi için bilim fetişizmine ve psiko-teknik kontrol araçlarına dayanarak teknokratik bilinci yücelten yeni bir ideolojinin ortaya çıkışı üzerinedir. Bununla birlikte Habermas (2016, 76) Temmuz 1968’de yayınladığı bu metninde 68 olaylarının bir hayli etkisinde kalmış olmalıdır ki öğrenci hareketinin teknokratik bilinci çözeceği ve bu verim ideolojisini yerinden edeceğini öngörmektedir.

Bütün bu dönem boyunca teknik ile devletin iç içe geçmiş girift yapısı genel bir kaygı kaynağı olmakla birlikte bu iç içe geçişin nasıl olduğuna dair kapsamlı bir siyasal analiz gözükmez. Daha da öteye, örneğin ABD’de birbirine zıt iki farklı siyasal görüşün temsilcisinin de neredeyse eş zamanlı olarak tekniği suçlayan bir yaklaşım benimsemesi ilginçtir. Bir tarafta siyasal iktidarın en tepesindeki Eisenhower 1961 yılında toplumu “hukuksuz bir etki gücü kazanmış askeri-endüstriyel komplekse” karşı uyarırken diğer tarafta geniş toplum kesimlerinin hak ve özgürlük talepleri adına konuşan kanaat önderleri (örneğin Savio’nun *Organisation of the Machine* konuşması) de siyasal sistemi kötücül bir makine olarak tarif etmektedir.⁴⁹ Sonuç olarak teknik pek çok sorunun asli müsebbibi olarak işaret edilmekle birlikte iş siyasal analize veya eyleme geldiğinde konu muğlaklaşır; teknokratik bir güç odağı varsayılmakla birlikte bu odak dört başı mamur bir şekilde tanımlanamaz ve teknik tartışması geleneksel güç ilişkilerini yeniden üretmek için söylemsel bir argümana indirgenir. Gerçekten de teknikle başlayan her suçlama, hızla -tekniğin sahibi olduğu varsayılan- bir grup insana yöneltilmektedir. Bu bağlamda, tekniğin kendi içinde ve insandan ayrı bir mevhum olarak ele alınmasında güçlükler yaşandığı ve tekniğin doğurduğu sorunların tekniğin ya insan biçimci (antropomorfik) veya insan dolayımıyla ele alınmasıyla anlamlandırıldığı görülmektedir.

⁴⁹ Eisenhower 17 Ocak 1961 tarihinde başkanlığı devrederken Amerikan halkını askeri-endüstriyel bir kompleksin görünür ve görünmez muazzam bir hukuksuz etki gücüne kavuştuğu konusunda uyarırken sadece üç yıl sonra 2 Aralık 1964 tarihinde bu kez *Free Speech Movement*’in kanaat önderlerinden Mario Savio’nun siyasal iktidarı bir şirket gibi çalışmakla itham ederken büyük bir makinenin iğrenç işleyişinden (*There’s a time when the operation of the machine becomes so odious, makes you so sick at heart*) dem vurması ironiktir. Bir tür herkesin maktul olduğu ama katilin asla bulunamadığı kusursuz bir cinayet hali söz konusudur. Öte yandan, Amerikan siyasal sisteminin kuruluşundan itibaren teknokratik eğilimlere açık kapı bırakan bir yönü olduğu dile getirilen bir görüştür (Gunnell 1982, 416).

Yukarıda ele alınan dört noktayı toparlamak gerekirse, 1968'e gelindiğinde toplumsal, siyasal ve ekonomik analizde teknik merkezi bir konuma oturmuştur. Bir yandan, teknik ve arkasındaki araçsal akıl her şeyin sorumlusudur, kitleleri apolitize eden bir politik projedir, doğayı ve insanı kontrol eden totaliter bir dinamiktir, aynı fabrikanın hammaddeyi yutup dönüştürdüğü gibi insanı fizyolojik ve psikolojik anlamda dönüştürmektedir, matematiksel kesinlik karşısında özgürlüğü ve demokrasiyi sindirmektedir. Öte yandan, tekniğin bütün bunları nasıl yaptığına dair açıklamalar yine eski çerçevelere atıfla ortaya çıkmaktadır; teknik yine nötr bir araçtır, kötücül olanlar ise duruma göre tekniği kullanan devlet, bürokratlar, burjuvazi, menajerler, faşistler gibi odaklardır. Teknik merkezi bir konumdadır ancak hep başka dolayımrlarla ele alınmaktadır. Teknik meselesi, eski siyasal ve toplumsal teorik çerçevelerle anlamlandırılmayacak kadar yeni ve köklü sorunlarla iç içedir. Daha da öteye, İkinci Dünya Savaşı bağlamında yeni bir fiziksel paradigmanın (kuantum) temelleri atılmış ve fakat toplum tarafından anlamlandırılmadığı gibi metalaştırılabilmiş de değildir. Yeni teknik anlamlandırılmadığı ölçüde, teknik ile insani varoluş arasındaki denge insani varoluş aleyhine gelişirken kurulmakta olan teknik sistem etrafında kurulacak toplumsal sistemin aksamasına yol açmıştır. Sonuç olarak, insan derin bir varoluşsal sorunla karşı karşıyadır. Nasıl çalıştığını tam olarak anlayamadığı ve bir anda dünyayı yok edebilecek atom bombası/nükleer santralle veya boş zamanlarını bile koşullayan psiko-tekniklerle bir arada yaşamalıdır. Aynı zamanda teknik gündelik hayata öyle bir nüfuz etmiştir ki yapay/teknik çevre adeta insanın birinci doğası haline gelmiştir. Kuşkusuz karşılaşılan sorunun büyüklüğü ve yeniliği önemli bir etkindir ancak 68 düşüncesinin çok iyi betimlediği bu yeni teknik gerçeklik, günün sonunda yine eski siyasi dolayımrlar üzerinden anlaşılmıştır. Tekniğin nasıl örgütlendiği, nasıl varoluşu daralttığı, nasıl özgür iradeyi yok sayarak totalitarizme eğilimli olduğu saptanmıştır ancak bütün bu sorunlara eski siyasal ayrımlar temelinde insani bir yüz giydirme arayışı dışında başka bir çözüm bulunamamıştır. Her nasılsa teknik, araçsal akılla ve matematik kesinlikle donanmış ve insani alanı domine ediyordur ancak günün sonunda yine bir sınıf, grup, zümre, azınlık -domine edilen insani alanın mensupları değilmişçesine- siyaseten sorumlu tutulmaktadır.

3.2. YENİ TEKNOKRATİK SİYASET

1968’e gelindiğinde teknokratik eğilimler güçlenmiş, siyasal tartışmanın alanı daralmış ve gerek özel gerek kamusal işlerin nasıl yapılacağına dair siyasi pozisyonlardan ziyade teknokratik reçeteler ön plana çıkmaya başlamıştır. 68’in tepkisi büyük ölçüde bu bağlamda anlamını bulur. Artık bilinen ideoloji ve siyaset tarzları, kolektif ve bireysel varoluşun çok küçük bir kısmına dair bir söz hakkına sahiptir; her siyasi pozisyon alış, geniş ölçekli bir teknik sistemin gerektirdiği etkinlik ve verimlilik ideolojisini öncelemek zorundadır. Bu ideoloji kabul edilip onun diliyle konuşulmadan toplumsal olarak bir değişiklik yaratacak herhangi bir ideolojiden bahsedilmesi oldukça zorlaşmıştır. Ancak böylesi bir ideolojinin insani varoluşu domine etmek isteyen totaliter eğilimi düşünüldüğünde, siyasal tartışmanın alanının çok daraldığı bir vakıdır. Dolayısıyla Antik Yunandan beri izini sürmeye çalıştığımız teknokratik eğilimin iki boyutu nihayet 1968’e gelindiğinde tek bir süreç olarak kendini ortaya dayatmaya başlamıştır: bir yandan, teknik gelişme, yani maddi süreçler siyaseti neredeyse tamamen ele geçirmiştir. Bir siyasi argümanın geçerli olabilmesi için etkin, verimli ve ekonomik olması yani teknik sistemle uyumlu olması gerekliliği geri dönülemez biçimde kabullenilmiştir. Öte yandan, buna bağlı olarak “kim yönetiyor/yönetmelidir” sorusu da tekrar tartışılmak üzere kendini dayatır. Zira teknik siyasal alanı ele geçirdiği ölçüde, siyasal eylemin kendisi de bir mesleğe, bir teknokratik etkinliğe dönüşmüştür. “Neden/ne için yönetiyor” sorusu artan bir şekilde maddi refaha ve maddi refah (ekonomik büyüme) da teknolojik gelişmeye endekslenirken siyasal eylem alanı teknokratikleşir ve siyasal söylem de pratik sorunlardan uzaklaşır.

Bu köklü bir dönüşümdür zira Saint-Simon bile teknisyenlere büyük bir önem vermekle birlikte onları bilginlerin denetimi altında konuşturmuştur. Bütün araçsal akıl eleştirilerine rağmen, pozitivism, uygulamalı bilimlere ve dolayısıyla uzmanlığa önem vermekle birlikte toplumun kaderi üzerinde söz sahibi olabilmek için “bütünün bilgisine” sahip olmayı şart koşmuştur. Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde teknik, geldiği yer itibarıyla bilginler veya bütünün bilgisine sahip olanlar tarafından dengelenmesi mümkün olmayan bir güce, ölçeğe ve hıza ulaşmıştır. Artık “bütünün bilgisine sahip bilginlerden” bahsetmek çok güç olduğu gibi bunun siyasal temsili veya kurumsal formları da güçlerini kaybeder. Teknik gündelik hayatın her alanını kapsarken bilgin yerini yavaşça uzmana terk eder. Etkinlik ve verimlilik ideolojisi siyasal tartışmanın ana ölçütüdür; bir öneri, ancak etkin ve verimliyse geçerlidir ve fakat etkin ve verimliyse, zaten özünde teknik sistemin işletim mantığına ve gelişimine uygun ve ön-

belirlenmiş olur. Böylece daha önceden siyasetin konusu olan pek çok alan tekniğin denetimi altına girmiş olur. İçerik itibariyle artık siyaset mesleğinin veya siyaset sanatının inceliklerine hâkim olma anlamında siyasetin tekniği kalmamıştır; onun yerini *tekniğin siyaseti, yani tekniğin eğilimini kolektif ve bireysel varoluşun alanını daraltmak pahasına savunan alternatifsiz, deterministik ve anonim bir tarz alır*. Artık böylesi bir ortamda, bir siyasal argüman sadece etkin ve verimli olmamakla; bir siyasal aktör de profesyonel davranmamakla eleştirilebilir ancak. Daha önceden ayrıcalıklı, muktedir ve elit olarak tanımlanan sınıf veya gruplar da tekniğin bu dayatmacı tarzından azade değildir; ne var ki tekniğin buyurucu tarzı, bir şekilde belli bir sınıf veya zümrenin seçkinci ve kötücül siyasal projesi gibi yorumlanmıştır. Sonuç olarak, karşı karşıya olunan varoluşsal sorunlar, güç dağılımı açısından bilindik siyasal bir problem olarak algılanmış ve bizatihi siyasetin alanının daraldığı gözden kaçmıştır.

3.2.1. Tekniğin Siyasal Özneyi Yutması

Tekniğin siyasal alanı dominasyonu, Foucault'un son dönem çalışmalarında kendini açıkça gösterir. Foucault'un "muktedirsiz iktidar projesi", esasen siyasetin alanının teknokratik eğilimlerce ele geçirilmesi sürecinin bir tasviridir ve tam da bu sebeple, kıyasıya eleştirildiği üzere, çok az insani unsur barındırmaktadır. Gerçekten de Foucault'un temsil ettiği düşünsel dönüşüm, büyük ölçüde bugün de geçerliliğini koruyan iki ana izlek üzerinden tartışılabilir. Birincisi, yapısalcı Marksizmden kopuş ve -siyasal- özneye ilişkin kavrayışla ilişkilidir ve büyük ölçüde merkezde Althusser'in çalışmalarına olan eleştirel yaklaşımı bulunmak kaydıyla 68'in özneyi sorgulayıcı genel tavrından neşet eder. İkinci hat ise daha az belirgin olmakla birlikte, Foucault'un verili ekonomi politik çerçevenin dışına çıkarak teknik ile toplumsal ve siyasal olan arasındaki ilişkileri iktisadi dolayım olmaksızın sorunsallaştırma arayışı boyunca ortaya çıkar. Bu hattın arka planında en başta Canguilhem olmak üzere Fransız teknolog geleneğinin bulunduğu öne sürülebilir. Genel anlamda, her iki ana izlek de tekniğin insani varoluşun alanını daralttığı, gündelik hayatın artan bir şekilde teknikleştiği ve nihai olarak da iktisat, siyaset ve sanat gibi alanların insansızlaştığı bir dinamiği tasvir etmeye çalışır.

Siyasal öznenin Batı düşüncesindeki iflası ve yeni bir siyasal özne(lilik) ontolojisi bugün hala daha canlı bir tartışmadır (der: Ateşoğlu 2020 içinde: Badiou, 52-73). Bu yönde düşünce üreten ilk düşünürlerden biri olarak Althusser, 68'e ilham veren bir düşünür olarak Marksist perspektiften ele aldığı özne sorununa ilişkin yaklaşımında, burjuvazi ile proletarya arasındaki sınıf çatışması tezini kabul etmekle birlikte, bu çatışmanın gündelik hayatta nasıl kurulduğunu,

hangi kurumsal dolayimlardan ve ne şekillerde süzıldüğünü analizinin merkezine alır. Bu süreci ideoloji kavramıyla bağlantılı olarak ele alır (Althusser 2014). Althusser'in yaklaşımı, sınıf çatışması ve tahakküm ilişkilerinin salt üretim araçları mülkiyetinin ötesinde işleyen karmaşık ve kompleks yapısına dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. Burjuva ideolojisini saf bir bilinç sorunu olmaktan çıkarıp rıza üreten somut payandaları ararken esasen Althusser devletin teknik kapasitelerine (ideolojik aygıtlarına) vurgu yapmış olur. Foucault bu aşamada Althusser'in yapısalcı yaklaşımından bir kopuş sergiler. Foucault bütün aygıtlarıyla kötücül sınıfsal bir projeye hizmet eden bir devlet fikrinden sessizce uzaklaşır ve onun yerine söz konusu aygıtların tarihsel olarak kuruluşuna odaklanır. Dolayısıyla Foucault için iktidar tekniklerinin arkasında bir siyasal özne yoktur. Başka bir deyişle, Foucault iktidar tekniklerinin veya tertibatlarının (*dispositif*) arkasında bilinçli bir siyasal özne görmez. Özne, Foucault'ta kendini doğanın ya da toplumun dışına atmış ve belli bir mesafeden etrafını şekillendiren bir kudret timsali değildir. Onun yerine tabi olunan iktidar teknikleri tarafından uygulanan anonim özneleşme süreçleri söz konusudur. Bu açıkça Foucault'un teknokratik eğilimlerin siyasal alanı nasıl ele geçirdiği sorununa odaklandığını göstermektedir. Hâkim eğilim siyasal iktidara kimin sahip olduğu; yani siyasal öznenin kim olduğu, nasıl kurulduğu veya işlediği gibi tartışmalara odaklanırken Foucault bizatihi siyasal alanın teknokratik eğilimlerce teslim alındığını ve insani varoluş alanının daraldığını tasvir etmeye çalışmıştır. Bu bağlamda, her ne kadar ikisi de benzer kurumsal süreçleri merkeze alsalar da Althusser -burjuva- “devletin ideolojik aygıtlarına” odaklanırken Foucault'un iktidar teorisi “aygıtların ideolojik devletini” tarif eder.

Foucault'un iktidar analizinde ilgi çekici bir diğer yön, belirtik ekonomi politik referanslara yer vermemesidir. Gerçekten de kurumsal olarak analizinin temeline iktisadi süreç veya kurumlar yerine hapisane, hastane, akıl hastanesi gibi -belki de varoluşa daha doğrudan dokunan- kurumları veya kendi ifadesiyle özneleşme süreçlerini aldığını görürüz. Bu kurumları analizinde ise örneğin bir sömürü düzeni, sınıf çatışması veya siyasal ideolojik bir hâkimiyetle ilgilenmek yerine doğrudan bu kurumların nasıl kurulduğu, işlediği ve evrildiğini ele almaktadır. Benzer bir yaklaşım siyasal iktidarın nasıl kurulduğunu incelediği metinlerinde de (Foucault 2007) görülebilir. Bu bağlamda, Foucault'un metinlerinde alışıldık anlamda bir ekonomi politik içerik yok gibidir. Bununla birlikte, son dönem metinleri refah devletinden finansallaşmaya ve analog teknik sistemden dijital teknik sisteme geçiş dönemine denk düşen Foucault'un yaklaşımında döneminin hâkim iktisadi örgütlenme modellerinden mülhem bir yaklaşım gözlemlenebilir. Örneğin, Foucault'un hapishanesi (2015a) veya hastanesi (2018), adeta tam otomasyon bir otomobil fabrikası gibidir. Hapishaneye giren kişinin hasta (özne) ve

hapishaneye giren kişinin mahkum (özne) olma süreçleriyle otomatize olmuş fabrikaya giren hammaddenin ürüne dönüşmesi çok benzer süreçlerdir. Sadece hasta, mahkum veya hammadde değil; doktor, gardiyan ve teknisyen de aynı şekilde otomatize edilmiştir: onlar da nasıl şekillendiğine katkı sağlayamadıkları bir prosedürler ve stratejiler bütününe tabi bir özneleşme süreçlerine girerler. Günün sonunda hasta, mahkum, hammadde, doktor, gardiyan ve otomobil bir ve aynı şeye indirgenmiş olur⁵⁰; önemli olan hangi tekniklerin kullanıldığı ve bu tekniklerin nasıl işlediğidir.

Öznenin sahneden çıkışı ve teknik süreçler karşısında diğer her şeyin önemini kaybedişi temaları, Foucault'un analizinde keyfi bir tercihe dayanmamaktadır. Siyaset bilimi perspektifinden ele alındığında, 1970'lere gelindiğinde teknik sistemin ulaştığı ölçek, hız ve karmaşıklık seviyesi, siyasal alanın çok büyük bir ölçüde teknokratik eğilimlerce yutulmasına yol açmıştır. Foucault özellikle son dönem çalışmalarında bu dönüşümü tasvir etme uğraşında olmuştur. Nitekim Foucault'un yine merkezi kavramlarından biri olan disiplin de bu bağlamda anlamını kazanır. Disiplin, bir grup veya zümrenin kendi iktidarını korumak için başkalarına uyguladığı bir tahakkümün sonucu değildir; bizatihi teknik sistemin işleyişinin insani varoluşa dayattığı bir hareket tarzıdır. Tam da bu yüzden Foucault'un metinleri, siyasal bir proje sunmamakla, çok insansız olmakla itham edilmektedir; zira Foucault, gerçekten de herhangi bir siyasal projeyle veya tahakküm ilişkileriyle çok da ilgili değildir; ziyadesiyle teknokratik eğilimlerin siyasal alan da dahil olmak üzere bireysel ve kolektif varoluşun her alanını günden güne nasıl şekillendirdiğini ya da varoluşun karşı karşıya olduğu "Büyük Kapatılmayı" (Foucault 2015b) tarif etmekle meşguldür. Yine aynı sebepten, Foucault ile beraber muhalif toplumsal hareketler için mücadelenin odağı değişir: artık belirli ve tanımlı bir örgütlü siyasal iktidarı yerinden etmeye odaklanan *devrim* yerine her zaman ve her yerde gündelik hayata nüfuz eden anonim bir iktidara karşı *direnış* önerilmektedir (Foucault 2016, 21). Başka bir deyişle, teknokratik eğilimler toplumsal hayata o kadar nüfuz etmiş ve insani varoluşu o derece

⁵⁰ Nitekim post-modernizmin her şeyi farklı özlere sahip olmayan ve karşılaştırılabilir bir metin olarak okuyan tarzı da buradan neşet eder. Buradaki yaklaşımın adeta bir paralelini İkinci Bölüm'de finansallaşmayla birlikte daha önce birbiri arasında ilişki kurulamayan iktisadi büyüklüklerin dijitalin sağladığı imkanlar sayesinde bir ve eş değermiş gibi değişime tabi tutulması açısından değerlendirmiştik. Türev piyasaların kuruluşu büyük ölçüde bu inovasyona dayanmaktadır.

⁵¹ *Actor-Network Theory*'nin (ANT) temelinde de benzer bir yaklaşım yer alır. Varlıklar arasındaki her türlü kategoriye baştan paranteze alarak herşeyi birbiriyle karşılaştırılabilir bir temelde almayı öneren bir yöne sahiptir (Barry ve Slater 2002, Callon 2007).

disipline etmişlerdir ki muhalif eylem, kişinin gündelik hayatta tekniğin kontrol ve disipline edici tarzına karşı kendi varoluş kodlarında ısrar etmesiyle sınırlanmıştır.

Foucault için iktidar, esasen iktidar tekniği ve iktidar teknikleri bütünüdür. Kendi ifadesiyle, “bio-iktidar [kavramı] ile insan türünün temel biyolojik özelliklerinin bir iktidar stratejisinin nesnesine dönüşmesine hizmet eden mekânizmalar setinin görüngülerini kastetmektedir” (Foucault 2007, 1). Açmak gerekirse, Foucault için iktidar ile toplum arasında tek yönlü bir disipline edici ilişki mevcuttur; bir insan topluluğunun bir araya gelerek o veya bu rejim altında özel iradelerini birleştirip verili koşulları dönüştürmek için oluşturdukları bir devlet aygıtı söz konusu değildir. Tam da bu sebeple Foucault’ta bir arada yaşama güvenliğe, ülke toprağa ve toplum da nüfusa indirgenmiştir. Burada, (2007, 9) iktidarın üç temel formu göze çarpar: birincisi, ikili ayrıma (yasak-serbest) dayanan hukuki mekânizma; ikincisi, disipline edici mekânizma ve üçüncüsü, güvenlik tertibatı (*dispositif*) / aygıtıdır (*apparatus*). Bu üç formun işleyişini kabaca özetlemek gerekirse, hukuki mekânizma yasak ile serbest olan arasındaki ayrımı ortaya koyar, disiplin mekânizması bunun toplumsallaşmasını sağlar ve nihai olarak güvenlik aygıtı, “disipline olmayan arazları” temizler. Bu mekânizmalar anonim ve insansız işleyiş mantıklarına sahiptir; o kadar ki disipline olmayan arazlar bile tikel olarak temizlenmezler. Sistemin geneli, mümkün olay serileri içerisinde yapılan bir projeksiyonla maliyet hesabına tabi tutulur ve genel anlamda nüfusun optimal bir uyum seviyesinde olup olmadığı değerlendirilir. Dolayısıyla bir kişinin disipline olup olmadığı veya cezalandırılıp cezalandırılmadığı önemli değildir; özsüz, iradesiz, bir ve aynı parçalardan bir araya gelen bir toplam olarak nüfusun genel gidiş hattına dair bir gelecek projeksiyonu ve maliyet hesabına uyumluluk önemlidir. Basit bir örnekle somutlamak gerekirse, eskiden X kişinin Y sisteminde Z suçunu işlemesinin cezalandırılmasına yönelik bir adalet anlayışı varken yeni bağlamda bir yılda ortalama suç oranının örneğin %2 seviyesinin üstüne çıkmaması önceliklendirilir.

Foucault burada siyasal iktidarın işleyiş mantığını tarif ederken esasen İkinci Bölümde kapsamlı bir şekilde değindiğimiz bir tür genelleştirilmiş risk yönetimine işaret etmektedir. Henüz yaygınlaşmamış dijital teknik sistemin ve finansallaşan iktisadi sistemin ilk adımlarından yola çıkarak bir tarife yönelmiştir. Foucault (2007, 21) “bir dizi belirsiz (*uncertain*) bileşene sahip mekâna, ortam (*milieu*) denir” kavramsallaştırmasını önerirken esasen merkezsiz, özsüz ve türev nitelikli finansal piyasalara benzer bir mekân tanımlaması yapmaya çalışır. “Güvenlik tertibatları, bir ulus daha oluşmadan önce ortamı işlemeye, uydurmaya, organize etmeye ve planlamaya başlar” derken finansallaşma bağlamında türev

piyasaların işleyiş mantığına paralel bir iktidar örgütlenmesi/işleyişi ortaya koymaktadır. Aynı türev piyasalarda değişime giren ekonomik faktörlerin değil; değişimin kendisinin ve hızının önemli olması gibi, Foucault'un genel hatlarını ortaya attığı iktidar örgütlenmesinde yapılan siyasal eylemin kim tarafından veya kime yönelik olarak yapıldığı değil, bizzatihi belli bir iktidar tekniğini içermesi önemlidir. Nitekim Foucault bu yeni zihniyeti, disiplin ile güvenlik arasındaki ayrıma dayandırarak açıklamaya çalışır. Buna göre, “nüfus bir amaç olarak tutarlıdır ve bireyler, birey grupları, bir amaç olarak tutarlı değildir; daha ziyade, basitçe bir araç, bir röle⁵² veya nüfus ölçeğinde bir şeye sahip olmanın koşulu olarak anlamlıdır” (Foucault 2007, 42). Bu bağlamda, “disiplin merkeze yönelen/çağırان hareketle karakterize olurken güvenlik, merkezden dağılan hareketle karakterize olur. Disiplin, her şeyi düzenler ve hiçbir şeyin kaçmasına izin vermez. Güvenlik aygıtı ise her şeyi akışına bırakır (Foucault 2007, 42)”. Gerçekten de Foucault'un burada siyasal iktidar için ortaya koyduğu ayrım, esasen analogdan dijital ve kapitalizmden finansallaşmaya geçişte yaşanan dönüşümleri siyasal alanda tanımlamaya yönelik bir çabanın sonucudur. Dijitalin işletim mantığı ile türev piyasaların işleyiş düzenine benzer bir iktidar tekniği tarif etmeye çalışmaktadır. Nitekim “disiplin her şeyi serbest ve yasak *kodlarına* göre ikiye böler; düzen, yasak olan her şey önledikten sonra geriye kalan her şeydir” (2007, 42) derken Foucault esasen *bu-dünyanın* dijitalin diline tercüme sürecini, başka bir deyişle bu-dünyanın 1-0 olarak *kodlanmasına* atıf yapmaktadır. Son olarak, “kanun yasaklar ve disiplin reçete yazar; güvenliğin esas işlevi, yasaklamadan veya reçete etmeden, bir gerçekliğe karşılık vermektir. Bu karşılık veriş öyle bir şekilde olur ki gerçekliği iptal eder – onu hiçleştirir, sınırlar, kontrol eder ve düzenler.” Güvenlik, bir kez disipline edilmiş toplumun işleyiş modudur; hem de gerçekliği iptal etme pahasına. Bu durumun izdüşümü gerek dijitalleşme gerek finansallaşma içinde takip edilebilir. Dijitalin kendi sanal dünyası, gerçek dünyadan farklıdır; ona karşı ilgisiz ve adeta onu hiçleştiren ayrı bir evrendir. Aynı hat, -özellikle türev- finans piyasalarının işleyebilmesi için reel ekonominin finans tarafından disipline ve kontrol edilmesinde görünür hale gelir.

Foucault'un çalışmaları teorik ve akademik metinler olarak geniş çaplı ilgi görmesinin yanı sıra Foucault'un terminolojisini anımsatan pek çok güncel teknokratik uygulamadan bahsetmek mümkündür. Neoliberal döneme damgasını vurmuş iki temel politika setini bu bağlamda anabiliriz. İlk olarak, finansallaşmayla birlikte 1970'li yıllarda ortaya çıkan kamu borçlanması

⁵² TDK Sözlüğüne göre röle: Bir cismin veya bir gücün biçimini değiştirmeye yarayan alet, değiştirgeç, konvertisör.

sorunuyla ilişkili olarak mali disiplin uygulamasına bakılabilir. Kamunun artan bir şekilde finans piyasalarına entegre olmasının bir sonucu olarak kamu maliyesinin *disipline* edilmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Buradaki terse dönüş ilgi çekicidir: bir kez vergi toplandıktan sonra açığın kapatılmasına yönelik bir kamu borçlanması söz konusu değildir; tam tersine, halihazırda yapılmış ve yapılması öngörölmüş kamu borcunun servisi için bir mali disiplin söz konusudur. Yani kamu maliyesi için kamu borçlanması yerine kamu borcu için kamu maliyesi anlayışı gelmiştir. Başka bir deyişle, tam da Foucault'un çerçevesini anımsatır bir şekilde, kamu maliyesinin finansallaşma tarafından disipline ediliş yeni teknokratik eğilimler için önemli bir payanda olmuştur. İkinci olarak, yine Foucault'un post-yapısalcı metodolojisini anımsatır şekilde, özellikle IMF eliyle uygulanan yapısal uyum politikalarını ele alabiliriz. Özellikle son dönem Foucault, özneleşme süreçlerini tertibat (*dispositif*) kavramından dolayımla ele alıyordu. Buna göre, iktidar bizatihi kişinin içinde bulunduğu somut mekânın tertip edilme biçimleriyle ilgiliydi. Benzer şekilde, yapısal uyum programları da reel ekonominin bir dizi kural ve uygulama içerisinde finansallaşmış bir iktisadi yapıya uyumlu hale gelmesini hedefler; Foucault'un terminolojisini zorlarsak, yapısal uyum politikaları esasen reel iktisadi aktörleri “finansal özneleşme süreçlerine” tabi tutan tertibatlar olarak düşünülebilir. Tek tek iktisadi aktörleri dönüştürmek yerine iktisadi alanın yapısını aktörleri kaçınılmaz bir şekilde finansallaşmaya yöneltecek şekilde tertip etmeye ilişkin bir çabadan bahsedilebilir (Mahmud 2012).

3.2.2. Dijital Toplum ve Siyaseti

Finansallaşma ve dijitalleşme bağlamında yaşanan iktisadi, siyasi ve toplumsal dönüşümler sosyal bilimler yazınında büyük ölçüde ve eleştirel bir tonda neoliberalizm başlığı altında ele alınmaktadır. Kavramın akademik çevrelerdeki son derece yaygın kullanımı -ve belki bu yaygın kullanımın yol açtığı zaaf- bir tarafa, düşünsel açıdan neoliberalizmin kökenini, dönüşümünü ve merkezi programını saptayan tutarlı bir entelektüel çabadan bahsetmek çok mümkün değildir. Daha ziyade bir dizi kurum, siyasa, akademik metin ve genel anlamda yapısal bir dönüşüme neoliberal sıfatı atfedilmektedir. Örneğin neoliberalizmin temel prensipleri gibi bir metin, Alman Neoliberal Partisi gibi bir siyasi oluşum, neoliberalizmi adlı adınca benimseyip savunan bir siyasal söylem söz konusu değildir; tam tersine, neoliberal politikalar sağ-sol fark etmeksizin siyasal yelpazenin farklı uçlarınca uygulanmış, ironik bir şekilde yine aynı uygulayıcılar tarafından eleştirilmiştir. Chicago Okulu başta olmak üzere neoliberalizmin teorik çerçevesini oluşturduğu söylenen akademik çevrelerde dahi neoliberalizm açıkça ve adlı adınca

olumlayıcı bir benimseme içerisinde ele alınmamıştır. Bu anlamda neoliberalizm, adeta bir faili meçhul politikalar ve uygulamalar ile meşrulaştırmalar bütünü olarak ele alınabilir. Keza neoliberalizme atfedilen genel özellikler, düşünsel süreklilik anlamında liberalizmin yeni bir versiyonundan daha ziyade liberalizmden kopuşa işaret etmektedir; zira neoliberalizme gelene kadar bütün ideoloji, teori, siyasal söylem ve uygulamalar doğrudan veya dolaylı bir şekilde bir toplum fikri içerirken neoliberalizm adeta Thatcher’ın meşhur ifadesiyle “toplum diye bir şey yoktur” ön kabulü etrafında örgütlenir gibi görünmektedir. Aynı şekilde, özellikle liberal demokratik siyasetin temeli olan siyasal rekabet ve farklı görüşlerin temsili yaklaşımı yerini neoliberal dönemde yine veciz -ve belki kaba- ifadesini Thatcher’de bulan “Başka Alternatif Yok – *There Is No Alternative* (TINA)” indirgemeciliğine bırakmıştır. Bu bağlamda, basitçe ifade etmek gerekirse, eğer teorik ön kabuller olarak toplum ve farklı siyasal programlar arasında rekabet yok sayılıyorsa ne bir felsefe ne de bir ideoloji söz konusu değildir. Daha da öteye, toplum ve rekabet gibi iki temel mevhumdan yoksun bir neoliberalizmin siyasal düşünceler tarihi içinde liberalizme en uzak yaklaşım olduğu kolaylıkla iddia edilebilir.

Neoliberalizmi yeni ve dört başı mamur bir felsefe, toplumsal sistem veya dünya görüşü olarak görmek yerine neoliberal dönemi şekillendiren itici güçlerin sırasıyla dijitalleşme ve onun iktisadi yüzü olarak da finansallaşma olduğunu öne sürebiliriz. Nitekim neoliberal dönemi tarihsel olarak ayırt eden ve kaçınılmaz bir şekilde teknokratik öze gönderen iki ana unsur, toplumsuzluk ve alternatifsizlik, herhangi bir ideoloji, felsefe veya dünya görüşünün sonucu değildir. Kuşkusuz toplumsuz ve alternatifsiz bir siyaset, belli sınıf, kimlik, milliyet, kültür ve etnik gruplara bir takım geçici avantajlar sağlayabilir. Ancak böylesi bir siyasetin kuruluşu, doğrudan tekniğin insani varoluşu hilafına gelişmesi ve teknokratik eğilimlerin iktisadi, siyasi ve toplumsal alanı domine etmesiyle alakalıdır. Bu bağlamda, örneğin Harvey’in (2015, 168) öne sürdüğü üzere, “enformasyon teknolojisi[ni] neoliberalizmin ayrıcalıklı teknolojisi” olarak görmek yerine neoliberal uygulamaları, dijital teknik sistemin dayattığı siyasalar bütünü olarak görmek daha doğru olacaktır. Dijitalin iktisadi alana uygulanışı, türev piyasaları doğurmuş ve iktisadi alanın tamamen finansallaşmasına doğru giden bir momenti harekete geçirmiştir. Dolayısıyla gelişmiş ekonomilerde özellikle 1990’larda kabul edilen deregülasyon mevzuatları (ör: Gramm–Leach–Bliley Act), neoliberal bir iktisadi sistemi ortaya çıkarmak bir yana esasen dijital teknik sistemin halihazırda iktisadi alana yönelik kendi işleyişi tarzını dayatışının kayda geçirilmesinden ibarettir. Bu anlamda toplumsuz ve alternatifsiz bir siyaset, liberalizmin yeni

ve geliştirilmiş bir versiyonunun sonucu değildir.⁵³ Böylesi bir siyasetin teorik tilmizlerini liberalizmin genel kabulleri ve türevleri içerisinde aramak yerine dijitalleşme ve finansallaşmayla ilişkili düşünmek faydalı bir egzersiz olabilir. Toplumsuz bir siyasetin teorik inşasını anlamlandırmak için Nozick ve Rawls'un düşünsel katkılarını özellikle metodolojik yönelimleri itibarıyla ana hatlarıyla ele almak verimli bir tartışma zemini sunabilir.

Nozick'in minimal devleti savunan anarko-liberal tezleri bu açıdan önemlidir (Nozick 2006). Nozick'e göre "siyasal alanı temel olarak, siyasal olmayandan yola çıkarak açıklayabilmek için siyasal olmayan bir durumdan yola çıkmak ve siyasal bir durumun nasıl ve neden bunun bağrında doğacağını göstermek ya da özellikleri siyasal olmayan bir tanımdan türetilecek ve siyasal olmayacak biçimde anlaşılacak siyasal bir durumdan yola çıkmak gerekir" (Nozick, aktaran: Rosanvallon 2004, 69). Görüleceği üzere, Nozick'in analizinde minimal devlete giden yolda devlet/otorite/iktidar karşıtı bir başlangıç pozisyonundan ziyade doğrudan siyaset karşıtı ve siyaseti tamamen siyaset dışı alana bağlayan bir ön kabul söz konusudur. Nozick için siyasetin kendi nedenine sahip olamayışı esasen metodolojik bir tercih gibi gözüktür: "toplumsal olanın bütünüyle ekonomik olarak düşünülmesinden yola çıkarak düşünmek gerekir" (Rosanvallon 2004, 69). Nitekim Nozick bu temelde sözleşmeci bir siyasal yaklaşımı savunacaktır. Buna göre, başlangıçta kaosu hâkim olduğu siyasal olmayan doğal durum vardır ve insanların kendilerini ve mallarını korumak için karşılıklı koruma birlikleri oluşturduğu görülür. Bu işlevin sürekli hale gelmesi öncelikle koruma kurumlarının doğuşuna ve kendi üyelerinin çıkarlarını korumak için birbirleriyle rekabete giren koruma kurumları arasındaki çatışma sonucunda ise zamanla tek bir koruma kurumunun egemen korumacı kuruma dönüşmesine yol açar. Bu egemen koruma kurumu, yani devlet, temelde iki işleve sahiptir: üyelerinin güvenliğini sağlamak ve üyelerine yönelik riskli faaliyetleri önlemek için bağımsız kişiler üzerinde meşru bir biçimde baskı uygulamak. Ancak böylelikle egemen koruma kurumu, üyelerinin zarar görmesi halinde bu zararları telafi edebilecektir. Temel ilkesi ve görev alanı sadece koruma ve telafi göreviyle sınırlı olan ve prensip olarak bireysel alana müdahalesi kabul edilmeyen bu siyasal örgütlenme, minimal devlet olarak tanımlanmaktadır (Rosanvallon 2004, 72-3).

⁵³ Neoliberalizmin özellikle Chicago Okulu tarafından geliştirilen versiyonu için teknokratik ekonomizm kavramı verimli bir perspektif sunmaktadır (Kiely 2016, 2-3). Kiely'nin neoliberalizmin liberalizmden çok 1930'lar tipi bir otoriterliğe benzediği yönündeki saptaması da oldukça ilgi çekicidir (Kiely 2016, 16-7).

Nozick'in metodolojisi daha en başından toplumun da siyasetin de kuruluşunu münhasıran iktisadi alandan çıkarsamaya yöneliktir. Her ne kadar Nozick'in yaklaşımının devletin sınırlandırılması ve birey-devlet ilişkilerinin düzenlenmesi bakımından liberal siyaset düşüncesinin çağdaş bir yorumu (Rosanvallon 2004, 73) gibi gözükse de bu yaklaşım daha ziyade bir tür aşırı ekonomizmle maluldür. Temel olarak da refah devletinin yeniden dağıtımcı özelliği yerine siyasal iktidarı, bireyleri risklere karşı koruma ve risk gerçekleştiğinde oluşan zararı telafiden ibaret bir faaliyet alanına kapatır. (Risk kavramının merkezi bir yere oturması, İkinci Bölümde kapsamlı bir şekilde tartıştığımız üzere, dijital teknik sistemin kuruluşu, teknik gelişmenin hızı ve finansallaşmanın çalışma mantığıyla doğrudan ilgilidir.) Yeniden dağıtım yerine telafi mekânizmasının geçirilmesi de devletin iktisadi rolünü sigortacıya veya son kredi merciine indirger. İlginç olan husus, 2008 krizi karşısında başvuru alan neoliberal çözümlerde tam da Nozick'in temel tezlerine benzer bir dinamik işlemektedir. Kişilerin kendi risklerini yönetemediği yerde devlet kurtarma paketleriyle gelip iktisadi aktörlerin zararlarını telafi etmiştir.

Gerçekten de Nozick'in teorisinde siyasal iktidarın kendi üyeleri için yeniden dağıtımcı bir rol yerine telafi edici bir mekânizma olarak kurgulanmasının temel nedeni, Nozick'in bireye anarşik bir özgürlük alanı tanıma yönündeki ön kabulüdür. Ne var ki sözleşmecî liberalizmde bireyin özgürlük alanı anarşik değildir; zira özgürlüğün doğuşuyla siyasal iktidarın ve piyasanın doğuşu eş zamanlı olaylardır, birbirleriyle diyalektik bir ilişki içindedirler ve biri olmadan diğerrinin olması söz konusu değildir. Bu bağlamda, örgütlü siyasal toplum hilafına bir özgürlük savunusu, anarşist değil nihilist bir tabana oturur ki Nozick'in yaptığı tam da budur. Liberalizmi dört başı mamur bir felsefe, ideoloji veya dünya görüşü haline getiren unsur, sözleşmenin kendi değer, kural ve kurumlarıyla bir toplum kuruyor olması ve bunun için dışsal bir referansa ihtiyaç duymamasıdır. Nozick'in egemen koruma kurumunun üyelerine anarşist bireysel özgürlük atfetmesi mantıksal olarak mümkün değildir. Zira ortada güvenlik ve zararların telafisini sağlayan bir siyasal iktidar vardır; anarşist bir özgürlükten sadece anarşist bir toplumun mevcut olduğu bir koşulda bahsedilebilir. Nitekim tam da bu yüzden Nozick'in egemen koruma kurumu, üyelerine anarşist bir özgürlük alanı tanıdığı ölçüde risk yönetimi için onların vergilerine başvuramaz. Bunun yerine egemen koruma kurumlarının üyesi olmayan bağımsız kişilere uygulanacak baskıya bel bağlar. Nozick'in teorisi bu anlamda ne liberal ne de anarşisttir; daha ziyade nihilisttir. Koruma kurumları arasında kıyasıya ve kaotik bir rekabetten beslenir. Eğer rekabet *kaotik* bir ortamda gerçekleşiyorsa burada anarşizm veya liberalizm değil

saf güce dayalı bir nihilizm hâkimdir; haliyle doğa durumundan çıkılmamış, sözleşme yapılmamış ve dolayısıyla toplum kurulmamıştır.

Nozick'in nihilizmi bir tür piyasa köktencililiğinin temelini oluşturuyor gibi gözüktense de esasen Nozick herkesin bir araya geldiği tek bir piyasadan bahsetmez. Zira bir piyasa köktencililiğinden bahsedebilmek için herkese açık olan ve tam rekabetin kural olduğu bir piyasayı herşeyin temeline koymak gerekir. Ne var ki Nozick'in teorik dünyasında her koruma kurumunun içinde ayrı bir piyasa vardır ve bu piyasalar, teorik olarak herkese açık değildir. Herkese açık olmadığı gibi kendi kendini idame etmekten de yoksundur; tam da bu sebeple, egemen koruma kurumu piyasanın oluşturduğu riskleri bağımsız kişilere baskı yaparak elde ettiği kaynaklarla telafi eder. Nozick'in bu usamlaması, gerçek hayatla sınıandığında sınırlılıklarını daha belirgin biçimde açık eder. Zira finansallaşma bağlamında ortaya çıkan en temel unsur, klasik anlamda piyasaların içinden çıkmış ve fakat tamamen farklı bir işleyiş mantığına sahip türev piyasaların varlığıdır. Burada ilgi çekici olan nokta, finansallaşma bağlamında toplumun geniş kesimleri finans piyasaları tarafından artan bir şekilde içerilmektedir. Ancak bu geniş kesimler için türev piyasalara ve ürünlere erişim son derece kısıtlıdır. Hukuki engeller bir yana, türev piyasaları aynı zamanda çok yüksek iktisadi bariyerlere sahiptir. “Modern yüksek teknoloji ekonomileri, saf piyasalar oluşturmakta klasik endüstriyel ekonomilerden daha çok zorlanmaktadır” çünkü “[piyasaya giriş] bariyerlerinin giderek yükselmesinde büyük bir sebep, yüksek hızdaki teknik değişimin ürün standartlarına olan sonuçlarıyla ilgilidir” (Crouch 2014, 54-5). Dolayısıyla türev piyasaların işleyişi, giriş için belli ölçüde bir riski taşıyabilecek kadar büyük bir sermayeye sahip olmayı zorunlu kılar. Bugün örneğin kredi çeken bir ücretli çalışan, finansallaşmanın alanına dahil olmaktadır; ancak türev piyasa ve ürünlerden faydalanamadığı ölçüde anlamlı ve sürdürülebilir bir finansal kâr imkânından yoksundur. *İşte Nozick'in kendi üyelerinin risk yönetimini finanse etmek ve zararlarını telafi etmek için devletin baskı uygulayacağı “bağımsız kişileri”, başka ülkelerin vatandaşları değil; finans piyasalarına borçlanabilen ancak finans piyasalarının kâr üreten mekânizmalarına erişimi olmayan geniş toplum kesimleridir.* Crouch'un (2017, 129) ifadesiyle, “artık biliyoruz ki neoliberal modeli aksi takdirde kaderi olacak kararsızlıktan kurtarmak için bir araya gelen iki güç vardı: fakir ve orta sınıflar için kredi piyasaları ve en zenginler arasında türev araçlarıyla gelecek piyasaları”. Nitekim 2008 krizinde geliştirilen neoliberal reçeteler tam da bu mantığa dayanır: geniş toplum kesimlerinin devasa kaynakları bir avuç finansal oyuncunun zararını karşılamak üzere seferber edilmiştir. Bu işlem ise finans piyasalarına olan bağımlılık temelinde “batmak için çok büyük” prensibiyle meşrulaştırılmıştır. Nozick'in teorisine uygun bir şekilde, koruma kurumunun üyesi (türev

finans piyasası aktörü) gerçekleşmiş bir riskin sonuçlarıyla karşılaştığında siyaset sorunu başkalarına (geniş toplum kesimleri) baskı uygulayarak çözmüş olur.

Nozick'in takip ettiği düşünsel hattın bir benzeri bu kez adalet bağlamında Rawls'un (2018) çalışmalarında görülebilir. Rosanvallon'a (2004, 77) göre, Rawls'un adalet teorisine hâkim temel düşünce herkes tarafından meşru kabul edilecek bir adalet kuramı tanımlama arayışı etrafında kurgulanmıştır. Rawls esasen iktisadi alana müdahale etmeyen bir devletin yanında hem ahlaki açıdan hakkaniyetli hem de ekonomik açıdan verimli bir piyasa ekonomisinin kurulabileceğini kanıtlamaya çalışır. Rawls bu amaçla sözleşmecî yaklaşımı geliştirmeye girişir ve hipotetik bir başlangıç durumunda, insanlara hangi adalet ilkelerinin seçilmesi gerektiğinin sorulduğunu varsayar. Bu seçim anı, her tür tarihsel ve coğrafi bağlamın dışında, toplumsal ilişkilerin tam simetrik ve nötr olduğu saf teorik bir ortamda ve sadece mantıksal ve akılcı bir temelde gerçekleşir. Bu seçimin sonucunda iki temel ilke belirir: eşit ve başkalarının özgürlük alanına müdahale etmeyen bir temel özgürlük hakkı ile ekonomik ve toplumsal eşitsizliklerin sadece herkesin toplam yararına olduğu ölçüde kabul edilmesi (ki bu eşitsizliklerin kabulü için tam bir meritokratik düzenin varlığı şarttır). Böylece Rawls'un düşüncesinde iki alt ilke olarak *fırsat eşitliği* ve *kabul edilebilir farklılık* ölçütleri belirir. Bu ilkeler temelinde kurulacak adalet ise sonuçlarla değil; tamamen prosedürlerle ilgili olmalıdır. Adalet dağıtıcı, hakkaniyetli bir başlangıç dağılımını bu temelde yapar. Başka bir deyişle siyasal iktidarın kuruluş anında bütün siyasal tartışma, bir tür prosedüre indirgenirken sonuç itibarıyla eşitlik veya adalet gündemde değildir. Dolayısıyla toplumsal değer ve normun tanımlanıp dağıtılması tamamen tündengelimci ve akılcı bir temelde hayata geçer (Rosanvallon 2004, 79). Başka bir deyişle, toplumsal değer varsayımsal ilk dağıtımı tarihten, toplumdan veya siyasetten tamamen bağımsız bir şekilde basit bir mühendislik işlemine indirgenir.

Rawls'un kuramı, demokrasi meselesini mantıksal bir sosyal adalet anlayışı içinde ele alırken siyasal olan ekonomik olanın içinde akılcı bir hesaba dayalı olarak tamamen çözünür. Bu aşamada, aynı Nozick'te olduğu gibi, Rawls'un yaklaşımının da saf bir iktisadi yaklaşımın da ötesinde saf bir ekonomizmle malul olduğunu not etmek gerekir. Öte yandan, liberal perspektiften ekonomik ve siyasal alanı tarihsel determinist bir ilişkiyle de olsa ayıran ve onlara alt yapı-üst yapı kategorileriyle iki ayrı ortam atfeden Marx'ın iktisadi indirgemecilikle eleştirilmesine rağmen düşünsel yelpazenin bambaşka bir yerinde konumlanan Rawls ve Nozick'in siyasal ve hatta toplumsal alanı tamamen ekonomi içinde soğurması ilginçtir. Bir yönüyle de sosyal bilimler açısından vahim bir metodoloji hatasıdır. Rosanvallon her iki

düşünürün çalışmalarının kendi içlerinde tutarlı olduğunu ve liberal ön kabullerin yeniden yorumlanıp esnetilmesiyle bu sonuçlara ulaşmanın teorik açıdan mümkün ve geçerli olduğunu öne sürer. Bununla birlikte toplumun ve siyasetin ekonomi karşısında hiçleşmesinin bir sorun teşkil ettiğini kabul ederek sorunu bu düşünce tarzının “radikal bireyciliğinde” arar (Rosanvallon 2004, 82). Bu radikal bireycilik, toplumsal bağlam fikrini tamamen reddeder ve toplumsal olanı bireyler arasındaki mekânîk bir etkileşim sistemine indirgerken bireylerin birbirinden kopuk ve birbirlerine karşı kayıtsız saf bir özerklik ve nesnellik içinde olabileceğini varsayar. Dolayısıyla böyle bir ortamda toplumsal bağ ortaya çıkmadığı gibi yalnızca mantıksal ve mekânîk bir süreç söz konusudur. Dolayısıyla Rosanvallon’a (2004, 83) göre “Rawls’un sözleşmesi, büyük tartışmalarla çalkalanan fırtınalı bir meclis değil, kısa bir *uzmanlar toplantısıdır*.” Rosanvallon’un eleştirisi yerinde olmakla birlikte daha uca götürülmelidir. Bu aşamada, Rawls’un toplum ve siyaset düşüncesinin en temelinde bir uzmanlar toplantısı görmesi, neoliberal düşünce tarzının ne derece teknokratik bir öze sahip olduğunu ortaya koyması bakımından not edilmelidir.

Rosanvallon, Nozick ve Rawls’un düşüncelerinin ciddiye alınması gerektiği ve kökenleri liberalizmin içinde bulunabilecek argümanlara sahip olduğu fikrindedir. Bununla birlikte, Rosanvallon’un çok kısıtlı değinilerine rağmen (örneğin Adam Smith’in toplum anlayışında sempatinin oynadığı role yaptığı atıf) toplum ve birey arasındaki ilişkiselliği yeteri kadar sorunsallaştırmaz ki neoliberal düşüncenin liberalizmin bir devamı yerine yeni bir teknokratik modelin tezahürü olduğu tam da bu kerte de kendini açık eder. Çok basit sosyolojik hatırlatmalar yapmak gerekirse, birey ve toplum arasında bir diyalektik ilişki vardır. Toplum sadece bireyler var olduğunda, birey de sadece toplum olduğunda vardır. Nitekim bireyin kelime anlamına bakıldığında (*individual, individu, in-divide*, bölünemez), toplumun bölünebilecek en küçük parçası anlamı ortaya çıkar. Başka bir deyişle, toplumun genel karakteristiklerini içeren mümkün en küçük parçadır birey; aynı atomun kimyasal olarak bir elementin bütün özelliklerini taşıyan en küçük parçası olmasına benzer. Dolayısıyla liberal teori içerisinde sözleşme, sadece toplumu kurmaz, aynı zamanda bireyi de kurar. Daha da öteye, sözleşme tarihin karanlık dönemlerinde bir kere toplumu kurmuş ve ardından arşive kaldırılmış değildir; sözleşme alegorisinin merkezde olduğu liberal demokratik düzlemde toplum ve birey sürekli yeniden kurulur, dönüşür ve yeniden kurulur. Basitçe, sözleşme insanı birey, güruhu toplum yapar ve sadece toplum içindeki insan olarak birey, toplumsal hayatın farklı boyutlarında kendine yer bulur. Eğer ortadan toplum dolayımı kalkarsa ne birey ne de liberalizmin tanımladığı anlamda piyasa, adalet, demokrasi veya kültür var olamaz. Bir birey, iktisadi alanda kendi çıkarını bilen

rasyonel birey; hukuki alanda kendi haklarını bilen hukuk kişisi; siyasal alanda hak ve ödevlerini bilen yurttaştır ve hatta kültürel düzlemde toplumun ortak sembolik öğelerine asgari düzeyde hâkim olduğu varsayılır. İnsanın toplumsuz bir ortamda ekonomik çıkarının (kaldı ki çıkar dahi toplumsal ilişkiler içerisinde anlamlıdır) bilincinde rasyonel bir birey olması mümkün değildir. Nitekim bu tam da Marcuse'nin tek boyutlu insan kavramıyla anlatmaya çalıştığı çelişkidir. Halbuki Rawls veya Nozick, sözleşme kuramlarında konuyu henüz sözleşme öncesinde dahi insanlar bireymiş ve çıkarlarını temsil ediyorlarmış gibi ele alırlar. Daha soyut bir ifadeyle, ancak sözleşmeden sonra ortaya çıkabilecek birey özelliklerini sözleşme öncesindeki “çıplak insana” atfederek teorilerini inşa ederler. Dolayısıyla Rosanvallon'un öne sürdüğünün tersine, neoliberal düşünce tarzı radikal bir bireycilik veya yeni bir liberalizm yorumu değildir; zira toplum hiçleştirildiği ölçüde radikal olmak bir tarafa minimal bir bireycilik için bile ontolojik imkânlar ortadan kalkar. Deleuze bu durumu, anlam olarak bölünemez (in-dividu) olanın bölünmüş (dividu) hale gelmesi temelinde analiz eder (Deleuze 1990, 229-247).

Peki böylesi bir “metodolojik ilk günahla” malul olmasına rağmen neoliberal düşünce tarzının meşrulaştırıcı bir teorik söylem olarak yerini korumanın da ötesinde belli ölçülerde açıklayıcı bir analiz çerçevesi olarak geçerliliğini muhafaza etmesini nasıl düşünmek gerekir? Bu sorunun cevabını liberalizmin temel kabullerinde aramak yerine dijital teknik sistemin kuruluşu ve finansallaşmanın işleyişinde aramak daha yerinde olabilir. 1 ve 0'lerden oluşan basit mantık zincirleri bütünü olarak dijital dil, toplumu ve toplumsal meseleleri veri olarak kabul eder ve istatistiki olarak işler. İstatistik ise kendini sadece nicel ifadelerle ortaya koyar; nitelik dahi nicel olarak ifade edilir (Ertürk 2019,164-170). Rosanvallon'un ifadesiyle “bireylerin birbirlerinden tamamen kopuk ve birbirleri karşısında kayıtsızmışçasına saf bir özerklik ve nesnellik sahibi olduğu” düzlem, toplumsal hayatın kendisi değil, onun indirgemeci bir dijital temsilidir. Dolayısıyla neoliberal düşünce, esasen toplumu istatistiğe giydirmeye çalışır; toplum *data* (kuanta) ve birey de bir *datum* (kuantum) olarak ele alınır. Artık toplum, herhangi bir dolayım olmaksızın, bir istatistiki toplam ve birey de kendi biricik varoluşu yokmuşçasına anonim ve içeriksiz olarak görülür. Dolayısıyla neoliberal teorilerin geçerliliği, liberalizmin temel değerlerini günümüze uygulamalarından ziyade ortaya attıkları teorilerin dijital dile çevrilip işlenebilmesine müsait olmalarında aranmalıdır. *Bu bağlamda, neoliberal bir toplum teorisi yerine, bilgisayar mühendisliği anlamında bir toplum yazılımından/programından bahsetmek gerekir. Neoliberal toplum, liberal toplumun yeni bir versiyonu değildir; daha ziyade her tür toplumsal dolayımın ortadan kalktığı bir tür **excelism** olarak görülmelidir.* Her

biri biricik olan bireysel varoluşlarımızın sınırları belli, sonlu ve anonim bir *excel* hücresine kapatıldığı (daha doğru bir ifadeyle kapatılmak üzere disipline edildiği) ve tüm toplumsal meselelerin sadece niceliksel istatistiki hesaplamalarla ele alındığı bir düzlemdir bu.

Aritmetik ortalamanın vatandaşı temsil ettiği, farklılığın/özgünlüğün standart sapma olarak ele alındığı ve toplumun bir *excel* tablosunda ifade bulduğu yerde, artık gerçekten de Thatcher'ı haklı çıkarırcasına işlerin nasıl yapılacağına dair “başka bir alternatif yoktur”. Kolektif ve bireysel varoluşun tekniğe bu derece ram olduğu bir dünyada, siyaset bir tür tekno-determinist reçeteler bütününe dönüşür. Kamusal meselelerin nasıl ele alınacağı konusunda alternatifsiz bir reçete olduğu ölçüde siyasal tartışmanın içi boşalır; tartışma sembollere ve fantazmalara ve dahi “hakikatin ötesine” taşar. Böylece siyaset artık toplumun kendi sorunlarını çözmesine ve kendi kaderini tayinine ilişkin bir pratik olmaktan çıkar. Bunun yerine siyaset, toplumsal anlamda içeriksiz bir şekilde çeşitli iletişim stratejileri ve baskı aygıtlarıyla iktidarı kazanma ve iktidarı elde tutmaya (taht oyunlarına) indirgenmiş olur. Siyasal mücadele, savunulan projelerin niteliğinden ziyade kaç kişinin ilgisinin çekilebildiğine odaklanır. Siyasal süreçler, bireyleşme ve toplumsallaşma işlevini yitirir; niceliksel üstünlük getirecek kısa erimli bir cazibe inşasına yönelir. Dolayısıyla siyaset düzleminde, kendi içinde karmaşık bağlara ve kurumlara sahip toplum (*socius*) yerini nicel bir büyüklük olarak nüfusa (*population – populus*); geçerli siyasal projelere dayanan ideolojik mücadele ve hak arayışı yerini popülist stratejilere ve -özellikle kamu kaynaklarının kullanımı için- imtiyaz arayışına bırakır. Hak arayışı özünde, herkesin biricik ve farklı olduğu bir toplumsal bağlamda eşitlik talebini içerirken imtiyaz talebi, herkesin bir ve aynı olduğu bir nüfus içinde farklılaşma çabasına denk düşer. Bu anlamda popülizm, belli bir siyasal strateji veya söylem pratikleri setinden daha karmaşık ve derin bir duruma; siyasal alanın teknokratik eğilimler tarafından yutulmuş olmasına verilen çaresiz ve gerçeklikten kopuk cevaplara ilişkin bir siyasal tarza denk düşer. Nitekim literatürde popülizmi, yeni teknokratik eğilimlerin doğal bir sonucu olarak okuma denemelerine rastlamak mümkündür (Esmark 2020, 1-2; Kennealy 2009, 59-60; Friedman 2019).

İnternetin gelişmesiyle birlikte dijitalin kendine has bir iletişim tarzı dayatması siyasal toplumun temel kurumları üzerinde daha da ileri düzeyde dönüşümleri tetikler. Örneğin niteliğin nicelik tarafından yutulduğu sanal bir veri alemi olarak siyasal toplumda sosyolojik açıdan adalet, herhangi bir iddia, itham veya suçlama hukuki norm ve prosedürlere uygunluk açısından ele alınmaz. Onun yerine herhangi bir iddianın nicel ve kısa erimli bir değerlendirmesi yapılır. Bir iddianın kaç kişi tarafından kabul edildiği, inandırıcı bulunduğu ve

doğru “algılandığı” öne çıkar; kurumsal adaletin hızı, dijital adaletin tecelli hızına yetişemez. Böyle bir yerde beraat veya aklanma söz konusu değildir; zira mahkemenin aklama kararı için gerekli süre, gündelik hayatın ritminin gerisine düşer. Artık ağırbaşlı, akılcı ve tutarlı bir hukuk sistemi temelinde cezanın ölçülü ve hukuki infazı sosyolojik açıdan anlamlı değildir; onun yerine özellikle yeni iletişim kanalları (sosyal medya) üzerinde ve finans piyasalarının işlem yapma tarzlarını anımsatır şekilde sadece linç kararı verebilen ve manipülasyona son derece açık vicdan mahkemelerine bel bağlanır. Bu mahkemeler, dijital evrenin ruhuna uygun olarak merkezsiz, otoritesiz ve kuralsızdır. Alışıldık adalet mizanseninin ana sütunları olan iddia, müdafaa ve karar makamları yoktur; bir iddianın geçerli sayılması için tek ölçüt, birim sürede ne kadar etkileşime girebildiğidir. Dijitalin işleyiş diline uygun olarak (1-0) herhangi bir konunun nüansları, biricikliği ve karmaşıklığıyla ele alınması mümkün değildir; herhangi bir iddia doğru veya yanlış, tepki gösterilmesi gereken veya savunulması gereken bir davaya dönüşür; toplumsal adalet ile hakikat arasındaki bağ zayıflar. Bu durum sadece kurumsal adalet sisteminin dışında ayrı bir süreç değildir; kurumsal adaletin üyelerinin de gerçekleştirdikleri hukuki işlemleri günden güne bu dijital mahkemenin tepkileriyle uyumlulaştırmaya çalıştığı görülmektedir.

Renan’ın milliyetçiliğe dair “her gün yapılan bir plebisit” şeklindeki veciz tanımlaması dijitalleşme bağlamında önemli bir değişim geçirmiştir. Özellikle Habermas’ın kamusal alan çalışmalarıyla birlikte daha da iyi görüldüğü üzere, ideolojinin her gün yeniden tekrarlanan bir plebisit olması büyük ölçüde hâkim toplumsal iletişim modelleriyle alakalıdır. Zira 19. yüzyılın sonunda bir siyasallaşma tarzı olarak, günlük yayınlanan gazete okuyuculuğu merkezi önemdedir. Ağırlıklı olarak gazeteler üzerinden günlük bir ritimde işleyen sosyal iletişim, toplumun her gün hangi temelde bir araya geldiğini örtük kabulleri ve öne çıkardığı gündem maddeleriyle yeniden tanımlar. Dijitalleşme bu açıdan çarpıcı sonuçlar doğurur (Bunz 2014, 83) çünkü teknolojik gelişmenin bir sonucu olarak iletişimin hızı muazzam artmıştır. Keza iletişim araçlarının işleyiş modelleri ve aidiyeti de 68 düşünürlerinin tahayyülünün ötesine geçen bir dönüşüme uğramıştır. (Örneğin Ellul için devletin bütün iletişim kanallarını kontrol etmesi totalitarizme açılan bir pencere olarak esas sorundur; bugün belki de tam tersine kontrolsüz, dolayimsız ve anlık sivil iletişim tarzlarının sonuçları daha yakıcıdır.) İletişim kanalları devlet kontrolü veya aidiyetinden çıkarken aynı zamanda neredeyse anlık karşı bildirime imkân sağlayan bir forma kavuşmuştur. Dolayısıyla artık herhangi bir ideoloji, başat iletişim platformu olarak dijital düzlemde kendini her gün değil *her an* yeniden kurmak zorundadır. Bu anlık ritim, ideolojileri kaçınılmaz olarak hesapsız bir esneklik ve tutarsızlığa

sürüklerken onların içini boşaltır. Siyasal ideolojik semboller ile verili ve tanımlanmış somut toplumsal içerikleri arasındaki bağ günden güne incilir ve nihayetinde kopar. Bu bağlamda, siyasal ideolojinin tutarlılığı veya önerdiği projelerin gerçekçiliği ve uygulanabilirliği siyasal mücadele için değerini yitirir.

Renan'ın veciz ifadesini güncellemek gerekirse, 21. yüzyılda ideoloji, anlık bir plebisit haline gelir. Kamuoyu, siyasal söylemlere her an yok-lama (1-0 mantığına uygun) çeker. Toplum iradesinin herhangi kurumsal veya prosedürel bir dolayımından geçmediği ve toplumsal süreçlerin aşırı basitleştiği bir siyasal düzlemde her konu bir karar anına ve kaçınılmaz olarak referandum karakterine bürünür (Rosanvallon 2011, 6-7). Böyle bir yerde, siyaset vizyoner, yeni veya özgün projelerin münazara ve müzakere edildiği yer olmaktan çıkar; daha ziyade her an en küçük ortak paydayı tatmin etmeye çalışır. Siyaset, geçmişe veya geleceğe açılmaz çünkü tarihini ve gelecek projeksiyonlarını sadece bu anın gerekleri içinden değerlendirmeye mahkum olmuştur. Siyasetçi her an, anket baskısıyla yaşar. Kısa erimli iletişim stratejileri ile onların gerektirdiği içeriksiz bir siyasal sembol enflasyonu siyasal alanı paralyze eder. Burada ilginç olan, aslında demokratik siyasal sistemlerde belirli aralıklarla yapılan seçimlerin özü itibarıyla bir anket olmasıdır. Söz konusu toplumun tarihsel süreçlerinden damıtılarak belirlenen seçim periyotları (örneğin beş yılda bir) veya informel değerlendirme süreleri (örneğin ABD'deki 100 gün konuşması) anlık anket siyaseti karşısında anlamını kaybeder. Zira seçimlerin örneğin beş yılda bir yapılması, içinde yaşanan toplumun dinamiklerinin gerek iktidar gerek muhalefet üyelerine beş yıllık bir projeksiyon içinde hareket etme imkânı sağlamaya yöneliktir. Ancak anket siyaseti, bu süreleri kabul etmez; anlık cevap ve sonuç talep eder. Rosanvallon (2011, 9) seçim yoluyla toplumun iradesinin periyodik olarak ortaya konması ile sürekli demokrasi talebi arasındaki gerilimin otomatik bir düğmeye basma demokrasisi (*press-button démocratie*) doğurma tehlikesinden bahsederken tam da bu duruma işaret etmektedir. Siyasal eylemin bir evet-hayır sorusu formunda karar alma anına indirgenmesi bildiğimiz anlamda demokratik siyaseti felç eder. Zira varoluşçu felsefenin diliyle, siyasal kolektif varoluş, ana sabitlendiği, yani siyasal zaman hiçleştiği ölçüde, bildiğimiz anlamda siyaset varoluşunu yitirir.

3.3. YENİ TEKNOKRATİK KURUMLAR

Tarih boyunca teknik sistemin ölçeğinin genişleyip karmaşıklaşması ve gündelik hayatta daha fazla yer tutmasına koşut olarak siyasetin konusu ve yapılış tarzı açısından teknokratik nitelikler güç kazanır. Bununla birlikte insan ile teknik arasında karşılıklı bağımlılık içeren bir ilişki bulunduğu ölçüde toplumsal ve kaçınılmaz olarak da siyasal alan, teknokratik öğelerden ne tamamen temizlenebilir ne de dört başı mamur bir teknokratik hükümlanlık kurulabilir. Bu bağlamda, toptan bir teknokratik siyasal rejim veya toplumsal sistem analizi yerine siyasete içkin olan teknokratik öğeleri ve dönüşümleri saptamaya çalışmak güncel teknokratik eğilimlerin hangi kurumsal bağlamlarda somutlaştığını anlamak için verimli bir izlek sunabilir. Bu bağlamda, sistemli ve kurumsal teknokratik nitelikler gösteren üç dönüşümden bahsedilebilir: *modern devletin tesisi, İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası sistemin kuruluşu ve yeni teknokratik eğilimlerin kurumsallaşması*. Her ne kadar siyaset düşüncesi açısından teknokratik nüvelerin izi Antik Yunan'a kadar sürülebilirse de farklı biçimlerle olmakla birlikte köle emeğinin kullanıldığı modern öncesi dönemlerde tekniğin gündelik hayatta oynadığı kısıtlı role bağlı olarak siyasal düzlemde kurumsallaşmış ve sistemleşmiş teknokratik eğilimlerin güçlü olduğunu söylemek zordur. Bu bağlamda, kesin bir başlangıç tarihi saptamak güç olsa da siyaset sahnesinde rol oynayan teknokratik kurumları öncelikle modern dönemde aramanın yerinde olacağı varsayılabilir.

İlk sistemli teknokratik kurumsallaşma, modern devletin teşekkülüdür. Modern devlet, Weberyen bir bakış açısıyla şiddet tekelinin sağlanması ile rasyonel temelde örgütlenmiş bürokrasinin doğuşu anlamında ele alınabilir. Kuşkusuz şiddet tekeli, anayasacılık, hak ve özgürlüklerle iktidarın sınırlandırılması, akılcı ve işlevsel bir bürokrasinin ortaya çıkışı bu anlamda modern devletin kuruluşu açısından önemli unsurlardır. Bununla birlikte özellikle sanayi toplumunun doğuşuyla birlikte devlet, daha önceden kurumsal ve merkezi olarak düzenleme ihtiyacı duymadığı pek çok alana girmiştir. Gerçekten de devlet örgütlenmesinin bugün artık ayrılmaz bir parçası olarak görülen eğitim, ulaşım, bayındırlık, altyapı (posta idaresinden demiryollarına elektrifikasyondan su işlerine), çalışma, tarım, orman, sanayi, teknoloji, aile gibi pek çok alanın bir kamu işi olarak siyasal iktidarın altında düzenlenmesi görece yeni ve tamamen modern bir gelişmedir. Bir örnek vermek gerekirse Fransa'da bir Milli Eğitim Bakanlığı kurulması fikri, ilk kez 1789'un ardından ortaya çıkarken bakanlığın ihdas edilmesi 1828 yılında olmuştur. İngiltere'de 1899 yılında kabul edilen *Board of Education Act* ile *Board of Education* kurulmuş, Eğitim Bakanlığı ancak 1944 yılında ortaya çıkmıştır. Bu

örnekler kuşkusuz artırılabilir. Önemli olan, modern devletin teşekkülünün pek çok uzmanlık kurumunun oluşumu ve uzmanlık alanlarının siyasetin gündemine taşınması sonucunu doğurmasıdır. Bu yönüyle *modern devletin, siyasal iktidarın daha önce ilgilenmediği pek çok alanı düzenlemeyi kendine amaç edinmiş başlı başına büyük bir teknokratik projeyi içerdiğini söylemek mümkündür.*

Ulusal düzeyde örgütlenen modern devletin özgün bir gelişme olarak pek çok teknokratik kurum ve iş yapma tarzını siyasetin alanına taşıdığı, bu kurumların teknik sistem ve iktisadi gerekliliklere koşut olarak değişip dönüşebildiği söylenebilir. Bunun yanı sıra özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan uluslararası sistem, teknokratik kurumların ulusal sınırların dışına taşarak örgütlenmesi için müsait bir ortam hazırlamıştır. Esasen uzmanlık içeren uluslararası kuruluşların ortaya çıkışı İkinci Dünya Savaşından önce görülmektedir. Örneğin Uluslararası Kızıl Haç 1863 yılında, Dünya Posta Birliği 1874 yılında kurulmuştur. Bununla birlikte merkezinde BM'nin bulunduğu kurumsal bir konfigürasyon içinde uluslararası siyaseti düzenleyen bir dizi uluslararası kurum, İkinci Dünya Savaşı sonrası düzenlemeleriyle ortaya çıkmıştır. BM, IMF ve Dünya Bankasının yanı sıra işleyiş, coğrafi bölge ve amaç açısından farklı kategorilere ayrılan NATO, Varşova Paktı, AB, OECD, DTÖ ve artan bir şekilde daha özel alanlarda kurulan pek çok uluslararası kuruluş bu genel çerçevede düşünülebilir. İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası sistem temel birim olarak egemen ulus-devletleri kabul etmiş; yurttaş ile ulus-devlet arasındaki ilişkinin bir benzerini egemen ulus-devletler ile uluslararası kuruluşlar arasında kurmaya girişmiştir. Burada ilgi çekici olan husus, ulus-devletlerin siyaset sahnesine çıkarken bir dizi yeni ve teknokratik nitelikli kurum oluşturmalarına benzer şekilde İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası sistemi de daha önceden düzenlenmemiş bir dizi alanı ağırlıklı olarak teknokratik nitelikleri haiz kurumlar yoluyla uluslararası siyasetin içine taşımasıdır. Nasıl ulus-devleti oluşturan milletin temel parçası bireyse, uluslararası sistemi oluşturan uluslararası toplumun temel parçası (atomu) da egemen devletlerdir. Bu bağlamda, ulus-devletin kurumlarının bireyler için tetiklediği özneleşme süreçlerinin benzeri bu kez uluslararası sistem bağlamında egemen devletler için ortaya çıkmıştır. Nitekim NATO ve Varşova Paktının güvenlik alanında ve IMF ve Dünya Bankasının iktisadi alanda olmak üzere özellikle gelişmekte olan ülkelerde oynadığı disipline ve kontrol edici role ilişkin kapsamlı bir literatür mevcuttur.

1970'lerdeki ekonomi krizle başlayıp 1990'larda zirveye ulaşan ve büyük ölçüde küreselleşme başlığı altında ele alınan süreçte uluslararası kuruluşların sayısı ve etkinliği artarken aynı

zamanda daha önceden siyasetin veya teknokratik uzmanlığın konusu olmayan bir dizi alan da düzenlenmiştir. Bu dönem uluslararası düzlemde ulus devletler için değişen oranlarda belirli işlevlerin uluslararası örgütlere devri söz konusudur. Aynı dönemde özelleştirmeler yoluyla ulus-devlet içeriden de doğrudan egemenliği ilgilendiren konularda olmamakla birlikte, iktisadi ve toplumsal hayata doğrudan dokunan pek çok kurumu elden çıkarma eğilimi göstermiştir. Çok uluslu şirketlerin etkisini artırdığı, uluslararası kuruluşların norm üretme kapasitesinin geliştiği ve refah devletinin çözüldüğü (başka bir deyişle, ulus-devletin toplumsal hayata etki etme kapasitesinin azaldığı) bu kerte, bir yandan dijital teknolojilerin sivil kullanıma girmesi ve finansallaşmanın hız kazanmasıyla karakterize olmaktadır. Öte yandan, bu dönem üretim ile dolaşım/tüketim ve reel ekonomi ile finans arasındaki ilişkilerin de dönüşmeye başladığı bir tarihsel bağlamdır. Bütün bu dönüşümler, en az sermaye-emek çatışması veya liberalizmin bir versiyonunun zaferi kadar yeni bir teknik sistemin kuruluşu ve ona bağlı olarak yeni bir iktisadi-siyasi sistemin ortaya çıkışı temelinde okunabilir. Buna göre, teknik sistemin hem işleyiş hem de gelişme hızı ve veri üzerinden çalışma tarzı, reel ekonominin finansallaşmasını tetikler. Nasıl dijital sistem, mekânîk sistemin içinden çıktıysa, finansallaşma da kapitalizmden türemiştir. Bu türev ilişkinin sürebilmesi için mekânîk sistem ile kapitalist üretim ilişkilerinin disipline ve kontrol edilmesi gerekmiştir. Zira çok büyük miktarlarda, muazzam hızlarda ve eşzamanlı olarak işleyen finans piyasaları son derece hassas ve ince işlemlere dayanmaktadır; bu işlemlerin yapılabilmesi için disipline edilmiş, istikrarlı ve öngörülebilir bir reel ekonomiye ve mekânîk sisteme ihtiyaç vardır. Dolayısıyla yeni teknokratik eğilimler, üretim altyapısı ve reel ekonomi başta olmak üzere, toplumsal hayatın neredeyse tamamının dijital teknik sistemin çalışma prensibi ve hızına uygun olarak işleyebilmesi amacına yönelik çalışır. Bu amacın sağlanması büyük ölçüde finansallaşma yoluyla reel ekonominin ve ona bağlı olarak da siyasal kurumların sürekli bir şekilde finansa göre düzenlenmesi sayesinde mümkün olmaktadır. Geline yerde, dijital teknik sistemin tekemmülü, reel ekonominin ve toplumsal hayatın finans tarafından disipline edilmesi üzerinden kendini göstermektedir. *Bu bağlamda, yeni teknokratik kurumların ortaya çıkışı, dijitalleşme ve finansallaşma bağlamında anlamını kazanır.*

Refah devletinin eridiği, ulus-devletin iktisadi alana müdahil olma imkânlarının özelleştirmeler ve mevzuat değişiklikleriyle elinden alındığı, çok uluslu şirketler ile uluslararası kuruluşların önem kazandığı bu bağlamda, geniş toplum kesimleri de finans piyasalarıyla daha girift bir ilişki içine girmiştir. Reel ekonominin (şirketler ve hane halkları) dijital teknik sistem ve finansallaşmanın ruhuna uygun bir şekilde işlemesi için yeni teknokratik nüvelere sahip bir dizi kurum ve prensibin öne çıktığı veya eskiden de var olan bazı kurumların işlevinin köklü bir

şekilde dönüşüme uğradığı söylenebilir. Bu bağlamda, yeni teknokratik kurumsal mizansenin içinde yer alan üç özel ve bir kamu olmak üzere dört kurumdan bahsetmek mümkündür: *danışmanlık şirketleri, muhasebe ve denetleme şirketleri, yatırım bankacılığı ve bağımsız merkez bankaları*. (Bu dört kurumun yanı sıra kredi derecelendirme kuruluşları, kurumsal hukuk firmaları, bağımsız kurullar da sayılabilir ancak işlevi itibarıyla bunların ikincil önemde olduğu söylenebilir.) Bu kurumsal yapı, “batmak için çok büyük”, “mali istikrar”, “yapısal uyum” veya “demokrasi-piyasa birlikteliği” gibi bir dizi prensibin yanı sıra “kemer sıkma” politikalarıyla desteklenmektedir. Söz konusu kurumlar, yazılı bir kaynağa göre egemenlik kullanmamaktadır. Siyasal ve iktisadi tartışmalarda kendilerini doğrudan göstermezler. Keza finansallaşmanın yolunda ilerleyebilmesi için gerekli prensiplerin de meşruiyet kaynağı en hafif tabirle tartışmalıdır; zira formel yada hukuki gerekçelendirmeler bir yana, gerçekte de kökenlerini büyük ölçüde verimlilik ideolojisinden almakta ve herhangi bir toplumsal değer veya projeye yaslanmamaktadır.⁵⁴ Ne var ki dijitalleşme ve finansallaşmanın ana itici gücü olmaları anlamında esasen toplumsal, siyasal ve iktisadi (hatta kültürel) alan üzerinde köklü ve -neredeyse- determinist etkileri vardır. Yeni teknokratik kurumların kristalize olduğu temel kurumlar olarak, Merkez Bankası hariç tutulursa, danışmanlık ve denetim şirketleri ile yatırım bankacılığı herhangi bir sözlü, sembolik veya yazılı bir kaynak üzerinden egemenlik kullanıyor değildir. Bu bağlamda, siyaset biliminin yaygın iktidar tanımı veya egemenlik teorileri için bir analiz konusu değildir. Söz konusu kurumların ekonomi-politik işlevini anlamlandırmak için bu atıfları aramak yerine dijital teknik sistem ile finansallaşma içerisindeki işlevlerini açığa çıkartmak gerekir. Bu anlamda, şekli siyasal iktidarı kimin elinde tuttuğunun ötesinde özel veya kamusal işin nasıl yapıldığı, iş ilişkilerinin neye göre düzenlendiği ve karar alma süreçlerinin ne şekilde çalıştığını göz önünde bulundurmak yerinde olabilir. Zira kolektif veya bireysel varoluşumuzun yönü, özel veya kamusal işin yapılış şekli ve sonuçları tarafından belirleniyorsa, somut işin nasıl yapıldığı varoluşsal bir önem taşımaktadır. Yeni teknokratik kurumlar klasik anlamda siyasal iktidar kullanmamaktadır. Daha ziyade tek tek bireysel varoluşları şekillendirip belirleyerek türev bir iktidar kullanımına başvururlar. Tekrar etmek pahasına vurgulamak gerekirse, bu türev iktidar kullanımının çözülmesi ancak bu kurumların finansallaşma bağlamında yerine getirdikleri işlevlerin yapı-bozuma uğratılmasıyla mümkündür.

⁵⁴ Hatta tam tersine, “batmak için çok büyük” prensibi kazananı ödüllendiren ve kaybedeni cezalandıran liberal piyasa anlayışıyla taban tabana zıttır; aynı şekilde özgürlük ve girişimcilik temelinde gelişen liberal piyasalar için uyum ve istikrar gibi kavramlar son derece yabancıdır, daha ziyade korporatist modelleri anımsatırlar.

Liberal dünya görüşü, piyasa faili olarak girişimci bireyi merkeze alır. Girişimci birey, kârını maksimize etmek için belli bir iş modeli benimseyecek, bu temelde risk alarak yatırım yapacak ve yatırımının sonuçlarından gerekli dersleri çıkararak piyasa dinamiklerinden faydalanacaktır. Finansallaşma döneminde somut bir kişi olarak girişimci, bu özelliklerin her birini başka kurumlara devreder. Söz konusu devir işlemi, Marksizm başta olmak üzere iktisat ve işletme disiplinleri içerisinde görülen patron-yönetici ayrımından daha derin ve farklı bir nitelik arz eder. Kamusal veya özel işin amacı, kendi içinde kâr üretmek değildir; amaç, günün sonunda finansal kâra ulaşabilecek imkânlarla sahip olabilmektedir. Sürdürülebilir finansal kâr ise ancak ve ancak türev piyasalarda türev ürünler kullanmakla mümkün olabilmektedir. Dolayısıyla danışmanlık-denetim-yatırım bankacılığı şeklindeki üçlü teknokratik sürecin esas amacı, özel veya kamu kişinin türev finans piyasalarına erişimini sağlamaktadır. İlk adım olarak, danışmanlık şirketi işin modalitelerini belirler; işin nasıl yapılacağını ve düzenleneceğini saptar; bilgisayar diliyle söylemek gerekirse, işi programlar veya işi disipline eder. Önceden tanımlı metrikler ile yapılan işin arasındaki uyumsuzluğu optimum düzeyde gidermeye çalışır. Bir kere danışmanlık şirketince programlanmış/disipline edilmiş iş, denetim şirketinin önüne gelir. Denetim şirketi, söz konusu programlamanın uygunluğunu ve geçerliliğini kontrol eder; uyumsuz parça ve süreçleri ayıklar. Başarılı bir denetleme raporu, söz konusu işin kredilendirilmeye layık olduğu anlamına gelir. Bu aşamadan sonra kişinin reel iktisatla bir bağlantısı kalmaz; sürdürülebilir ve verimli bir iş modelini başarıyla uyguladığını belgeleyen raporuyla yatırım bankasına başvurur. Yatırım bankası, piyasa dinamiklerini de göz önünde bulundurarak ve kendisine sunulan rapora dayanarak kredi açar ve bu krediyi işletir veya işletilmesinde kapsamlı danışmanlık sunar. Bu aşama, reel sektör kârının finansal sermayeye veya paranın sermayeye dönüşme aşamasıdır. Yatırım bankasından alınan yüksek miktartlı kredi sayesinde kişi, kârını finansal sermayeye dönüştürürken artık türev piyasalarda reel sektörle kıyas kabul edilmeyecek büyüklükte ve sürdürülebilir finansal karlara ulaşabilir. Bu sürecin işleyebilmesi için reel sektördeki iktisadi faaliyetin kesintisiz devam etmesi gereklidir; zira reel sektördeki faaliyetler, finans piyasalarına girebilmek için bir tür teminat niteliği taşır. Bununla birlikte, bir kez finansal kâra ulaşan kişinin finans piyasalarındaki faaliyetleriyle reel iktisadi alandaki faaliyetleri arasında hiçbir bağlantı kalmaz. Reel sektörde belirli bir alanda yatırımları bulunan bir kişinin finans piyasalarındaki performansı o alandaki yatırımlarıyla tamamen alakasızdır.

Bağımsız merkez bankaları da makro anlamda ulusal ekonomiler ile finans piyasaları arasındaki karşılıklılığı temin etmekle yükümlüdür. Para basma, satma ve alma veya tahvil ihracı gibi

araçlar, bir ülkenin reel iktisadi faaliyetleriyle finans piyasaları arasındaki uyumu göz etmeye yöneliktir. (Bu konuda, kredi derecelendirme kuruluşlarının da marjinal bir işlevinden bahsedilebilir.) Dolayısıyla iş bölümü gereği, finansal sistemde bir kriz ortaya çıktığında, bu sorunu halletmek “son kredi mercii” olarak Merkez Bankalarına düşer. Merkez Bankalarının normal veya kriz zamanlarında başvurduğu “batmak için çok büyük”, “kurtarma paketi”, “mali disiplin” gibi kavram ve sloganlar, büyük ölçüde bu döngünün sürdürülmesine hizmet eden ve liberal piyasa kabulleriyle taban tabana zıt olan meşrulaştırma söylemleridir. Nitekim 2008 krizi sonrasında kendi hataları sonucu batan bankaları kurtarmak için toplumun geniş kesimlerinin neden kemer sıkması gerektiğinin bir türlü tutarlı ve makul bir şekilde açıklanamamasının sebebi budur. Keza günümüzde özel veya kamusal işyerinde herhangi bir işin neden o veya bu şekilde yapıldığına dair en ufak bir ipucu bulunmaz; işin nasıl, neden ve hangi finansmanla yapılacağına ilişkin kararlar hep iş yerinin dışına çıkmıştır. Dolayısıyla işyerinde sadece önceden planlanmış (pro-gramatize) tutturulması gereken üretim ve satış hedefleri, performans beklentileri ve bu çerçeve içerisinde yönetilmesi gereken insan ilişkileri kalmıştır. Bu bağlamda, iyi niyetli bir patronun dahi iş sürecini iyileştirmesi veya demokratikleştirmesi mümkün değildir; zira somut iş ile işin planlanması aynı yerde bulunmaz ve dolayısıyla işçinin karar alma süreçlerine katılımı mümkün değildir.

Yeni teknokratik eğilimlerin kristalize olduğu ana kurumlar olarak danışmanlık şirketleri, denetleme şirketleri, yatırım bankacılığı ve bağımsız merkez bankalarının dijitalleşme ve finansallaşma bağlamındaki işlevlerini varoluşçu bir perspektiften eleştirel bir gözle ele almak önemli olabilir. Böylece analog teknik sistemden dijital teknik sistemin ve buna bağlı olarak, kapitalizmden finansallaşmanın nasıl türevlendiğini daha somut görmek imkânı elde edebiliriz. Ayrıca bu yeni teknokratik kurumların işleyiş tarzları, örgütlenme biçimleri ve çalışma prensipleri doğrudan iktisadi alanın köklü bir dönüşümüne işaret etmektedir. Gerçekten de 70’lerle birlikte her dört kurumun iş yapma tarzı ve çalışma kültürünün değiştiği ve geleneksel mesleki değerlerin yerini teknokratik iş yapma tarzı ve değerlerinin aldığı literatürde dikkat çeken bir temadır. Daha basitçe, bu kurumlar bir yandan kendi içlerinde dönüşürken diğer yandan faaliyetleriyle reel ile finansal arasındaki ilişkiyi tersine çevirerek iktisadi alanı kökten dönüşüme uğratmaktadır. Söz konusu dönüşümü daha iyi anlamak için söz konusu kurumların işleyiş tarzlarını, kendi içsel dönüşümlerini ve finansallaşma habitatında tuttukları yeri kısaca inceleyelim.

3.3.1. Danışmanlık Şirketleri

Danışmanlık faaliyeti, en basit haliyle, bir sözleşme temelinde hizmet alan şirket veya kamu kurumuna uzmanlık bilgisi ve örgütlenme kültürü satışı olarak tanımlanabilir (Ylönen ve Kuusela 2018, 243). Bununla birlikte yönetim danışmanlığının (*management consultancy*) günümüzde geldiği yeri, iş yapma tarzını ve etkisini ele almak için bu klasik tanım yetersiz kalmaktadır. Finansallaşmayla birlikte yönetim alanında çok karmaşık bir rol oynayan ve büyük bir etkiye sahip olan danışmanlık şirketlerinin ekonomi-politik işlevlerini anlamlandırabilmek için daha derinlikli bir yaklaşıma ihtiyaç duyulmaktadır. Öncelikle danışmanlık sektörünün günümüzde oligopolistik bir nitelik arz ettiğini ve sektörün büyük bir kısmının *Üç Büyükler* (*big tree*) olarak adlandırılan McKinsey & Co., Boston Consulting ve Bain Co. tarafından domine edildiğini not etmek gerekir. Bu hâkimiyet, sadece piyasa büyüklüğü açısından anlaşılmamalıdır. *Üç Büyükler*, sektörün ekonomik büyüklük açısından lokomotif olmanın ötesinde danışmanlık paradigmasının belirlenmesi açısından da başat rol oynamaktadır. *Üç Büyüklerin* sektörde başat konuma gelişinde belirli bir tarihsel bağlam göze çarpmaktadır. McKinsey 1926 yılında kurulmuş olmakla birlikte 1960'lı yıllarda iş yapma tarzı ve örgütlenme modelleri açısından köklü bir dönüşüme uğrarken (O'Mahoney ve Sturdy 2016, 252) Boston Consulting 1963 yılında ve Bain 1973 yılında kurulmuştur. Dolayısıyla her üç firmanın yükselişi veya bizihi kuruluşu dönemsel olarak finansallaşmanın yaygınlaşmasıyla koşut olarak okunmaya müsaittir. Danışmanlık şirketlerinin bu dönemde yükselişi, kamu veya özel ya da kurumsal veya bireysel tüm iktisadi aktörlerin disipline edilerek finansallaşmanın işleyişine uygun bir hale getirilmesi rolünü oynamasıyla doğrudan ilgilidir.

Finansallaşmayla birlikte gerek kamu gerek özel sektörde belli bir tür yönetim tarzının yaygınlaşmasında danışmanlık firmalarının önemli etkisinden bahsedilebilir. Literatürde bu yönetim tarzının nasıl yaygınlaştığı konusu doğrudan iktidar/güç kavramına atıfla ele alınmaktadır. Belli bir yönetim fikrinin nasıl hâkim paradigma haline geldiğini, başka bir deyişle söz konusu yönetim fikrinin nasıl önce danışmanlık sektörünün tamamına ve ardından kamu kurumları ile özel sektör işletmelerine kabul ettirildiğini O'Mahoney ve Sturdy McKinsey örneğinde üçlü bir iktidar stratejisiyle açıklamaya çalışır. İlk olarak, kaynak temelli iktidardan bahsedilebilir. Buna göre, danışmanlık firması hiyerarşik örgütlenme, sermaye ve uzmanlık gibi kaynaklarını kullanarak işin çok farklı paydaşlarından gelebilecek itirazların bastırılmasını sağlayarak belli bir yönetim tarzını dayatır. Söz konusu itirazlar işin farklı paydaşlarından gelebilir. Yöneticilerle işçiler veya çok-uluslu şirketlerle iştirakleri arasındaki

çekişmeler olduğu gibi devlet, sanayi veya sendikalar da itiraz edebilir. İkinci bir iktidar formu, daha çok uygulama alanında ortaya çıkabilecek potansiyel itirazların önyargıların seferber edilmesi, olağan şüphelilerin marjinalize edilmesi pratiklerine dayanır. Bu süreçsel iktidar formunun bir uzantısı olarak görülebilecek üçüncü bir form ise “düşünce liderliği” yoluyla algı ve inanışların şekillendirilmesine yöneliktir. Böylece bir danışmanlık firması, kendi yönetim fikrini kendi sektöründen başlayarak kamu kurumları ve özel kuruluşlara dayatabilmek için kendi kaynaklarını etkin kullanma, rakiplerini marjinalize etme ve algıları şekillendirme şeklinde üçlü bir stratejiye başvurmaktadır (O’Mahoney ve Sturdy 2016, 249). Özetle danışmanlık şirketi, özel veya kamusal herhangi bir işin yapılış sürecinde kendi reçetesini dayatırken işin paydaşlarını işe dair karar alma süreçlerinden formel veya informal yollarla dışlamaya odaklanır. Danışmanlık şirketleri, bu her biri tarihsel arka plana sahip siyasal, sosyal ve iktisadi kazanım ve tecrübelerin ürünü olan “itirazları” iktidar pratikleriyle aşılması gereken yönetimsel sorunlar olarak görmektedir. Başka bir deyişle, yukarıda kabaca özetlenmeye çalışılan stratejilerle *reel iktisadi alanı her tür tarihsel, toplumsal, siyasal bagajından, tecrübeyle edinilmiş iş yapma alışkanlıklarından ve hak kazanımları ile katılımcı karar alma süreçlerinden temizler; reel sektörü, tamamen finansallaşmanın işleyişine uygun bir şekilde “düzler”*. Bu bağlamda, danışmanlık şirketleri finansallaşmanın reel ekonomi üzerindeki disipline edici etkisinin failleri olarak görülebilir.

McKinsey’in başarısını somut bir şekilde incelerken O’Mahoney ve Sturdy (251-2) öncelikle firmanın kendi örgütleniş tarzına, yani kaynak temelli iktidar örgütlenme sürecine odaklanır. Buna göre, McKinsey kültürünün temelinde profesyonellik vurgusu yatmaktadır. ABD örneğinde özellikle Harvard Üniversitesinin ilgili bölümlerinden mezun olan en başarılı gençleri çekmeye dayalı insan kaynakları stratejisi merkezi önemdedir. Bir kere işe alınan genç danışmanlar, profesyonellik sloganıyla haftada 100 saate varan çalışma saatleriyle yoğun bir iş yüküne tabi tutulur. Söz konusu profesyonellik, sadece işini hakkıyla yapma anlamına gelen basit bir mevhum değildir. Kullanılan dilden başvurulmuş metaforlara, iş yerindeki davranış kodlarından kıyafet tercihlerine kadar geniş bir yelpazeyi içerir. Öte yandan şirketin üst pozisyonlarına çıkmak için kıyasıya bir rekabet söz konusudur. Üst düzey bir konuma gelebilmek için başka bir şirkette edinilecek deneyimin önemli olduğu kabul edilir. Bu noktada çalışanlar başka firmalara transfer olmak zorunda kalır. Güçlü bir profesyonellik kültürüyle şekillenen ve sıkı dayanışma ağlarıyla birbirine bağlılığını koruyan çalışanlar, başka şirket veya kurumlara geçtiklerinde de aynı iş yapma tarzını sürdürür ve böylece kendi iş yapma tarzlarını yaygınlaştırır. Böylece şirketin kendi insan kaynaklarını yönetim süreci dahi şirketin yönetim

fikirlerinin yaygınlaştırılmasına yönelik bir strateji olarak kendini ortaya koyar. Nitekim reel sektörde iş yapan pek çok firmanın McKinsey çalışanlarını yönetici pozisyonlarında istihdam ederek aynı çalışma kültürünü edinmeye çalıştığı görülmektedir (O’Mahoney ve Sturdy 2016, 253). Dolayısıyla danışmanlık firması için kaynak temelli iktidar formunu oluşturma yolu öncelikle kendi personelinin profesyonellik anlayışı etrafında yüksek standartlara zorlanmasından geçmektedir. Şirket vereceği danışmanlık fikirlerini öncelikle kendi içinde uygulayarak bir model oluşturmakta ve böylece danışmanlık verilen şirket veya şirketin paydaşlarının olası itirazlarının bertaraf edilmesini sağlamaktadır. Profesyonellik prensibi etrafında güçlü bir formasyon alan ve çalışma hayatı boyunca McKinsey mensuplarının dayanışma ağı tarafından desteklenen personel, ilerleyen dönemde başka bir şirkete yönetici olarak transfer olduğunda aynı yönetim fikir ve kültürünü gittiği yerde bu kez “içeriden” oturtmaya çalışır.

O’Mahoney ve Sturdy (253-4) süreçsel iktidar formuna somutlaştırırken McKinsey’in yaydığı çalışma kültürüne atıfta bulunur. Özellikle üniversitelerin işletme veya endüstri mühendisliği gibi bölümleriyle yakın ilişkilere sahip olan şirketin, militarist kavramların (savaş, kavg, mücadele vb.) merkezde olduğu ve en güçlüünün hayatta kaldığı inanışına yaslanan sosyal Darwinci bir çalışma kültürünü beslediği görülmektedir. Söz konusu çalışma kültürü ve iş yapma tarzının teşvik edilmesinin çok daha genel anlamda deregülasyon, özelleştirme ve yassı örgüt yapılarının geniş kesimlerce kabul edilmesinde rol oynadığı söylenebilir. Nitekim algı ve inanışların şekillendirilmesine dayalı iktidar formunu örneklendirirken O’Mahoney ve Sturdy (254-5), şirketin sağlık sektörünün özelleştirilmesi gerektiği kabulünün yaygınlaşması sürecinde oynadığı role bakar. Buna göre, firma sağlık ocaklarından büyük sağlık firmalarına kadar sağlık sektöründeki irili ufaklı pek çok aktöre danışmanlık vermesinin yanı sıra sektöre dair düşünce üreten bir dizi enstitü ve düşünce kuruluşunun doğrudan sahibi veya destekçisidir. Böylece şirket, örneğin İngiltere’de sağlık sektörünün deregüle edilmesi ve özelleştirilmesi siyasalarının kabul edilmesinde kamusal alandaki “algı ve inanışları şekillendirmesi” açısından özel bir önem taşımaktadır.⁵⁵ Bunların yanı sıra basına da yansımış ve çokça eleştiri almış

⁵⁵ Ambüster (2006, 9-15) benzer bir tartışmayı yeni kurumsalcılık adlı sosyoloji kuramı ile sinyal teorisinden (*signalling theory*) faydalananak yapar. Yeni kurumsalcılık, danışmanlık şirketlerinin bizatihi kendilerini kurumsallaştırma pratiklerinin sonuçlarına dikkat çekerken sinyal teorisi, itibar ürünlerinin satıldığı ve kalite belirsizliğinin bulunduğu piyasalarda, servis ve ürün sağlayıcıların statü, kalite ve itimat telkin eden (*signalling*) yönlerde yatırım yaparlar. Ambüster’in perspektifinden faydalanmakla birlikte, bu çalışmada siyaset biliminin kavramlarına yakın bir terminoloji kullanan Mahoney ve Sturdy’nin yaklaşımını önceliklendirdik.

lobicilik faaliyetleri, bağış ve fonlamalar gibi diğer yöntemlere de başvurulduğu zaten bilinmektedir.

Danışmanlık firmalarının doğrudan veya dolaylı yollarla iş yapma tarzlarıyla iktidar inşa etme süreçleri, liberal piyasa dinamikleri ve kâr arayışının ötesine geçen pratiklerdir. Kuşkusuz ürünü satmadan önce ihtiyacı imal etmek şeklinde basitleştirilebilecek bir pazarlama taktiğinden bahsedilebilir; ancak danışmanlık şirketlerinin ulaştıkları etkinlik düzeyi ve tüm sektörlerde iş yapma tarzlarını programlayışı (veya otomatizasyonu) gerek özel gerek kamusal işin yapılış sürecini her türlü münazara, müzakere ve fikir alışverişine kapatması bakımından önemlidir. Böylelikle kolektif ve bireysel varoluşumuza etki eden karar alma süreçleri teknokratik bir yaklaşım tarafından ele geçirilmektedir. Danışmanlık şirketlerinin özel sektördeki iş yapma tarzlarını dönüştürmesinin yanı sıra sağlık sektörünün planlanmasından eğitim politikalarının şekillendirilmesine sosyal güvenlik sisteminin dönüştürülmesinden şehir planlamasına kadar çok geniş bir yelpazede faaliyet gösterdikleri bilinmektedir. Böylece toplumsal hayatın neredeyse tamamını kapsayan alanlarda tarihsel mücadelelerin sonucunda artık hak olarak tanınmış bir dizi husus (eğitim hakkı, sağlık hakkı, sosyal güvence vb.) danışmanlık şirketlerinin merkezinde olduğu yeni teknokratik eğilimlerce yeniden tanımlanır, yönlendirilir ve şekillendirilir. Halbuki liberal demokrasilerde bu alanların her birine ilişkin kararların öncelikli olarak toplumsal tartışma ve siyasal süreçlerle şekillenmesi beklenir. Nitekim danışmanlık şirketlerinin özel ve kamusal alanda artan etkinliklerini anlamlandırmak için “seçilmemiş danışmanların kamusal olarak hesap verebilir konumda olan siyasetçilerce yürütülen siyasal tartışmayı ele geçirmesi” şeklinde tanımlanmış konsültokrasi veya danışmanların yönetimi (*consultocracy*) kavramı önerilmiştir (kavramın gelişimini içeren bir özet için: Ylönen ve Kuusela 2018).

Konsültokrasi kavramı daha çok kamu sektörüne verilen danışmanlık hizmetlerinin siyasal karar alma ve politika belirleme sonuçlarına odaklanır. Ylönen ve Kuusela (2018, 242) farklı olarak danışmanlık hizmetlerinin sadece siyasal karar alma süreçlerine olan etkileriyle sınırlı ele almak yerine denetimden örgütsel reformlara, insan kaynaklarından enformasyon ve iletişim teknolojilerine geniş bir yönetim alanı üzerindeki niteliksel etkisi açısından değerlendirilmesini önermektedir. Buna göre, konsültokrasi, kısa vadeli ve dışarıdan alınan uzman bilgisi üretiminin günden güne artarak kamu çalışanları ile siyasetçilerin uzun erimli çalışmalarının yerini alması fenomeni olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla konsültokratik iş yapma biçimleri, basit bir uzmanlık bilgisi alımının ötesinde toplumun nasıl yönetildiği ve

bizatihi demokrasinin kurum ve işlevleriyle nasıl dönüştüğüne ilişkin bir tartışmanın konusudur. Özellikle Finlandiya örneğini ele alan Ylönen ve Kuusela bu anlamda danışmanlık şirketlerinin kamu sektöründe artan etkisinin dört ana sonucuna dikkat çeker: (i) kamusal bilginin tekelleşmesi, özelleşmesi ve danışmanlığa artan bağımlılık, (ii) kurumsal hafızanın erozyonu, (iii) hesap verebilirliğin zayıflaması ve (iv) araçsal akılcılığın güçlenmesi.

(i) Kamusal bilginin tekelleşmesi, özelleşmesi ve danışmanlığa artan bağımlılık: Bir kere danışmanlara kontratlanan bir hizmet sonucunda esasen kamuya ait ve erişilebilir olması gereken bilgi, özel mülkiyetin konusu olan bir meta gibi ele alınır ve danışmanlık firmaları için bir varlık haline dönüşür. Bu durum genel anlamda kamusal işlerin nasıl yapılması gerektiğine dair toplumsal tartışma ve siyasi karar alma süreçlerini içeriğinden soyutlar. Daha da öteye, söz konusu alanlarda danışmanlık şirketleri lehine bir bilgi asimetrisi doğurarak bu firmaların tekelleşmesine destek sağlar. Toplumsal meselelere ilişkin kamusal ve açık olması gereken bilginin tekelleşmiş bir ticari meta olarak ele alınması daha başka sorunlara da kaynaklık eder. Örneğin yapılacak işin içeriğinin tam anlamıyla bilinmeden kontratlanması, danışmanların “çözümlerini satabilecekleri yeni sorunlar üretebilmelerine” imkân sağlar. Özellikle bilgi ve iletişim teknolojilerine ilişkin alanlarda kamu kurumlarının ilgili birimlerinin teknik bilgi ve becerisi neredeyse hiç yoktur; bu birimler sadece ihale ve hizmet alımı konusunda donanımlıdır (Ylönen ve Kuusela 2018, 248-9).

(ii) Kurumsal hafızanın erozyonu: Danışmanlık şirketlerinin kamu sektöründe yaygın kullanımı kurumsal bilgi üretme mekânizmaları ve hafıza süreçlerini kaçınılmaz olarak zayıflatır. Özellikle iş yapılırken edinilen tecrübe, bilgi ve deneyimler tamamen danışmanda kalırken kamu görevlisi sadece bir müşteri pozisyonuna düşer. Bu durum verili bir kamu kurumunun bilgi birikimi ve hafızasını zayıflatırken aynı zamanda kamu kurumları arası bilgi ve deneyim paylaşımını da imkânsız hale getirir. Bir diğer boyut, kurumlar arası eşgüdüm ve karşılıklı denetleme faaliyetlerinin de boşa düşmesidir. Kamusal işin bilgi ve tecrübesi, kamunun dışında ve ticari bir sır olarak tutulmaya başlanır. Kuşkusuz bütün bu olumsuz sonuçlar, etkin ve verimli bir kamu idaresi vaadiyle meşrulaştırılır (250-1). Bir ileri aşama, kamu kurumlarının işlev ve anlamını tamamen yitirmesi olabilecektir. Örneğin İngiltere’de 2017-2020 arasında Brexit için 450 milyon pound ve Covid-19 pandemisi için 680 milyon pound civarında danışmanlık hizmeti alınmıştır ki bu miktar, 10.000 kamu görevlisinin üç yıllık toplam ücret ve giderlerinin oldukça üstündedir (Collington ve Mazzucato 2021).

(iii) Hesap verebilirliğin zayıflaması: Belli kamusal hizmetlerin danışmanlara kontratlanması, söz konusu kamusal süreçlerle ilgili sorumluluğun önemli bir kısmının da danışmanlara transfer edilmesi anlamına gelmektedir. Dahası kamusal süreçler idare hukukuna tabi olarak tasarlanmışken danışmanlık şirketleriyle yapılan sözleşmeler özel hukukun alanına girer ve böylece danışmanlık işinin içeriği büyük ölçüde ticari sır niteliği kazanır. Kuşkusuz gerekli hukuki koşullar oluştuğunda ticari sırlar da hesap verebilirlik içerisinde ele alınır. Ne var ki açık ve kamusal olması gereken bilginin ancak meşakkatli hukuki süreçler sonucunda erişilebilir olması, genel anlamda kamu idaresinin hesap verebilirliği açısından sorundur (252). Hesap verebilirliğin zayıflaması danışmanlık şirketlerinin faaliyetlerinin sadece dolaylı bir sonucu değildir. Berlin'in şehir planlaması sürecinde McKinsey'in oynadığı rolü inceleyen Vogelpohl ve Klemp (2018, 45), danışmanlık şirketlerinin hızlı, düzgün ve tarafsız uzmanlar olarak saygı görebilmeleri için iş yapma tarzlarını gizlemeye ihtiyaç duyduklarını ve kamusal işe dair karar alma süreçlerinin şeffaflıktan uzak bir şekilde ele alınmasının danışmanlık şirketleri için bizzatı bir güvenilirlik artırma stratejisi olduğunun altı çizer.

(iv) Araçsal akılcılığın güçlenmesi: Ylönen ve Kuusela, danışmanlık hizmetlerine artan bir şekilde başvurulmasının ardında, bu şirketlerin kamu kesiminin üretemeyeceği veya hayata geçiremeyeceği yönetsel bilgi ve fikirleri ürettikleri argümanının yattığını öne sürer. Buna göre, bürokrasinin ve siyasetin bilinen hantallığı ve verimsizliği karşısında yönetsel kararların etkin, verimli ve dinamik danışmanlık şirketlerince verilmesi daha doğru bulunmaktadır. Bu durum, teknokratik iş yapma tarzlarının araçsal akılcılığı ile siyasal karar alma süreçlerinin normatif doğası arasında bir gerilim yaratır. Bu gerilim büyük ölçüde kamu sektöründe araçsal akılcılığı güçlendiren bir çalışma kültürü değişimine yol açmıştır. Başka bir deyişle, siyasal sorunlara karşı demokratik siyasetin unsurlarını, sivil toplumun rolünü ve kamusal tartışmayı yok sayan teknokratik çözümler geliştirilir (254-5). Burada Ylönen ve Kuusela'nın (254) danışmanların araçsal aklı ile siyasal kararların normatif doğası arasındaki gerilime dikkat çekmesi önemlidir; gerçekten de "bürokratik araçsallık bürokratik ahlaktan ayrıldığında (yani kâr kaygısıyla etkin ve verimli bir şekilde işlediğinde), geriye bir amacı ve hesap verilebilirliği olmayan bir araçsallık kalır". Öte yandan, söz konusu gerilim sadece kamu idaresinin öğütlenme ve iş yapma tarzlarında karşılaşılan bir paradigma değişiminden ibaret değildir; daha derin siyasal ve demokratik sorunlara yol açtığı göz ardı edilmemelidir. kâr amaçlı kuruluşlar olarak danışmanlık şirketlerinin korporatist ve tekelci pozisyonları ile finansallaşma bağlamında oynadıkları merkezi rol karşısında siyasal karar alıcıların toplumsal sorunların çözümü için alternatif önerilerde bulunabilme imkânları kısıtlıdır. Böylece kamusal alanda gerçekleşecek

açık bir siyasal tartışmada toplumun geniş kesimlerinin onayını alması çok güç gözükken bir dizi fikir ve uygulama, “sandıktan çıkmadan” hizmet alım sözleşmeleriyle iktidara gelmektedir. Bu durum sadece bir yönetim paradigması değişikliğinin ötesinde demokratik karar alma ve yönetişim süreçlerinin altını oyan bir nitelik arz eder.

Toparlamak gerekirse, dijitalleşme ve finansallaşma bağlamında gerek kamusal gerek özel işin yapılışına dair örgütlenme tarzları ve çalışma kültürü değişir. Daha da öteye, yapılan işin bilgisi, anlamı, tecrübesi ve gerekçelendirilmesine dair yeni bir tarz ortaya çıkmıştır. İşin anlamı ve gerekçesi, işin yapıldığı alanın dışına çıkarılmış, bilindik karar alma mekânizmaları bir dizi iktidar pratiğiyle tahrip edilip işe yaramaz hale getirilerek teknokratik reçetelere bağlanmıştır. Crouch (2016, 45) bu süreci şöyle özetler: “giderek daha çok sayıda hükümet kamu hizmetlerinde belirgin bir rol oynamayı reddetmekte ve ilgili makamlardan şirket gibi davranmalarını talep etmektedir. Bu paradigma değişimini gerçekleştirmek için kamu hizmetlerinin bazı kısımları ya özelleştirilir ya da özel teşebbüslere ihale edilir; yok eğer bu hizmetler kamu sektörü çatısı altında kalacak olurlarsa da, bu durumda, kamu görevlilerinin özel teşebbüsmüşçesine eylemde bulunmaları gerekmektedir.” Başka bir deyişle, özelleştirilmemiş veya ihale edilmemiş dahi olsa herhangi bir işin veya hizmetin kamusal akılla yapılması imkânsız hale gelir.⁵⁶ Danışmanlık şirketleri, özel veya kamusal işi tartışmaya açık olmayan belli bir teknokratik stratejiye (hâkim bir işletme paradigması olarak *Blue Ocean Strategy* sayılabilir) göre yönetir; mavi veya beyaz yakalı işçi ya da yurttaş gerçekte herhangi bir karar alma sürecinde söz sahibi değildir. Zira danışmanlık şirketlerinin de yönetsel kararları tüm yönleriyle tartıştıkları ve ardından hiyerarşik olarak alt birimlere ilettikleri bir örgütlenmeleri veya kapsamlı ve derinlikli bir tartışma kültürüne sahip karar alma süreçleri yoktur; sadece verimli ve etkin çözümler, başka bir deyişle teknolojik gelişmenin (dijitalleşme ve finansallaşmanın) devamını gözetten bir yaklaşıma sahiptirler.

⁵⁶ Kamu sektörünün hantal ve verimsiz olduğu yönündeki yaygın inancı karşı geçtiğimiz yüzyılın bütün büyük inovasyon ve buluşlarının (örneğin aya yolculuk) hep devletin girişimciliğinde gerçekleştirildiğine dikkat çeken Mazzucato’nun kamu sektörünün ekonomideki rolünün bu bağlamda yeniden gözden geçirilmesi yönündeki önerileri, özelleştirme-ihaleye verme kısılacındaki kamu sektörünün reformu için ilgi çekici bir yaklaşım içermektedir (Mazzucato 2021).

3.3.2. Muhasebe ve Denetim Şirketleri

Esasen bir şirketin veya kamu kurumunun hesaplarının tutulup denetlenmesinden ibaret olan muhasebe ve denetim hizmetleri veren şirketlerin büyük ölçüde danışmanlık şirketleriyle benzer bir örgütlenmeye sahip olmanın yanı sıra artan bir şekilde danışmanlık benzeri hizmetleri de sağladıkları görülmektedir. Danışmanlık sektörüyle bir diğer benzerlik yine denetim ve muhasebe sektörünün de oligopol niteliği arz etmesidir. *Büyük Dörtlü (big four)* adıyla anılan *Deloitte*, *Pricewaterhouse Coopers (PwC)*, *Ernst and Young (EY)* ve *KPMG* karmaşık bir alt üstleniciler ve iştirakler ağıyla örülmüş olmakla birlikte, bu dört firmanın 2014 itibarıyla 150'den fazla ülkede 750.000'den fazla çalışanı ve 113,7 milyar dolarlık bir geliri vardır. Sadece bu dört şirket *Financial Times Stock Exchange*'de ilk 100 şirketin denetim işlerinin %99'unu ve ilk 350 şirketin denetim işlerinin %95'ini gerçekleştirmektedir (Shore ve Wright 2018, 4). Büyük dörtlünün piyasayı domine eder hale gelmesi ve günden güne danışmanlık hizmetlerini önceliklendirmeleri⁵⁷, genel anlamda muhasebe ve denetim sektöründe köklü bir dönüşümü imlemektedir. Shore ve Wright (3-4) bu derece bir piyasa dominasyonu ile finansal ve yönetim danışmanlığı hizmetleri sağlanmasına yönelik kayışın finansallaşmayla doğrudan ilgili bir fenomen olduğunu kaydederken aynı zamanda klasik anlamda denetim faaliyetinin ve iş kültürünün değişime uğradığını vurgulamaktadır. Gerçekten de muhasebe ve denetim alanları için dijitalleşme ve finansallaşmanın özel bir önem taşıdığını söylemek mümkündür. Öncelikle henüz İkinci Dünya Savaşının hemen ardından ABD ordusunun sektör temsilcileriyle bir araya gelip dijital teknolojisinin sivil kullanımını yaygınlaştırma amacını güden toplantılar yaptığı ve sonuçta, gelişmiş bir hesap makinesi olarak bilgisayarın ilk sivil uygulamalarının muhasebecilik sektöründe gerçekleştiği bilinmektedir (Cerruzzi 2006). Daha genel anlamda, finansallaşmanın işleyiş modu açısından en temelde dijitalleştirilmiş ve genelleştirilmiş bir muhasebe mühendisliği olarak ele alınabileceği düşünülürse muhasebe ve denetim şirketlerinin önemi daha iyi anlaşılacaktır.⁵⁸

Shore ve Wright (2-3) muhasebe ve denetim şirketlerinin kazandığı etkinliği yaşadıkları iki temel dönüşüme bağlar. Birincisi finansallaşma ve muhasebe teknikleri arasında artan önemde

⁵⁷ 2016 yılında Deloitte'nin ABD'deki gelirlerinin %30'dan azı denetim hizmetlerinden gelirken %48'i danışmanlık hizmetlerinden oluşmuştur (Shore ve Wright 2018, 4).

⁵⁸ Nitekim kapitalizmin ortaya çıkışında çift kayıtlı defter tutma şeklinde bilinen muhasebe tekniklerinin kullanılmasının önemli bir rol oynadığını öne süren çalışmalar mevcuttur. (Werner Sombart, *Medieval and Modern Commercial Enterprise*'de bu görüşü dile getirmiştir.)

bir ilişkinin söz konusu olmasıyla ilgilidir. Bu şirketlerin sermayenin finans piyasalarında artı değere el koymaya ilişkin yeni yöntemlerin geliştirilmesi ve uygulanmasında veya Lapavitsas'ın kavramsallaştırmasıyla söylersek, finansal kâr yaratma ve elde etmede özel bir rol oynadıkları söylenebilir. Bu rol sadece hesapların düzgün tutulup denetimden geçirilmesi ve yanlışların düzeltilmesinden ibaret değildir. Daha da önemli olan, özellikle düzenleyici kuruluşlar için teknik olarak takip edilmesi zor ve pozitif mevzuatla düzenlenmesi mümkün olmayan alanlarda gerçekleştirilen yeni tür finansal faaliyetlere meşruluk kazandırmaktadır. Söz konusu meşruluk bilhassa finans piyasaları için yaratılmaktadır; böylelikle *Büyük Dörtlüden* denetim, danışmanlık ve vergi düzenlemesi hizmetleri alan bir firma için yeni, daha büyük karlar vaat eden ve daha karmaşık risk hesaplamalarına dayanan türev ürünlere giden yol açılır. Nitekim Shore ve Wright (3), denetim ve muhasebe sektöründeki köklü dönüşümün geleneksel denetim hizmetlerinden azalan kazancın yeni (türev) piyasalar kurulması ve daha riskli iş stratejilerinin geliştirilmesiyle aşıldığını ortaya koyar.

Bütün bu gelişmeler denetim sektöründeki iş kültürünü ve bizatihi denetlenebilir olan şeyin ne olduğuna dair inancı dönüştürmüştür. Bir yönüyle kamu gücüne sahip geleneksel denetim mekânizmaları gerek bilgi gerek teknik kapasiteleri açısından karşı karşıya oldukları yeni finansal faaliyetleri anlayıp denetleyebilir olma özelliğini kaybettiği ölçüde bu güç özel denetim firmalarına geçmiştir. Diğer yönüyle, bir firmanın denetlenebilir olması, hesaplarının düzgün olmasından ziyade söz konusu firmanın yeni bir boyuta, türev ürün ve piyasalara erişimi anlamına gelmiştir. Böylece özel denetim firmalarının da iş kültürü ve benimsedikleri değerler, dürüstlük ve ketumluktan girişimciliğe doğru bir kayış gösterir. Kuşkusuz kamu denetiminin altının oyulduğu ve muazzam finansal karlara açılan bir yolu temsil eden bu süreçte tek garantinin *Büyük Dörtlü*nün denetlenmeyen “dürüstlüğü” olması, görevi kötüye kullanma, yolsuzluk ve dolandırıcılık faaliyetleri için de uygun bir zemin haline gelmiştir. Örneğin Thatcher dönemi İngiltere'sinin özelleştirme ve *managerialist* dalgasının ardından bir kamu kurumu olan *Audit Commission*'ın bütün işlemlerinin ihale edildiği fark edilmiş; yeni tür muhasebe ve finansal işlemlerin denetimi için gerekli teknik donanım ve personel gücü olmadığı gerekçesiyle *Audit Commission* 2012 yılında dağıtılarak bütün işleri *Büyük Dörtlü* tarafından alınmak üzere özelleştirilmiştir. Daha da ilginç bir durum 2013 yılında İngiltere'de Avam Kamarası Kamu Hesapları Komitesi'nin (*Public Account Committee*) halihazırda Hazinesin yeterli donanımda uzmanı olmadığı için *Büyük Dörtlüden* pek çok alanda hizmet aldığını ve hatta bazı vergi tablo ve mevzuatlarının bizatihi bu şirketler tarafından hazırlandığının keşfedilmesiyle ortaya çıkmıştır. Kendi müşterilerine vergiden kaçınmak için

danışmanlık hizmeti satan denetim şirketleri, aynı zamanda vergi tablolarını ve mevzuatını da hazırlamaktadır! Bir diğer çarpıcı örnek, *Lehman Brothers* ve *Bear Stearns* gibi iki büyük bankanın *Büyük Dörtlü* tarafından denetime tabi tutulup geçer not aldıktan altı ay sonra iflas etmesidir (Shore ve Wright 10). Hukuki açıdan böyle bir durum, ihmalkarlık sahtekarlık veya dolandırıcılık kapsamında ele alınabilir. Ancak denetim raporunun nihai hedefinin söz konusu firmanın kredibilitesini teminat altına almak olduğu düşünülürse, halihazırda kredibilitesi zaten yüksek olan kurumların denetimden geçememesinin denetim piyasası dinamikleri açısından bir tür paradoks teşkil edeceği de aşıkardır. Nitekim 2008 krizinin ardından ABD hükümeti *Büyük Dörtlü*nün bu şekilde pek çok yanlış değerlendirmesine karşı sessiz kalmıştır. Zira halihazırda son derece güçlü bir oligopol teşkil eden denetim sektörünün daha da tekelleşebileceği ve bu şirketlerin verdikleri hizmetin ikamesinin olmadığı düşüncesiyle “batmak için çok büyük” oldukları değerlendirilmiştir (Shore ve Wright 11). Sonuç olarak muhasebe ve denetim şirketleri, kamu gücünün yetemediği ve finans piyasalarının işlemesi için yaşamsal bir işlevi ellerinde tutmuş ve böylece resmi kurumsal süreçlerin içini boşaltır hale gelmiştir. Bu bağlamda, ne klasik anlamda bir özel denetim faaliyetinden ne de dijitalleşme ve finansallaşma karşısında etkin bir kamu denetiminden bahsedilebilir.

Shore ve Wright 1970’lerle başlayan ve 1990’lardan sonra tamamen sektörü ele geçiren yeni bir denetim kültürünün oturmaya başladığından söz eder. Buna göre, geleneksel olarak denetimcinin sattığı şey muhasebe bilgisi ve dürüstlüğüdür. Bunun yerine yeni dönemde denetim şirketleri denetimin yanı sıra iş danışmanlığı, finansal danışmanlık hizmetleri, risk yönetimi ve vergi tavsiyeleri üzerinde uzmanlaşmaya başlamıştır. *Büyük Dörtlü*yü sektörün öncüsü ve nihayetinde hâkimi yapan faktör, bu yeni iş formudur. Artık *Büyük Dörtlü*nün rolü, küresel iştirak ve müşteriler ağını koordine ederek onları “marka”, “risk”, “kalite”, değerler” ve “etik” kavramlarından mülhem bir davranış kodu etrafında toparlamaktan ibarettir (EY 2013 ve KPMG 2015 raporlarından aktaran Shore ve Wright 2018, 8). Daha mikro olarak ise özellikle 1990’lı yıllardan bu yana ideal denetimci profili, kurumsal aidiyeti ve meslek etiği yüksek, dürüst ve titiz bir muhasebeciden bireysel girişimci gibi risk almaya açık ve her tür danışmanlık hizmetini satarak denetimi işleri büyütme için bir “altlık” olarak gören denetim firması partnerine kaymıştır. Son olarak, “denetçileri kim denetleyecek?” sorusu meşru bir soru olarak orada durmaktadır zira *Büyük Dörtlü*nün kendisi diğer tüm sektörlerle dayattığı denetim mekânizmalarından azade bir konumdadır (Shore ve Wright 2018, 17).

Toparlamak gerekirse, dijitalleşme ve finansallaşma bağlamında, muhasebe ve denetim şirketleri yeni ve sermaye için çok merkezi bir rol oynamaya başlamıştır. Foucault'un kavramsal çerçevesi içinde kalırsak, *danışmanlık şirketleri reel sektörü finansallaşmanın ruhuna uygun bir şekilde disipline ederken muhasebe ve denetim şirketleri de kontrol görevini yerine getirirler*. Klasik anlamda hesapların veya idari süreçlerin denetlenmesinden ziyade belli başlı denetim şirketlerinin sağladığı rapor, firmalar için türev finans piyasalarına giriş vizesi işlevi görür. Nitekim tam da bu sebeple denetim firmaları, hesaplardan insan kaynaklarına iş süreçlerinden performans değerlendirmelerine kadar bir dizi alanı denetlerken ne derece dürüstlük ve açıklığı şiar edindiği ne derece finans piyasalarının talep ettiği uygulama ve dönüşümleri göz ettiği tartışmaya açıktır. Daha vahim olan, oligopol nitelikli bu denetim şirketlerinin faaliyetlerinin denetlenemez oluşudur. Sorun sadece bu yönde bir siyasi irade olmaması veya bir takım yolsuzluklarla şirketlerin kamusal denetim mekânizmalarının arkasından dolanması değildir; finansallaşmanın geldiği yerde söz konusu şirketlerin sahip olduğu teknik bilgi ve donanımın kamu kurumlarının kapasitesini fazlasıyla aşmasıdır. *Özel denetimin kamusal denetimi etki, işlev ve donanım açısından ikame ettiği bir yerde dijital teknik sistemin finansallaşma baskısını dengeleyecek veya şekillendirecek bir kurumsal direnç noktasından bahsetmek zorlaşır*. Öncelikle kâr amacı güden bir aktör olarak muhasebe ve denetim şirketleri, günün sonunda kamusal bir işlevi üstelik her türlü kamusal denetimin dışında eline geçirmiş olur.

3.3.3. Yatırım Bankacılığı

Yatırım bankalarının ilk örneklerini 19. yüzyılda dahi görmek mümkündür. Yatırım bankalarının doğuşu, gelişimi ve kendine has özellikleri ayrı ve kapsamlı bir tartışmanın konusudur. Öte yandan günümüzde dijitalleşme ve finansallaşma bağlamında yatırım bankacılığının özel bir işlev gördüğünü ve yatırım bankacılığı işlevinin sadece yatırım bankası tabelası taşıyan kuruluşlarca yerine getirilmediğini not etmek gerekir. Tam da bu sebeple, Tuch (2018, 216) yatırım bankacılığı yapan kuruluşlar için Banka Holding Şirketi (*Bank Holding Company*) kavramını önerirken 2008 yılından bu yana belli bir tip yatırım bankacılığının (Özel sermaye şirketleri – *private equity firms*) başat unsur olarak öne çıktığını vurgulamaktadır. Keza hukuken daha sorunlu bir alan olmakla birlikte gölge bankacılık ve/veya büyük fon şirketleri kısıtlı ölçeklerde yatırım bankacılığının alanına giren faaliyetlerde bulunmaktadır. Bir diğer dikkat çekici husus, yatırım bankacılığı sektörünün daha önce incelediğimiz danışmanlık ve denetim şirketlerinin aksine oligopol niteliği sergilemeyişidir. Her ne kadar büyük kurumsal

yatırım bankaları küresel olarak faaliyet gösterse ve sektörün en tepesinde belirli bir yoğunlaşma görülse de yapılan işin niteliği gereği küresel bankaları dahi değişen ölçeklerde ulusal örgütlenmelere gitmektedir.

Yatırım bankacılığı en temel olarak bazı devletlere, şirketlere veya bazı diğer kurumlara fon sağlama faaliyetidir. Bu faaliyet, pek çok farklı amaç ve araçla yapılabilir. Tuch (322-6) yatırım bankacılığı faaliyetlerini iki ana başlıkta toplar: menkul kıymetler ile varlık yönetimi. Menkul kıymetler başlığı altında, şirket birleşme ve devir işlemleri, tahvil ihracı, kurumsal borç vermenin yanı sıra brokerlik, ticari işlem (*dealing*), öz sermayeli ticaret ve yatırım sayılabilir. Varlık yönetimi tarafında ise koruma fonu (*hedge fund*), özel sermaye fonları, yatırım fonu, girişim sermayesi fonları, kredi fonları ve altyapı fonları bulunmaktadır. Bütün bu işlemler çok karmaşık ve detaylı teknik süreçlere tabi olmakla birlikte esasen türev piyasaların omurgalarını oluşturmaktadır. Dolayısıyla finansallaşmanın genel habitatı içerisinde düşünüldüğünde, yatırım bankacılığı, bir yandan sağladığı hizmetlerle reel ekonomi ve finans piyasaları arasında geçişi sağlarken daha da önemlisi basit finansal işlemlerin yapıldığı ticaret bankacılığı alanından türev finansal piyasalara geçişi de temin etmektedir. Böylelikle danışmanlık şirketlerince disipline edilen ve denetim şirketlerince kontrol edilen bir iş, yatırım bankalarının sağladığı kaynak ve hizmetler sayesinde sürdürülebilir finansal kara erişebileceği türev ürün ve piyasalara ulaşabilir. Bu açıdan, yatırım bankacılığı, bir iktisadi değerin türev finans piyasalarına tercüme edilmesi ve orada işletilmesi açısından finansallaşma bağlamında yaşamsal bir duraktır. Daha teorik bir dille söylemek gerekirse, yatırım bankacılığı reel sektörde edinilen kârın finansal kâr elde etmek amacıyla finansal sermayeye dönüşmesini sağlar. *Bu bağlamda, yatırım bankacılığı türev finansal ilişkiler içerisinde paranın sermayeye dönüşümünü sağlayan faaliyetler toplamı olarak tanımlanabilir.*

Yatırım bankacılığının bugünkü işlevini kazanmasında tarihsel olarak (özellikle 1970'lerle birlikte) geçirdiği dönüşüm önemli bir faktördür. Burada son derece tekno-determinist bir nitelik arz eden ikili bir süreçten bahsetmek mümkündür: dijital teknolojinin finans alanında yaygın kullanımı ile yeni bir teknokratik iş yapma tarzının yükselişi. Bu bağlamda Morrison ve Wilhelm'in (2019) *ilişkisel yatırım bankacılığı* ile *teknokratik yatırım bankacılığı* arasında yaptıkları ayırım faydalı bir çerçeve sunmaktadır. Buna göre, yatırım bankacılığı en temelde finans piyasalarında karşılaşılan çıkar çatışmalarının nasıl çözümlendiğine dair bir uğraşıdır. Örneğin ilk halka arz işlemi veya şirket devri gerçekleştiren bir yatırım bankacısı, aynı anda hem arz hem de talep tarafını temsil etme durumunda bulunabilmektedir. Bu tarz bir çatışma

durumunda yatırım bankacısının nasıl davrandığı önem taşımaktadır. Morrison ve Wilhelm'e göre (108-9), ilişkisel bankacılıkta önemli olan kişisel ve kurumsal itibardır; yatırım bankacısı güvenilirliğini dürüst bir arabulucu rolü oynamaktan türetir. Bankacının hakkaniyetli ve optimum bir çözüm bulacağına ilişkin duyulan güven, bankacının ve bankanın esas sermayesini oluşturur; o kadar ki belli durumlarda bankacının kendisinin veya kurumunun zarar etmesine rağmen belli bir hareket tarzını müşterilerine tavsiye ettiği görülebilir. Keza regülasyonların kapsamına girmeyen ve hukukilik sınırının belirsizleştiği gri alanlarda iş yapmak ancak ilişkisel bankacının bireysel ve kurumsal itibarına duyulan güven sayesinde mümkün olur.

1970'lerle birlikte bilişim ve finans mühendisliğinin bankacılık sektöründe yaygın kullanımı bu iş yapma tarzında köklü değişiklikleri tetiklemiştir (Tuch 2018, 323). Dijitalleşmenin en çarpıcı etkisi, bankacıların daha karmaşık hesaplamaları daha kısa sürelerde (ve hatta artık anlık) yapabilmesi olmuştur. Özellikle 1973 yılında ortaya atılan *Black and Scholes* modeliyle birlikte yatırım bankacıları daha önceden hayal bile edilemeyecek bir hızla çok karmaşık türev ürünler tasarlayabilir olmuşlardır. Bu temelde çok kısa sürelerde çok fazla verinin işlenebilir olmasına dayanan yeni (türev) piyasalar ve ona bağlı olarak da yeni bir bankacılık tarzı ortaya çıkmıştır. Morrison ve Wilhelm'in (110) ifadesiyle, "finans mühendisleri, yeni formel modeller, yeni türev piyasalar ve ortak bir yeni hukuki teknoloji kullanarak piyasa aktörleri için daha önceden ticarete konu olmayan risklerin paketlenmesi ve ticaretini mümkün kılan kontratlar yarattılar." Eskiden hukuki çerçevenin ve hesaplanabilir alanların ötesinde gerçekleşen finansal işlemler, artık hesaplanabilir, tanımlanabilir ve sözleşmeye yazılabilir hale gelmişlerdir. Böylece gri alanlarda işlem yapan ve beşeri sermayesi dürüstlük ve güvenilirliğe dayanan ilişkisel bankacı profili yerini kurumsal itibarı önemsemeyen ve kişisel itibarını da sadece karmaşık türev ürünleri teknik olarak tasarlayabilmesine borçlu olan teknokratik bankacıya bırakır. Hukukun ve hesabın ötesinde karşılıklı güven üzerine örülen finansal ilişkilerin tamamı hesaplanabilir hale gelmiş ve sözleşmecici bir hukuki çerçeveye kavuşmuştur. Dolayısıyla yatırım bankacılığından insani ve ilişkisel boyut büyük ölçüde ayrılmış veya çok kısıtlı bir alana sıkışmış; bunun yerine tamamen dijital teknik becerilere dayanan bir bankacılık modeli gelmiştir. Yatırım bankacılığının tarihsel gelişimi içerisinden bakıldığında, bu teknokratik dönüşümün 1970'lerle birlikte kendini göstermesi (Morrison et al. 2018) dikkat çekicidir; zira bu dönüşümün finansallaşmanın ortaya çıkışıyla eş zamanlı olması sadece tesadüfle açıklanmayacak bir fenomendir.

Teknokratik bankacılığın yükselişi bağlamında düşünüldüğünde, Alvesson ve Robertson'un (2016) yatırım bankacılığı sektöründe profesyonel kimlik edinme süreçlerine dair yaptığı kapsamlı araştırmanın bulguları oldukça çarpıcıdır. Bankacılık sektöründe çalışan altı kişiyle yapılan derinlemesine mülakatlarla, yatırım bankacılığı mesleğinin benlik ve kimlik inşası için oynadığı role, hangi motivasyon ve değerlerle bu işin yapıldığına ve sonucunda nasıl bir kimlik edinildiğine ilişkin bir dizi soru sorulmuştur. Mülakatlar sonucunda neredeyse hiçbir anlamlı sonuç alınamamıştır. Zira katılımcılar genel olarak böyle bir konuyu hiç düşünmediklerini ve meslektaşlarına karşı belli bir düzeyde dayanışma duyguları göstermekle birlikte öncelikle çalıştıkları bankaya ve sektöre asla güvenmemeleri gerektiğini öğrendiklerini belirtmişlerdir. Aynı şekilde kendi benlik ve kimlik süreçleri ile yatırım bankacılığı yapma motivasyonları, yaptıkları işle nasıl bir kimlik sergiledikleri veya hangi değerler temsil ettiklerini düşündüklerine dair sorulara tatminkar cevap vermek bir tarafa konuya ilişkin kapsamlı bir anlatı geliştirmekten uzak oldukları ve hatta bir yöneticinin “kimlik, korkaklar içindir!” dediği kaydedilmiştir (Alvesson ve Robertson 2016, 30). Nitekim Alvesson ve Robertson yatırım bankacılığında hâkim kimlik süreçleri için “teflon⁵⁹ kimlik manevraları” (*Teflonic Identity Manoeuvring*) kavramını önerecektir. Başka bir deyişle, dijitalleşme ve finansallaşmanın ulaştığı boyutun yatırım bankacılığı içinde sadece hâkim değerlerin aşınıp dönüşmesine yol açmanın ötesinde bütün iş sürecinden insani değer ve özellikleri silme eğiliminde olduğu öne sürülebilir. Bu dönüşüm daha genel anlamda, insan ilişkilerinin gerçekleştiği ortam olarak liberal piyasadan finansal hesapların ve algoritmaların karşılaştığı neoliberal piyasaya geçişi kodlamaktadır. Nitekim Goldman Sachs'ın CEO'su Lloyd Blankfein'in 2017 yılında ABD Kongresinde katıldığı oturumda bütün savunmasını “biz bir teknoloji şirketiyiz.” cümlesi üzerine kurması anlamlıdır çünkü gerçekten de yatırım bankacılığı, neredeyse tamamen dijitalleşme tarafından domine edilmiştir. Aynı minvalde, yatırım bankacısı da tamamen teknik/dijital süreçleri gözetten “kimliksiz” ve anonim bir eyleyene dönüşür. Gündelik hayatın günden güne büyük bir hızla finansallaştığı ve finansal işlemlerin de neredeyse tamamen teknokratik bir yaklaşımla yürütüldüğü/yönetildiği bir ortamda, bireysel ve kolektif varoluşumuzu ilgilendiren kararların tekno-determinist nitelikler taşıması kaçınılmaz olacaktır.

⁵⁹ Teflon(ic) kelimesinin gündelik İngilizce kullanımı için: “The act or ability to never let any failure stick to you but attempt to take credit for all successes, by never making a decision on your own and thus never being the target of failure bottlenecks. Though it will not stop you if things go right, all success will be cohersed to stick with your name as its leader.

Teflonics will hold position of powers but when forced to use that power they will vocalize that there is nothing they can do.“ (<https://slangdefine.org/t/teflonic-2566.html> erişim tarihi: 21 Temmuz 2021).

3.3.4. Bağımsız Merkez Bankası

Merkez bankalarının bağımsız olması gerektiği fikri, finansallaşmayla ortaya çıkmış değildir. Bağımsız merkez bankası fikri, Ricardo'nun 1824 tarihli “Bir Milli Bankanın Kurulmasına İlişkin Plan” çalışmasına kadar geri götürülebilir; keza Birinci Dünya Savaşı sonrası finansal düzenlemeleri bağlamında sıklıkla dile getirilmiş ve daha o zaman uluslararası para sisteminin temel ilkelerinden birini oluşturmuştur (TCMB 2012, 4-5). Bununla birlikte merkez bankası bağımsızlığı bir kere tartışılıp çözüme bağlanmış basit bir idari ilke olmanın çok ötesindedir; bizatihi izlenecek iktisat politikaları ve merkez bankasının oynayacağı rolün belirlenmesi açısından merkezi önemde bir akademik ve siyasi tartışma olmanın yanı sıra bir kurumsal tasarım meselesidir. Daha da öteye, finansallaşmayla birlikte bağımsızlık ilkesi merkez bankacılığı için temel ve kurucu bir prensip haline gelmiştir. Dolayısıyla 1920'lerden bu yana bağımsız merkez bankasından bahsetmek mümkün olmakla birlikte söz konusu bağımsızlığın hâkim yönetsel iktisadi paradigmlar tarafından sürekli güncellendiği, içeriğinin zamanla değiştiği ve nihayetinde finansallaşmayla birlikte kurucu bir değer atfedildiği akılda tutulmalıdır.

Merkez bankası bağımsızlığı üzerine çok kapsamlı bir literatür mevcuttur. Bu literatürün tam bilançosunu çıkarmak ayrı araştırmanın sınırları içerisinde mümkün değildir. Yine de refah devletinden finansallaşmaya geçişteki temel akademik argümanları ana hatlarıyla ortaya koymak faydalı olabilir. Hâkim iktisadi ve yönetsel paradigmlar bağlamında, kapitalist ülkeler için refah devleti döneminde merkez bankası politikalarının odağında tam istihdamın sağlanması bulunurken finansallaşma döneminde fiyat istikrarının temini öne çıkmıştır. Tam istihdam hedefleyen merkez bankası politikaları için temel akademik dayanak, bilhassa 60'lı yıllara damgasını vuran ve Keynezyen iktisat politikaları bağlamında merkezi bir yer tutan Philip eğrisi olmuştur. Buna göre, enflasyon ile işsizlik arasında ters yönlü bir ilişki olduğu ve dolayısıyla merkez bankalarının öncelikli olarak istihdamı gözetmesi gerektiği yaygın olarak kabul görmüştür. 1970'li yıllara gelindiğinde kendi içlerinde karmaşık neden-sonuç ilişkileri de içeren bir dizi sebepten (OPEC krizi, yüksek enflasyon, Bretton Woods sisteminin yıkılışı, uluslararası para ve sermaye hareketlerinin artışı ilk anda sayılabilir) bu çerçeve büyük ölçüde aşılmıştır. Bu bağlamda, akademik dünyada da enflasyon-işsizlik ilişkisini yeniden gözden geçiren yeni tartışmalar başlamıştır. Bu bağlamda güvenilirlik teorisi (*credibility theory*), akılcı beklentiler teorisi (*rational expectations theory*) ve zaman tutarsızlığı tezi (*time inconsistency thesis*) gibi oyun teorisini temel alan ve davranışsalcı öğeler içeren bir dizi akademik katkı öne

çıkıştır. Özellikle Kydland ve Prescott'un 1977 yılında yayımladıkları zaman tutarsızlığı kavramını ortaya atan çalışma, düşük enflasyon sağlama ve sürdürme hedefine bağlı kalmak için iktisadi aktörlerin beklentileri temelinde aldıkları kararların yönetilmesi gerekliliğini ortaya koyacaktır. Bu bağlamda, merkez bankalarının düşük enflasyonu temin edecek düşük bir para politikası için beklentileri yönetmesi ve bunun için de hükümetten bağımsız olarak örgütlenip çalışması gerekmektedir. Böylelikle bugün alınan kararların gelecekte oluşacak enflasyon oranını baskılayabilmesi mümkün olacak; başka bir deyişle, zaman tutarsızlığı sorunu çözülebilecektir (TCMB 2012, 6-7). Kabaca, yeni koşullarda merkez bankalarının bağımsız ve güvenilir bir kurum olarak kabul görmesi ve dolayısıyla gündelik iktisadi ve siyasi gelişmelerin dışında faaliyet göstermesine kurucu bir değer atfedilmiş olur. Merkez bankasının en büyük önceliği, bağımsız olmaktır. Merkez bankalarının istihdam sağlamak yerine uzun vadeli ve bağımsız politikalarla enflasyonu kontrol etmeye odaklanmasının anlamı, esasen merkez bankacılığının reel ekonominin ve üretimin gereklerine göre hareket etmek yerine finans piyasalarının etkin işleyişini önceler hale gelmesidir. Ayrıca bu para politikasının başarılı olabilmesi ancak ona uygun bir maliye politikası (mali disiplin) yürütülmesini gerektirir. Gerçekten de ilerleyen dönemde bu akademik çerçeve, hâkim paradigma halini alıp geliştirilerek siyasal düzlemde uygulamaya konmuştur.⁶⁰

Finansallaşma bağlamında ortaya çıkan ve yukarıda ana hatlarıyla özetlenen merkez bankası bağımsızlığı fikri, en temelde merkez bankalarının *bugünkü ihtiyaçlar yerine gelecek beklentilerine* odaklanmasını savunmaktadır. İkinci Bölümde ele alındığı üzere, finansallaşmanın itici gücü, dijital teknolojinin sağladığı yeni karmaşık hesaplama imkânları ve onların somutlaştığı yerler olarak da türev ürün ve piyasalardır. Finansallaşma, esasen finans piyasalarının içinde işlediği zamanı genişletmiştir; bilişim teknolojisinde sağlanan gelişmelerle ileriye dönük beklentiler veri olarak ifade edilip bilgisayarlar tarafından neredeyse anlık hesaplanabilir ve alınıp satılabilir olmuştur. Finansallaşmanın sonucu olarak, finans piyasaları artık bugünde değil dijital olarak temsil edilen sanal bir gelecekte gerçekleşmektedir. Dolayısıyla 1970'lerle birlikte beklentileri -veya abartılı bir ifadeyle geleceği- yönetmeye odaklanan merkez bankası politikaları, esasen finans piyasalarındaki bu dönüşüme cevap verme

⁶⁰ Son dönemde bilhassa Covid pandemisinin ekonomi üzerindeki yıkıcı etkilerini hafifletebilmek amacıyla başta ABD olmak üzere bir dizi ülkede enflasyonun yukarı yönlü hareketine göz yumarken söz konusu yaklaşımın yeni bir paradigma oluşturma potansiyeline ilişkin tartışmalar özellikle Modern Para Teorisi (*Modern Monetary Theory*) etrafında sürmektedir.

arayışındadır. Kuşkusuz dijitalleşmiş ve finansallaşmış piyasaların kendi iç dinamikleri böylesi bir siyaset tercihinin ana gerekçesidir. Ancak finansallaşmayla birlikte gündelik hayatın günden güne ve çok boyutlu olarak finans piyasalarına endekslendiği ve ulusal ekonominin finans dünyasında ağırlıklı olarak merkez bankası tarafından temsil edildiği düşünüldüğünde, merkez bankasının gelecek beklentilerini yönetme iddiası kolektif ve bireysel varoluşumuz için ciddi sonuçlar doğurmaktadır. En temelde, insani varoluş, gelecek beklentisiyle anlamını bulur, bu beklenti için çalıştıkça varoluşu gerçekleşir ve özgürlük de ancak geleceğin önceden belirlenmediği ve ihtimallerin açık olduğu bir dünyada mümkündür. *Finansallaşmanın bireysel ve toplumsal hayata çok geniş ölçüde nüfuz ettiği bir bağlamda, merkez bankalarının gelecek beklentilerini yönetme çabası, doğrudan kolektif ve bireysel varoluşumuzun iktisadi özgürlük açısından daralması anlamına gelebilecektir.*

Finansallaşmanın bir sonucu olarak merkez bankalarının işlevlerinde bir dizi değişiklik yaşanmıştır. Öncelikle tüm iktisadi etkinliğin finansallaşma eğilimi gösterdiği bir ortamda, finansal anlamda merkez bankası neredeyse ulusal ekonomiyi temsil eden tek kurum olmaya doğru gider. Basit bir ifadeyle, merkez bankası, devlet için adeta bir yatırım bankası işlevi görür ve iktisadi anlamda, ulusal değerın finans piyasalarına tercümesini (kur politikaları) ve bu piyasalarda işlem görmesini (tahvil alım satımı ve açık piyasa işlemleri) temin eder. Keza son kredi mercii olarak aynı zamanda ulusal ekonominin finans piyasalarıyla ilişkilerinde yaşanan sorunları giderir. Dolayısıyla, en azından iktisadi anlamda, finansallaşmanın ulaştığı seviye düşünüldüğünde, merkez bankası *egemenlik* kullanır. Ancak merkez bankası bağımsızlığı ilkesi gereğince, bu egemenlik kullanımı demokratik siyasetin gözetiminin dışında, teknik bir mesele olarak ve teknokratik bir iş yapma tarzına göre gerçekleşir. Daha da öteye, ulusal ekonomilerle finans piyasalarının kesişim noktasında konumlanan merkez bankalarının benimsediği fiyat istikrarı politikasının toplumsal sonuçları da tartışılmalıdır. Zira merkez bankaları, bir kamu kurumu olmalarına rağmen iş yapma tarzları ve işlevleri bakımından bir finans piyasası aktörüdür, kredi sisteminin genel işleyişinden “bağımsız” değildir ve para piyasalarına belli bir amaçla sürekli müdahale etmektedir (Lapavitsas 1999, 211). Kaldı ki merkez bankaları bulundukları ülkenin siyasal kültürüne uygun şekilde ya ciddi teamüllerle (ABD) ya da yazılı mevzuatla (AB) fiyat istikrarını temin etmekle görevlendirilmiştir. “Bu nedenle amaçları yasaları ile tanımlanmış olan merkez bankaları için amaç bağımsızlığı bulunmamaktadır” (TCMB 2012, 2). *Dolayısıyla teknokratik olarak örgütlenmiş bağımsız merkez bankaları toplumdan, siyasetten ve reel ekonomiden bağımsızdır ve fakat finans piyasalarından bağımsız değildir* (Lapavitsas ve Itoh 2012, 172-7).

Toparlamak gerekirse, merkez bankası bağımsızlığı fikri, finansallaşma bağlamında merkez bankalarının daha geniş bir zaman (dijital ortamda temsil edilen türev piyasalar) ve mekânda (küresel ölçekte) işlem yapan finansal aktörlerin ulusal ekonomiler üzerinde yıkıcı etkilerde bulunmasını engellemek amacıyla 1970’li yıllarda öne sürülmüş ve takip eden on yıllarda daha da tahkim edilerek geliştirilmiştir. Stratejinin özü basittir: eğer finansal aktörler türev ürün ve piyasalarla merkez bankasının politika hedeflerini boşa düşürüyorsa, merkez bankası da bu piyasalara göre tasarlanmalıdır. Merkez bankasının bu piyasalarda etkin olabilmesi ise ancak mali disiplini öne çıkaran maliye politikalarıyla ve karmaşık türev finans ilişkilerine girebilmek için gerekli olan ekonomik istikrarla mümkündür. Dolayısıyla, merkez bankaları fiyat istikrarını esas almaktadır. Egemenlik kullanan bir kamu kurumu olarak merkez bankalarının türev işlemlerde bulunabilmesi için reel ekonomide fiyat istikrarı dayatılmasının toplumsal anlamda önemli sonuçları vardır. Öncelikle türev finans piyasaları, normal bir insanın diğer işlerinin yanı sıra takip edemeyeceği kadar karmaşık türev ürün ve işlemlerden oluşmaktadır. Daha da önemlisi, türev finans piyasalarında bir aktör olabilmenin önünde ölçek engeli vardır; zira türev piyasalarda işlem yapabilmek ve sürdürülebilir finansal kâra erişebilmek için büyük miktarlarda kredi parasına ihtiyaç vardır. Merkez bankası kendisinin yanı sıra sadece çok kısıtlı sayıda özel kuruluş ve yatırımcıya açık olan türev piyasalara erişimi temin edebilmek için tüm reel ekonomiyi disipline ve kontrol etmektedir. Mali disiplin veya ekonomik istikrar gibi kavramlar ile kemer sıkma gibi politika setleri de bu bağlamda anlamını bulur. *Böylelikle kısıtlı sayıda aktörün türev piyasalara erişimini sağlamak ve sürdürebilmek için türev piyasalara erişimi olmayan geniş toplum kesimlerinin iktisadi faaliyetlerinin finansal sonuçları, teknokratik bir yaklaşımla ön-belirlenmiş olur.*

Merkez bankası bağımsızlığı prensibini meşrulaştıran ön kabul, “hükümetlerin düşük enflasyon sözü verme eğiliminde olmakla birlikte büyük ihtimalle seçim kazanabilmek için uygulayacakları siyasetlerin yüksek enflasyon üreteceği” varsayımıdır ve tam da bu sebeple, fiyat istikrarı demokratik süreçlerin keyfiyetine bırakılamayacak kadar önemli bir meseledir (Best 2018, 12). Halbuki örneğin faiz hadlerinin belirlenmesi süreci çok teknik bir işlem olarak görülmesine rağmen derin siyasal ve ekonomik sonuçlar doğurmaktadır. Zira iktisadi büyüme veya daralmaya doğrudan etki ettiği gibi dolaylı olarak iktisadi aktörlerden hangilerinin kazanıp hangilerinin kaybedeceğini de belirleme gücü vardır (Best 2018, 13). Bu durum geniş toplum kesimleri için sadece ürün ve hizmet fiyatlarının yükselip alçalmasından ibaret değildir. Emekli fonlarından öğrenci kredilerine, işçi ve memur maaşlarından sağlık ödemelerine, kredi kartı faiz

oranlarından tüketici kredisi kullanım imkânlarına kadar toplumsal hayatın her alanına etki etmektedir. Buna rağmen büyük ölçüde demokratik denetimden uzaktır (Best 2018, 13). Demokratik denetimin yanı sıra karar alma süreçlerinde etkin olan teknokratik profilin de büyük ölçüde tek tip olduğu görülmektedir. Heidebrecht'in (2018, 29) AB Merkez Bankasındaki genel bankacı profiline ilişkin yaptığı araştırmada, kurulduğu 1999 yılından bu yana daha önce emek örgütlenmelerinde yer almış tek bir kişinin bile bankada çalışmadığını ortaya koymaktadır. Aynı şekilde Lapavitsas (1999, 216) da eğer toplum merkez bankası gibi çok güçlü bir parasal kuruma ihtiyaç duyuyorsa, o halde bu kurumun araçları, amaçları, atama süreçleri ve hesap verilebilirliğinin daha geniş ve toplumsal farkındalığa önem veren süreçlerle yönetilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. *Özetle merkez bankası bağımsızlığı, para politikalarına ilişkin karar alma süreçlerinin “siyasetin cilvelerine” karşı korunması gerektiği temelinde meşrulaştırılırken* (Buchanan ve Neil 2016, 84) *esasen bu teknokratik yaklaşım, toplumun geniş kesimleri üzerinde çok derin etkileri olan ve bir tür egemenlik kullanımına dayanan merkez bankası politikalarının toplumsal denetim ve katılımdan soyutlanıp büyük ölçüde finans piyasalarının dinamiklerine teslim olması anlamına gelmektedir.*

3.3.5. Yeni Teknokratik İşleyiş: Teknik-İktisat-Siyaset

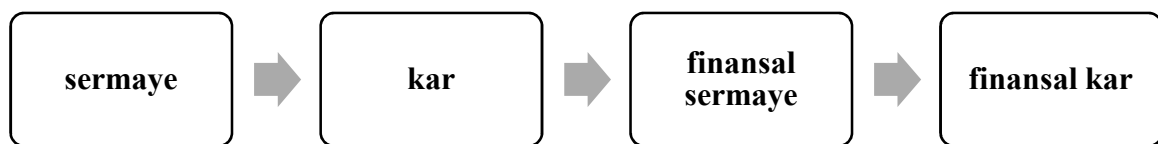
Gündelik hayatta tekniğin işgal ettiği alan arttıkça siyasal düzlemde de teknokratik eğilimler bir şekilde etkisini genişletir. Bu anlamda, Antik Yunan'dan bu yana siyaset düşüncesi içinde merkezi bir konumda bulunan “kim yönetmeli?” ve “neden/ne için yönetmeli?” sorularına verilecek cevaplar, tekniğin öneminin artışına paralel olarak birbirine yaklaşmıştır. Tersten gidersek, manevi refahın bir koşulu olan maddi refahı artırmak için daha geniş düzeyde teknik kullanımına ihtiyaç vardır; dolayısıyla “neden/ne için yönetmeli?” sorusunun cevabı teknik gelişmeyi önceler hale gelmiştir. Teknik gelişmeye öncelik verildiği ölçüde de “kim yönetmeli?” sorusu örtük olarak tekniğin bilgisine sahip olanlar şeklinde kendini cevaplar. Ne var ki gelinen yerde tekniğin önemi, hızı ve ölçeği bilindik anlamda siyasal alanı öylesine domine etmiştir ki tekniğin yeri ve önemini sorgulamak için güncel teknik sistemin ana özelliklerini tartışmaya açan ve bu temelde ekonomi-politik bir gündeme sahip “nasıl yönetiliyor?” sorusuna ihtiyaç vardır. Bu sorunun cevabı ilk aşamada mümkün olduğunca basit, somut ve gündelik düzlemde aranmalıdır: hangi araçlar, hangi aletler ve daha genel anlamda hangi plan veya program temelinde siyasal kararların alındığı sorgulanmalıdır.

Teknik düzlemde, II. Dünya Savaşından bu yana yeni bir fizik anlayışının, yani kuantum fiziğinin uygulamalarının öne çıktığı görülmektedir. Bu yeni fiziğin güncel hâkim teknik paradigması, dijitaldir. Dijitalin doğuşu ve gün geçtikçe artan teknik uygulamaları, öncelikle iktisadi alanda köklü değişiklikleri tetiklemiştir. Bu bağlamda yeni bir iktisadi örgütlenme modeli olarak finansallaşmayı kapitalizmin içinden çıkmakla birlikte onu aşan bir fenomen olarak görmek başta iktisadi alanda yaşanan dönüşümler olmak üzere içinden geçmekte olduğumuz toplumsal değişimin analizi için gerekli gözükmemektedir. Nasıl Braudel'in üçlü piramidinde geçim ekonomisi, piyasa ekonomisi ve kapitalizm eş zamanlı olarak işlemekteyse, finansallaşma da bu üç iktisadi tarzla aynı anda dördüncü bir katman olarak varlığını sürdürmektedir. Daha da öteye, finansallaşma bizatihi kapitalizmin bir türevi olarak doğmuş ve etkinliğini sürdürmek için kapitalist üretim ilişkilerinin devamına ihtiyaç duymaktadır. Bununla birlikte, dijitalleşmenin gerekleri kapitalist üretim ilişkilerini de kökten etkilemektedir. 1970'lerle başlayan otomasyon dalgasının ardından 21. yüzyılda yavaş yavaş etkisini gösteren akıllı üretim (veya Sanayi 4.0), üretim ilişkilerini hem dönüştürmekte hem de siyasal ve toplumsal bir güç olarak etkisini yitirmesine yol açmaktadır. Ayrıca dijital teknolojisinin finans sektörünü de muazzam bir değişime tabi tuttuğunu ve finansallaşmanın kalbinde klasik finansal işlem ve piyasaların yerine türev ürün ve piyasaların yattığını not etmek gerekmektedir.

Finansallaşma bağlamında ortaya çıkan iktisadi ilişkiler, kapitalist üretim ilişkilerine bağlı olmakla birlikte onlardan daha farklı bir nitelik sergiler. Kapitalist üretim ilişkilerinde

$$\text{Emek} + \text{Toprak} + \text{Sermaye} + \text{Girişimcilik} = \text{Ücret} + \text{Rant} + \text{Faiz} + \text{Kar}$$

şeklinde özetlenebilecek bir iktisadi döngü göze çarpmaktadır. Finansallaşma bu denklemi iptal etmez; tam da bu döngünün üstüne kurulur. Bir kere reel üretim ilişkileri içerisinde elde edilen kar, bir tür teminat niteliğine bürünür. Çarpan etkisi yaratan yatırım bankası kredisıyla reel sektörde edilmiş kar, finansal sermayeye veya daha basit bir ifadeyle; para, sermayeye dönüşür. Böylece türev finans piyasalarında işlem gören finansal sermaye, özel ve yeni bir tür olarak finansal kâr üretir.

Kuşkusuz türev piyasalar dışındaki finansal piyasalarda da belli düzeyde kâr elde edilmesi mümkündür. Ancak buradaki kâr hem sürdürülebilir olmaktan uzaktır hem de türev finansal ürün ve piyasalardan el edilen kârın yanında çok mütevazi kalacaktır. Dolayısıyla finansallaşmış bir ekonomide reel sektörde üretim anında ortaya çıkan ve çıkarları birbirleriyle çatışan iktisadi sınıflardan bahsetmek belli ölçülerde mümkün olmakla birlikte toplumsal ve siyasal analiz için kapsayıcı bir çerçeve sunmakta eksik kalır. Onun yerine iktisadi etkinliğin en tepesinde kapitalist üretim ilişkilerinden türevlenmekle birlikte ondan ayrı bir alanda ve büyük ölçüde bağımsız işleyen finans piyasalarına erişim bağlamında bir ayrım gözetmek yerinde olabilir. Buna göre, finansallaşma bağlamında, temel sınıfsal ayrım, türev piyasalara ve dolayısıyla sürdürülebilir finansal kâra erişimi olanlar ile olmayanlar arasındadır. Ancak bu iki sınıf arasında birbiriyle diyalektik veya çatışmacı bir ilişki otomatik olarak varsayılmamalıdır. Burada analizi daha da zorlaştıran husus, türev finans piyasalarının tamamen dijital ortamda ve “sanal dünyada” yer almasıdır. Bu anlamda, finansal kâra erişimi olan sınıfın içinde eylediği zaman ve mekân ile reel iktisadi ilişkilerin içinde yer alıp finansallaşmayla kısıtlı ilişki kurabilen sınıfın zaman ve mekânı birbirinden neredeyse tamamen farklıdır. Kabaca, iki farklı dünyada ve iki farklı fizik paradigmasına tabi olarak yaşamaktadır!

Dijitalleşme ve finansallaşmanın tetiklediği dönüşüm çok büyük ölçüde toplumsal ve kamusal gözetimin dışında gerçekleşmiş ve hatta siyasal iktidarlar, özellikle 1970’lerden bu yana uyguladıkları politikalarla bu süreci hızlandırmış veya tahkim etmişlerdir. Bu süreç henüz tamamlanmış değildir; reel iktisadi alanın finansallaşması devam eden bir momenttir. Bütün bu dönüşümün merkezinde toplumsal veya siyasal güçlerden ziyade teknokratik nitelikleri haiz bir iş yapma tarzı yatmaktadır. Söz konusu iş yapma tarzları, dijitalin ve finansallaşmanın ruhuna uygun bir şekilde mümkün mertebe kurumsallaşmaktan kaçınır. Onun yerine, finansallaşma, reel iktisadi işlemlerin her birini dijitalle tercüme edip kayıt altına almayı ve kurumsallaşmaya gitmeksizin tüm işlemleri tek tek ön belirlemeyi tercih etmektedir. Bu anlamda, elinde siyasal iktidar tutan sürekli ve örgütlü bir kurumsallıktan bahsetmek mümkün değildir. Bununla birlikte, finansallaşmanın gerektirdiği işlemlerin belirli kurumlarda kristalize olduğu bir takım oluşumlar göze çarpmaktadır. Bilinçli ve muktedir bir egemenlik kullanımından ziyade finansallaşma bağlamında gündelik hayata doğrudan dokunan ve faaliyetleri toplumsal açıdan önemli sonuçlar doğuran bir *de facto* kurumsal dizge söz konusudur. Tekrara düşmek pahasına vurgulamak gerekirse, söz konusu kurumların bizatihi kendileri alternatifsiz bir şekilde çok yoğun bir dijitalleşme ve finansallaşmaya tabi oldukları ve asla başka türlü karar verme marjları olmadığı ölçüde, klasik anlamda muktedir değildir. Ancak toplumsal düzlemde

finansallaşmanın gereklerinin uygulayıcısı olarak ve esasen siyasal iktidarın uhdesinde bulunan pek çok işlevi üstlendikleri için siyasal bakımdan öne çıkarlar. Daha açık ifade etmek gerekirse, danışmanlık şirketleri (disiplin), muhasebe ve denetim şirketleri (kontrol), yatırım bankacılığı (türev piyasalara erişim ve işletim) ile bağımsız merkez bankaları (ulusal ekonomilerin temsili ve finansal döngünün garantörü) finansallaşmanın işleyişi ve genişlemesinin motorudur. Diğer bazı kurumlarla desteklenen yeni teknokratik yapı, hızlı ve hassas bir işleyişle ve fakat kapalı bir döngüsellikle çalışarak esasen kamu gücünün uhdesinde olan veya en azından kamusal alanda tartışmaya açılması gereken kararları alır, uygulamaları yapar ve sonuçlarını da yine kendi içinde değerlendirir.

Siyasetin alanını daraltarak toplumu ilgilendiren önemli konularda karar alma ve uygulama işlevini ele geçiren bu teknokratik yapının belli ölçülerde kurumsallaştığı görmekle birlikte söz konusu şirketler topluma kapalı oldukları ve toplumdan dolayım lanmadıkları ölçüde *psödo kurumlar* olarak tanımlanabilirler. Bu kurumların bizatihi kendi işleyiş tarzları tamamen teknokratiktir. Her biri 70'lerle birlikte geleneksel mesleki değer setlerinden vazgeçerek dijitalleşmenin ve finansallaşmanın şekillendirdiği yeni teknokratik zihniyete yönelmiştir. Herhangi bir şekilde toplumsal münazara veya müzakereye imkân sağlayan yapılar olmadıkları için rıza üretmezler. Tam da bu yüzden özellikle zor ve baskı araçlarıyla mücehhez siyasal iktidar formlarına yada sembolik-söylemsel anlatıları seferber edebilen siyaset yapma tarzlarına ihtiyaç duyarlar. Öte yandan, siyasal iktidarın topluma dokunan işlevlerinden el çekerek bu teknokratik yapıyı dışarıdan destekler konuma düşmesi yönetsel açıdan önemli bir paradigma değişimine işaret etmektedir. Bu anlamda, *kamu yönetimi özü itibarıyla idareden (administration) işletmeye (management) doğru bir dönüşüm geçirir*. Batı dillerindeki karşılığıyla idare, (*ad-ministration*, *ad*: -e doğru, *minister*: (küçük, az anlamında *minus* kökünden) bakan veya Hristiyan kilisesinde yetkili rahip), büyük ölçüde ihtiyaçlar sistemiyle alakalı bir kavramdır. Statik bir toplum öngörür, hareket kapasitesi kısıtlı bir topluma ihtiyaç duyduğu şeylerin ulaştırılmasını merkeze alan, yani toplum ile -tanrısal veya doğal-zorunluluk/ihtiyaçlar arasında duran yetki sahibi kişilerin gerçekleştirdiği yönetim faaliyetinin genel adıdır. İşletme ise (*management*, köken: *maneggio*, *maneggiore*: Latince ve İtalyanca anlamıyla seyislik, akışı yönlendirme) daha ziyade dinamik bir süreci imler; işletmecisi bir yönetim, ihtiyacı karşılamaya yönelik bir yaklaşım değildir. Daha ziyade halihazırda işleyen -akış halindeki- sistemin sürekliliğini sağlamaya odaklanır. Etimolojik benzetmeye uygun hareket edersek, siyasal iktidarın yönetsel anlayışı, ihtiyaçları karşılamaya odaklanmak yerine halihazırda ihtiyaçları karşılayan sistemin akışına “seyislik” yapmaya indirgenmiştir.

İşletmeci bir siyasal iktidar, artık kamusal işi yapmaz; onun öncelikli kaygısı, kendi döngüsü içinde ve başka aktörlerce yapılan kamusal işin yapılış sürecinin akamete uğramamasıdır. Dolayısıyla bütün örgütlenme ve iş yapma tarzlarını bu kaygıya göre (büyük ölçüde yeni teknokratik kurumların rehberliğinde) yeniden yapılandırır (yapısal reform).

1970'lerden bu yana devam eden bu dönüşüm, köklü siyasal ve toplumsal sonuçları olmasına rağmen neredeyse saf bir teknokratik nitelik arz eder. Kolektif ve bireysel varoluşumuzun alacağı yön, bu teknokratik tarz tarafından -Heideggerci anlamda- çerçevelenmeye çalışılır. Bu bağlamda, siyasal iktidar mücadelesi, esasen topluma dokunmayan gündem ve söylemlerle ilerler; zira toplumun gerçekte alacağı yön büyük ölçüde -siyasal alanın dışında- teknokratik olarak ön-belirlenir. Yine de toplum tamamen teknolojik bir hapisaneye kapatılmış ve siyaset aracılığıyla kendi kaderine yön verme kudreti toplumun elinden sonsuza kadar alınmış değildir. Bertrand Gille'nin kavramsallaştırmasına başvurursak, eski teknik sistemin içinden yeni bir teknik sistem çıkarken eski teknik sistemin etrafında kurulmuş toplumsal sistem, yeni teknik sisteme uyum sağlamakta zorluk çeker. Bu uyumsuzluk, toplumun yeni teknik sistemle bir arada yaşamayı öğrenmesi ve buna uygun olarak kurumlarını inşa etmesiyle son bulur. Dolayısıyla, halihazırda kuruluş süreci devam eden dijital teknik sistem ile finansallaşan iktisadi sistemin öncelikle geniş toplum kesimlerince anlaşılması⁶¹ ve ardından uygun toplumsal değer ve kurumların inşasıyla tekniğin eğilimi ile insani varoluş arasında bir denge kurulabileceği öne sürülebilir.

⁶¹ Covid pandemisinin dijitalleşme ve finansallaşmanın daha geniş toplum kesimlerince içselleştirilmesinde hızlandırıcı bir etki yarattığı öne sürülebilir.

SONUÇ

Günümüzde teknik daha önce görülmemiş bir ölçek ve gelişim hızına kavuşmuşken aynı zamanda toplumsal hayatın her alanında günden güne genişleyen oldukça büyük bir yer işgal etmektedir. Tekniğin ulaştığı seviye ve toplumsal hayatın her alanında gösterdiği çok boyutlu dönüştürücü etkiler, özellikle sosyal bilimler açısından teknik konusunu daha kapsamlı ele almayı gerektirmektedir. Sosyal bilimlerin teknik üzerine veya teknik dolayımıyla düşünmeyi denemesi pek çok açıdan önemli ve ufuk açıcı olma potansiyeli taşımaktadır. Zira teknik, derinlikli bir felsefi tartışmanın konusu olduğu ölçüde, sosyal bilimler için sadece herhangi bir çalışma alanı olmanın ötesinde, insan-doğa veya insan-madde arasındaki ilişkiler üzerine kapsamlı bir sorgulamanın kapısını aralamaktadır. Düşünce için böylesine derin ve kapsamlı sorgulama imkânları sunan teknik kavramı, sosyal bilimlerin metodoloji tartışmaları için de önemli katkılarda bulunabilir. Bu aşamada teknik kavramının en başından beri barındırdığı ikili anlamı hatırlamak yerinde olabilir. Teknik aynı anda hem “alet edevat” hem de bir “işin nasıl yapılacağı bilgisi” anlamına gelmektedir. Tekniğin bu çift anlamlılığı, tekniğin bir tür teori-pratik eklemlenmesi olduğunu ortaya koyar. Gerçekten de alet edevat olarak teknik, mekânın, dolayısıyla maddenin ve kaçınılmaz olarak -beşeri- coğrafyanın sorunsallaştırılmasına olanak sağlarken “işin nasıl yapılacağı bilgisi” olarak teknik, zamanın cisimleştiği, hafızanın şekle büründüğü ve dolayısıyla tarihi ortaya seren bir düşünsel uğrak konumundadır. Dolayısıyla felsefe ve fiziğin yanı sıra sosyal bilimler için de teknik kavramı üzerine düşünmek sosyal bilimlerin hem çalışma alanını hem de metodolojisini gündelik hayata daha da yakınlaştıracak ve -nereden bakıldığına göre- hakikati daha geniş kuşatacak veya hakikati daha isabetli inşa edecek bir düşünsel etkinliği tetikleme imkânı sunabilecektir. Bu bağlamda, teknik üzerine kapsamlı bir düşünsel etkinlik, sosyal bilimler için yeni bir çalışma alanı, yeni bir metot ve varoluşla sıkı sıkıya irtibatlı bir bakışı mümkün kılabilir.

Genellikle sosyal bilimler içinde bir sabit olarak görülen veya içeriği sorunsallaştırılmadan bir kara kutu olarak ele alınan teknik, esasen farklı tarihsel görüngülere ve hatta belki kendi evrimsel tarihine sahiptir. Temel varoluşsal kaygı, insanın maddeyle ilişkisinde her zaman ilk neden olarak ele alınabilir (Denk 2021, 11-14). Ne var ki teknik, temel varoluşsal kaygımızın bir ifadesi olmakla birlikte farklı zaman ve mekân bağlamlarında farklı görüngüler ve daha da önemlisi belli örüntüler sergilemektedir. Bu çalışmada, söz konusu örüntüleri hâkim teknik paradigma veya tekniğin işleme tarzı kavramlarıyla karşılamaya çalıştık. İnsanın maddeyle kurduğu ilişki öncelikle pratik bir ilişkidir; öngörülemez veya ilk aşamada genelleştirilemez bir

nitelik taşımaktadır. Teorik yaklaşım, söz konusu pratik ilişkilerden anlamlı, kurallı ve son aşamada sistemli bütünlükler saptamaya çalışır. Bir kere sistemli ve bütüncül bir teorik çerçeve ortaya çıktığında, yeni pratik ilişki kurma biçimleri için de bazı imkânlar ortaya çıkabilmektedir. Daha basit bir ifadeyle, tekniğin tarihsel evrimi ile bilim tarihi arasında pek çok yakınlık bulunmakla birlikte söz konusu ilişki ucu açık ve sürekli devinen bir yapıdadır. Bu bağlamda, tarihsel olarak bir dizi büyük fiziksel paradigmaya rağmen insan-madde arasındaki ilişkiler kendi eğilimine uygun şekilde sürekli bir dönüşüm göstermektedir. Kabaca Aristoteles fiziği, Newton fiziği ve Kuantum fiziği şeklinde şematize edebileceğimiz fiziksel paradigmlar tarihi, teknik gelişmelerle yakından ilişkilidir. Ancak fiziksel paradigmlar, teknik gelişmeyi tamamen kuşatabilme kapasitesinden yoksundur. Dolayısıyla bilim ile teknik arasındaki bu boşluğun diğer disiplinlerin yanı sıra felsefe ve sosyal bilimler tarafından kapsamlı bir yorumlama faaliyetine tabi tutulması gerekmektedir. Bu anlamda, mirasları kıyasıya eleştirilen Aydınlanma ve Pozitivizmin dahi esasen bir yönüyle insanın içinde bulunduğu yeni teknik koşulların anlamlandırılması ve teori ile pratik arasında bir denge kurma çabası güttüğü gözden kaçırılmamalıdır. Bugün yeni bir teknik paradigmanın (dijital) kendini kurma aşamasında yeni bir fiziksel paradigmanın (kuantum) saf teorik bakışıyla yetinmek yerine bu teknik süreci felsefe ve sosyal bilimlerin sağladığı imkânları kullanarak kolektif ve bireysel varoluş açısından yorumlamak elzemdir. Böylece içinde eylediğimiz yeni maddi koşulları insani ve toplumsal bir perspektiften sorunsallaştırabilmenin yanı sıra toplumsal ilişkilerin bu yeni maddi koşullar tarafından nasıl şekillendirildiği -ve hatta bazı kertelerde belirlendiği- üzerine düşünmek mümkün olabilir.

Ortaya çıkışları itibariyle kronolojik bir sıralama olsa da teknik paradigmlar gerçekte birbirlerini tamamen ikame etmez. Yeni paradigma büyük ölçüde bir öncekinin içinden çıktığı gibi içinde eski paradigmanın bazı unsurlarını taşır ve eski paradigmanın ürünü olan tekniklerle bir arada var olur. Bugün doğada gezerken hala daha elimize bir sopa alabiliriz. Daha da öteye, gündelik hayatta bıçak, çekiç, çakırık, yelken, dıştan ve içten yanmalı motor, su kanalı, buzdolabı, bilgisayar ve cep telefonu gibi farklı teknik paradigmalara ve farklı fizik sistemlerine dayalı aletleri aynı anda kullanabiliyoruz. Bu açıdan bakıldığında sadece teknik düzlemde kaldığımızda, tekniğin evrimi görece basit bir soy ağacıyla açıklanabilir görülmektedir. Ancak tekniğin sistemleşmesi ve dolayısıyla toplumsallaşması düşünüldüğünde, her bir tekniğin anlam ve işlevi önemli ölçüde değişmektedir. Demir işleme bilgisi bugün hala daha önemlidir ancak tarihte metal silahların ilk çıktığı döneme oranla iktisadi ve siyasi anlamda görece önemsiz bir bilgidir. Keza bugün okyanus geçebilecek gemi ve yelken tekniği bilgisi yine değerlidir; ancak

15. yüzyılda olduğu gibi toplumsal ilişkileri kökten etkileme kapasitesi olan bir bilgi değildir. Benzer örnekler buhar tribünü, elektrikli motorlar ve hatta nükleer santral/silahlar için de öne sürülebilir. Bu bağlamda, sosyal bilimler içinde tekniği anlamlı bir yorumlama faaliyetine konu edinebilmek için tekniğin toplumsal ilişkiler bağlamında oynadığı dönüştürücü rolleri göz önünde bulundurmak gerekir. Gille'nin ortaya koyduğu üzere, tek tek teknik objelerden ziyade tekniğin toplumla uzlaşarak sistemleşme süreçlerine odaklanmak, teknik ile insan arasındaki köklü ilişkinin sorunsallaştırılması ve maddi koşulların etkisi altındaki toplumsal ilişkilerin iktisadi, siyasi ve kültürel alanlarda yansımalarını içerecek şekilde kavranmasına imkân sağlayabilecektir.

Tarihsel olarak dijital teknolojinin ilk ürünlerinin ortaya çıkışı için İkinci Dünya Savaşı bağlamı verilebilir. Savaş koşulları içinde büyük ölçüde toplumun geniş kesimlerinden gizli ve askeri bir seferberlik ortamında ilk ürünlerini veren dijital teknolojinin iktisadi alandan başlayarak yaygınlaşması için 1970'lerin sonlarını beklemek gerekmiştir. Dijital teknolojinin hâkim teknik paradigmaya dönüşmesi ve sistemleşme yolunda ilerlemesinin öncelikle sadece kendi yapısından kaynaklı bir dizi sonucu olmuştur. Dijital teknoloji, temel yapı taşı 1 ve 0'dan oluşan keskin bir ikilikle bu dünyanın sanal ortamda yeniden yaratılmasına dayanmaktadır. Böylece bizatihi tekniğin kendisine ilişkin yeni bir durum ortaya çıkar. Teknik, Antik Yunandan bu yana doğayla *mimetik* bir ilişki içinde ve *yapay* olarak görülürken dijitalde teknik *sanal* bir nitelik kazanır. Dolayısıyla doğa ile dijital arasındaki ilişki taklitçi bir karşılıklılıktan daha karmaşık bir yapıya kavuşur. Dijitalin sanal evreni, *bu-dünyanın* bir taklidi olmak yerine onun bir *türevi*dir. Dijitalin mümkün olabilmesi için hem doğanın hem de mekânî ilişkilerin mevcudiyeti şarttır ve fakat dijital, bu arka plandan türemiş yeni ve sanal bir evrenin kuruluşuna ilişkindir. Dijitalin türev özelliği, dijital teknik sistemin etrafında kurulmakta olan yeni toplumsal sistemin iktisadi, siyasi ve kültürel alanlarında kökten dönüştürücü bir etkiyle kendini göstermektedir. Dijitalin *bu-dünyayı* 1 ve 0'dan oluşan kod dizileriyle ifade etmesi, açıkça *bu-dünyanın* ikili ihtimaller serilerine indirgenmesi anlamına gelir. Bu indirgeme işleminin kaçınılmaz sonucu, dijitalin işlem hızının muazzam seviyelere çıkmasıdır. Sanal bir dünyada maddesiz bir şekilde elektrik sinyalleriyle işleyen dijital, ışık hızına yakınsar. Dijitalin ulaştığı bu muazzam hız, toplumsal bağlamda zamanı ve mekânı aşındırır. Öte yandan, dijitalin ulaştığı hız, Virilio'nun isabetle saptadığı üzere, riski artırır. Böylece dijital teknik sistem, zamanı ve mekânı hiçleştirdiği ölçüde ihtiyaçların giderilmesini kolaylaştırır - hatta mesele olmaktan çıkarır- ve fakat günden güne daha büyük kriz riskleri barındırır. Basit bir örnek vermek gerekirse, dijital teknik sistem içerisinde bir yerden bir yere

görmek sorun değildir; sorun, söz konusu mesafeyi kat ederken arıza ve dolayısıyla kaza yapma riskinin artmasıdır. Tam da bu sebeple, dijitalle birlikte yeni bir iş yapma tarzı olarak risk yönetimi ön plana çıkarak ihtiyaçlar sisteminin yerini almıştır.

Her ne kadar dijital öncelikli olarak askeri bir teknoloji ve silah olarak ortaya çıkmışsa da, toplumsallaşması, aynı buhar ve elektrik devrimlerinde olduğu gibi, iktisadi süreçler üzerinden gerçekleşmiştir. Dijitalleşmeyle kol kola giden ve dijital ile toplum arasındaki ilişkileri birincil olarak düzenleyen süreç, finansallaşma sürecidir. Kuşkusuz finans, finans piyasaları veya finansal ilişkiler, dijitalleşmeden çok daha eskidir. Ancak dijitalleşme, finansal ilişkileri kökünden dönüştürmüştür. Finansallaşma, öncelikle finansal ilişkilerin dijitalin yapısına uygun bir şekilde yeniden tanımlanması; yani, türev finansal ilişkilerin (ürün ve piyasalar) ortaya çıkışına dair bir süreçtir. Merkezinde finans piyasalarının zaman ve mekândan bağımsızlaşması yatmaktadır. Finansallaşma bağlamında, herhangi bir finansal değer, ilk olarak reel iktisadi ilişkiler içerisinde ortaya çıkmasına rağmen bir kez yaratıldıktan sonra reel iktisadi süreçlerden kopuk bir şekilde finans piyasalarındaki ilişkiselliği içerisinde var olur. Burada ontolojik açıdan önemli bir değişiklik vardır: finansal bir değer, reel iktisat içerisindeki karşılığının bir taklidi/simgesi olmanın ötesine geçer; artık o değer, içinde bulunduğu sistem içerisindeki benzerleriyle olan ilişkileri ve onlardan farkıyla⁶² var olur. Bunun yanı sıra, finansal ilişkilerin reel iktisadi alanın günden güne daha büyük bir kısmını kapsaması finansallaşmanın bir diğer boyutudur. Büyük ölçüde, türev finansal ilişkilerden doğan yeni bir kâr türü olarak finansal kârı artırmak için finans piyasalarının ölçeğinin genişletilmesi eğilimiyle ilişkilidir. Diğer bütün faktörler bir tarafa bırakılırsa, sadece finansallaşmanın türev doğası, finansal kâr için ölçeğini büyütmesi ve bu süreç sonunda finansal kârın kaçınılmaz olarak belli yerlerde temerküzü, reel iktisadi ilişkilerin içini boşaltır ve kaçınılmaz olarak eşitsizliği artırıcı etkide bulunur. Finansallaşma öncesinde reel ekonomi içerisinde elde edilen birikimin korunması amacı esastır: yani finansal ilişkiler üretim ilişkilerinin bir sonucudur. Ancak finansallaşma, reel sektörün finans piyasalarının işleyişine göre ön-belirlenmesine yol açmıştır. Daha basit bir ifadeyle, reel sektör ile finans arasındaki ilişki tersine dönmüş, reel iktisadi ilişkiler artan bir şekilde finansal koşullara göre şekillenmeye başlamıştır. Öte yandan, küresel ekonominin türev finansal ilişkilere göre düzenlendiği bir bağlamda bulunmamıza rağmen, türev ilişkilerden faydalanarak sürdürülebilir finansal kâr elde etme imkânı çok küçük bir azınlığa tanınmıştır.

⁶² Burada fark sözcüğü, aynı zamanda Derrida'nın *différance* kavramı ve matematikteki diferansiyel hesabıyla birlikte anlaşılmalıdır.

İktisadi olarak, finansallaşma kapitalizmin içinden çıkmıştır. Kapitalizmle türev bir ilişki içerisinde. Dolayısıyla kapitalizme ilişkin iç dinamikler ve çatışmaları içinde barındırır. Bununla birlikte, finansallaşma çok daha derin bir ayrımı da yanında getirir. Reel ekonomik ilişkiler *bu-dünyada* gerçekleşirken türev finansal ilişkiler dijitalin sanal dünyasında işlemektedir. Bir otomobilin imal sürecini düşünelim. Otomobilin her bir başka ülkede üretilen yedek parçalarının bir ülkede bir araya getirilmesi ve farklı ülkelerde satılması işlemi, kaçınılmaz olarak belli bir zaman ve mekân kısıtlaması içinde kalacaktır. Öte yandan otomobil üretimi yapan bir şirketi temel alarak üretilen finansal ürünlerin hareketi, aynı kısıtlara sahip değildir. Bu bağlamda, reel ekonomik ilişkiler ile finansallaşmış türev ilişkiler, iki ayrı dünyada farklı fizik kurallarına tabi şekilde yaşanmaktadır. Bu temel fark, başta iktisadi alan olmak üzere toplumsal yaşam üzerinde muazzam etkiler yaratmaktadır. Bu çalışmada tanımlamaya çalıştığımız yeni teknokratik eğilimler ise, münhasıran dijitalleşme ve finansallaşmanın işlemesi ve alanını genişletmesine yönelik kolektif fakat bilinçsiz bir çabayı temsil etmektedir. Görüldüğü gibi, özel veya kamusal işin günden güne finansallaşması, bu iki dünya arasındaki ayrım gözetilmediği ölçüde, gündelik hayatın ve reel ekonomik ilişkilerin içinin boşalması ve kaçınılmaz olarak eşitsizliğin artmasına hizmet etmektedir. Bu gidişi dengeleyen faktörlerin siyasal süreçler içerisinde inşa edilmesi beklenmektedir. Ancak yeni bir teknik sistemin kuruluş sürecinde, içinde bulunduğumuz maddi koşulların geniş toplum kesimlerince anlaşılacak bir şekilde yorumlanıp teorize edilemediği ve tam da bu sebeple bir tür tekno-determinizm içine düştüğü daha akla yatkın bir senaryo olarak gözükmektedir. Dolayısıyla mevcut durumda güncel demokratik siyasetin dijitalleşme ve finansallaşmayı ehlileştirecek bilinç ve kurumlara sahip olduğunu söylemek güçtür.

Teknik gündelik hayatta daha fazla yer kapladıkça, tekniğin bilgisine sahip kişi daha fazla iktisadi kaynağa erişse de siyasi iktidara kavuştuğuna söylemek çok mümkün değildir. Zira tekniğin sistemleşebilmesi ve sürdürülebilir bir işleyişi tesis edebilmesi için teknik ile insan arasında bir dengenin kurulması gereklidir. İşte tam da bu yüzden gerek iktisadi gerek siyasi güç, ağırlıklı olarak teknik ile toplumu eklemlendirebilen yerlerde toplanmaktadır. Nitekim geleneksel teknokrasi tartışmasının tıkanıp yer de tam burasıdır; zira teori, tekniğin önemi arttıkça siyasal iktidarı tekniğin bilgisine sahip kişilerde aramaktadır. Tekniğin sistemleşebilmesinin insani varoluşla bir denge içerisinde mümkün olduğundan gerçek iktidarın teknik ile insani varoluşu eklemleme tarzlarında yattığı gözden kaçırılmamalıdır. Sorulması gereken soru, bu eklemleme işleminin nasıl yapıldığına ilişkindir. Bu süreçte insani varoluş

alanının genişlemesi mi gözetilmektedir; yoksa bir şekilde insani varoluş hilafına kendini dayatan bir tarz mı söz konusudur? Dijitalleşme ve finansallaşma bağlamında, büyük ölçüde ikinci eğilim güç kazanmış gözükmektedir. Gerçekten de dijitalleşme ve finansallaşma süreçlerini dengeleyecek -ve hatta dizginleyebilecek- entelektüel, siyasi, hukuki veya kültürel mevziler henüz kazılabilmiş değildir. Kuşkusuz bu durumda, dijital sistemin kuruluşunun devam etmesi ve finansallaşmanın tüm iktisadi etkinliği içermeyi henüz başaramamış olması bir etkindir. Ancak tekniğin iktisadi ve siyasi özneyi adeta yuttuğu ve toplumsal ilişkileri ön-belirler hale geldiği bu bağlamda, geleneksel siyasal ve toplumsal kurumlar korkunç bir erozyona uğramaktadır. Siyasal tartışma ve rekabetin içeriği boşalmış, siyasal projeler yeni teknolojik gelişmeler karşısında boşa düşmüş ve birbirine benzer hale gelmiştir. Siyaset, toplumun kendi kaderini eline almasına hizmet eden bir etkinlikten çok salt bir iktidar savaşına ve ayrıcalık arayışına indirgenmiştir. Hâkim siyasal tarz olarak popülizm bu sürecin bir semptomudur. Toplumun kendi kaderini tayin hakkı teknokratik süreçler tarafından ele geçirildiği ölçüde, siyasetin elinde gerçek hayata değmeyen söylemler, semboller ve fantasmalar kalmıştır. Toplumsal hayatın bütün alanlarının artan bir şekilde teknokratik eğilimlerce düzenlendiği bir ortamda, siyasetçi şekli iktidarı ele geçirse bile teknokratik eğilimlere ket vurup akışı tersine döndürecek alet setine sahip değildir. Geniş toplum kesimlerinin şikayetlerini çözme bakımından çaresiz kalan siyasetçi için sembol ve fantasmaları seferber ederek günü kurtarmaktan başka bir çıkar yol kalmış değildir. Nitekim tam da bu yüzden 2008 krizi ve sonrasında uygulanan politikalar, sorunu kökten çözmek yerine -belki daha fazla kaynak kullanarak- her şeyi olduğu gibi muhafaza etmeye yönelmiştir. Söylem düzeyinde ise toplum, daha büyük kriz tehditleriyle terbiye edilmeye çalışılmıştır.

Dijitalleşme ve Finansallaşmanın Ötesinde

Dijitalleşme ve finansallaşmayla birlikte ortaya çıkan koşullara yönelik bazı toplumsal itiraz nüveleri görülmektedir. 2008 krizi sonrasında dünyanın çeşitli yerlerinde ortaya çıkan toplumsal hareketler ve protesto gösterileri bu açıdan önem taşımaktadır. Gerçekten de krizin ardından *Occupy Wall Street*'ten *Indignados*'a Yunanistan'daki sokak gösterilerinden Arap Baharına dünyanın farklı yerlerinde değişik motivasyon ve örgütlenme biçimlerine sahip toplumsal hareketler görülmüştür. Bazı durumlarda söz konusu hareketlerin ruhunu taşıyan partiler iktidara gelebilmiş veya etkin siyasal konumlar kazanabilmişlerdir. Bilhassa ekonomik krizin can yakan etkileriyle boğuşan ve kemer sıkma politikalarına direnmeye çalışan Yunanistan'da toplumsal gösterilerin ardından sol bir koalisyon olan Syriza'nın iktidara gelişi ilgi çekicidir. Ancak Syriza'nın iktidara gelişi kadar çetin müzakerelere rağmen Yunanistan'a

dayatılan kriz reçetesinde anlamlı bir değişiklik kaydetmeyi başaramaması da çarpıcıdır. Benzer şekilde, aradan geçen on yılın ardından Arap Baharı diye anılan toplumsal hareketlerden siyasi düzlemde geriye ne kaldığı son derece tartışmalıdır. ABD’de esasen dijitalleşme ve finansallaşma süreçlerinin mağdurlarının sözcülüğüne soyunan Trump’ın tüm “müesses nizam” eleştirilerine rağmen başkanlığı süresince finansal göstergelerin düzelmesinden başka bir şeyle ilgilenmemesi manidardır. Gerçekten de söz konusu hareketlerin iktidara geldiklerinde dahi çok kısıtlı bir hareket alanı bulabilmelerinin ötesinde 2008 krizini doğuran ve toplumsal tepkiye yol açan koşulların son on beş yılda sadece daha kötüye gittiği öne sürülebilir. Küresel ekonominin son otuz yılda yaşadığı muazzam genişlemeye rağmen eşitsizlik daha hızlı artmaktadır. Peki o halde bu toplumsal hareketlerin önemi nedir? İçinde bulunduğumuz dijitalleşme ve finansallaşma dinamiklerinin ehlileştirilmesi açısından herhangi bir katkı sundukları söylenebilir mi?

2008 krizi sonrası görülen toplumsal hareketler oldukça ses getirmiş ve küresel ölçekte ilgi toplamayı başarabilmişlerdir. Bununla birlikte yeni toplumsal hareketlerin bilindik başarı formüllerinden bir hayli uzak olduğu iddia edilebilir. Nitekim toplumsal hareket çalışmalarının altın ölçüsü olarak görülebilecek Charles Tilly’nin kriterlerine⁶³ uyduklarını öne sürmek çok zordur. Örgütlü ve istikrarlı bir birlikteliğe dayanan barışçıl bir protesto tarzı ortaya koyabilmek bir tarafa harekete dahil olan insanların neyden şikayet edip ne talep ettikleri konusunda anlamlı bir ortaklaşmadan bahsetmek mümkün değildir.⁶⁴ Nitekim tam da bu sebeple söz konusu hareketler, genellikle partileş(e)memiş veya kurumsal siyasette anlamlı bir kazanım elde edememişlerdir. Söz konusu hareketlerin özgün yönü, Castells’in (2012) ana hatlarını ortaya koyduğu üzere, yeni kitle iletişim tekniklerinin etkin kullanımının öğrenilmesi ve bu sayede içinde eylenecek yeni bir toplumsal mekân ve zamanın keşfedilmesidir. Yine Castells’e kulak kabartırsak, internet ağlarının mantığını takip eden yeni toplumsal hareketler viral bir karakter arz eder. Ayrıca lidersiz ve programsız oldukları gibi siyaseti ele geçirmeyi değil dönüştürmeyi

⁶³ Tilly’ye göre toplumsal hareketlerin üç temel bileşeni vardır:

1. **Kampanya**: düzenli, sürekli, resmi yetkilileri muhatap alan kolektif örgütlü hak talebi.
2. **Repertuvar**: dilekçe vermekten dernekleşmeye, kamu açıklamasından mitinglere, yürüyüşlerden boykotlara varan bir dizi siyasal eylem biçimlerinin bir veya birden fazlasının kullanılması.
3. **WUNC (MBSB)**: katılımcıların (i) makul olma, (ii) birlik, (iii) sayı ve (iv) bağlılıktan oluşan uyumlu kamusal temsil görünüşleri sergilemeleri. (Tilly 2012)

⁶⁴ Bu bağlamda, Türkiye’deki Gezi Olaylarının en çok öne çıkan sloganlarından birinin “kahrolsun bağzı şeyler” olması, siyasal duruma dair yaşanan kafa karışıklığını yansıtmaları bakımından önemlidir.

isterler. Castells'in tanımladığı haliyle, yeni toplumsal hareketler, geniş toplum kesimleri için dijital teknik sistem ile finans piyasalarının örgütlenme ve işleyiş tarzlarını öğrenme /özümseme süreçlerinden ibaret gözükmemektedir. Aynı finans piyasaları gibi örgütsüz, merkezsiz, zamansız ve mekânsız hareket etme tarzını el yordamıyla deneyimlemektedirler. Söz konusu toplumsal hareketlerin siyasal ve iktisadi düzlemde köklü bir dönüşümü tetikleyebilmesi için teknik sistem ile finansallaşmanın işleyişine dair anlamlı ve uygulanabilir programlar sunarak bu programları büyük bir siyasal proje haline getirebilmeleri gerekmektedir. Mevcut durumda, böyle bir gelişme için henüz erkendir.

2008 krizi sonrası toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasında kurumsal siyasete ve ekonomiye duyulan güvensizlik merkezi bir rol oynamıştır. (Kaldı ki finansal kriz de aslında bir güven krizidir.) Yeni bir dijital uygulaması olarak blok zincir (*block chain*) teknolojisinin iktisadi kullanımı, yani kripto para (*crypto currency*), tam da bu güvensizlik ikliminde yaygınlaşmıştır. Blok zincir yöntemiyle imal edilen kripto para, ilk olarak 2009 yılında ortaya çıkmış olmakla birlikte ilerleyen yıllarda etkinliğini büyük bir hızla artırarak günümüzde 2 trilyon dolarlık bir büyüklüğe erişmiştir (World Economic Forum, 2021).⁶⁵ Kuşkusuz yeni ve özgün bir alan olarak blok zincir ve kripto para konuları ayrı ve kapsamlı bir araştırmanın konusudur. Bununla birlikte kısa zamanda bu kadar yaygın bir kullanıma kavuşmuş bir para biriminin tam da paranın esas unsuru olan siyasal güvenceden yoksunlukla karakterize olması ilginçtir. Gerçekten de siyaset bilimi açısından para basmak, egemenliğe sınıksız bağlı bir ayrıcalıktır. Para, teorik iktisadi tartışmalar bir kenara bırakılırsa, tarih boyunca her zaman arkasında cebri güce sahip bir siyasal otoriteye bağlı olarak var olmuştur. Kripto paranın yaygınlaşması ise tam da devlete güvenin sarsılmasıyla ilişkin bir fenomendir. Bir yönüyle blok zincir teknolojisi ve iktisadi alandaki görünümü olarak kripto para, dijitalin alanını genişletmenin yanı sıra dijital tekniği ile insani varoluş arasındaki ilişkileri dönüştürme potansiyeline sahiptir. Kabaca, mevcut finansal sistemde büyük yatırım bankaları ve merkez bankalarının oynadığı güven türetme işlevi, kripto paralarda merkezsizleşme ve şifreleme inovasyonlarıyla ikame edilmiş gözükmemektedir. Bununla birlikte, kripto paraya olan yaklaşımda, kara para aklama ve depolama gibi yasa dışı yönler bir yana kalsa dahi, finans piyasalarındaki bilindik spekülasyona açık bireysel çıkar optimizasyonu arayışının devam ettiği görülmektedir. Bu haliyle, kısa vadede yeni ve özgün bir sosyo-politik modelin ortaya çıkması için gerekli yaklaşım, değer ve kurumlara ev sahipliği

⁶⁵ Kripto para piyasasının büyüklüğünü anlamak için indirgemeci bir örnek vermek gerekirse, toplam büyüklüğü 2021 itibarıyla takriben dünyanın sekizinci büyük ekonomisi olan İtalya'nın gayrisafi milli hasılasına eşittir.

yapabileceğini iddia etmek zordur. Daha ziyade, kesif bir siyaset reddiyesini savunur gözükmektedir. Bu aşamada, yeni ve kolektif bir siyasal proje oluşturma açısından blok zincir ve kripto paranın teknik anlamda potansiyeline işaret etmekle yetinmek durumundayız. Teorik olarak, blok zincir, kripto para ve hatta henüz emekleme aşamasında olan kuantum bilgisayarların finansallaşmanın özünde yatan türev ilişkileri çözmesi mümkündür. Ne var ki bu alanlarda yakalanan mevcut gelişme ve yaygınlaşma seviyesinin halihazırda yeni bir siyasal veya toplumsal projeyi filizlendirmek için yeterli olmadığını kabul etmek gerekir. (Werbach 2018, 241-6).

Dijitalleşme ve finansallaşma etrafında henüz kurulmakta olan toplumsal sistem ile onun hâkim iş yapma tarzlarını zorlayan esas faktör, her biri birbiriyle iç içe geçmiş varoluşsal kriz tehditleridir. Başta iklim krizi olmak üzere salgın hastalıklar, finansal krizler, çevre kirliliği, göç ve terörizm gibi doğurdukları sonuçlar itibariyle sınıf, ulus, din, cinsiyet gibi alışageldik siyaset katmanlarını aşan ve anlamsızlaştıran sorunlar doğrudan tüm insanlık için varoluşsal birer tehdit haline gelmiştir. Burada dikkat çekici husus, yukarıda sayılan kriz dinamiklerinin daha önceden risk olarak değerlendirilirken artık açık seçik tehdit boyutuna ulaşmış olmalarıdır. Artık bu sorunların insanlığın gelecekte karşılaşması muhtemel problemler olmaktan çıkıp yakıcı etkilerini göstermeye başladıklarını kabul etmek gerekir. Bütün bu sorunların ortaya çıkmasında teknik ve iktisadi sistemde meydana gelen küresel ölçekli, çok hızlı işleyen ve girift bir yapıya sahip entegrasyonu dengeleyici ve denetleyici toplumsal-siyasal mekânizmaların tesis edilememiş olması en büyük etkindir.⁶⁶ Gerçekten de dijitalleşme ve finansallaşmanın kolektif ve bireysel varoluşlarımızı hilafına korkunç bir hız ve ölçekle gelişimine karşın çevre, sosyal eşitsizlik ve toplumsal dayanışma gibi alanlarda küresel erimli ve iktidar kullanabilen kurumsal mekânizmaların ortaya konamaması bir vakıadır. Nitekim Covid pandemisinin hızlı yayılışı karşısında devletin güncel sorunlar karşısında ne kadar çaresiz olduğu ve elinde çok sınırlı bir alet seti olduğu acı bir şekilde tecrübe edilmiştir. Bugün iktisadi anlamda en gelişmiş devletlerin dahi her türlü soruna karşı başvurabileceği sadece iki araç kalmıştır: şiddete başvurmak ve para vermek!

⁶⁶ Burada tarihsel olarak sermayenin hareketini toplumsal kurumların takip edeceği yönündeki ön kabulü sorgulamak zorundayız. Zira dijitalleşme ve finansallaşma bağlamında, sermayenin küreselleşmesi sanal evrende ve temsili bir düzlemde gerçekleşirken iklim, çevre, salgın, terör ve göç gibi sorunlar bizatihi *bu-dünyada* ortaya çıkmaktadır. İleri düzeyde finansallaşmış ve dijitalleşmiş sermaye hareketlerinin sadece sanal evrende bulunduğu düşünülürse, alışık olunduğu üzere toplumsal kurumların oluşumu için rehber görevi görmeleri bu kez kolay değildir.

Başta iklim krizi olmak üzere karşı karşıya olduğumuz varoluşsal sorunlar dijitalleşmenin ve finansallaşmanın işleyişini ciddi anlamda sorgulama ve bu iki eğilimi toplumsal bir bakış açısıyla dengeleyecek kurumları tasavvur etmeyi zorunlu kılmaktadır. İklim krizi karşısında geliştirilen Yeşil Ekonomi paradigması bu yönde atılmış önemli bir adım olmakla birlikte bu aşamada dijitalin ve finansallaşmanın sorunlu gelişim dinamiklerini problematize etmekten uzak olduğu akılda tutulmalıdır. 21. yüzyılda karşılaştığımız varoluşsal tehditler, verimlilik ideolojisinin limitlerini açıkça zorlamaktadır. Dolayısıyla mevcut dinamiklerin “sürdürülebilirlik” bakımından ele alınması gibi sorunun özüne dokunmak yerine daha incelikli bir muhasebeye konu edinilmesi yaklaşımı yetersiz kalacaktır. Önemli ve acil olan, insani varoluşa daha geniş bir alan açacak dönüşümü ortaya koyabilmektedir. Bu bağlamda iki tartışma hattının yeniden ele alınması ihtiyacı kendini göstermektedir. Birincisi, iklim krizi ve çevre sorunlarına ilişkin genel bir felsefi, bilimsel ve sanatsal çerçeve inşa etmek amacıyla ortaya atılan antroposen kavramına mündemiç problemlerdir. Dünyada son 150 yılda en büyük jeolojik etkenin insan olduğu kabulünden hareketle içinde bulunduğumuz jeolojik dönemi antroposen çağı olarak tanımlamaya ve karşı karşıya olduğumuz sorunları bu temelden düşünmeye çalışan düşünsel etkinlik kuşkusuz iklim ve çevre krizlerine dikkat çekmesi bakımından değerlidir. Ancak söz konusu kavramın kaçınılmaz insan merkezliliği, insana büyük bir öznellik alanı atfederken yeni bir jeolojik çağa girilmesinden ziyade dünyanın sadece insani varoluş için uygun bir yer olmaktan çıktığını göz ardı etmektedir. Dünyanın ve belki de yaşamın insani varoluş olmaksızın da yoluna devam edebileceği unutulmamalıdır. Dünyanın bugün geldiği konumu, insandan ziyade tekniğin hâkimiyetinin bir sonucu olarak okumayı denemek daha verimli bir tartışma zemini sunabilir (Ertürk 2017). İkinci hat, dijitalin ve finansallaşmanın gelişiminin sınıfsal sonuçlarına odaklanmayı tercih eden düşünsel refleksten müldürdür. Bu çalışmada dijitalleşme ve finansallaşma içinde özellikle türev ürünlere ve sürdürülebilir finansal kâra erişimi olan bir azınlık ile bunlardan yoksun olan geniş toplum kesimlerinin iki ayrı sınıf görüntüsü arz ettiğini zikrettik. Ancak mevcut sınıfsal farklılaşma, bir çatışma dinamiğinden ziyade iş bölümü niteliği taşımaktadır. Bu anlamda, finansal kâra erişimi olmayan sınıf, gelir eşitsizliği ve sosyal adaletsizlikten birinci derecede mustarip olmakla birlikte finansal kâra erişimi olan sınıf için de dünya dikensiz bir gül bahçesi değildir. Zira birikimin en büyük düşmanı, kaçınılmaz olarak iktisadi etkinliğin çevirim hızının artmasıdır. Dijitalleşme ve finansallaşmanın mevcut eğilimi, değişim hızını muazzam ölçekte artırmaya devam ederken sermaye birikimi için günden güne artan bu hıza uyum sağlamaktan başka seçenek kalmaz. Yoksun kesimler ise muazzam ölçeklere ulaşmış finans piyasaları

karşısında reel ile finansal arasındaki türev ilişkileri yönetecek araçlara muhtaçtır. Dolayısıyla finansallaşmanın merkezinde bir sınıfın diğer sınıfı kendi çıkarı için sömürmesi gibi bir dinamik aramak yerine iki ayrı sınıfın da aynı tekno-determinist eğilim içinde farklı sorunlarla karşı karşıya olduğu akılda tutulmalıdır. Dijitalleşme ve finansallaşmanın doğurduğu sorunlar, tam da bu anlamda her türlü sınıfsal ayrımın ötesinde öncelikle varoluşsalıdır.

Yeni Bir Etosa Doğru

Dijitalleşme ve finansallaşmanın insani varoluşun alanını günden güne daraltması, kapsamlı bir sorun olup aşılması için öncelikle düşünsel düzlemde yeni bir bakış açısının ortaya konması gerekmektedir. Öncelikle, içinde bulunduğumuz yeni fiziksel ve maddi koşullar içinde Kant'ın dördüncü sorusu, yani “insan nedir?” sorusu ciddi bir şekilde tartışılmalıdır. Esasen düşünce tarihi boyunca özellikle felsefenin ana konularından birinin insanı tanımlamak olduğu sürülebilir. İnsan tanımı bir anlamda sosyal bilimler için temel bir ontolojik meseledir. Antik Yunan'da insan sosyal veya siyasal bir hayvan olarak kabul edilirken esas karşılaştırma/farklılaşma insan ile hayvan arasındadır. Rönesans ve hümanizmle birlikte ayırt edici özellik olarak akıl ön plana çıkar. Rousseau'ya gelindiğinde insan tartışmasında bu kez temel ayrım, doğa halinde yaşayan vahşi ile medeniyet içinde yaşayan insan arasında yapılır. Her bir ayrım, insan ile doğa, hayvan veya farklı insan topluluklarıyla ilişkileri düzenlemeye yönelik teorik bir çabanın sonucudur. Bu açıdan, Fransız İhtilali İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi önemli bir dönüm noktasıdır. Bir yönüyle, en azından teorik düzlemde, insan tanımını biyolojik bir temele oturtturarak demokratikleştirip genelleştirir. Öte yandan, insan olmayı biyolojik temellere ve belli haklara sahip olmakla eşleyen bu yaklaşım, insanlığı bir hukuk ve prosedür meselesi haline getirmenin yolunu açar. Herkes doğuştan insandır ve eşit haklara sahiptir. Kuşkusuz Fransız İhtilalinin bu tercihinde *Ancien Régime*'nin doğuştan gelen ayrıcalıklarından kurtulma arayışı başat bir rol oynamıştır. Eski düzenin katmanlı toplum yapısı, insan olmanın gerekleri mümkün olduğunca sadeleştirilerek aşılmaya çalışılmıştır. Benzer şekilde Marx da bu kez maddi süreçler içerisinde ortaya çıkan sınıfsal çelişkiyi aşmak için insanı teknik ve iktisadi kapasitesi üzerinden tanımlayarak tarihsel ve sınıfsal ayrıcalıkların boyunduruğundan kurtulmaya çalışmıştır. Dolayısıyla İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin insanı belli bir hak rejimiyle korunan biyolojik bir tür olarak belirirken Marx'ın insanı teknik sistem içerisindeki işlevi ve emeği temelinde tanımlanmaktadır. Her iki yaklaşım da kendi tarihsel koşulları içinde büyük toplumsal sorunlara karşı verilmiş yaratıcı cevaplardır.

İnsanın bir yandan biyolojik özelliklerine ve hukuk kişiliğine diğer yandan da teknik ve iktisadi kapasitesine vurguyla açıklanmasının önemli güncel yankıları olmuştur. Dijitalleşme ve finansallaşmanın yükselişiyle eş zamanlı olarak uluslararası insan hakları rejimi kurumsallaşp güçlenmeye (1973 Helsinki Anlaşması) başlamıştır. İnsan artık sistemli bir hak rejimi tarafından korunan biyolojik bir türdür. İktisadi açıdan ise teknik kapasitesine indirgenmiştir. Düşünce tarihinin insan tanımları açısından bakarsak, insan ile hayvan ve insan ile makine arasındaki ayrımların bulanıklaştığı bir döneme girildiğini söylemek çok da yanlış olmayacaktır. Nitekim günümüzde gelişen hayvan hakları da teorik düzlemde insan hakları örneğini izlemekte ve yine biyolojik bir tür ile bir hak rejiminin bir araya gelmesi esasına dayanmaktadır. İktisadi düzlemde ise özellikle dijital teknolojinin kaydettiği muazzam gelişme sonrasında tekniğin insanı ikame edip etmediği tartışması baş göstermiştir. Gerçekten de insan teknik kapasitesine ve emeğine indirgendiğinde; yapay zeka, büyük veri ve robotların insanın yerini alıp almadığı meşru bir soru olarak kendini dayatmaktadır. Bugün iktisadi anlamda insan ile bilgisayar veya insan ile robot arasındaki çizgi bir hayli bulanıktır; o kadar ki dijitalleşmenin istihdam üzerindeki yıkıcı etkileri, en çok tartışılan konulardan biri haline gelmiştir.⁶⁷

İnsanın biyolojik türsel özelliklerine veya teknik kapasitesine indirgenmesi sürecinin kökten bir varoluşsal sorgulamaya tabi tutulması verimli bir tartışma zemini sunmaktadır. Zira toplumun ve toplumu meydana getiren değer ve kurumların erozyonu karşısında içinde bulunduğumuz maddi koşullar bağlamında insanı hayvandan ve makineden ayırt eden özelliklerin yeniden tanımlanmasına acil bir ihtiyaç duyulmaktadır. Başlangıç noktası olarak da insanların biyolojik türü veya teknik kapasitesi yerine bütün varoluşunu belirleyen temel özelliklerden yola çıkılmalıdır. Başka bir ifadeyle, insanı müstakil bir biyolojik tür olarak ve üstün teknik kapasitesiyle doğayı kontrol eden bir canlı olarak ele almak yerine doğa ve diğer insanlarla ilişki içinde varoluşsal zaafalarını kapatmaya çalışan bir organizma olarak görmeyi deneyebiliriz.⁶⁸ Zira insan, varoluş kaygısına, yani öleceği bilgisine sahip bir varlıktır. Bu

⁶⁷ Institute for Public Policy Research'in raporuna göre önümüzdeki on yıl içinde İngiltere'deki işlerin %44'ünün otomatize olması beklenirken The Council of Economic Advisers'ın öngörüsüne göre ABD'de saati 20 \$ ve altında ücretlendirilen işlerin %83'ü ciddi bir otomasyon tehdidi altındadır (Hollander 2019).

⁶⁸ Stiegler, bu hattaki düşünceyi Epimetheus miti üzerinden kurmaya çalışır. Buna göre, insanın teknikle ve dolayısıyla varoluşla ilişkisini sadece Prometheusçu (*pro-mathesis* – önden hesaplayan, önden bilen) bir açıdan değil; aynı zamanda Epimetheusçu (*epi-mathesis* – sonradan hesaplayan, sonradan bilen) bir yaklaşımla görmek gerekir. Böylece tekniği bir tür üstünlük, doğaya ve diğer insanlara diz çöktürmeye yarayan bir araç olarak görmek

farkındalığı temelinde kendi üzerine düşünür ve çevresini düzenlemeye girişir. Böylelikle kendine bir varoluş alanı inşa etmiş olur. Varoluş kaygısından azade bir farkındalık ve çevresini düzenleme girişimi, en azından insani bir etkinlik değildir. Dolayısıyla yapay zeka algoritmaları teknik açıdan insan beyninden daha karmaşık ve gelişmiş bir işlem düzeyine ulaşabilirler; ancak varoluş kaygısı duymadıkları ölçüde insanın bir ikamesi olamazlar. Keza insani süreçleri dijital dile tercüme etme saplantısı, insanın kendi varoluş alanını açma süreçlerini ön-belirlediği ölçüde insani varoluşun içini boşaltır veya onu yok sayar. Benzer şekilde bir gelecek projeksiyonu tekniği olarak finansallaşma, insanın iktisadi kaderini ön-belirlemek ister – zira bu temelde geleceği alıp satarak kâr elde etmeyi amaçlar. Dijitalleşme ve finansallaşma bu halleriyle insani varoluşun farkındalığını, kendine has alanını ve bireyleşmesini/farklılaşmasını yok sayar; dolayısıyla dijital teknik sistem ile finansallaşmanın gelişimi için insanın kendini hayvana veya makineye dönüştürmesini dayatan momentler olarak kendilerini ortaya koyarlar. Böyle bir bağlamda, toplumsal ve siyasal süreçler, hakikatten veya hakikat inşa etme süreçlerinden kopararak anlam ve işlevini yitirmeye başlar.

Dijitalleşme ve finansallaşma süreçleri karşısında insani varoluşun alanını savunabilmek için insanı yeniden tanımlama kapsamında insan emeğini de dolayısıyla işin içeriğini de kapsamlı bir sorgulamaya tabi tutmak gerekmektedir. Bu sadece bir işin nasıl yapıldığı, nasıl ücretlendirildiği, nasıl örgütlendiğine ilişkin bir sorgulamanın ötesinde, günümüz koşulları içinde hangi işin neden yapıldığını ve özellikle neden belli bir şekilde yapıldığını sorunsallaştırmayı da içermektedir. Zira günümüzde teknik sistemin etkin işleyişi karşısında insani varoluşun gereklilikleri ikinci plana düşmüştür. Öncelik teknik sistemin işlemesidir; insani ihtiyaçlar ancak teknik sistemin işleyişi emniyet altına alındıktan sonra yerine getirilebilir hale gelmiştir. Kabaca, insan öncelikle teknik sistemin işleyişi için çalışmakta (otoriter sapma) ve hatta yaşamaktadır (totaliter sapma). Teknik sistem ve finans piyasaları etkin işlediği ölçüde maddi ve manevi refahın sağlanabileceği inancı, bütün karar alma süreçlerine hâkimdir. Bu önceliklendirme, insani varoluşun koşulsuz teknikleşmesine ve finansallaşmasına yol açmaktadır. Münhasıran verimlilik temelinde çalışan bu iki mometin sorgusuzca ve denetimsizce gelişmesi, tekno-determinizmin zirvesidir. Bugün mevcut koşullarda insani varoluş alanının genişletilmesi veya sadece muhafaza edilmesi için ne yapılması gerektiği göz ardı edilerek her alanın “sadece mümkün olduğu için” dijitalleştirilmesi

yerine bir unutuş veya bir eksiklikle malul varoluşumuzu sürdürmek için bulunmuş bir çözüm olarak görmenin önü açılabilir (Stiegler 1994).

ve finansallaştırılması, teorik düzlemde her askeri ve diplomatik sorunun atom bombası kullanılarak çözülmesiyle eşdeğerdir.

Bir diğer husus, istihdam ile teknolojik gelişme arasındaki karmaşık ilişkidir. İktisadi düşünce tarihi içinde, örneğin henüz 1821 gibi bir tarihte, Ricardo teknik gelişmenin istihdam üzerindeki olumsuz yönüne dikkat çekmiştir (Holander 2019, 230). Aradan geçen iki yüzyılın ardından istihdam ve çalışma koşullarıyla ilgili yeni ve çok önemli sorunlar ortaya çıkmıştır. Dijitalleşme ve finansallaşmanın ulaştığı seviyeye ve öncelikle işçilerin bilişsel kapasitelerini seferber etmesine rağmen günümüzde iş süreçleri, büyük ölçüde Fordist veya en iyi ihtimalle refah devletinin alışkanlıklarından damıtılmış ön kabullere ve fiziksel emeğe göre düzenlenmektedir. Daha genel bir ifadeyle, fiilen üretim merkezli bir iktisadi sistemden tüketim örgütlenmesi tarafından şekillenen iktisadi ilişkilere geçilmişken emek süreçleri hala daha üretim örgütlenmesi temelinde düşünülmektedir. Örneğin kapitalizmin buluşu olan saat karşılığı ücret, üretim zinciri içinde işçinin tekrar eden jestlerle tek bir iş yaptığını varsayar. Halbuki hizmet sektörünün başat hale geldiği ve formel ekonominin geliştiği bir dünyada, söz konusu Fordist iş çoktan otomatize olmuş ve yeni gereklilikler temelinde bilişsel süreçleri de içeren yeni işler ortaya çıkmıştır. Örneğin 1937 yılında bir sekreter günde iki mektup yazıyorsa günümüzde elli e-posta atmak durumundadır; bir mühendis iki yılda bir proje yapıyorsa artık ayda bir proje yapıyor hale gelmiştir. Buradaki iş örgütlenmesi, istihdam ve ücret politikaları; düşünsel süreçleri hiçe sayarak her bir mektubun veya projenin fiziksel olarak ortaya çıkışıyla ilgilidir ve çok yavaş değişmektedir. Günde bir mektup yazan sekretere sadece bilgisayar vererek günde elli e-posta yazması istendiğinde veya bir mühendisten gerekli dijital uygulamalar sağlanarak iki yılda bir proje yerine ayda bir proje üretmesi talep edildiğinde, ortaya çıkan durum “teknolojik gelişmenin insanların ellerinden işi alması” anlamında gelmez; bu durum aslında daha çok işin daha az kişiyle yapılmaya çalışılmasından başka bir şey değildir. İş, düşünsel ve dolayısıyla insani süreçlerden soyutlanarak lojistiğine indirgenmiş olur. Bu durum, insani varoluş aleyhine bir indirgeme sürecidir ve teknik sistemin etkin işleyişinden başka hiçbir şeyi gözetmez (Wacjman 2018, 8-9). Böyle bir iş yapma tarzı sonucunda kapitalizme içkin yabancılaşma ve meta fetişizmi sorunlarının daha yakıcı hale gelmesinin yanı sıra iklim krizi, çevre kirliliği, ekonomik krizler, toplumsal eşitsizlik ve adaletsizlik (ve ona bağlı olarak göç ve terör) gibi yeni ve daha büyük sorunların ortaya çıkması kaçınılmazdır çünkü kimsenin iş yaparken bu tehlikeleri düşüncecek ne zamanı ne de aracı vardır.

Dijital teknik sistemin kuruluğu, çok katmanlı kopuşları içeren devrimsel bir sürece işaret etmektedir. İlk katman, teknik düzeyindedir: hâkim teknik paradigma olarak öne çıkan dijital, *bu-dünyadan* koparak kendi sanal evrenini kurmuş ve *bu-dünyayı* belirleme eğilimini içinde taşımaktadır. Aynı minvalde, finansallaşma süreciyle birlikte finans reel ekonomiden ayrılarak onu belirlemeye veya daha doğru bir ifadeyle, disipline ve kontrol etme arayışına girmiştir. Üçüncü katman nihayet sosyal ve siyasal boyuta işaret etmektedir. Bu aşamada, yeni teknokratik eğilimlerin siyaset uğraşısını toplumsal sorunların çözümünden ziyade teknik sistemin işleyişine raptetmesinde görülmektedir. Bütün bu gelişmeler, özgün ve özgür bir insani varoluşun imkânlarını ciddi ölçüde daraltmaktadır. Ne var ki insanlığın karşı karşıya olduğu bu sorunlar yeni olmakla birlikte çözüm için geleneksel araçlara başvurmaktan başka çare yoktur. Söz konusu sorunları kuşatacak yeni bir entelektüel projenin yanı sıra toplumsal ve siyasal kurumlar ile katılım biçimlerini güncelleştirip geliştirmenin ötesinde bir çıkış yolu aramak beyhudedir. Nitekim karşı karşıya olduğumuz varoluşsal tehditler, bir tür kolektif kaygıyı tetikleyerek bu dönüşüm için gerekli toplumsal tartışma düzleminin oluşmasını kolaylaştırmaktadır. Yeni toplumsal hareketler, henüz anlamlı bir toplumsal-siyasal dönüşümü başarmaktan uzak olmakla birlikte yeni teknik ve iktisadi koşulların geniş toplum kesimleri tarafından özümsemesine katkı sunmaktadır. Keza başta kripto para olmak üzere blok zincir teknolojisinin uygulamaları ve -henüz emekleme aşamasında olmakla birlikte- kuantum bilgisayar alanında yaşanan gelişmeler, mevcut koşulların aşılp dönüştürülmesi için teknik düzlemde ortaya çıkmaya başlayan imkânlar olarak göze çarpmaktadır. Bütün bu dinamiklerin anlamlı ve sonuç üretecek şekilde bir araya getirilebilmesi ise ancak yeni bir teknokratik etosun inşasıyla mümkündür. Bu muhayyel etosun ana sütunları, güncel sorunlara karşı ileri düzeyde bir farkındalık ve duyarlılığın yanı sıra verimlilik ideolojisinin ötesinde düşünüp eyleyebilen bir teknik donanımdır. Başka bir deyişle, dijital teknik sistem ile bireysel ve kolektif varoluş arasında makul ve insani bir dengenin sağlanmasına yönelik entelektüel bir projenin inşasını önceliklendiren yeni bir insan tipine ihtiyaç duymaktayız. Aksi takdirde münhasıran teknik sistemin işleyişini gözeterek tekno-determinizmi tahkim eden bir teknokrasinin kurabileceği dünyanın sınırlarına gelmiş bulunmaktayız.

KAYNAKÇA

- Adaş, M. (2018). **Heidegger ve Baudrillard'da Teknik Kavramı**. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi.
- Adorno, T. (1968). **Late Capitalism or Industrial Society**. Opening Adress to the 16. German Sociological Congress.
- Ağaoğulları, M. A. (ed.) (2016). **Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler** (7. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Allen, L. (1933) **Technocracy – A Popular Summary**. Social Science 8 (2), 175-188.
- Althusser, L. (2014). **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları** (5. Baskı). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Alvesson, Mats, and Maxine Robertson. **Money Matters: Teflonic Identity Manoeuvring in the Investment Banking Sector**. Organization Studies 37, no. 1 (January 2016): 7–34. <https://doi.org/10.1177/0170840615593591>.
- Arendt, H. (2008). **İnsanlık Durumu**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aristoteles (2001). **Fizik**. (2. Baskı). İstanbul: YKY.
- Aristoteles (2017). **Politika** (3. Baskı). İstanbul: Say Yay.
- Armbrüster, Thomas. (2006). **Economics And Sociology of Management Consulting**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Aronowitz, S. (1979). **Marxism, Technology and Labor**. New Political Science, 1:2-3, 105-117.
- Atack, J. & Neal, L. (2009). **The Origins and Development of Financial Markets and Institutions**. Cambridge: Cambridge University Press.

Ateşoğlu, G. (ed). (2020). **Varoluşçuluk, Fenomenoloji, Ontoloji**. İstanbul: Ayrıntı Yay.

Attali, J. (2010). **Karl Marx Evrensel Zihin**. İstanbul: Yakamoz Yay.

Aydoğan, A. (haz.) (2017). **Heidegger: Teknoloji ve İnsanın Geleceği**. İstanbul: Say Yayınları.

Aydoğan, Hüseyin. (2015). **Toplumsal Yapıların Oluşumuna Dair Etik Bir Anlatı: İkinci Doğa**. Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi. Yıl: 1 Cilt:1, Sayı:2.

Audouze, Françoise (2002). **Leroi-Gourhan, a Philosopher of Technique and Evolution**. Journal of Archaeological Research, Vol. 10, No. 4.

Bacon, Francis (1999). **Yeni Atlantis**. İstanbul: Çağdaş Matbaa.

Bain & Company (2012). **A World Awash in Money: Capital Trends Through 2020**. (<https://www.bain.com/insights/a-world-awash-in-money/>: erişim tarihi: 25 Mart 2022).

Barry, A. (2001). **Political Machines**. New York: Athlone Press.

Barry, A. & Slater, D. (2002) **Technology, politics and the market: an interview with Michel Callon**, Economy and Society, 31(2), 285-306.

Bauman, Z. (2010). **Küreselleşme**. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Beaune, Sophie A. De (2011). **La genese de la technologie comparée chez André Leroi-Gourhan**. Documents pour l'histoire des techniques. No 20, pp. 197-202.

Beck, U. (2011). **Risk Toplumu**. İstanbul: İthaki Yayınları.

Bedirhanogulları, P. (2010). **Küresel Kapitalist Krizin Yeniden Düşündürdükleri: Finansallaşma ve Devlet**. "Praksis" 22, s.41-71.

Bedirhanoglu, P. (2009). **Küresel Kapitalist Krizin Siyasi İdaresi**. "Ataum E-Bülten", s.1-5.

Best, Jacqueline. (2018). **Technocratic Exceptionalism: Monetary Policy and the Fear of Democracy**, *International Political Sociology*, Volume 12, Issue 4, December 2018, Pages 328–345, <https://doi.org/10.1093/ips/oly017>

Bihl A. (2008). “**Fernand Braudel, La dynamique du capitalisme**”, dans revue Interrogations, N°6. La santé au prisme des sciences humaines et sociales, j u i n 2 0 0 8, <https://www.revue-interrogations.org/Fernand-Braudel-La-dynamique-du> (erişim tarihi: 14 Kasım 2020).

Bimber, B. (1990). **Karl Marx and the Three Faces of Technological Determinism**. *Social Studies of Science* 20, 33-51.

Black, Fischer; Myron Scholes (1973). **The Pricing of Options and Corporate Liabilities**. *Journal of Political Economy*. 81 (3): 637–654. doi:10.1086/260062. S2CID 154552078.

Braudel, Fernand. (1958). **La longue durée**. *Annales. Economies, Sociétés, Civilisations*. V 13, N 4. pp. 725-753.

Braudel, Fernand. (1982a). **Civilization and capitalism Volume I: The structures of everyday life**. London: William Collins Sons & Co.

Braudel, Fernand. (1982b). **Civilization and capitalism Volume II: The wheels of commerce**. London: William Collins Sons & Co.

Braudel, Fernand. (1984). **Civilization and capitalism Volume III: The perspective of the world**. London: William Collins Sons & Co.

Bryan, Dick ve Rafferty, Micheal. (2006). **Financial Derivatives: New Gold?**. *COMPETITION & CHANGE*, Vol. 10, No. 3, September 265–282.

Buchanan, Neil H. ve Dorf, Michael C. (2016) "**Don't End or Audit the Fed: Central Bank Independence in an Age of Austerity**," 102 *Cornell Law Review* .

Bumin, Tlin. (2005). **Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza** (3. Baskı). İstanbul: YKY.

Bunz, Mercedes. (2014). **The Silent Revolution: How Digitalization Transforms Knowledge, Work, Journalism and Politics without Making Too Much Noise**. Basingstoke: Palgrave McMillan.

Burnham, James. (???) **The Managerial Revolution**.

Burnham, P. (2001). **New Labour and the politics of depoliticisation**. British Journal of Politics and International Relations. Vol. 3, N.2, pp. 127-149.

Callon, M. (2007). **An Essay on the Growing Contribution of Economic Markets to the Proliferation of the Social**. Theory, Culture & Society SAGE. Vol. 24 (7-8), pp. 139-163.

Carr, E. H. (2017). **1917 Öncesi ve Sonrası**. İstanbul: İletişim Yayınları.

Castells, Manuel. (2010a). **The Information Age: Economy, Society, and Culture Vol I. The Rise of the Network Society**. West Sussex: Wiley-Blackwell. (2. Baskı)

Castells, Manuel. (2010b). **The Information Age: Economy, Society, and Culture Vol III. End of Millennium**. West Sussex: Wiley-Blackwell. (2. Baskı)

Castells, Manuel. (2012). **Networks of Outrage and Hope**. Cambridge: Polity Press.

Ciborra, C. (2006). **Imbrication of Representations: Risk and Digital Technologies**. Journal of Management Studies 43:6.

Collington, R. & Mazzucato, M. (2021). Britain's public sector is paying the price for the government's consultancy habit. The Guardian. 20 Eylül 2021.

<https://www.theguardian.com/commentisfree/2021/sep/20/britain-public-sector-consultancy-habit-pandemic-private-services>

Collins, J. (2020). **Parallel structures: André Leroi-Gourhan, Claude L'evi-Strauss, and the making of French structural anthropology**. History of the Human Sciences (September 2020). <https://doi.org/10.1177/0952695120911531>.

Comte, A. (2001). **Pozitif Felsefe Kursları**. İstanbul: Sosyal Yayınları.

Crouch, C. (2014). **Neoliberalizmin Garip Ölümsüzlüğü**. İstanbul: Açılım Kitap.

Crouch, C. (2016). **Post-Demokrasi**. Ankara: Dost Yayınları.

Crouch., C. & Streeck, W. (Ed.) (1997). **Political Economy of Modern Capitalism**. London - Thousand Oaks - New Delhi: SAGE Publications.

Deleuze, G. (1990). **Pourparler**. Paris: Minuit.

Denk, E. (2021). **50 Bin Yıllık Dünya Düzeni**. İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Derrida, J. (1967). **De la Grammatologie**. Paris: Minuit.

Derrida, J. (1972a). **Marges de la Philosophie**. Paris: Minuit.

Derrida, J. (1972b). **Positions**. Paris: Minuit.

Derrida, J. (2016). **Platon'un Eczanesi**. İstanbul: Alfa Yayınları.

Descartes, R. (1994). **Metot Üzerine Konuşma** (2. Baskı). İstanbul: Sosyal Yayınlar.

Diderot & D'Alembert (2021). **Ansiklopedi – ya da bilimler, sanatlar ve zanaatlar açıklamalı sözlüğü** (5. Baskı). İstanbul: YKY.

Der. (Ducassé, P. & Ponteil, F.) (1958). **Politique et Technique**. Paris: PUF.

Ellul, J. (2003). **Teknoloji Toplumu**. İstanbul: Bakış Yayınları.

Erboz, G. (2017). **How To Define Industry 4.0: Main Pillars Of Industry 4.0**. Conference: Managerial trends in the development of enterprises in globalization era. At: Slovak University of Agriculture in Nitra, Slovakia.

https://www.researchgate.net/publication/326557388_How_To_Define_Industry_40_Main_Pillars_Of_Industry_40

Ertürk, N. E. (2019). **Dijital ve Varoluş: Dijitalin Soykütüğüne Doğru**. Doğu-Batı Dergisi Sayı: 86, 157-173.

Ertürk, N. E.. (2020). **Düşman Kardeşler: Bilim ve Varoluşçuluk Neden ve Nasıl Birbirine İhtiyaç Duyar?** Doğu-Batı Dergisi Sayı: 92, 175-197.

Esmark, A. (2020). **The New Technocracy**. Bristol: Bristol University Press.

Febvre, L. (1995). **Uygarlık, Kapitalizm ve Kapitalistler**. Ankara: İmge Yayınları.

Feenberg, A. (1999). **Questioning Technology**. London and New York: Routledge.

Ferguson, N. (2018). **Paranın Yükselişi – Dünyanın Finansal Tarihi** (6. Baskı). İstanbul: YKY.

Ferry, L. ve Renault, A. (1988). **La pensée 68**. Paris: Gallimard.

Fine, B. (2010). **Locating Financialisation**. Historical Materialism 18 (2010) 97–116.

Fine, B. (2017). **The Material and Culture of Financialisation**. New Political Economy, 22:4, 371-382.

Fine, B. ve Saad-Filho, A. (2012). **Marx'ın Kapitali**. İstanbul: Yordam Kitabevi (2. Basım).

Fischer, F. (1990) **Technocracy and The Politics of Expertise**. Londra: SAGE.

Foreign Affairs. (2019). **Does Technology Favor Tyranny?** Foreign Affairs Asks the Experts.

https://www.foreignaffairs.com/ask-the-experts/2019-02-12/does-technology-favor-tyranny?utm_medium=social&utm_source=twitter_cta&utm_campaign=cta_share_buttons
(Erişim Tarihi: 8 Ekim 2021).

Foucault, M. (2007). **Security, Territory, Population**. Londra: Palgrave McMillan.

Foucault, M. (2015a). **Hapishanenin Doğuşu**. (8. Basım). Ankara: İmge Yayınevi.

Foucault, M. (2015b). **Büyük Kapatılma – Seçme Yazılar 3**. (4. Baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault, M. (2016) **Özne ve İktidar**. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault, M. (2018). **Kliniğin Doğuşu**. İstanbul: Epos Yayınları.

Franssen, M., Lokhorst, G.-J. and van de Poel, I. "**Philosophy of Technology**", The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2018 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/fall2018/entries/technology/>.

Gille, B. (ed.) (1978) **Histoire des Techniques**. Paris: Galimard.

Gunnell, J. G. "**The Technocratic Image and the Theory of Technocracy**." Technology and Culture 23, no. 3 (1982): 392-416. Accessed February 12, 2021. doi:10.2307/3104485.

Gürkan, C. (2005). **Braudel and Technological Innovation Process**. AÜ SBF – GETA Tartışma Metinleri, no. 83.

Gürkan, C. (2007). **Veblen, Schumpeter ve Teknoloji**. (içinde: der. Kurumsal İktisat). Ankara: İmge Yay., pp. 237-282.

Habermas, J. (2015). **The Lure of Technocracy**. Cambridge: Polity Press.

Habermas, J. (2016). **“İdeoloji” Olarak Teknik ve Bilim** (9. Baskı). İstanbul: YKY.

Hanks, J. C. & Hanks, E. K. (2015) **From Technological Autonomy to Technological Bluff: Jacques Ellul and our Technological Condition**. Human Affairs (25), 460-470.

Harvey, D. (2010). **Neoliberalizmin Kısa Tarihi** (2. Baskı). İstanbul: Sel Yayınları.

Hauer, T. (2017). **Speed, Wealth and Power**. Social Science and Public Policy. 54: 150-155.

Hegel, G. W. F. (1991). **Hukuk Felsefesinin Prensipleri**. İstanbul: Sosyal Yayınları.

Heidebrecht, S. (2018). "**Central bank independence: Economic common sense and economic device**," economic sociology_the european electronic newsletter, Max Planck Institute for the Study of Societies, vol. 19(2), pages 25-31.

Heidegger, M. (1998). **Tekniğe İlişkin Soruşturma** (İkinci Baskı). İstanbul: Paradigma Yayınları.

Heidegger, M. (2018). **Varlık ve Zaman** (2. Baskı). İstanbul: Alfa Yayınları.

Hilferding, R. (?). **Finans Kapital**. İstanbul: Belge Yayıncılık.

Hill, G. (2003) **IS DESIGN THE DANGER? Heidegger's Distrust of Design in Modernity**. Architectural Theory Review, 8:2, 71-86.

Holander, S. (2019). **Ricardo on Machinery**. Journal of Economic Perspectives, Volume 33, Number 2, Spring 2019, 229–242.

Hubbert, K. (2008) **Technocracy Study Course**. Digital Edition. New York: Technocracy Inc.

Hui, Y. (2012). **What is a Digital Object?** Metaphilosophy. Vol. 43, No. 4.

Ihde, D. (2016). **Husserl's Missing Technologies**. New York: Fordham University

Kenneally, I. (2009). **Technocracy and Populism**. The New Atlantis (24), 46-60.

Kiely, R. (2017). “**From Authoritarian Liberalism to Economic Technocracy: Neoliberalism, Politics and ‘De-Democratization.’**” *Critical Sociology* 43, no. 4–5 (July 2017): 725–45. <https://doi.org/10.1177/0896920516668386>.

Kinser, S. (1981). **Capitalism Enshrined: Braudel’s Triptych of Modern Economic History**. *The Journal of Modern History*, Vol. 53, No. 4, 673-682.

Kornwachs, Klaus. (2021). **Teknoloji Felsefesine Giriş**. (çev: Sergül Vural Kara). İstanbul: Runik Kitap.

Lapavitsas C. (1999) **Central Bank Independence: Problematic Theory and Empirical Evidence**. In: Vlachou A. (eds) *Contemporary Economic Theory*. Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1007/978-1-349-27714-8_9

Lapavitsas, C. (haz.). (2010). **Finansallaşma ve Kapitalizmin Krizi**. İstanbul: Yordam Kitap.

Lapavitsas, C. & Itoh, M. (2012). **Para ve Finansın Ekonomi Politikası**. İstanbul: Yordam Kitap.

Lapavitsas, C. ve Mendieta-Munoz, I. (2016). **The Profits of Financialization**. *Monthly Review*. Volume 68, Number 3, 49-63.

Lapavitsas, C. (2019). **Üretmeden kâr Etmek**. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Lea, D. (2012). **Professionalism in an Age of Financialization and Managerialism**. *Business & Professional Ethics* 31 (1), 25-50.

Lee, E. A. (2019). **Dijital Ruh – İnsan ile Teknoloji Arasındaki Yaratıcı Ortaklık**. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Le Goff, J. (2006). **Ortaçağ’da Entelektüeller** (2. Baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Lévi-Strauss, C. (2018). **Modern Dünyanın Sorunları Karşısında Antropoloji** (3. Baskı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Levinson, M. (2014). **Finansal Piyasalar Kılavuzu** (2. Baskı). Ankara: Adres Yayınları.
- Leroi-Gourhan, A. (1945). **Milieu et Technique**. Paris: Albin Michel.
- Ludd, K. I. (2001). **Computation and Economic Theory: Introduction**. Economic Theory, 18 (1), 1-6.
- L'Heuillet, H. (2022). **Gecikmeye Övgü**. İstanbul: YKY.
- Mahmud, T. (2012). **Debt and Discipline**. American Quarterly 64 (3), 469-494.
- Marcuse, H. (1968). **L'homme Unidimensionnel**. Paris: Les Editions de Minuit.
- Marx, K. & Engels, E. (2008). **Alman İdeolojisi** (6. Baskı). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2009). **Kapital 1. Cilt** (9. Baskı). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2011). **Felsefenin Sefaleti**. Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2017). **1844 El Yazmaları** (11. Baskı). İstanbul: Birikim Kitapları.
- Marx, K. (2018). **Grundrisse** (4. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mauss, M. (2004). **Les Techniques et La Technologie**. Revue du Mauss (n23), pp. 434-450.
- Mazzucato, M. (2021). **Girişimci Devlet**. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Meynaud, J. (1960). **Qu'est-ce que la technocratie?**. Révue Economique 11 (4), 497-526.

Michell, J. ve Toporowski, J. (2014) **Critical Observations on Financialization and Financial Process**. International Journal of Political Economy, vol 42, no. 4, Winter 2013-14, 67-82.

Minsky, H. (1982). **The Financial Instability Hypthesis: Capitalist Process and the Behavior of the Economy**. Hyman Minsky Archive. Paper 282.

Minsky, H. (1995). **Financial Factors in the Economics of Capitalism**. Hyman P. Minsky Archive. Paper 64.

Mitchell, J. (2019). **On the Decline of the Genteel Virtues – From Gentility to Technocracy**. Palgrave MacMillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-20354-2>.

Morrison, A. D. et al. (2018). **Investment-Banking Relationships: 1933–2007**, The Review of Corporate Finance Studies, Volume 7, Issue 2, September 2018, Pages 194–244, <https://doi.org/10.1093/rcfs/cfy004>

Morrison, A.D. and Wilhelm, W.J., Jr. (2019), **Two Modes of Investment Banking: Technocrats, Relationship Managers, and Conflict**. Journal of Applied Corporate Finance, 31: 105-117. <https://doi.org/10.1111/jacf.12380>.

Mumford, L. (1950). **Technique et Civilisation**. Çev: D. Moutonnier. Paris: Seuil.

Nozick, R. (2006). **Ütopya, Anarşi, Devlet**. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Olson, R. G. (2016). **Scientism and Technocracy in the Twentieth Century**. Lanham • Boulder • New York • London : Lexington Books.

O'Mahoney, J., and Sturdy, A. “**Power and the Diffusion of Management Ideas: The Case of McKinsey & Co.**” Management Learning 47, no. 3 (July 2016): 247–65. <https://doi.org/10.1177/1350507615591756>.

O'Neill, J. (1986). **The disciplinary society: from Weber to Foucault**. The British Journal of Sociology. Vol. 37, N 1, pp. 42-60.

Orhangazi, Ö. (2006). **Financialization of the US Economy and Its Effects on Capital Accumulation: A Theoretical and Empirical Investigation**. Doktora Tezi. University of Massachusetts Amherst.

Orhangazi, Ö. (2011), "**Financial**" vs. "**Real**": **An Overview of the Contradictory Role of Finance**, Paul Zarembka, Radhika Desai, in (ed.) *Revitalizing Marxist Theory for Today's Capitalism (Research in Political Economy, Volume 27)*, Emerald Group Publishing Limited, pp. 121 – 148.

Orhangazi, Ö. (2020). **Türkiye Ekonomisinin Yapısı**. Ankara: İmge Kitabevi.

Özveren, E. (ed.) (2007). **Kurumsal İktisat**. Ankara: İmge Kitabevi.

Perez, C. (2002). **Technological Revolutions and Financial Capital**. Cheltenham and Nothampton: Edward Elgar.

Petersen, L. (1975). **From Domain State to Tax State**. Scandinavian Economic History Review, 23:2, 116-148, DOI: 10.1080/03585522.1975.10407819

Platon (2017). **Devlet** (33. Basım). İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Platon (2015). **Timaios**. İstanbul: Say Yayınları.

Rawls, J. (2018). **Bir Adalet Teorisi** (2. Baskı). Ankara: Phoenix Yayınları.

Ricciardi, V. (2008). **Risk: Traditional Finance versus Behavioral Finance**. In *Handbook of Finance*, F.J. Fabozzi (Ed.). John Wiley & Sons, pp. 12-30.

Richterich, A. (2018). **The Big Data Agenda: Data Ethics and Critical Data Studies**. London: University of Westminster Press, pp. 15-32.

Riis, S. (2011). **Towards the origin of modern technology: reconfiguring Martin Heidegger's thinking**. Cont Philos Rev 44:pp 103–117.

Rojas, C. A. A. (1999). **La vision sur le capitalisme antérieur a la Révolution Industrielle**. Review (Fernand Braudel Center), Vol. 22, N.1, 61-85.

Rosanvallon, P. (2004). **Refah Devletin Krizi**. Ankara: Dost Kitabevi.

Rosanvallon, P. (2008) **Counter-Democracy – Politics in Age of Distrust**. Cambridge: Cambridge University Press.

Rousseau, J. J. (2007) **Bilimler ve Sanatlar Üstüne Söylevler** (8. Basım). İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Rousseau, J. J. (2004) **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı** (8. Baskı). İstanbul: Say Yayınları.

Saint Simon, Henri de. (1964). **Social Organization, The Science of Man and other writings**. New York: Harper Torchbooks.

Saint-Simon, Henri de (1967). **De La Réorganisation de la Société Européenne**. Lausanne: Centre de Recherche. Européennes.

Schumpeter, J. A. (1939). **Business Cycles**. New York Toronto London : McGraw-Hill Book Company.

Schumpeter, J. A. (2003). **Capitalism, Socialism, Democracy**. London and New York: Routledge.

Scharff, R. C. & Dusek, V. (ed.). (2014). **Philosophy of Technolohy** (Second Edition). West Sussex: Wiley Blackwell.

Schiller, R. J. (1993). **Macro Markets: Creating Institutions for Managing Society's Largest Economic Risks**. Oxfod: Clarendon Press.

Schiller, R. J. (2003). **The New Financial Order**. Princeton: Princeton University Press.

Scott, Howard. (1933) **The Hotel Pierre Address**.

<https://web.archive.org/web/20141006102237/http://www.technocracyincorporated.org/the-hotel-pierre-address---howard-scott---1933.html> (Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2021)

Shore, C., ve Wright, S. (2018). “**How the Big 4 Got Big: Audit Culture and the Metamorphosis of International Accountancy Firms.**” *Critique of Anthropology* 38, no. 3 (September 2018): 303–24. <https://doi.org/10.1177/0308275X18775815>.

Simondon, G. (1989). **Du mode d'existence des objets techniques** (2. Baskı). Paris: Aubier.

Skinner, Q. (2017). **Machiavelli**. Ankara: Dost Yayınları.

Smith, G. "Newton's **Philosophiae Naturalis Principia Mathematica**", The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2008 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/win2008/entries/newton-principia/>.

Smith, M. G. (1988). **Marx, Technocracy and the Corporatist Ethos**. *Studies in Soviet Thought* 36 (4), 233-250.

Sniderman, B. et al. (2016) **Industry 4.0 and manufacturing ecosystems**. Deloitte University Press.
<https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/de/Documents/consumer-industrial-products/Deloitte-Industry-4-0-and-manufacturing-ecosystems.pdf>

Stabile, D. R. (1987). **Veblen and the Political Economy of Technocracy**. *The American Journal of Economics and Society*. Vol 46 N 1, pp. 35-48.

Stiegler, B. (1994). **La Technique et le Temps 1. La Faute d'Epiméthée**. Paris: Galilée.

Stiegler, B. (1996). **La Technique et le Temps 2. La Désorientation**. Paris: Galilée.

Stiegler, B. (1998a). **Leroi-Gourhan: l'inorganique organisé**. Les cahiers de Mediologie (6). Paris: Gallimard.

Stiegler, B. (1998b). **Temps et Individuation technique, psychique et collective dans l'oeuvre de Simondon**. Intellectica 1998/1-1, 26-27, pp. 241-256.

Stiegler, B. (2001). **La Technique et le Temps 3. Le Temps du Cinéma et la question du mal etre**. Paris: Galilée.

Stiegler, B. (2004). **De la Misere Symbolique**. Paris: Galilée.

Stiegler, B. (2010). **For a New Critique of Political Economy**, Cambridge – Maiden: Polity Press.

Stiegler, B. (2011a). **Digital as Bearer of Another Society**. Digital Transformation Review, N01-43.

Stiegler, B. (2011b). **Pharmacology of Desire: Drive-based Capitalism and Libidinal Dis-economy**. New Formations, 72, pp. 150-161.

Stiegler, B. (2019). **The Age of Disruption**. London: Polity Press.

Strange, S. (1997). **Casino Capitalism**. Manchester: Manchester University Press.

Streeck, W. (2016a). **Satın Alınan Zaman Demokratik Kapitalizmin Gecikmiş Krizi**. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Streeck, W. (2016b). **How Will Capitalism End?** Londra: Verso.

Tezbaşaran, E. (2021). **La Description Déconstructrice du Milieu Digital par les Concepts Derridiens**. Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Bölümü Yayınlanmamış Master Tezi.

Tuch, A. F., **The Remaking of Wall Street** (July 12, 2017). 7 Harvard Business Law Review 315 (2017), Washington University in St. Louis Legal Studies Research Paper No. 17-07-01,

Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3002822> or
<http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3002822>

Tuck, R. (2015). **Hobbes**. Ankara: Dost Yayınları.

Turanlı, A. (2017). **Martin Heidegger on Technology: A Response to Essentialist Charge**. Kilikya Felsefe Dergisi (2). pp. 1-16.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2012). **Merkez Bankası Bağımsızlığı**. TCMB: Ankara.

Udaltsova, N. L. (2020). **Digital Transformation of Economy**. Quality: Access to Success. Vol. 21, No. 175.

Ural, M. (2015). **Antik Yunan’da “Teknik”**: Teknoloji Felsefesi Tarihine Genel Bir Bakış. Mavi Atlas: 136-144.

Veblen, T. B. (2015). **Aylak Sınıfın Teorisi**. İstanbul: Heretik Yayınları.

Veblen, T. B. (1921). **The Engineers and The Price System**. NY: B. W. HUEBSCH Inc.

Virilio, P. (1984). **L’Horizon Négatif**. Paris: Galilée.

Virilio, P. (1998). **Hız ve Politika**. İstanbul: Metis Yayınları.

Vogelpohl, A. ve Klemp, F. (2018). **The creeping influence of consultants on cities: McKinsey’s involvement in Berlin’s urban economic and social policies**. Geoforum, Volume 91, pp. 39-46, ISSN 0016-7185, <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2018.02.028>.

Vogelsang, M. (2010). **Digitalization in Open Economies**. Springer, Heidelberg, Dordrecht, London, New York: Physica-Verlag.

Vural, M. (2019). **Martin Heidegger’de Sanat ve Teknik Kavramı İlişkisi Bağlamında Hakikat Kavramının Yeri**. Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi.

Wacjman, J. (2018). **Digital Technology, work extension and the acceleration society.** German Journal of Human Resource Management. Vol. 32 (3-4), 168-176.

Weber, M. (2019). **Sosyoloji Yazıları.** çev: Taha Akyol. İstanbul: Metis Yayınları.

Weishaar, W. (1933). **Technocracy: an Appraisal.** The North American Review 235 (2) 121-128.

Wendling, A. (2009). **Karl Marx on Technology and Alienation.** Londra: Palgrave McMillan.

Werbach, K. (2018). **The Blockchain and the New Architecture of Trust.** Cambridge: MIT Press.

Winner, L. (1978). **Autonomous Technology.** Massachusetts: MIT Press.

World Economic Forum. (2021). **Cryptocurrencies: A Guide to Getting Started.** Community Paper.

http://www3.weforum.org/docs/WEF_Getting_Started_Cryptocurrency_2021.pdf

Yamak, S. ve Çalışkan, K. (2019). **Demokrasinin Krizi mi Yoksa Kapitalizmin Krizi mi? Wolfgang Streeck-Jürgen Habermas Tartışması.** Praksis Sayı 50, 2019-2, pp. 37-68.

Ylönen, M. ve Kuusela, H. (2018). **Consultocracy and its discontents: A critical typology and a call for a research agenda.** Governance. 2019; 32: 241– 258.

<https://doi.org/10.1111/gove.12369>.

YENİ TEKNOKRATİK EĞİLİMLER

Dijitalleşme ve Finansallaşma Bağlamında Siyaset

Doktora Tezi

Necati Erbil Ertürk

ÖZET

Son yıllarda teknik daha önce görülmemiş bir yaygınlık ve hıza ulaşırken siyasi, iktisadi ve kültürel olmak üzere toplumsal ilişkilerin her boyutu üzerinde dönüştürücü etkiler yapmaktadır. Bu dönem aynı zamanda teknik paradigmada (analogdan dijitale) yaşanan bir değişiklikle karakterize olmaktadır. Analog teknik sistemden dijitale geçişin doğurduğu özgün sonuçları gözlemleyebilmek için tekniğin kendi tarihsel gelişimi ve sistemleşme tarzlarını ortaya serecek bir teorik yaklaşıma ihtiyaç vardır. Genel bir teknik gelişme kuramı içinde dijital teknik sistemin kurulumunu sorunsallaştırmak, birbiriyle yakından ilişkili olan güncel iktisadi ve siyasi dönüşümlere ışık tutabilir. Dijital, teknik tarihi içinde ontolojik bir kırılmayı temsil etmektedir: doğayı taklit etmek yerine onu sanal olarak yeniden kurmakta ve onun içinde işlemektedir. Dijitalin *bu-dünyadan* kopuşuna benzer bir örüntü, iktisadi alanda finansallaşmanın finansı giderek reel ekonomiden ayrıştırması ve siyasi düzeyde teknokratik eğilimlerin siyaseti toplumsal sorun ve süreçlerden yalıtmasında gözlemlenebilmektedir. Bu minvalde, teknik, iktisat ve siyasetin kesişim noktalarında yükselen yeni bir teknokratik mimarinin düşünsel ve kurumsal özü tartışılabilir. Böylece yeni teknokratik eğilimlerin bireysel ve kolektif varoluşu *çerçeveleyen* deterministik tarzları eleştirel bir gözle incelemek ve nasıl dengelenebilecekleri üzerine düşünmek mümkün olabilecektir.

Anahtar kelimeler: Teknik, Teknik Sistem, Teknokrasi, Dijitalleşme, Finansallaşma

NEO-TECHNOCRATIC TENDENCIES
Politics in the Context of Digitalization and Financialization

Ph.D. Thesis

Necati Erbil ERTÜRK

ABSTRACT

Technology reaching an unprecedented prevalence and speed in the last decades has enabled it to have transformative effects on every aspect of social relations including political, economic, and cultural spheres. This era is characterized by a paradigm shift in technology. A theoretical approach displaying the historical development of technology and its modes of systematization is vital to observe the authentic outcomes of the transition from the analogue technological system to a digital one. Problematizing the installation of digital technological system through the lens of a general theory of technological development, we can put forward a framework that sheds light on contemporary economic and political transformation which are deeply interrelated. The *digital* represents an ontological rupture in the history of technology: instead of imitating the nature, digital virtually reconstructs it and operates therein. A similar pattern of the digital breaking off from *the world* can be observed in the economic field as the financialization increasingly decouples finance from real economy and at the political level as neo-technocratic tendencies isolate politics from social problems and processes. In this vein, we can discuss the essence of a new technocratic architecture that builds upon the intersection points of technology, economy, and politics. Finally, we will examine the deterministic character of the neo-technocratic tendencies that *en-frame* the individual and collective existence and attempt to contemplate on how to balance them.

Keywords: Technology, Technological System, Technocracy, Digitalization, Financialization